

Kedves Olvasó!

Kölcsey Ferenc – aki a legtöbbször idézett magyar költő – a maga fizikai törekénységében is a 19. századi magyar gondolkodás egyik legnagyobb lázadója volt. Mit üzent Kölcsey a történelemnek, s üzen ma is, a 21. század második évtizedének közepén, a globalizáció Európájában? És melyik Kölcsey az, aki ma leginkább üzen? A költő? A szónok? Az író? A politikus? A filozófiai gondolkodó? A műfordító? Az esztéta? A nyelvújító? Úgy gondoljuk: valamennyi. Mert nem volt munkásságának egyetlen ága sem, amellyel ne forgatta volna meg óriási erővel a magyar világ lelassult kerekeit. Sokrétű életművének középpontjában mégis egyetlen szó állt, mint legfontosabb fogalom, amelyhez hozzámérhető az élet és a halál, hozzá a teljesebb világ; ez az egyetlen szó pedig: a „haza”.

Kölcsey öröksége ezért nemcsak betűből, papírból, irodalmi emlékekből áll össze, hanem a nemzet történelmi örökségét is magába építő csontból, izomból és idegszálból, az akarat feszüléséből, a nemzet és Európa kapcsolatának nagyszerű hitéből, a haza legjobb látomásából: és ez a látomás ma is a legkorszerűbb üzenete.

Mert Kölcsey ugyan mindig a tágasabb Európára nézett, ám mégis a magyarsága volt az a törekény csónak, amelyen át a csónakos fejfák árnyékából a magyar sors zavaros, véres, kormos vizein evezve, és szembeevezve az árral – a Habsburg erőkkal, a kishitűséggel és a félelemmel – behajózott a jövő látomásába. És ott szigetet alapítva kitűzte rá a *Hymnust*. S erről a szigetről kiáltotta rá a történelemre, hogy: Nem! Nem kell az idegen hatalom, és nem kell a főnemesi gög, és nem kell a tudatlan kisnemesek henyesége, sem az idegen szó, sem a jobbágyvilág. De kell a magyar nyelv és az örökváltás, kell a szabadság és a tulajdon, és kell az európai haza.

Igen, a haza.

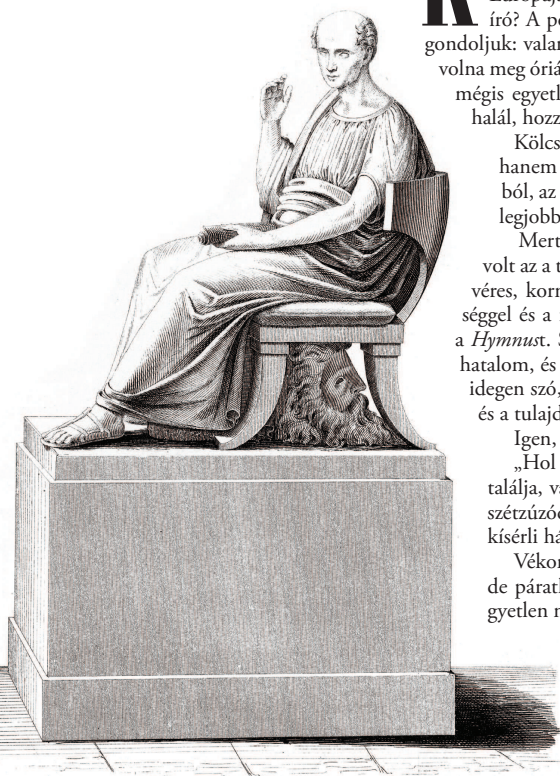
„Hol van a hon?” „Mi a haza?” – teszi fel ezért százszorosan is a kérdést, és mert alig találja, vagy csupán csak romjaiban leli föl ezt a történelem nagy áradásaiban szétesett, szétzúzódot, a múltban rekedt, már-már csak legjobbjai elméjében létező hazát, megkísérli hát visszaperelni a történelemtől – s a maradék haza darabkáit is feléelő fiaitól.

Vékonyan, magányosan, félig vakon, feljelentő szemektől és gyanakvástól kísérve, de páratlan akaratú és gondolati erővel, hogy soha többé ne legyen kimondható a kegyetlen mondat: „Szerte nézett s nem lelé / Honját a hazában.” *Hymnusa* ezért egyszerre sebekből, hitből, elemző értelemről, lázadásból, a kitérés akaratából versé kiáltott szintézis: az ég, a föld – és Európa – találkozása a magyarság tekintetében.

Hiszen lehetett élni úgy is, mint ő: a szikár és következetes parancsolat, aki *Hymnust* írt, intelmet fogalmazott, tudatlan jobbágyok, összevert újoncok, a saját vetését feldúló parasztok érdekéért szólalt, és két lábon járó eleven példázattá, sűrített emberi eszménnyé és még ma is itt hallható kiáltássá lett az időben.

Kölcsey Ferencnek ezt a méltó hazát alkotó, sokrétű tevékenységét, írói, politikusi, bölcséleti munkásságát, emberi kapcsolatait, belső vívódásait, útkereséseit, ennek történelmi körülményeit és hagyatékának mai hatását kutatjuk, térképezzük fel az Irodalmi Magazinnak ebben – a költő születésének 225. évében előkészített – számában.

Jánosi Zoltán

KÖLCSEY-SZOBOR.
A Nemzeti Múzeum számára készített
Ferenczy.

Ferenczy István szobra után Walzel Ágost Frigyes:
Kölcsey Ferenc, rajz, papír 315 x 234 mm, j. j. l.: „Nyom
Walzel F. A. Pesten” (Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar
Történelmi Képcsarnok, fotó: Király Attila)

IRODALMI MAGAZIN

IMPRESSZUM: Főszerkesztő: **Jánosi Zoltán** / Felelős kiadó: **Oláh János** / Felelős szerkesztő: **Réger Ádám** / Olvasószerkesztő: **Mórocz Gábor** / Szerkesztőbizottság: **Bíró Gergely** / **Boka László** / **Zsiga Kristóf** / A lap megalapításában közreműködött: **Kardeván Lapis Gergely** / Lapterv: **Szita Barnabás** / Gazdasági ügyintéző: **Szentmártoni Anikó** (szentmartonia@magyarnaplo.hu) / **Parragi Zoltán** Kiadja az **Írott Szó Alapítvány** (1092 Budapest, Ferenc krt. 14.), a **Magyar Napló Kiadó Kft.** (1062 Budapest, Bajza u. 18.) és az **Országos Széchényi Könyvtár** (1014 Budapest, Szent György tér 4-5-6.). Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (1097 Budapest, Táblás u. 32.) Nyomdai előállítás: **Pannónia Nyomda Kft.** (1139 Budapest, Frangepán u. 16.) A szerkesztőség címe: 1092 Budapest, Ferenc krt. 14., e-mail címe: **irodalmim@gmail.com** / HUNGART © / Magyar Napló Kiadó © / Kerekes Elek © / 2015 ISSN 2063-8019

Segységükért fogadják őszinte köszönetünket: Babus Antal, Balasi Ágnes, Kasztovszky László, Király Attila, Kovács Éva, Köteles István, Kristóf Gabriella, Miklós Léna, Vajda László, Vetési László, Zsupán Edina
Az illusztrációk közlésének engedélyezéséért, valamint a művek reprodukcióinak rendelkezésünkre bocsátásáért köszönetet mondunk az alábbi intézményeknek és azok vezetőinek: Kölcsey Ferenc Emlékház (Almosd), Magyar Nemzeti Galéria, Kieselbach Galéria, Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum, Szatmárcsekei Művelődési Ház

Tartalomjegyzék

A címlapon: Einsle, Anton: Kölcsey Ferenc, 1835, olaj, vászon, 66 x 52,5 cm, 1835 (Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény, fotó: Szelényi Károly, Magyar Képek)

// DOSSZIÉ

Eötvös József: Kölcsey Ferenc (részlet)	
Szerb Antal: Kölcsey (részlet)	
Kölcsey önéletrajzi levele Szemere Pálnak (részletek)	
Nyakas Miklós: A Kölcsey-címer (részletek)	
Kornis Gyula: Kölcsey és a görögység (részletek)	
Kulin Ferenc: Kölcsey titka	
Gyapay László: Kölcsey és Kazinczy – Egy barátság a költészet jegyében	
Lukácsy Sándor: Hercules a pygmeusok között	
Balázs Géza: Kölcsey és Szemere Pécelen	
Kölcsey Ferenc: Bordal	
Kölcsey és Wesselényi: fejezetek egy barátság történetéből	
Tóth Gábor: Az emberi természet „sötétítettája” – Egy schellingi fogalom jelentésárnyalatai Kölcsey gondolkodásában	
Kiss Lajos András: Kölcsey Ferenc a vallási toleranciáról	
Diószegi Szabó Pál: „Poetai lebegéssel...” – a neoklasszikus grécizmus megjelenése Kölcsey görög versfordításaiban	
Kölcsey Ferenc: Boldog ember...	
Jánosi Zoltán: Kölcsey Ferenc <i>Dobozi</i> című balladája	
Kölcsey Ferenc: Dobozi	
Kölcsey Ferenc: Hymnus	
Szörényi László: „S ah, szabadság nem virul”	
Lukácsy Sándor: A <i>Hymnus</i> koordinátái	
Obernyik Károly: Kölcsey Ferenc házi körében (részletek)	
Dávidházi Péter: A <i>Hymnus</i> paraklétszói szerephagyománya (részletek)	
Cs. Varga István: A <i>Hymnus</i> szakralitásáról	
Kiss Gy. Csaba: A <i>Hymnus</i> – hazai nyelveken	
Makay Gusztáv: Kölcsey Ferenc: <i>Csolnakon</i>	
Kölcsey Ferenc: Csolnakon	
Kölcsey Ferenc: Vanitatum vanitas	
Borbély Sziráld: A <i>Vanitatum vanitas</i> szövegvilágáról (részlet)	
Orbán Ottó: Vanitatum vanitas	
Kölcsey Ferenc: Huszt	
Pethő József: A nyelvi képek jelentésalkotó szerepe Kölcsey lírájában	
Kölcsey Ferenc: Zrínyi éneke	
Kölcsey Ferenc: Zrínyi második éneke	
Pomogáts Béla: Kölcsey Ferenc, az országgyűlési követ	
Kölcsey Ferenc: Szép Erdély...	
Ratzky Rita: Kölcsey Ferenc retorikai tehetségéről egy politikai beszéde alapján	
Karkovány Judit: Az ismeretlen Kölcsey	
Kölcsey Ferenc: Éjji temetés	

4	Balogh Piroska: Garabonciás vagy racionalista?	
5	A mineralógus alakja Kölcsey <i>A karpáti kincstár</i> című elbeszélésében	83
8		
11	Szilágyi Márton: Kölcsey utolsó, töredékben maradt novellája, <i>A ferrói szent fa</i>	87
13	Csorba Sándor: Mesél a sír	89
15	Vörösmarty Mihály: Kölcsey	89
20	Petőfi Sándor: Nagykárolyban	90
23	Füzesi Magda: Kölcseyhez	91
25	Kölcsey Ferenc: Végnyugalom	91
27	„A kedves elköltözött” – Részletek Kölcsey Antónia és Obernyik Károly naplójából Kölcsey Ferenc utolsó napjairól	92
29	Vörösmarty Mihály: Kölcsey	92
	Csorba Sándor: Melyik szem a jobb?	94
31	Szabó Zsolt: Riportsorozatból regény – Szentimrei	
33	Jenő <i>Ferenc tekintetes úr</i> című regényének előzményeiről	96
	Matolay Katalin: A csekei Kölcsey-könyvtár	99

// HOMMAGE

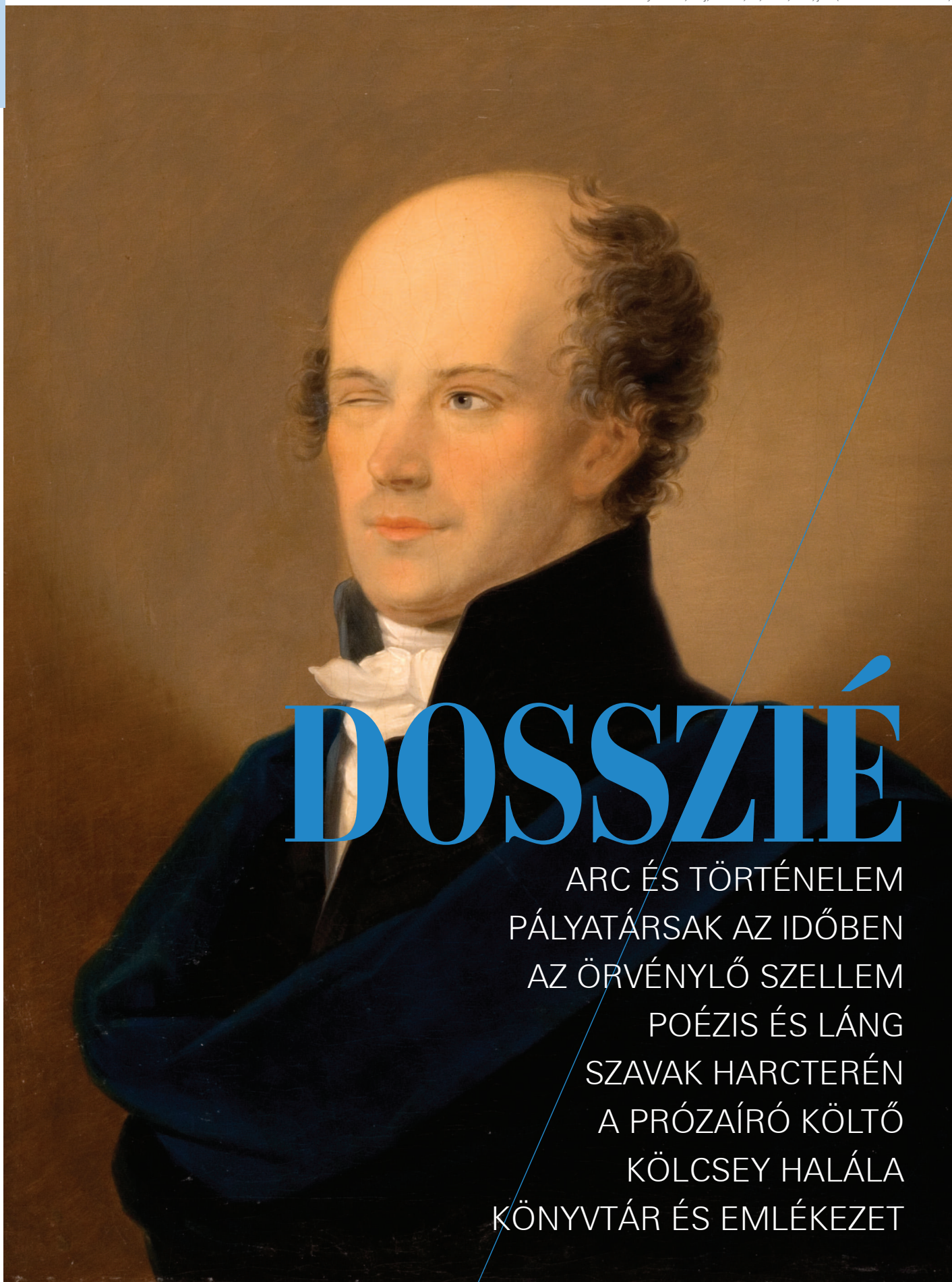
44	Áder János levele Álmold polgáraihoz	102
46	Karádi Zsolt: Kölcsey Ferenc arcképehez	104
51	Gróh Gáspár: A szobor lelke	106
	Oláh János: „Himnusz minden időben”	107
53	Antal Balázs: Kölcsey, kultúra, fiatalok	108
	Antal Attila: Kölcsey	111
56	Zsille Gábor: Kölcsey lengyel szálai	111
59	Ács Margit: Kölcsey megidézése Szödemeteren, szülőházánál	112
62	Tilki Attila: Kölcsey Ferenc földjén	113
64	Kántor István: „Hozz rá víg esztendőt...” A <i>Hymnus</i> képekben	114
66	Kasztovszky László: A Kölcsey Társaság hagyományápoló munkája	115
67	Taxner-Tóth Ernő: „A magot elvetjük...”	
69	Emlékfoszlányok a Kölcsey Társaság történetéhez	116
71	Muzsnay Árpád: A Szatmárnémeti Kölcsey Kör hagyományörző tevékenysége (részlet)	118
72	Kovács András Ferenc: Kölcsey Ferenc lehajtja fejét	120
73	Vári Fábrián László: Kölcsey templomában (Kulturánk csodái)	120

// SPORT

79		
81		
82	Rosonczy-Kovács Mihály: Aranyak jókedvvel, böggéssel	122

Ismeretlen alkotó: Kölcsey Ferenc, olaj, vászon, 67,5 x 54,7 cm, j. n. (Petőfi Irodalmi Múzeum)

DOSSZIÉ

ARC ÉS TÖRTÉNELEM
PÁLYATÁRSOK AZ IDŐBEN
AZ ÖRVÉNYLŐ SZELLEM
POÉZIS ÉS LÁNG
SZAVAK HARCTERÉN
A PRÓZAÍRÓ KÖLTŐ
KÖLCSEY HALÁLA
KÖNYVTÁR ÉS EMLÉKEZET

Eötvös József KÖLCSEY FERENC 99

7 (részlet)

A Kölcsey-kúria Álmosdon napjainkban (Fotó: Orbán Domonkos)

[...] Egyszerűen s nyugodtan folytak első éve, s habár a gyermekben rejlik mindig csírája a férfi legszebb tetteinek, s a kebel, melyet tiszta lángok oltárának szentelt a végzet, a gyermekkor boldog benyomásai között fejlődik erőssé: nincs, amit Kölcseynek ezen korából emlékezetre méltót felhozhatnék, legfeljebb azt, hogy a sors, midőn őt a himlő következtében egyik szemétől megfosztá, a gyermeket jókor szenvedni tanította, s tizenegy éves korában, anyjának halála által, még gyermeki játékaik között inté, hogy életünkben, hol az idő mindent elrabol, veszteséghez kell szoknunk.

Ő árva volt; egy kis ház nádfödele alatt s a debreceni kollégium iskoláiban, hol a gyermek dicső pályájára készült, távol a világ fényűzésétől, szerény egyszerűségében, így folytak el ifjúságának első éve. De nem örömtelenül! Kinek szívét arra alkotta a természet, hogy szeressen, azt nehéz csapások érhetik, de semmi sem foszthatja meg attól, ami őt szeretni készíti, s Kölcseynek, kit a sors oly jókor megfosztott anyjától, s ki a jövőbe tekintve nem buzdíthatja magát a gondolattal, hogy szülőjének feje, ha az az évek terhe lehajtá, emelkedni fog, ha gyermekére néz; az árva, szegény, a magános gyermeknek a végzet barátokat adott, hogy a teli gyermekszív el ne csüggedjen, s a barátság nyájas érzései között nőjön annyira, hogy egykor egy hazát foghasson körül.

Kevesen voltak e barátok, s közülük csak egy maradt meg, kinek ezen emlékeket köszönöm; de a költőgyermek, kit gyanúsága s talán még inkább komolyabb kedélye a zajgó csoport lármás örömeiből kizárt, ezeknek körében kielégítve érzé magát. Hisz ő, habár még senki nem sejtíté, hogy a nyájas gyermek egykor honának nagy dalnoka leend, költő volt már akkor is, költő a szó legszorosabb értelmében, nem ajkán, hanem keblében hordva szent tüzet. – Nem azon hideg művészet, melynek érdeme szavakban, szépsége ragyogó képekben áll, tevé költőnek őt; nem azon szívtelen mesterség, mely a világtól visszavonulva színlelt fájdalmakat s nem érzett gyönyört énekel, s egy percig csodálva, eltűnik, mint a meteor, fényesen, de haszontalanul futva át a pályán, melyen soha meleget nem terjeszte: de költővé tevé őt a szent szeretet, mely a gyermeki lelket eltölté, azon lelkesülés, mely keblét nagy tettek emlékinél áthatotta; a költészet, mely a szívből eredve a szívhez szól; a rejtélyes erő, mely a gyermeki kebelben támad, bizonytalanul, dalra, vagy nagy tettekre fogja-e ragadni az ifút; a tűz, mely a kebelt sokáig kínokkal tölti, míg végre kitör s a meggyújtott szövetnekként magának fényt, látkörének világot ad: ezen költészet élt, forrott, lángolt már a gyermekben is; s ha tizenegy éves tanulótársaival, zajos játék helyett, Debrecen véghetlen

határain nagy Athenae képele magának, s gyermeki kezével a város homokhalmai között Hellász hőseinek emlékeket emelt: az, ami e foglalatosságokat oly kedvesekké tevő, azon költői lélek vala, mely, miután a gyermek-emelte emlékek rég eltűntek, az ifjút nem hagyá megfélekedni a gyermek szent lelkesüléséről, s mely később is egész életének nemes irányát meghatározta.

A gyermek Kölcsey nem hasztalan gyönyörködött a régi emlékeiben. Elméje nagyobb, kedélye mélyebb vala, mint hogy a klasszikusokban csak filológiai szépségeket keressen, és Tacitusnak fenséges gyűlölésében csak a stíl erejét, s a római respublica történeteiben csak Livius nevelt simaságát érezze. Ő sejté, hogy a történet több lehet pusztá természetlen tudománynál; sejté,

hogy nagy polgári erények nemcsak az Olümposz árnyéka alatt, nemcsak ott, hol az ióniai tenger mossa a köves partokat, vagy a héthalmú város falai között találnak helyet: hanem hogy Hellász s Róma lehet minden hely, ahol az emberek hazájokat szeretik, s értehalni tudnak. Sejté, érezte ezt a gyermek, s nem gondola többé árvának magát e világon. Szeretni kezdé hazáját, nem azon hideg, önös szeretettel, mely önjavához ragaszkodva kiváltságokban vagy címekben keresi azt, miért küzdenie kell; nem azon számító okossággal, mely vagyon vagy dicsőség után fáradozva, nemes tettekre buzdíthat, de nem nemesíti azt,

kinék keblét eltölté: de szeretni kezdé hazáját azon szent, végheletlen szeretettel, mely nem számít, nem gondol magára, hanem áldozik, ha kell, vérét ontva egy pillanatban, ha kell, évekig ne-

héz járomban szolgálja hazáját; szeretni kezdé múltjában, szép, de oly szomorú emlékeivel; szeretni jövőjében, mely iránt szívét több remény s aggodalom tölté el, mint saját jövőjéért. [...]

Vajon a gyermek nyájas vonásaiban nem ismerünk-e a férfiúra, s életének nem legszebb dicsősége az, hogy aki oly tisztán lépett fel az életben, annyi munkatelt év leforgása alatt nem változott, csak nőtt?

Kit nem lelkesítenének olykor nemes érzemények? – Van egy időszak emberi életünkben, midőn minden szív a jóért lángolni, a nemes után vágyódni, a fenségesért áldozni tud. – Ki nem emlékezik, ha gyermekéveire visszatekint, hogy keblét olykor érzemények töltötték el, melyek a férfit nagyvá tehették volna, s melyeknek akkor a legdicsőbb cselekvésre csak erő hiányzott. – De sülyedünk! szomorúan sülyedünk! Nap foly nap után, év évet követ, s minden nap elveszi egyes örömeinket, s minden év elhossa szomorú tapasztalását; és többnyire a lelkes gyermek feltételeiből mi marad egyéb a férfi fájdalománál, mellyel önmaga visszatekintve látja, hogy sok változott, de semmi sem úgy, mint önmaga. Egyet megcsaltak barátai, s szíve hideg nyugalommal elzárkózik minden szerelemtől; más ismerni tanulta a világot, s miután látta, hogy vágyait nem teljesítheti, nem küzd többé; egyet szenvedélyei ragadnak el, mást elnyom tunyasága; egy öröme közre sülyed, más félénken lemond: de annyi ezerek közül hol van az, ki mint férfi a gyermek ígéreteit teljesíti, s visszatekintve gyermekéveire, ne volna kénytelen megvallani: hogy életének ezen édenében nemcsak boldogabb volt, hanem jobb is. – De Kölcsey nem változott, s ez legszebb dicsérete. – Mi a gyermek szívét erősebben dobogtatá, mi az ifjú képzetében fenségesen emelkedék, miről élete küszöbén álmodozott: azért lángolt, azért remélt, azért küzdött a férfi élete végpercéig, mint a nap, mely az égen áthaladva, messzebb és messzebb körökre terjeszti sugárait, de tisztán s ragyogva mindig; amely, ha bérceink mögött eltűnt, ugyanazon színekkel borítja egünket, melyekben egykor fölkel.

■ (1839)

Szerb Antal 99

KÖLCSEY

■ (részlet)

Kölcsey gyermekkorát különböző külső események tették szomorúvá, a legfontosabbak, amelyekről mi is tudunk. Első csapás volt apja halála, mégpedig olyan körülmények között, melyek bizonyára eltörölhetetlen benyomást tettek a gyermekre: egy örült asszonnyal való küzdelme rázta meg annyira belsejét, hogy rövid időre rá meghalt; és a gyermek életébe a gyermeki fájdalom kényszerű átélésén keresztül bevonult az irracionális, félelmes és sorsszerű hatalmak tudata, melynek nyomasztó súlya alól ezentúl nem menekülhetett.

Azután elveszítette fél szemét, és ezáltal testszerűen is elkülönöződött

a többi embertől; fél szemé mindegyre figyelmeztette őt is, környezetét is, hogy nem olyan, mint a többiek, s ezzel kezdetét vette magányossága.

Azután elveszítette édesanyját, akit olyannyira szeretett, hogy még 1832-ben is hozzá fordul vigasztalásért immáron túlvilági alakjához – teljesen elárvult, és a magányosság minden súlyával ránehezedett.

Mindezek és bizonyára sok minden más, amiről nem tudunk, okot és tartalmat adtak a gyermek Kölcsey szomorúságának. De nem szabad ezeket a külső eseményeket túlságosan sokra becsülni. Lehet, hogy Kölcsey gyermekora szomorú lett volna anélkül is, hogy ezek történtek volna vele. Ő azok közé tartozott, akik kiválasztottak a

szenvedésre, mert szenvedésképesebbek, mint más. Lelkük egészen ösztönösen a szenvedés felé fordul, mintegy kinyílik virágként a szenvedés számára, és a sors eleve meghajtott fejükre szívesebben ejti csapásait. Ha ezek a csapások nem érték volna, bizonyára mások jöttek volna helyettük, és ha nem jöttek volna, Kölcsey kisebb okokon szenvedett volna ugyanannyit. Az ember csak annyit szenved, amennyi szenvedésre képes, és annyit viszont okvetlenül szenved, szinte sorsától függetlenül. Kihív, magára kényszerít a sorsból annyi szenvedést, amennyinek befogadására és átélésére képes. Mert Kölcsey nagyobb szenvedésre volt képes, többet is szenvedett. Ennek a

nagy szenvedésképességnek maga is tudatában volt. „Nekem mindig csudálatos hajlandóságom volt áldozatok alá vetni a szívemet” – írja Szemerének, „azért-e, mert akkor, amikor lehetett volna, s úgy, amint lehetett volna, szerencsés lenni nem tudott? Azért-e, mert a temérdek sokat, miket a szív kíván, elérni lehetetlen volt, kevés pedig inkább nem kellett? Az ég tudja! Elég, hogy én akart s kerestem magam az élet legszebb szakaszán; ez engem a hipochondria sötétségéhez siettetett.” Valóban Kölcsey szenvedésképessége később a szenvedés megkínánásává fejlődött és ez hipochondriára tette, aki apró dolgokat nagy csapásnak nézett, hogy szenvedhessen a szenvedésért.

A hipochondria a gyermekben bizonyosan nem volt még meg, de a szenvedésben már akkor is otthonosabban érezte magát, semmint az örömben. Az örömet, a gyermeki játékos örömet alig ismerete – már akkor is magányserető volt, mint férfikorában. Sőt: gyermekkorában, amikor gondolatainak expanzív ereje, a magát-közlés vágya és a mindennapi élet társas szükségletei nem kényszerítették az emberek közé, és szabadon követhette belső törvényét, még sokkal magányosabb volt, mint később; olyannyira, hogy az ifjú Kölcsey Szemeréhez írt egyik levelében csodálkozva emlékezik meg, milyen teljes elhagyatottságban élt egykor mint gyermek, erdőben, mezőkön heverésze és nem beszélve senkivel – olyan teljes magányban, melyet később még az ő remetetermészete sem bírt volna elviselni.

*

Akinek központi élménye gyermekkorára esik, annak gyermekkorra nem lehetett az az idillikus, egyszerű és boldog állapot, amilyenek a gyermekkor általában tartani szokták. Sőt ellenkezőleg: érzelmekben nagyon gazdag kor volt ez a költő számára, érzelmeinek szabad kiérzését ekkor még nem gátolta spekulatív önvizsgáló értelme és életének apró kötelekei, teljesen átengedhette magát a magányosságnak, a szomorúságnak és a szerelemnek. [...]

Későbbi vágyódása a gyermekkor után nem az idillikus gyermekkorra szól, hanem annak a kornak, amikor élete a legnagyobb intenzitású volt, mert érzelmeit nem törte meg semmiféle reflexió, amikor a „szív” szép zsarnokuralmát még nem alkotmányozta az „ész”.

A debreceni tanulóévek alatt azután kifejlődött Kölcseyben a gondolkodó, majd a gondolkodás öncélúvá válván, a racionalista.

Kölcseyben az irodalomtörténeti kutatás hosszú ideig csak a költőt és ezzel kapcsolatban az erősen érzelmi irányú embert látta, és csak újabb időben foglalkoznak behatóbban a kritikus és teoretikus Kölcseyvel; csak újabban kezd átmenni a köztudatba, hogy Kölcsey elsősorban is gondolkodó ember volt, minden gazdag érzelmi kultúrája mellett is éppen észember volta által különbözik el a legtöbb magyar költőtől. Ő az első magyar költő, aki mélyreható filozófiai tanulmányokkal foglalkozik (utána sincs sok). Ő csaknem az első, aki tudományos nívón álló kritikát ír; az első, aki költészetének elméleti alapvetésével, esztétikai

Oláh István: Kölcsey diákkori lakóháza, rézkarc, 1939 (Álmosd, Kölcsey Ferenc Emlékház, fotó: Orbán Domonkos)

problémákkal foglalkozik; univerzális szellemi érdeklődésébe belekapcsolódnak olyan tudományágak is, melyek a magyar szellem számára úgyszólván teljesen ismeretlenek voltak: történetfilozófia, vallásfilozófia, összehasonlító mondakutatás és folklór.

Míndez a tudományos foglatosság minden külső körülmény hozzájárulása nélkül (pl. polgári foglalkozás előírta stúdiumok, tudós társaságba való keveredés, intellektuális hiúság stb.), sőt éppen a külső körülmények ellenére, spontán, egészen belső, gondolkodásra, az Igazság keresésére hivatott lényéből fakadt. Ha ezt tekintetbe vesszük, nem tűnik ellentmondónak, hogy Kölcsey inkább volt gondolkodó, semmint költő.

Amit a Kölcseyvel olyannyira rokon német koraromantikusokról mond Wälzel, el lehet mondani Kölcseyről is: a költő válla mögött, mikor ír, mindig ott áll a gondolkodó. Alig van magyar költő, aki annyi teoretikus meggondoláson keresztül jutna el az alkotáshoz, mint Kölcsey. Sokszor az a benyomásunk, mintha csak esztétikai elveinek illusztrálásául írná verseit. [...] Soha magyar költő nála tudatosabban nem szemlélte költői fejlődését. Leveleiben az irodalomtörténetíró objektivitásával számol be stílusváltozásairól, pontosan megjelölve mindig költői intencióit. Vele született filológus hajlandóságánál fogva állandóan hatásokat keres és talál saját műveiben még olyankor is, amikor azokról szó sem lehet. „Legrégibb verseim Hölty és Salis manierjában írtattak, kiket még akkor nem ismertem.” (Döbrenteyhez, 1813. november 15.)

Az álmosdi Kölcsey-kúria egyik szobájának részlete (Fotó: Orbán Domonkos)

Annak, hogy Kölcsey elsősorban gondolkodó természet volt, nem mond ellent az az általánosan ismert vallomás, melyet Kazinczy fölött tartott emlékbeszédében mondott: „De az én lelkem minden ideái összeolvadásban vannak egymással, s a szív húrjain rezegnek keresztül.” Ez nem azt jelenti, hogy eszméi voltaképpen érzelmek, és nem gondolatok – hanem azt, hogy az ő számára az eszme, a gondolat annyira lényéből fakadt, hogy pusztán gondolati mivolta már bizonyos érzelmi velejárákat, örömet, fájdalmat vált ki belőle, mint más emberből a konkrét életjelenségek. Azt jelenti, hogy öneki az eszme a szó szoros értelmében „szívügye”. Az eszme nem valami izolált részt képezett lényében, hanem a legszorosabban összeforrt vele. Kölcsey számára eszméi életkérdést jelentenek, sorsa eszméi sorsával dőlt vagy emelkedett, azok közé tartozott, akik „elvéreznek egy gondolatot”.

Kölcsey gondolkodó volta bizonytal debreceni iskolás éve alatt fejlődött ki. A különködő hajlamú, társaságkerülő fiú itt találta meg igazi barátait a könyvekben, igazi játszótérét a gondolat birodalmában. Fennmaradt apró anekdoták ravasz könyvvásárlásokról megőrzik számunkra a gyermekifjú szenvedélyes szeretetét a könyvek iránt. Az újonnan felfedezett szellemiség felkelti az ifjú lapangó pátoaszát, érzi, a gondolat, a tudomány az ő ereje, ez az, amiben értékesebb a többinél, ami okot ad neki, hogy a többiektől, a lármásoktól elkülönüljön. Mert Kölcsey nagyon szeretett kitérni a tömegből, individualizmusa és feltétlen értékre való törekvése készítette rá. Nem lehet csodálni tehát, hogy az értelmet hovavább mindenek fölött valónak, legfőbb értéknek tartotta, hiszen mindenkinek az értékrendszerét befolyásolja, hogy miben érzi önmagát értéknek. Így lett Kölcsey racionalistává.

*

Új korszak kezdődik Kölcsey belső fejlődésében, amikor 1809-ben, iskolái bevégeztével Pestre jön. [...] Ez idő tájt történt, hogy a debreceni kollégium monoton sárga falai közül kilépve fölismerete, hogy van egy világ a könyveken és iskolás szabályokon túl. [...] Kétségkívül bizonyos fiatalos és ujjongó felszabadulás érzése fogta el, amikor Pestre ért. Ehhez járult, hogy a világot eddig csak könyvekből és fantáziából ismerte, és most megmutatkozott előtte egy fiatal város friss, jövőteljes növekedésében; barátokat talált, elismerést, életprogramot irodalmi ambícióinak megvalósításában – szóval életének roppant kitérülését.

Írószekrény az ármósi Kölcsey-kúriában
(Fotó: Orbán Domonkos)

Szoba az ármósi Kölcsey-kúriában
(Fotó: Orbán Domonkos)

Valószínűnek kell tartani, hogy ekkor érte meg korának legáltalánosabb, legtipikusabb élményét, melyet talán a racionalizmus csődjének nevezhetünk, és amely a *Faust* első monológjától kezdve megszámlálhatatlan irodalmi kifejezést talált: hogy a tudomány, az értelem nem lehet az ember végső célja, az eleven élet mérhetetlenül gazdagabb, mint az értelem birodalma; az értelem korlátozza az élet teljes kifejlődését.

A debreceni formáktól és nyűgöktől való felszabadulás diadalmas érzése tette Kölcsey fogékonnyá az általános európai szellemi áramlat iránt, mely Rousseau-tól és Herdertől indult ki, és a racionalizmus északultusával szemben az érzelmek, az eleven élet jogát hirdette. Ez a mozgalom a német irodalomban a Sturm und Drang alkotásaiban csapódott le. (Kölcsey feltétlen ismerte, ha mást nem, legalább a fiatal Goethe és a fiatal Schiller Sturm und Drang jellegű drámáit.)

A fiatal Kölcsey is felismeri az életértekek fontosságát, annál is inkább, mert nagyon jól tudta, mi az igazi értelem, az igazán intenzív belső élet: hiszen emlékezett gyermekkorára, gyermekkorának egész énjét átható fájdalmaira és magányos boldogságára az erdők mélyén. Gyermekkorából jól emlékezett az élet teljességének eláradó érzésére, melyet semmiféle értelmi úton megközelíteni nem lehet, és nem lehet közölni azzal, aki nem ismeri. [...]

De amikor Kölcsey tudatára ébredt annak, hogy az érzelmek által milyen csodás gazdagságot hordoz magában, már nem volt gyermek, az áradó élet intenzitása már megcsökkent: időközben kifejlődött a gondolkodó, a boncolgató, könyvsápadt Kölcsey. Nagyon is érezte, hogy az érzésnek azt az erejét, melyet gyermekkorában átélt, most már soha többé nem fogja elérni, mert most már közbeemelkedett a gondolat fala, és minden fény megtörik azon keresztül. Ezért van, hogy az érzelmekről mindig bizonyos fájdalmas rezignációval beszél; mert tudja, hogy az érzelmi élet teljességét, az önfelelt elmerülést az érzelemben, a nagy feloldódást úgysem éri el. [...]

Kölcsey tehát olyan ember volt, aki teljes *értelemi* belátásával, sajátosan fejlett tudatosságával *tudta*, hogy az érzelmek intenzitása adja meg életének igazi értékét; képes is volt erős érzelmekre, de általában kevesellette azt, amit érzett, sőt igen gyakran érzelemmentes lelki szárazságban szenvedett. Ebben a belső ellentmondásban látom Kölcsey szentimentalizmusának lelki gyökerét. [...]

Kölcsey gondosan őrizte, ápolta érzelmait, igyekezett felkelteni azokat magában, és ha megvoltak, minél nagyobb intenzitásra felfokozni; érzelmeiből szóval valóságos kultuszt űzött. Ezek alapján a Kölcsey-féle szentimentalizmust talán ilyen módon lehetne definiálni: a gondolkodó ember érzelmekultusza.

■ (1926)

KÖLCSEY ÖNÉLETRAJZI LEVELE SZEMERE PÁLNAK 99

■ (részletek)

[...] A Kölcsey nemzetség már emberemlékezetétől fogva Szatmár megyében törzsökösnek tartott. A nemzetség levéltárában vagynak levelek fel a 13-dik századig. A nemzetség s a megyeiek elejétől fogva úgy hitték, hogy eredetünket Ázsiából vesszük, s javainkat ex prima occupatione et divisione regni [az ország első meghódítása és felosztása óta] bírjuk. – Ez a nemzetségi régiség el nem korcsosult ivadékbán arisztokráciai büszkeséget is ugyan, de szeretetet is táplál a hon, a nemzet és nemzetség iránt. A költőben az arisztokráciai büszkeség talán nincs, de nemzeti büszkeség [...] igen sok; s ez a hon és nemzet iránti szeretettel egybe igen természetesen olvad. [...]

1790. aug. 8-d. születtem Szödemeteren [...]. 1796. viték Debrecenbe tanulni: azon évben holt meg apám; anyámat 1802. februárban temették el. Mind ő, mind apám Álmosdon temettetének el.

Anyám halála után mindjárt érzettem a legelső mozdulatot keblemben (amennyire emlékezem). Bánatos vala az érzés, de szelid. Egy papirosra íram fel a Bölöni Ágnes nevét, és még egyet, még egy nevet, mely nekem most is 43-ik évemben oly kedves, mint a 11 éves gyermeknek vala. De a név szentebb, mint ide írhasam; szentebb, mint a közönség e tárgyról valamit tudhasson. Talán valaha, midőn nem leszek, fog a maradék írásaim között egy-két szót találni, ami legfeljebb csak a pszichológusnak, vagy annak, ki dalaimat még akkor is olvasni örömmel fogja, lehet érdekes. Azonban e vonás a később kifejtett szentimentalizmusra nézve neked kulcsot adhat. Tudnod kell, hogy anyám neve és az a másik egyforma, legalább egymásba olvadó érzést hoztak elő. Emlékezhetek verseimre, mikben valaha anyámat énekeltem; most még csak a *Búcsu B[ölöni] től* szolgálhat az elveszetteknek mustrául.

Legelső versemet 13 éves koromban írtam; egy évvel előbb, mint a poézis mechanikáját tanultam. Jól emlékezem, hogy a téma nem szerelem, de haza és király iránti szeretet vala. Még akkor a Heltai magyar krónikáján, s Cornélius Neposon kívül alig ismertem valamit.

A poétikában legelső nap a tanító példának olvasott Himfyből, Csokonaiból (Diétai Magyar Múzsza) és Mátyásiból. Attól fogva néhány tanuló társaimmal együtt kezdénk olvasgatni magyar és latin írókat. Kazinczy még akkor nem ada Marmontelt; régiebb munkáit kincs gyanánt tartogattuk. Akkor én jobban tudtam latinul mint magyarul, s magyar verseket a kiadott témákon kívül, csak 2 esztendővel később kezdettem csinálni, minekutána tanuló társaim már előbb példával mentek előttem (1804, 1805.)

Csokonai 1805-ben megholt; ott valék temetésén, halála után egymásra jöttek ki versei; azok valának bálványaink. Akkortájtban tanultam franciául, s olvastam a Henriadeot, Fridrich verseit, Boileaut stb.

Tudod, hogy 1810-ben még egészen francia valék, mert első ifúságom stúdiumi valának a franciák, s első kritikus kit ismerék, Boileau és Voltaire (az epikusokról).

1805–1807. sok verset firkáltam; s ezek eleinte Blumaueri paródiák voltak (egy bohóság Apoll és Daphne szerelméről

stb.). Vigjátékot is írtam, később szomorút és egy didaktikum poémát a lélek halhatatlanságáról. Ezidőben kezdék kevés görög nyelvet tanulni; de csak Anakreont olvastam.

1808-ban kezdék filozófiát tanulni, s ez megkapott. Másik évben is, midőn már jurista voltam, a filozófia történetével sok időt tölték. [...]. Kazinczy magához fűzött, s ajánlá a görög nyelvet. Akkor kezdém olvasni Homéert, Diogenes Laertiust (ki filozófi történeteket írt) stb. 1808 és 1809 sentimental lyrisch voltam. Kazinczyval tett ismeretségem után előbbi verseimet egyről-egyig semmivé tettem, s íram azokat, miket te 1810-ben láttál, s mikre Berzsenyi az ismeretes ítéletet mondá. Témáim voltak akkor anyám és szerelem. De a versírás sokszor félbeszakadt. Akkor a filozófia történetein kívül a 16. és 17. század la-

Kölcsey Ferenc gyermekkorát ebben a házban töltötte (Fotó: Orbán Domonkos)

Konyha a Kőlcsey-emlékházban, Álmosdon (Fotó: Orbán Domonkos)

tin íróit, filológiai írókat és kompilátorokat forgattam, de akkor jött kezembe Bayle *Dictionnaire hist. et critique*, mely reám sok oldalról hatott. Kétség és mélység, és sok ízlés a nagy ember oldalai közé tartoznak. S bár az ő mélysége a későbbi franciák felüleges voltától nagyon különböz: mégis ez íránta való tisztelet nagyon erősített engem a francia literatura iránti tiszteletben. Akkortájbán az egész francia literatura, tudniillik XIV. és XV. Lajos idejebeli nyilva volt előttem. Németül csak 1809-ben kezdék, csak sok ösztönzés után tanulni. Ezen időszakban írtam egy magyar literaria históriát is, csak a költőkre terjeszkedvén ki. Mindenik költőről külön artikulusz volt, s mindeniknek műve kritikázva. Ezt, minekelőtte Debrecent elhagyám, elnéptem; egyedül a Lilla és Himfy közt vont parallela volt még írva, midőn Pestre jöttem, hozzád, nem tudom, ha emlékezel-e reá? Akkortájbán írtam kritikát valami Kalchberg nevű német írócska Habsburgi Ágnes nevű drámájára is. Mustráim valának Boileau, Voltaire, mind az epikusokról írt munkájában, mind kivált a drámái előtt és után álló kritikáiban.

1809-diki őszén végeztem iskoláimat, 1810 január végével mentem Pestre, hol egyfelől a jurateriai kaszárnnyában igen kedvem elleni, másfelől nálad igen kedves órákat töltöttem. Magyarul még jól, azaz grammaticae még nem tudtam; Révai principiumival, s a német literaturával általad ismerkedtem; de a poézis technikájában már előre haladtam; a ritmust nagyon jókor felfogtam. Kazinczy első szonettjeire hasonló ritmusban feleltem. Horvát és Berzsenyi tettek a lamentábilis tónra figyelmessé, mely verseimben uralkodott.

1810-diki őszén elhagyám Pestet, s a következő esztendőben kezdém derültebb maníru verseimet. *Borítis el édes álmaiddal* stb. Ez a manír 1811–1813. éveken keresztül hangzik. 1812-ben vettem által jószágainkat s abban az évben egész 1814-diki tavaszig Álmosdon laktam. Verseken kívül nem csináltam semmit. A magányos lak előbb, azután szerelmi helyhezét elkedvetlenítettek. Kazinczynak ritkán, másnak senkinek sem írtam. Szerelmem boldog volt volna, de én igyekeztem mindig elfelé szakasztani magamat, a név mellett, mit a 11 éves gyermek anyja neve mellé írt, minden más kötés hidegnek, bűnnek tetszett. Én kaptam az első alkalman, hogy magamat elszakasz-

szam, és Sámuel testvérem megházassodván, elhagytam Álmosdot. (1814 május.) – Veled csak kevés idő előtt kezdém újra a régi szövetséget levél által megújítani. Pozsonyig kísértem két kisebb testvéreimet; s hozzátok jövék Pécelre, hol egy nyár a költésnek vala szentelve.

Ezeket a közönségnek nem fogod kitalálni, de költői karakterem és sokrendű elvonulásaim magyarázatjául szolgálhatnak neked.

Pécelen írtam az első románcot; egy egészen új modor, s áttalépés az elégiai, feyerlich tónból a dévajba, miből később a szeszélyes s a könnyű lebegésű dal kifejlődjék. Ez vala életemben legnehezebb stúdiómom. Juthat eszedbe, egy rác dalt mint dolgoztam ki háromszor Pécelen, míg utoljára sem leltem meg a daltont. Azonban verseim közt leled a borkirályt, s talán még egy hasonlót, mely akkor készült, s a dévajság könnyű tónját már közelebb hozza. A tolcsvai

dal (hol a virág?) még nagyobb lépés volt.

Pécelen gyönyörű, víg napokat éltünk, de égiháborúval vegyeseket. Azonban tudod, hogy zivataros nyári éj után, tiszta kellemes reggel szokott lenni. Azon a nyáron és a következő őszén Tolcsván és Lasztócon, sok mindent fogtatok reám. De mondom nektek, senkisem értett engem akkor; te sem, édes Palim. Szent igaz szerelmes lenni kezdék, azt dalaím bizonyítják, de kibem? Azt ki nem találjátok, ha az egész kalendáriumot felforgatjátok is. Kettőt mondatok akkor, s egy harmadikat mások. A kettőről nem szólok; a harmadik neve szent nekem; de mindent birt ami barátságot és becsülést ébreszt; semmit, éppen semmit, ami szerelmet. A negyedik első pillantatban komolyan kapott meg; úgy véltem, hasonlít az ideálhoz, ami a gyermek szíve alatt egykor támadt, s azolta élni meg nem szűnt. – Nem, édes Palim, ő nem vala olyan, nem vala az! Aztán ki Álmosdról azért jött el, hogy tépve legyen a rózsalánc, az könnyelműleg magát újak alá nem adhatta, s éppen 1814-ben nem! Nekem mindég csudálatos hajlandóságom volt áldozatok alá vetni a szívet. Azért-e, mert akkor, mikor lehetett volna, s úgy amint lehetett volna, szerencsés lenni nem tudott? Azért-e, mert a temérdek sokat miket a szív kívánt, elérni lehetetlen volt; kevés pedig inkább nem kellett? Az ég tudja! Elég, hogy én akart és keresett áldozatokkal s nélkülözésekkel gyötörtem magamat az élet legszebb szakaszán; s ez engem a hipochondria sötétségéhez siettetett. Tolcsvát elhagyván, s testvéreimmel megosztóván, Ádámmal együtt Csekén telepedtem le; s az ot-tani különszakadás mindentől, aki engem érthetett volna, közel vitt a süllyedéshez. Egyszer eljöttél hozzám 1815-ben, s e jöve-tel következése Homér fordítása lőn; de ebbe is belefáradtam. Most nem gondolkozám egyébről, mint távozni. Akkor nem vala még elég önismerésem, hogy a közdolgokba avatkozás által derítsem ki lelkemet; tanácslóm pedig sem nem volt, sem nem lehetett. Testvéreimmel s egyik rokonommal jószágom iránt egyezkedtem, s mentem ismét Pécelre és Pestre (1817 január.)

Ekkor kezdődött Pesten a Tudományos Gyűjtemény. Engem 1813-ban még Álmosdon laktomban szólított meg Döbrentei, s kért aesthetico-kritikai értekezést Csokonairól. Küldtem neki verseket; de azokat ő nem érté, 1814-ben Tolcsváról eljöttem

után írást Csokonai recenzióját; de ő addig kívánt abban változtatásokat, addig késett kiadásával, hogy a Tudományos Gyűjtemény indulásba jött, s én felszólítva odaadám Csokonait, s készítem hozzá Kis recenzióját. Csokonai recenziója, mint előbb az *Antimondolat* nekem sok ellenséget szerze. Berzsenyivel hogyan jártam, te legjobban tudod.

Említnem kell, hogy 1814 Pécelen, midőn a *Mondolattal* töltöttük az időt, előbb komoly (filológiai) értekezést írtunk. Ettől kezdődik filológiai mélyebb ismeretem. Azelőtt ilyenekkel kevés időt tölték. Ezekbe te vontál bele; de az akkori dolgozások egy része mégis kritikai vala. Például a különböző költők különböző nyelvről való értekezés stb.

1817 április. Pestről hazamentem; jószág-kontraktusom semmivé tétetett, és így a terv is, hogy Pesten lakhassam. Annyi szíváldozat után, az ifjúság első éveitől fogva, ez kínosan ért. Anélkül, hogy a jövőre kinéztem volna, visszamentem hozzád Lasztóca; hol egy egész hónapig semmit sem tettem, csak magamba mélyedve napról-napra éltem. Azalatt K(azin)cz háromszor volt nálunk, mi ott (tudod miért?) egyszer sem. Mi akkor vele literátori pörbe jöttünk. Újításait nem javallottuk, mert azáltal a nyelvbéli sokszínűséget elveszté. Ő minket nem értett. Ekkorból valók a lasztóci három leveleim.

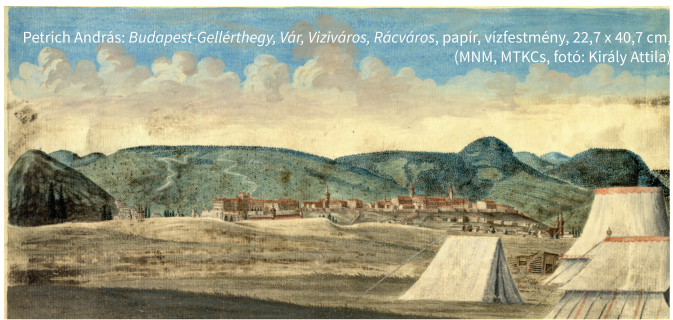
1815–1817 kevés verset írtam, lelke sötét volt. Akkor jövendők minden kedves képeinek elsüllyedése után iszonyú hánykódásban valék. Örömmel választottam volna klostrot is. Júliusban jöttünk Lasztócról Pestre, te Pécelen maradtál, hova én szeptemberben mentem ki, s onnan decemberben veled Liszkáig. Forspont nem vala hamar készen, egy csolnakot bérltettem s a Bodrogon hajóztam Tokajig, onnan karácson előtti nap haza. Ádám azalatt iszonyú zavarba hozta jószágunkat, s ennek rossz következményei azt tevék, hogy nekem Csekéből kiszabadulni, vagy ott (bár dolgom semmisen volt) tudományim után látni nem lehetett.

1818–1823. Kölcse és Csekén igen-igen keveset dolgoztam, de dalaim alakja ekkor fejlett ki. Reggeltől

nemes hangra vinni által, nehéz téma volt. Felvettem valami rímről-rímre, s tárgyról-tárgyra ugráló parasztdalt, s annak formájára csináltam előbb a legmindennapibb, keresetlen, pór ki-tételekkel dalt, s azután úgy nemesítém meg egyik sort a másik után. Így támadt a *Hervadsz, hervadsz, szerelem rózsája*; mely évekig csak emlékezetemben élt; így az *Ültem csolnakomban*, melyen talán még most is látszik, hogy valaha fonókába illő nyelven volt írva. – Ennyi hasznát vettem azon egynehány néma esztendőnek, s ezek alatt kaptam meg a románc tónusát is. Ezen epochában jöttél egyszer Csekébe, s láttad dalaim elsőit, s láttad a *Vanitatum* elejét; mi a sokat vesztett kebelből azután származhatott, minekutána vesztéséit az emberi élet neveltség parányiságához és mulandóságához mérve, nyugalmas megvetéssel tekinthette. Ezen érzésnek, mit ez utolsó szavak nagyon csonkán fejeznek ki, nyomait láthatod sok akkori verseimben.

Ezen epochában tartám magam körül Kölcsey Lenkát, testvérem leányát. Még beszélteni alig tudott, hogy hozzám hozták; s a gyermek vala egyetlenegy időtöltésem.

1823–1826. 1823 végén házasodott meg Ádám, s ettől fogva én méginkább zárkózva éltem, mint azelőtt. Ekkor ismét szíváldozatokat követtem el magamon. Egyik vala, hogy Lenkát visszaadám; az nekem akkor nagyon fájt, életemnek

Kölcsey Ferenc életének főbb helyszínei (Álmásod, Kölcsey Ferenc Emlékház, foto: Orbán Domonkos)

más hajnalig szobámban járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki), s ha sötét képeim engedték, a parasztdal tónját találgattam. Nehezebb stúdiumom egész életemben nem vala. A sentimental-lyrisch ünnepélyes hangjáról a sokszor elkeseredett lelket szeszélyesen, dévaj és mégis meleg, és mégis

(akkori körülményeimhez képest) egyik vesztése sem volt kínosabb. A másik vesztés említést nem érdemel; azt más körülményekben nem is éreztem volna; most azért fájt, mert Lenka visszaszáásával éppen egyszerre jött.

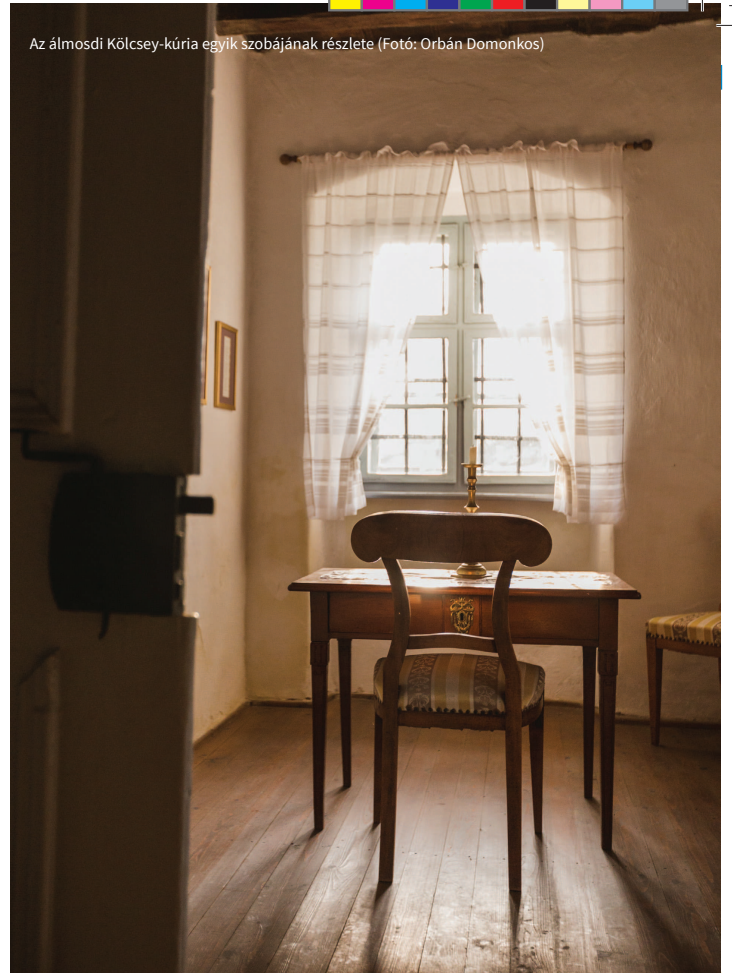
Mind oly dolgok, mikkel a közönségnek semmi baja; ezeket az én biográfom említeni nem fogja; de kell neki lelkembe pillanthatnia, ha írói karakteremet magyarázni jól akarja. Mert valóban rendes magamnak is, hogy az én könnyű, szeszélyes írásmódom ily sötét körülmények közt fejlett ki. (Ez utolsó epokában egész éven keresztül is nem mentem ki szobámból ebédelni; magamban voltam mindig.)

1826. február. Vilma Surányba jött, s kényszerített újra hozzád indulnom. Tehát ismét együtt valánk, s az Élet és Literatúra számára kritikáztam. A közelebbi múlt kilenc év alatt igen keveset, s igen ritkán olvastam: ez sok gondolkozásra adott időt. Innen talán, hogy valami mélység van írásaimban, a szeszély, mi komoly kritikáimban is sokszor érezhető, öszvevetve azzal, hogy gyermekkoromban paródiákat írtam, hogy a közelebbi kilenc év alatt mi stúdiumom volt, s öszvevetve az *Antimondolat* tónusával, s azon belső küzdelemmel, miket említek, talán megfejtethető.

Ezen évben kezdém írni a teátrumi beszédet. Te ösztönzél, hogy az oratori pályát próbáljam, ösztönzél, humorisztikus valamire (á la Yorick) – ekkor kezdünk drámázni is – s elváltunk.

Az ámosdi Kölcsy-kúria egyik szobájának részlete (Fotó: Orbán Domonkos)

Hazamenvén dolgozám ifjúkori stúdiumom következtében a filoz. történeteket, a beszédet, s kezdém a szeszélyes valamit. S talán végeztem is volna holmit, de Ádám megholt.

Mindég vártam, hogy ő vagy saját szorgalma, vagy felesége successiója által kiragadja magát bukásaiból, s osztályrészemért adhat annyit, hogy Pestre menvén, tudományoknak élhessek. Most vége lőn mindennek. Mit tenni? Ez a gondolat eltépte életem minden reményeit. Özvegy és árva maradt, s a nagy, a tehetős rokonságból segédre senki nem kelt; számot veték magammal, azt hívém, leszen erőm a világ bajaiba lépni, bár hosszú elszögellés miatt erejím gyakorlat nélkül valának, s gazda lettem, s (1829) hivatalbeli. Egyik mint másik állapot küzdéssel jár, de mint literatorra nagy befolyással volt. Ettől kezdve az oratori pálya, több élet (wahres Leben) munkáimban stb. Önérzés azelőtt is sok volt mind verseimben, mind kritikáimban, de beszédeimben talán büszkeség is van. De én soha nem beszéltem közhelyen, csak mint jegyző és követ, s ilyenem érzésem kellett hogy tiszteletre méltó test nevében szólók.

Religiómról szóllani csak akkor leszen idő, midőn vagy többé nem leszek, vagy magam is írói s emberi pályámra a jövődség számára visszatekintek.

Hazámat, nemzetemet mindég lángolva szerettem; magyar lenni büszkeségem volt, s lesz örökre. Még akkor is, midőn e nemzet ellen kínosan panaszkodom. [...]

■ Pozsony, 1833. március 20.

A Kölcsy-címer*

NYAKAS MIKLÓS

„Büszke magyar vagyok én;
keleten nőtt törzsöke fámnak”

■ (Kölcsy Ferenc: *Kölcsy*)

A Kölcsy család címere (Ámosd, Kölcsy Ferenc Emlékház, fotó: Orbán Domonkos)

„Kék alapszínű kerekded pajzs, amelyet farkába harapó zöld színű sárkánykígyó övez.

A heraldikailag jobbra forduló sárkánykígyó hasából két, nagykarmú láb nő ki.

A címerpajzson belül hármas halomra támaszkodó, páncélos ezüst színű jobb kar látható, amely három, természetes színű liliomot tart. A pajzs heraldikailag jobb felső részén ezüst színű, csökkenő sarló alakú hold látható, míg a másik oldalon, közvetlenül a páncélos, vágott jobb kar felett hatágú arany csillag. A páncélos jobb kar a pajzs alsó harmadában fekvő, zöld színű hármas halomra támaszkodik. A pajzs felett vitézi nyílt sisak látható, amelyet öt darab pánt fed, amely a heraldika szabályainak megfelelően kissé balra fordul. A sisak bélése vörös színű. A sisaktakarók mindkét oldalon kék-arany színűek. A sisakot a címertani korona egyik fajtája – sisakkorona – díszíti, amely ötágú lombkorona. Sisakdíszként gyakori heraldikai megoldásként a címerpajzs képe ismétlődik meg, azaz a páncélos jobb kar a három liliommal, az ezüst holddal és az arany csillaggal.

A címerben – meglátásunk szerint – a legrégebbi elem a liliom, amely két-féleképpen, de egymással összeegyeztethető módon is magyarázható. A liliom (*Lilium candidum*) előázsiai eredetű erotikus szimbólum, amely azonban a keresztény eszmekörben szublimálódott, s az égi szerelem, a szűzi tisztaság és az ártatlanság jelképe. [...]

A Szente-Mágócs nemből való Kölcse ispán 1181. előtt Cégényben a nemzetségi monostort Szűz Mária tiszteletére szentelte, s így erősen valószínű, hogy a liliom a Boldogságos Szűzre, illetve a neki szentelt családi monostorra, s áttételesen a monostort alapító ősrre, Kölcse ispánra emlékeztet. Ezt erősíthette az a tény, hogy 1345-ben az Anjou Nagy Lajos – akinek családi címérében ugyancsak liliom van – a Szente-Mágócs nemzetség cégényi ágát birtokaiban megerősítette. S ne feledjük, ekkorra tehető a magyarországi tulajdonképpeni címerhasználat megjelenése. A hármast liliom utalhat egyben a Szentháromságra is, de elképzelhető, hogy a heraldikai három szírmot értelmelték a későbbiekben három liliomnak. [...]

A liliom kísérelőjeként a címerpajzson belül feltűnő Hold és csillag gyakran ábrázolt, kedvelt jelképe a magyar címereknek. Mindkettő ősrégi szimbólum! Eltekintve most a Hold szimbolikájának változatos ókori pályafutásától, a keresztény értelmezésre hívnám fel a figyelmet. A Nap-Hold szembenállásban a Hold az ősi ellenség, a gonosz szerepét játssza. Így például Szűz Mária, mint a Napba öltözött asszony a fogyó félhold sarlóján tekergető kígyón tapos. Ennek viszont az ellenkezője is igaz! A „sarlós Madonnának” önállóult ábrázolásain a Holdsarló – a fogyó félhold – már Szűz Mária égi, mitikus tisztaságát jelképezi. A Kölcsey-család címérében fogyó félhold látható, s amennyiben helytálló a liliomról kifejtett vélemény, a két értelmezés csak erősíti egymást. Meg kell említenünk, hogy a Kölcsey-címer archaikus ábrázolásában a fogyó félhold emberarcúnak van ábrázolva, amely gyakori megoldás címereinkben.

A hatágú arany csillag gyakori jelképe a magyar heraldikában, s éppen olyan ősrégi szimbólum, mint a Hold, s ennek megfelelően a különböző kultúrákban fontos szerepe és értelmezése van. A Vénusz vagy Esthajnalcsillag tiszteletét a keresztény kultúrkörben mindenesetre Szűz Mária vette át, s így ez az értelmezés is összhangban áll a fent kifejtettekkel, s azt mintegy erősíti. Egy ótestamentumi jóslat a születendő Messiást csillagnak nevezi, ezért a zsidók szemében a Messiás jelképe (Dávid csillaga) is. A csillag a keresztényeknél többek között Mária jelképe, s egyben több szent attribútuma. Így például Szent Domonkosé, aki a csillagot a homlokán viseli, vagy Nepomuki Szent Jánosé, akinek fejét öt csillag övezi. A magyar néphitben a Holdat és a csillagot szintén különös tisztelet övezi, ez azonban nem hozható közvetlen összefüggésbe a címer jelképrendszerével.

A páncélos, vágott kar szokványos kelléke nemesi, de más címereinken is, s a katonai vitézséget, hősiességet, kitartást szimbolizálja. Különösebb magyarázatot tehát ez az elem nem igényel, legfeljebb annyit, hogy a jobb kar általános gyakorisága a jobbkezesek általános többségével magyarázható. Mivel a Kölcsey-címerben a páncélos jobb kar három liliomot tart, esetleg utalhat a nemzetségi kolostort alapító ősrre, Kölcse ispánra is.

A hármast halom – heraldikai nevén az ásvány – egyértelműen a magyar államcímerből került a Kölcsey-címerbe, a régebbi változatokban nem is szerepel. [...]

A Kölcsey-címer kerekded pajzsát körülölelő, farkába harapó sárkánykígyó tulajdonképpen pajzstartó, s mint ilyen, több

magyar családi címerekben felbukkan. A földtörténeti középkor őshüllőire emlékeztető fantázialény ősrégi jelkép, amely a különböző kultúrákban a legellentétebb princípiumok hordozója, értelmezése eltolódhat jó és rossz irányba, de általában a gonosz megtestesítője. A keresztény mitológiában egyértelműen a gonosz jelképe, főleg János Jelenéseinek (Apokalipszis) alapján. A sárkány ellen küzd Mihály arkangyal, de ilyen szerepet játszik több szent is, közöttük a legismertebb Szent György, akit rendszerint sárkányölőnek ábrázolnak. A magyar néphitben a sárkánynak szintén kiemelt szerepe van, többek között a népmeséink kedvelt figurái. Alakjára nézve kígyó formájú, pikkelyes, szárnyas, hosszú körmű, rófnyi éles fogakkal. Lakhelye rendszerint mocsaras, iszapos tó, víz vagy kút.

Már Ipolyi Arnold felvetette, hogy a magyar néphitben elevenen élő sárkánykultusz összefüggésbe hozható a középkori sárkányrenddel, a s Szirmayra hivatkozva annak felállítását IV. Béla korára teszi. [...] A magyarországi sárkányos címerek eredete azonban igen nagy valószínűséggel a Zsigmond király által 1408-ban alapított Sárkányos Társaság rendjére vezethető vissza. [...]

A Valkó megyei főág alsáni alágához tartozott Gergely fia II. János (1390–1435) szereplése jórészt Zsigmond király környezetében zajlott. 1404-ben Temes megye egyik főispánja, főpohárnok, zászlósúr. 1433-ban Zsigmondot elkísérte olaszországi útjára. Ugyanebben az évben a török ellen ötszáz fős bandériumot vezetett. 1408. dec. 12-én – Zsigmond Bosznia felett aratot győzelme emlékére, valójában leánygyermeké fiúsítása miatt az ország legelőkelőbb huszonkét világi nemeséből alakított Sárkány-rend lovagja lett. Így kerülhetett a sárkányos társaság jelvénye a Kölcsey nemzetség címérébe.

Tudjuk azt is, hogy a szatmár megyei cégényi ág egyik tagja Zsigmond király római útján annak kíséretében tartózkodott, s így nincs kizárva az, hogy mint a királyi kíséret közvetlen tagja, szintén részesült a Sárkány-rend jelvényében, amely a Kölcsey-címerbe így módon is beépülhetett.

A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Kölcsey-címer jelenlegi formájában legalább három történeti rétegre tagolható. A legrégebbi a liliom, amely a nemzetségi ősrre, Kölcse ispánra, illetve az általa alapított cégényi monostorra, illetve védőszentjére, a Boldogságos Szűzre utalhat, amelyet erősít a fogyó hold és a csillag motívuma. A páncélos jobb kar mindenképpen későbbi, a formális címeradományozások korából való. A pajzstartó farkába harapó sárkányt egyértelműen a Zsigmond király által alapított Sárkány-rend jelvényével kell összefüggésbe hoznunk. A teljes címerkép azonban mindenképp késői, barokk kori jellegzetességeket vesz fel. Erre utal a sisak formája, a sisaktakarók, a hármast halom bekerülése a pajzsba, illetve a liliom természetes színeinek az alkalmazása.

Az általunk előadottak a Kölcsey-címer legvalószínűbb magyarázatát jelentik, nem árt azonban tudatában lennünk annak, hogy a címerpajzsokon látható ábrázolások feloldása általában igen nehéz, nem egyszer lehetetlen. Különösen ott, ahol címeradományozó levél nem ismeretes vagy egy régebbi gyakorlatot rögzít.”

* NYAKAS Miklós: *A Kölcsey-címer* = CSORBA Sándor – NYAKAS Miklós: *A Kölcsey-család genealógiája és címere*, Fehérgyarmat, 1993.

A Kölcsey család fából faragott, színezett címere a református templom ülőpadján (Szatmárceke, fotó: Orbán Domonkos)

Kornis Gyula

KÖLCSEY ÉS A GÖRÖGSÉG 99

■ (Részletek Kornis Gyula *Kölcsey Ferenc világnézete* című művéből)

Kölcsey világnézete görög nyomon *esztétikai* jellegű: lelkét a világ szemléletessége és szépsége ragadja meg. A neohumanizmus, amelyhez Kölcsey ifjú korában csatlakozott s amelynek szellemében görögül is megtanult, egyoldalúan eszményítette a görögséget, amelynek harmonikus világában látta megtestesülve az igazi emberideált: a *kalokagathiát*. Ez az esztétikai irányzat a szépség derűjét és összhangját akarta visszavarázsolni a görög ember-típus utánzásával a modern világba. Azonban egy újabb lelki paradoxon kérdőjele mered elénk: ha Kölcsey borongós lelke pesszimizmusra hajlik a világ értékelésében, akkor miért vonzódik a tőle is sokszor emlegetett „görög derű” világnézetéhez, a neoklasszicizmus görögutánzó életfelfogásához? Hogyan panaszkodhat Kazinczynak ugyanakkor (1813) az élet és a sors kegyetlenségéről, a világ egyetemes fájdalmaról, amikor az antik világfelfogás és élet derűje lebeg előtte mint eszmény, amely kielégíti gyötrődő lelkét. [...]

A lelki paradoxon kérdőjelét kiegyenesíti az a tipikus jelenség, hogy a lélek sokszor olyan eszményt tűz maga elé, amely éppen ellentéte a saját lelki alkatának: olyan önkiegyesítésre vágyik, ami nem ő, hanem ami szeretne lenni. A valóságban félénk és finom lelkű, visszavonult Nietzsche megszerkeszti a gyengét letipró emberfeletti ember robusztus eszményét: azt a heroikus típust, amely az ő lelki alkatának éppen az ellentéte. A természettől bánatos, melankolikus lelkű Kölcsey a kiegyensúlyozott, harmonikus, „derűs” görög világnézet embereszménye után sóvárog.

„Én minden írók között – jelenti ki Döbrenteihez írt levelében – legelőször és legörömestebb azokat olvasom, kik görög és német nyelven írtanak.” Miért? Mert „hová fordít-suk inkább szeméinket, mint a görögökre? Soha nemzeti poézis ragyogóbb hőskorra vissza nem tekintett és soha nemzeti hőskor ragyogóbb poézist maga után nem vont, mint ónások.” A görögök a kultúra idegen hatásait is azonnal göröggé varázsták: „Minden új, mihelyt a görög határokba lépett, mint valamely tündérpálcának csapásai alatt, elváltoztatta színét és alakját, s mindkettő helyett mosolygóbbat és bájolóbbat nyervén, többé idegennek nem ismertetett.” A görög harmónia és derű magasztalása közben nem áttal Kölcsey a szentimentálisborongós költészet élethangulata és világfelfogása fölött pálcát törni, noha maga is ennek az iránynak képviselője: „Maga az újaknál oly közönségesen elterjedett szentimentalizmus a költés minden nemeiben új meg új színeket hoz elegyedésbe; midőn nemcsak a komolyabb indulatokon önti el magát, de magának a jókedvnek csapongásaira is gyakran áttalfol. A görög

költőnek, mint a görög művész szobrának, búsongása is szép és nyugalmas; vidámsága pedig tiszta, mint a felhőtlen ég.” [...]

Kölcsey azonban csak elméletben a görögrajongó klasszicizmus híve, éppúgy, mint a német neohumanizmusé is: fel-lengző szavakkal űzi Goethe kultuszát, pedig bánatos, mindig a félhomályt (*hell dunkelt*) kedvelő természete merőben ellentéte Goethe klasszikus derűtségének, átlátszó világosságának és plasztikus nyugalmanak. Minél jobban belemélyed Kölcsey a nemzet lelkébe s a magyarság fejlődési szükségleteibe, annál inkább érzi irodalmunk elklasszicizálásának mesterkélttségét, külsőszerűségét, nem a magyarság lelkéből lelkeztet voltát, sőt egyenest a mélyebb nemzeti érzés és gondolat fejlődését fenye-

Joseph Karl Stieler: Johann Wolfgang von Goethe, 1828, olaj, vászon, 78 x 63,8 cm (München)

“

„... a római művészet és tudomány elébb hetruriai, majd görög befolyás alatt, mint egészen idegen plánta nevededett fel, s az eredetiség színével, mely nélkül a nemzetiség fenn nem állhat, nem bírhatta. A római poézis görög magvakból, görög színekkel virágzott ki; s ha Livius Andronicust s közel követőit nem említjük is, de maga Virgilnek ragyogó pompájú nyelve, s a horatiusi líra mi vala egyéb Hellasban szedett zsákmánynál?”

■ (Kölcsey Ferenc: *Nemzeti hagyományok*)

Ligeti Antal: *Olasz táj*, olaj, vászon, 31,6 x 50 cm, 1867 (Magyar Nemzeti Galéria)

gető ártalmát. Ő, akinek egész költészete antik mitológiai köntösbe van bújtatva, aki „tiburi dalt zeng”; akit, „mint szelíd pástort, remegő Kitonét lep meg a Múzsá”; akinek dala „mint Zefír, vígan röpes”; aki „zöld bokorba fúv deli nő keblére éteri kedvet”; aki a Fantáziát kéri, hogy „rengesse gyöngéd karjaival, mint Amorát Idália”; aki lantját Amornak, Gráciának és Phoibosznak ajánlja; akinek álmái „tiszták, miként Arethusának folyása”: végre rájön, hogy mindez mesterkelt külsőség, idegen a magyar léleknek, ellenkezik az ősi nemzeti hagyománnyal, amelynek talajából sarjadhat fel egyedül az igazi magyar költészet, nem pedig több ezer évvel ezelőtt letűnt népnek mondvaszinált utánzásából.

Kölcseynek, legmélyebb humanistáknak, belső tragikuma: érzi, hogy ha valóban nemzeti irodalmat akarunk, a klasszicizmus korának le kell zárulnia. A magyar költészet csakis magyar világfelfogású és szellemű lehet s nem görög. Vajon rekeszthető-e szigorúbb kritika alá a neoklasszicizmus görög-római utánzása s ennek értéke, mint Kölcseynek ezekben a szavaiban: „Melyik magyar ismerjen saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot, s Titirusz hajhássza bárányait? Melyik magyar találhassa fel magát saját nemzetiségében, ha nemcsak az idegen mitológia képeire, hanem ez vagy amaz római verselőnek ez vagy amaz sorában álló ez vagy amaz névre is emlékeznie kell, ha poétáját

érteni akarja? A görög költő csak kitisztult érzést ízléssel párosulva kíván hazája fiától, hogy lelkére hasson dalával: nekünk ellenben antikváriusi tudományt kell szereznünk, hogy költőnket olvashassuk; s ha megértettük is, minő behatást tehet reánk a mitológiának világa, mely nekünk csak valamely allegóriai tarka festés gyanánt jelen meg? Valljuk meg, hogy nem jó úton kezdtünk a rómaiaktól tanulni. Ahelyett, hogy segédüknél fogva tulajdon körünkben emelkedtünk volna, szolgai követésre hajlottunk; ahelyett, hogy az ő szellemöket magunkba szívtuk és saját világunkban sajátunkká tettük volna, az ő világokba költöztünk által; de ott egészen fel nem találhatván magunkat, honunk felé visszapillongunk, s örökre megoszlott képzelettel itt is, ott is idegenek maradunk. Nem nyilván van-e, hogy a való nemzeti költésnek csak a nemzet kebelében lehet s kell szárnyára kelnie? Az idegen tűznél gyújtott fény a nemzetnek csak homály közül sugárzik.” (*Nemzeti hagyományok*).

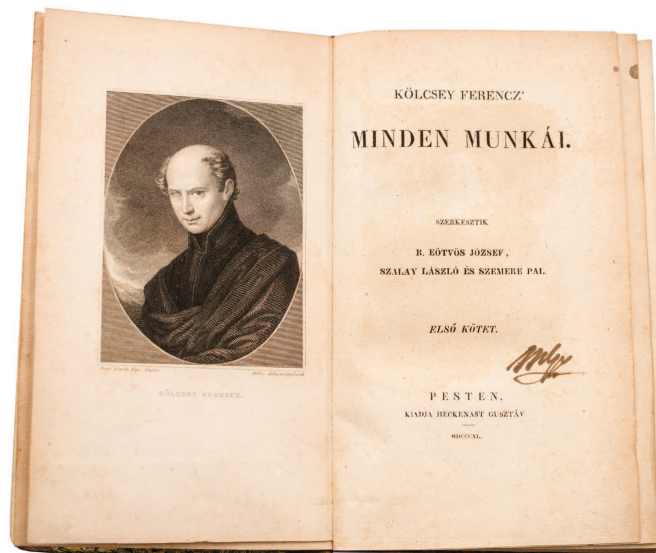
Amikor azonban Kölcsey így a klasszikus világfelfogás utánzása helyett az írói művészettől eredeti magyar életnézetet és szellemet követel, ebben is a görögség az eszménye. Mert az ő szemében a görögök mutattak örök példát arra, hogyan kell a nemzeti hagyományt és a nemzeti költészetet a legbensőbbben összeforrasztani.

Kölcsey titka

KULIN FERENC

A címben szereplő *titok* szó talán félreértésre adhat okot. Sem eddig ismeretlen életrajzi adatoknak nem bukkantam a nyomára, sem olyan kallódó Kölcsey-kéziratok nem kerültek a birtokomba, amelyeknek alapján lényegesen árnyalni lehetne a *Hymnus* költőjéről kialakult képünket. Amikor *titokról* beszélek, nem valamiféle biográfiai vagy filológiai rejtély megfejtésére vállalkozom tehát. Arra keresem inkább a választ: mi lehet a magyarázata a Kölcsey-életmű oly különös, egyedülállóan mély és intenzív hatásának, amely nemcsak irodalmunkban, hanem a magyar politika történetében is nyomon követhető. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy a *Hymnus* egységes érzelmi közösséggé volt képes kovácsolni a társadalmi, kulturális és felekezeti ellentétek önpusztító hatásától szenvedő nemzetet, hanem arról is, hogy Kölcsey politikai programja és politikusi szerepe egyaránt követendő mintaként szolgált az egymással szembenálló pártok képviselői számára. Ő volt az egyetlen, aki már életében is kikezdehetetlen tekintélyt vívott ki magának írásaival és szónoklataival, s aki a halála utáni élesen polarizálódó közéletben – mind Kossuth táborában, mind Széchenyi környezetében – az új generációnak is példaképe volt (Petőfi számára csakúgy, mint Eötvös Józsefnek.) Az alábbiakban ennek a kivételes egységteremtő erőnek a titkához próbálok közelebb férkőzni.

Egy rendkívüli személyiség hatásának titka nyilvánvalóan több tényezőben keresendő, s ezek között a tényezők között genetikai adottságok éppúgy szerepelnek, miként azok a kulturális sajátosságok, amelyek a kollektív lelki alkatot fejezik ki, s amelyek egy közösségben kijelölik a rendkívüli egyéniség lehetséges szerepköreit. A genetika tudományában járatlan lévén csak az utóbbi kérdéskörrel foglalkozom. Azt kell mindenekelőtt figyelembe vennünk, hogy Kölcsey gyermekkorának, ifjúságának évtizedei Európa-szerte megértették a modern kor minden bizonnyal legértékesebb vívmányának, az *autonóm individuum* eszméjének kultúratörténeti feltételeit. Azok a szellemi hatások, amelyek egyfelől a francia felvilágosodás és forradalmi ideológia (d' Holbach, Voltaire, Rousseau, stb.), másfelől a német idealista filozófia (Kant, Fichte, Schelling,) felől érték a magyar írástudó értelmiséget, kitüntetett pozíciót, világformáló képességet tulajdonítottak az emberi szubjektumnak. Azt azonban csak a magyar történelmi adottságokból érthetjük meg, hogy a kétféle világnézeti hatás köz-

(Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-émlékszoba, fotó: Orbán Domonkos)

az individuum szubjektív világa és az anyagi univerzum természeti és történelmi dimenziója között. Az előbbi mellőzhetőnek tekintette a transzcendenciát, s ezzel együtt a vallási értékeket, az utóbbi szkeptikusabban ítélte meg a világ radikális megváltoztatásának a lehetőségét, ezért a *cselekvés* (világi) céljával, irányával egyenrangú értékek tekintette a *cselekvő* ember „religiói érzelmeit”, illetőleg erkölcsi és intellektuális minőségét. Mindaz, amit Kölcsey költőként, bölcselőként és politikusként alkotott, érthetetlen lenne, ha nem látnánk mögötte ennek – a német idealizmusban gyökerező – szellemi inspirációnak a természetét.

Az egyéni hajlamok és a filozófiai hatások egymásba fonódása persze nem eredményezhetett volna olyan szuggesztív erejű szellemi teljesítményt, amilyené Kölcsey életműve vált, ha az nem lett volna összhangban a magyar értelmiség egyik letragikusabb sorsú nemzedékének történelmi tapasztalataival és helyzetüdtudatából formálódó stratégiájával. Látnunk kell, hogy azok a világnézeti és történetfilozófiai axiómák, amelyek – ifjúkori stúdiumainak (Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai) tanúsága szerint – már a 18 éves költőben megfogalmazódnak, egyfelől a Martinovics-féle mozgalom vérbefojtásának, másfelől a terrorba és imperializmusba torkolló francia forradalmi dinamikájá is), a német idealizmus bonyolultabb, átteleesebb kapcsolatot látott

(Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-émlékszoba, fotó: Orbán Domonkos)

Kölcsey bölcséleti tájékozódása annak a generációnak az útkereséséről szól, amelyik a francia felvilágosodás szellemi örökségéből igyekszik átmenteni annak észelvű világmagyarázatát és a közéleti cselekvésre ösztönző morális impulzusát, de az enciklopédisták mechanikus materializmusában, természettudományos racionalizmusában és a forradalom vezéralakjainak erőszakelvű ideológiájában már nem talál sem kielégítő magyarázatot, sem használható receptet kora léteproblémáira. Olyan kérdésekkel szembesül ez a nemzedék, amelyekre korszerű választ csak Kant kritikai filozófiája és Fichte *nagy tettekre* ösztönző morálbölcsellete tudott adni. Kölcsey titkához akkor

Johann Heinrich Stobbe (Doebler nyomán): Immanuel Kant, olajfestmény, 31 x 36,8 cm, 1791 (Duisburg)

juthatunk közelebb, ha megértjük, hogyan volt képes az európai szellemi kultúrának ezt az új minőségét elsajátítani, illetőleg lefordítani és továbbadni azt kortársai számára. S mivel – miként utaltunk már rá – a „titok” nyitja személyisége alkatában keresendő, próbáljunk bepillantani abba költői és tudósi fejlődése első korszakának felidézésével. Hadd idézzem itt fel egy korábbi elemzőm tanulságait!

Van az ifjú poétának egy töredékben maradt eszmefuttatása „*A poézisről*”, amely egyértelművé teszi szabadságképzetetének és költészet-felfogásának szétválaszthatatlanságát. A poézis lényege eszerint nem a versben (műalkotásban), hanem a lélek költői állapotában ragadható meg. (Kármán József ezt idézi, aki szerint „lehet sz poéta versírás nélkül is”). Az esztétikai élmény ilyen fokú szubjektivizálása elvileg a valóságtól

való elfordulás szélsőségesen romantikus kísérleteit is igazolhatná, Kölcseyt azonban – fiatalkori lírája, és e korszakából származó prózai megnyilatkozásainak tanúsága szerint – nem vonzza igazán ez a lehetőség. Egyszerre próbál elmenekülni a hétköznapok prózaiságának szorításából, s ugyanakkor hadakozni az ellen, hogy költői énjét a „lélekvesztő szentimentalizmus” légüres terébe ragadják a „tárgyaltal ideák”. Első költői korszakának (1808–1814) néhány darabja a szentimentális-romantikus elvágyódás jellegzetes kifejeződése (*Végnyugalom, A Sonetto, Választás, Az acatia, Géniusz száll* stb.), de ezek közelségében is olyan versek születnek többnyire, amelyek az érzelmesség divatjával és a szentimentális manírral való szakítás szándékát bizonyítják.

Íme, az uralkodó stílushatást elutasító költői gesztusok: „Testvére a bús bánatoknak / Ne jőj, ne jőj felém / S zajos tengerén álmaidnak / Ne hányjad lelkemet! Irtózva, csaknem elmerülve / Hánykódom abban én” (*A képzelethez*, 1808); „Istenasszony, fuss az égi pályán! / Nem nézem már sírva képedet.” (*A Holdhoz*, 1811); „Ideálnak [...] tündérvárán nem találnak / Méltó tárgyat többé lángjaim [...] Szűnj meg egyszer *lélekvesztő bánat!* / Szív, mért ingerlődd hasztalan? (*Minden órámban...*, 1813) „Eltűnt az álom és üresen maradt / Titkos valókért lelkesedő keblem” (*Egykor homályos...*, 1813) „Mikor, mikor lesz, hogy [...] ez elszendergető démon kiszáll belőlem / S elő lepletlen áll a tiszta emberiség?” (*Ideál*, 1813). Szó sincs arról, hogy Kölcsey érzéketlen lenne a születő romantika csábítása: a magába zárkózó lélek misztikus élményei vagy éppen a fantázia erejével elfojtott érzékiség lelki kalandjai iránt. Hiszen az idézett versek mind arról vallanak, hogy megérintették ezek a lehetőségek, csak hogy valami visszatartja attól, hogy önfeledten átadja magát nekik. S hogy mi ez a „valami”, számunkra ez most a legfontosabb kérdés! Ha tudniillik a lélek költői állapota a szubjektív szabadság/lehetőségek maximumát ígéri, akkor gyanakodnunk kell, hogy e lehetőség tu-

datos korlátozásának a költői mesterség titkainál mélyebb oka van.

Az *Andalgások* című költemény (1811) költészetünk történetében először keres magyarázatot arra: miért van az, hogy a magyar költő nem bocsátkozhat olyan önfeledt szellemi kalandokba, aminőkre szerencsésebb égtájak boldogabb poétái bármikor vállalkozhatnak. A huszonkilenc strófában adott válasz – prózára fordítva – így summázható: az önmagába zárkózó lélek csak akkor érheti el célját, a harmóniát, ha a szellemi univerzum, amibe felemelkedett, nem ellenpontja, nem tagadása, hanem természetes folytatása: része, kiegészítője annak a hétköznapi világnak, amit maga mögött hagyott. „Boldog, kinek szép hont adának / A sors örök törvényei / Hol géniusz szelíd nyomának / Láttatnak nyilván jelei” – ám mi nem lehetünk boldogok. Nem lehetünk, mert „Itten vérző honunk vidékin / Nyögő szél érvén keblükhöz / Pusztult váraknak omladékin / A Múza búsan tévedez.” Az *Andalgások* költője nem azért esedezik, hogy a géniusz intésére feledni tudja „vérző honunk vidékét”, hanem azért, hogy „Vegyék fel ömlő hangjainkat / Kárpát kinyúló szirtjai”, s hogy „Berkeink, mint Széphalom virányi / Elysionná váljanak”. Ismét prózában: nem a hétköznapi világból való kiemelkedést, hanem a hétköznapiság felemelését tűzi ki céljául ez a költői magatartás. Ismétlem,

Anton Einsle festménye után, Johann Ender rajza után Karl August Schwegelburth: Kölcsey Ferenc, 1836-os acélmetszetből készült másolat, 1840 (Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-emlékszoba, foto: Orbán Domonkos)

nem azért, mintha nem kívánná a magába zárkózó lélek extázisát, s nem is azért, mert ezt a tudatállapotot – öncélúsága miatt – morális megfontolásokból megveti; hanem azért, mert sem az eszméktől való lelkesültség állapotát, sem a képzelet korlátlan birodalmát nem tekinti méltó szabadság lehetőségnek. „Én sem tétlen a tavaszról, sem a Bastilleban a szabadságról, mint Rousseau, nem tudnék írni” – vallja Kazinczy (1812), egyértelművé téve, hogy itt nem pusztán alkati sajá-

határozott szemlélet- és stílusváltás első jelei a magyar költészetben. Hiszen ha az ideálvilágban való berendezkedés képessége az újklasszika sajátja volt, akkor a „titkos valók”-ból való kiábrándulás egy korszak érték- és stíluseszmenyének a tagadását is jelenti. De itt többről van szó! *Amikor a „vészes pályán” és a „szokatlan úton” elérhető/látéható szabadság magasabb rendű értéknek minősül, mint a szellem – akár érzéki, akár erkölcsi motívummal – harmóniaélménye, akkor már új minőségű öntudattal és új minőségű létszemlélettel van dolgunk.* S ez az az új minőség, amit romantikusnak, még pontosabban: a szabadság metafizikai és politikai eszméjének ötvözésére törekvő magyar romantika legjellemzőbb sajátosságának nevezhetünk. Hiszen reformkori költészetünk végtelenes ellentétes fő irányainak oly gyakran érintkező, sőt egybefonódó hajtásai (egyfelől Vörösmarty orientalizmusáról, másfelől Petőfi politikai költészetéről van szó!) innen ágaznak el: a szabadság (korábban ismeretlen) külső lehetőségeinek realizálásáért önmaga (korábban ugyancsak ismeretlen) hajlamait, képességeit próbára tevő ember első, kockázatos kísérleteitől.

A magyar romantika – és a magyar liberalizmus – természetrajzára rá fogja nyomni a bélyegét keletkezésüknek sajátos története. Az a körülmény tudniillik, hogy a tudattörténeti feltételek kialakulásával nincsenek szinkronban a társadalom- és politikatörténet folyamatai. Kölcsey példáját idézve azt jelenti ez, hogy „Az edesen ömlő harmónia” már visszahozhatatlan, ám a „vészes pálya”, a „szokatlan út” még nem nyílik meg a költő előtt az 1810-es évek elején-közepén. Ez utóbbiakat – másfél évtizedes késéssel – majd a politikai szerep fogja kínálni, ám addig – a köztes állapotban – két lehetőség marad: ha a harmóniát nem is, de valami belső biztonságot, sztoikus nyugalmat megőrizni minden körülmények között, s közben – a depressziós reménytelenség és a „romantikus” küldetés tudat végletei között hanyódnak – konok elszántsággal készülni a „szokatlan útra”. „Erőt a férfiu lelkébe / Ne fogja szívét csüggedés / S öröm ha jön s szenvedés / Egyformán lépjen ellenébe” – írja az *Élet* című versében (1814), amikor a *Töredékek a vallásról* című első nagy történetbölcséleti munkáján dolgozik.

Mielőtt azonban nyomon követnénk Kölcsey szellemi fejlődését, melynek során fiatalkori pszichológiai szabadságfogalma magába olvasztja a jogi, az etikai, a közgazdaságtani és a politikai liberalizmus hatásait, vegyük közelebről szemügyre ezt a sajátos pszichológiai alapot. Nem az a döntő kérdés ugyanis, hogy ezek az eszmehatások milyen mértékben hatják majd át az életművet, hanem az, hogy egy koherens világkép szerves részeivé válnak-e, vagy megrekednek a korszerű ismeretek és a szellemi kalandok szintjén. S hogy így vagy úgy fog-e történni, azt nem az eszmék ereje, hanem a befogadó személyiség minősége dönti el. Nos, azok az önvallomások, amelyeket a fiatal költő a Kazinczyhoz és barátaihoz írott levelekbe rejt el, e személyiség-minőségre vonatkozólag közölnek becses adatokat. Íme, a vallomások! Kazinczy kérdésére ugyanis, hogy miért nem folytatta tanulmányait 18 éves kora után a debreceni kollégiumban, hiszen a tanulás mellett a tanítás lehetőségét is felajánlották neki, így válaszol: „Többet áldoztam én annak, hogy idegen kötelességektől ment lehessen, mintsem ezen szabadságnak a XVI. század minden tudományiért is felmondjak” (1812. január közepén). Csaknem egy esztendővel később ekként mentetgetőzik a mester előtt, amiért – úgy érzi – nem tudta őt, váratlan látogatóját, kellő reputációval fogadni: „Azon körülállások, melyekbe a határok közé szorított gazdálkodás minden hozzám hasonló ifjú embert helyeztet (sic!), oly hideggé, oly önmagamtól különbözővé tettek, hogy Uram Bátyámnak együttlétemkor is nem érezhettem egész mértékben az örömet, melyet az ég váratlanul s a legjobb időben nyújtott, magamat unalmas szituációból kimenteni” (1813. május 22.). Amikor – ismét egy évvel később – Kazinczy nőülésre biztatja, így válaszol: „Sokan mondák nekem azt, amit Uram Bátyám mond. A férfiu ki érez magában erőt *többet tehetni, mint amit minden közember tehet*, keres magában és magán kívül nem ismert, s talán hamis Ideálokat, s álmoknak áldozza fel a napokat, melyekben az égnek minden boldogságát fogta volna bírhatni. Érzem, tudom én, mit kellene csinálnom, de ki magyarázhatja meg magát önmagának, midőn a jó órát, melyet önként, s nem keresetlen nyújt a sors, visszataszítja, s bizonytalan

(Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-emléksoba, fotó: Orbán Domonkos)

tosságról, hanem egy magartatás-dilemma tudatos feloldásáról van szó. A költő tehát – aki hiába vágyakozik az Ideálra, mert „üresen marad / Titkos valókért lelkesedő keble(m)” (*Egykor homályos...*) – nem szabadságvágyát tagadja meg, amikor feledni igyekszik „múlt álmait” (*Ideál*). Éppen ellenkezőleg: „a tompa nyugalomtól” (*Gyöngé kézzel*), a *hamis harmóniától* menekül, miután felismeri, hogy a poézis kínálta harmónia nem feltétlenül a szabadságvágy teljesülése. S ez a felismerés korszakos jelentőségű fordulatot készít elő. A *Gyöngé kézzel* című vers sóhaja: „Ó sors, futhatnék bár veszélyes pályát / Vérzenéd bár, ó sors szívemet” és a *Géniusz száll...* önbiztatása: „szállj királyi sasként égi pályán / Szárnyaidnak nyíl szokatlan út” már a szabadság lehetőségektől elválaszthatatlan *létkockázat* vállalásának készségéről tanúskodnak.

Korszakos jelentőségű fordulatra utalunk, s ez indoklást igényel. Ha pusztán irodalomtörténeti érdeklődéssel vizsgálnánk az idézett verssorokat, akkor is meg kellene állapítanunk, hogy azok egy

jövendőnek dől elébe.” (1814. május 31.) Akár a múltat, akár a jelent meghatározó léteényekről („idegen kötelességek”, „önmagától különbözővé tévő „környülállások”), akár a jövőbe vetített sorslehetőségekről („az égnék minden boldogsága”) ítélkezik is, a megítélésnek, az elutasításnak egyetlen érve van, s ez mindegyik esetben ugyanaz: az önélményével, énképével, egyéniségtudatával való összeférhetetlenség. *Kivételes erejű én-élményről, minden karrier-szempontra maga alá rendelő identitásigényről van itt szó. Sok köze van ennek abhoz a jelenséghez, amit a romantika én-kultuszaként, illetve a liberalizmus individualizmusaként szoktunk emlegetni, de nem azonos azzal.*

Mindegyik mögött kitapintható a rendi társadalomszerkezet bomlásának – vagy végleges szétesésének – az egyén létviszonyait megrázkódtató-összekuszáló, végeredményében atomizáló hatása, de e bomlásfolyamat ütemétől és mélységétől függően egymástól lényegesen eltérő társadalmi szereplehetőségek, s ezeknek megfelelő szemléiségmodellek és – bármily furcsán hangzik is – *én-élménytípusok* jönnek létre. A robbanásszerű változások által közvetlenül, vagy közelről érintett társadalmi közegben (Franciaország, Anglia, német fejedelemségek) az egyén dönteni kényszerül: elfogadja-e az új szerepeket, s az azokkal járó újfajta identitásélményt, avagy szembe forduljon ezzel a kényszerrel. Ennek megfelelően itt egymást kizáró, éles ellentétekként ütköznek meg a változást igénylő *liberális* és a tradicionális létviszonyokért hadakozó *konzervatív* törekvések. A magyar társadalmat két hullámban is eléri ugyan a robbanás szele – először a forradalmi eszmék „beszivárgása”, majd a napóleoni háborúkban való fizikai részvétel tapasztalatai révén –, a magyar társadalomszerkezet átalakulása azonban csak lelassulva-késleltetve követi a nyugat-európai folyamatokat; természetes tehát, hogy itt a változásoknak az individuumot érintő hatásai is másképp működnek. E másság leglényegesebb sajátossága az, hogy itt nem a döntéskényszer, hanem *a kettős értékrendnek való egyidejű megfelelés parancsa* állítja az egyént olyan követelmények elé, amelyek szereptudata, én-élménye és identitásigénye felerősödéséhez vezetnek, és így a *liberális és konzervatív* hajlamai bonyolult kölcsönviszonyban hatnak egymásra. (Nem véletlen, hogy a költő halála évében, 1838-ban – miután a konzervatív-liberális reformpolitika veresége véglegesnek tűnik – az új liberális nemzedék orgánusaként induló Athenaeum Kölcsey szemléletének konzervatív elemeit teszi majd éles bíráló tárgyává.)

Ha van az egyénin túlmutató sajátosság a Kölcsey-alkat természetében, akkor az éppen *ez a kettős érték-kötődés, ez az egyensúlyozási kényszer és készség, ez a nyitottság a végtelenen ellentétes sorslehetőségekre, ez az erkölcsi normává emelkedett ambivalencia*. Persze nem valami ősi nemzetkarakterológiai adottság ez, hanem a modern kori magyar történelem ismétlődő léthelyzeteinek egy sajátos jellemtypusba sűrűsödött lenyomata. Ott van ez a kettősség Kölcsey pályájának minden szakaszán, s az életmű minden részletében. Amit költőként produkál, ellentétben áll esztétikai

ízlésével. Goetheért rajong, de verseire Schiller van nagyobb hatással (Szemere Pálhoz, 1813. június 25., Döbrentei Gáborhoz, 1813. november 15.) Állandóan elvagyódik lakhelyéről („Innen Pestre, Pestről Pozsonyba, s onnan Philadelphiba álmodozom...” – Kállay Ferenchez, 1814. december 17.), de ritkán és nehezen szánja el magát, hogy elhagyja otthonát. Van szerelme, s vonzza is az életforma, amit a házasság kínál, mégse nősiül, inkább „álmainak áldozza fel a napokat, melyeken az égnék minden boldogságát fogta volna bírhatni.” (Kazinczyhoz, 1814. május 31.) Szabadságvágya tartja vissza attól, hogy a családi élet szoros kötöttségét vállalja, mégis sokszor azért érzi magát boldogtalannak, mert „nincsenek kötelekei” (Kazinczyhoz, 1813. október 21. és 1814. május 31.). A meglévő kötöttségeket olykor úgy éli meg, mint a legsúlyosabb sorsterhet, ami megakadályozza abban, hogy hajlamai és tehetsége szerint éljen, ám kritikus

(Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-emlékszoba, fotó: Orbán Domonkos)

helyzetben a legnagyobb áldozatot is érzelmes odaadással és erkölcsi pátozsszal vállalja rokonaiért (Szemere Pálhoz, 1827. szeptember 6.). Kritikusként lehetetlennek tartja, hogy „a szépek ideája [...] subjectiva lenne”, s makacs meggyőződése, hogy saját műbírálataiban „egyetemi elvek” szerint ítélkezett, de kiáll a „szabadreptű zsenik” jogáért, hogy az intézményesülő („egyetemi elvekre” hivatkozó) kritika önkényével szemben „sokszínű” irodalmi életet teremtsenek (Döbrentei Gáborhoz, 1816. április 12., Bajza Józsefhez, 1832. május 12.). Általában is idegenkedik az intézményesülő szellemi léttől, súlyos fenntartásait hangoztatva a szerveződő Akadémia ítélkező és irányító szerepével szemben (Bajza Józsefhez, 1832. május 12., Szemere Pálhoz, 1834. szeptember 21.), de megkísérti – és sokáig foglalkoztatja – a lehetőség, hogy a tudós társaság főtítkára legyen (Bártfay Lászlóhoz, 1834. június 8., 1834. június 29., Szemere Pálhoz, 1834. július 25.). Egész életművét az „organikus-evolucionalista” történet-szemlélet igazolására, az erőszak-alkalmazás erkölcsi abszurditásának és politikai célszerűtlenségének bizonyítására szenteli, költőként mégis felmagasztalja a „szent szabadság” oltárán „nemesen kifolyt vér”-t (*Rákos*, 1821). Leveleinek sokasága szerint többnyire a vidéki gazdálkodó életformában látja írói-tudósi karrierjének legfőbb akadályát, de eljut a felismerésig, hogy „itt a gleba mellett

Balkay Pál: *Allegória a Tudomány és a Szép Mesterségek Emlékeztetere*, olaj, vászon, 203,5 x 145 cm, 1820, felirat a kép középtáján sziklába vésvé: Tudományoknak és Szépmesterségeknek (Magyar Nemzeti Galéria)

kell maradnom, ha *életem legfőbb javát, a függetlenséget, a lehető polgári szabadságot elérni akarom*” (Kállay Ferenchez, 1814. december 17.).

Hezitáló-vívódó alkatának sorsdrámája az aktív, professzionista politikus szerephez való viszonyában teljesedik ki. Tucatnyi érvet fontolgat, melyekkel elháríthatná követti jelölését, de az elnyert tisztséget a legszentebb misszióknak tekinti. Megveti a taktikázást, a konspirációt mint „polgári alkotványunk szellemétől” idegen eszközöket, beszédei mégis zseniális taktikusnak mutatják, s azt sem utasítja el, hogy a főrendiek bevonják a kulisszák mögötti egyezkedésekbe.

Végül, miután kellő súlyú erkölcsi okot talál, amire hivatkozva megszabadíthatja magát a követség nyűgeitől, alig illeszkedik vissza megszokott életformájába, lázasan keresi az új lehetőséget, hogy visszatérhessen a pozsonyi diétára. Itt azonban már lényegesen többről van szó, mint egyéni hajlamok és általános elvek, s azok által kínált – egymással összehétközhetetlen – életforma-ideálok birkózásáról. Kölcsey tudja, hogy az „organikus országgyűlés” szereplőjeként történelemformáló események sodrásába került (Kende Zsigmondhoz, 1833. július 16.). Tudja, hogy „hiba történik, úgy lehet, százak múlva sem fogják jóvá tehetni”, s ezért a politikától való elvonulás a történelmi világból való kisodródás kockázatával jár. Ez a kockázat pedig nem egyeztethető össze Kölcseynek az individuális szabadságról alkotott felfogásával. Nem egyeztethető össze, mert *ebben a felfogásban – újra hangsúlyozom: – a szabadság metafizikai és történelmi dimenziója szétválaszthatatlan egymástól.*

Ebből a fajta létélményből, s az abból levezethető történetnézőlétekből logikusan következik az a gondolkodásmód, amely az egyszeri és esetleges („történetesen” formálódó) sorshelyzetek mögött egyetemes (metafizikai) törvényszerűségeket érzékel, amely tehát az individuum különös jegyeiben általános antropológiai adottságokat, a nemzeti história eseményeiben pedig világtörténelmi tendenciákat ismer fel. Ez a gondolkodásmód pedig éppúgy meghatározza Kölcseynek a transzcendenciáról alkotott felfogását, miként az intellektuális, a morális és az esztétikai értékekhez való viszonyát. Ezt írja *Töredékek a vallásról* című tanulmányában: „én azt, aki túltette magát a jó és rossz különbözőségének érzésén, nem mondom felvilágosodottnak; mert a főnek és szívnek felvilágosodása nem egyéb, hanem az emberi érte-

lemnek s az emberi érzéseknek a lehetséges pontig vitetett kimíveltetésök. [...] Van bennünk bizonyos érzelem, melyet *religiói érzelemnek* nevezhetnénk, mely szintúgy, mint a szépnek érzete különböző emberekben különböző mértékkel találkozik.”

Ha pedig az az individuum öncélja, hogy „a lehetséges pontig” *kimívelje* magát, s az – ember-voltából fakadó – rendeltetése, hogy, ha kell, önáldozat árán is (*Parainesis*) a közössége javára cselekedjék, nyilvánvaló, hogy az az egyén legmagasabb rendű feladata, s egyben boldogulásának legnagyobb esélye, hogy a két irányba mutató életprogramot egyensúlyban tartsa. A *nagy tettek* lehetőségének hiánya nem menti fel az embert önmaga *kimívelésének* (az önképzésnek) a kötelezettsége alól, ha viszont eljön a közérdekű cselekvés ideje, semmilyen öncélú életprogram nem állítható azzal szembe.

Azok a gondolatfutatok és sorsdiagnózisok, amelyeket az ifjú poéta leveleiből idéztem, s az a vallás- és morálbölcseleti alapvetés, amelyet a *Töredékek a vallásról* szerzője végzett el, nemcsak önmagukban segítenek megfejteni a Kölcsey-jelenség titkát, de azért is, mert azokban egy világképnek és egy életstratégiának az egész életművet/életpályát átható szellemi dinamikájára ismerhetünk. Miként utaltam már rá, az ifjú bölcseleti töredékes eszmeformái a *Parainesis*-ben állnak majd össze egységes gondolati rendszerré, ám ez a mű nemcsak kifejtett téziseiben, hanem megírásának indítékaiban is magában hordozza a titok megfejtésének kulcsát.

Ne felejtjük el, hogy ez a – többek által – szellemi végrendeletnek is nevezett erkölcsbölcseleti esszé akkor született, amikor egy drámai történelmi helyzet különös módon vetette fel az aktív, nyilvános politikai cselekvés kényszerű gyakorlásának és vállalhatatlan kockázatainak dilemmáját. A Kölcsey Kálmánnak címzett *Intelmek* valójában annak az országgyűlési ifjúságnak szóltak, amelyeknek élcsapata az 1832–36-os országgyűlés idején – Társalkodási Egyesület fedőnév alatt – egy forradalom kirobbantásának szándékával kezdett szervezkedni, s amelyik e szerveződés politikai vezéréül éppen a *Hymnus* költőjét, a szatmári követet szerette volna megnyerni. Kölcsey számára egy pillanatra sem volt kétséges, hogy a radikális politikai mozgalmat a háttérből a kancellária provokátorai irányítják, s hogy Bécs ördögi manipulációjának éppen az általa vezetett reformellenzék kompromittálása a voltaképpeni célja. A politikai programja iránti elkötelezettsége azt diktálja tehát, hogy óvja meg a fiatalokat az egzisztenciális öngyilkosságot jelentő s a reformpolitikát is bukásra ítéelő romantikus kalandtól, egyszerűen azonban nyerve meg őket a parlamentáris (alkotmányos) eszközökkel elérhető hosszú távú nemzetpolitikai céloknak. Ezek érdekében – személyes tekintélyének latba vetésével – olyan eszméket és eszményeket kell elfogadtatnia a fiatalabb nemzedék politikálni készülő képviselőivel, amelyek az önépítkezésben, s a „lehetséges pontig vitetett” *kimívelődés*ben mutatják fel a *nagy tettek*re való alkalmasság előfeltételét. Mert meg volt róla győződve, hogy nem elég pszichikailag készenlében lenni a cselekvésre: az igazi készenlé titka a felkészülés minőségében rejlik. Ennek a titoknak a megsejtése (sic!) és továbbadása – ez Kölcsey életművének el nem evülő öröksége.

Kallós Ede: Kölcsey Ferenc, terrakotta (Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-emiékszóba, foto: Orbán Domonkos)

Kölcsey és Kazinczy

Egy barátság a költészet jegyében

GYAPAY LÁSZLÓ

„Vakmerőséggel fogok talán vádoltatni, hogy én esmeretlen ifjú bártorkodom az Orczyak s Rádaiak barátját fontosabb dolgai közt megháborítani,”¹ – kezdte Kazinczynek írott első levelét 1808-ban a 18 éves debreceni diák, Kölcsey Ferenc. A 49. évében járó író, aki ekkor a hazai irodalom talán legmeghatározóbb személyisége volt, örömmel fogadta az ifjú sorait, melyek alapos tudásról tanúsítók, megfontolandó térképtörténeti adatokat közöltek a címmel, aki éppen

szívesen vett információkat. Az ekkor megjelent *Magyar régiségek és ritkaságok* című kötetében például élesen támadta a *Debreceni Grammatikaként* emlegetett magyar nyelvtant, és önteltséggel vádolta a várost azt kívánva, hogy szakítsanak ott azon téveszmével, miszerint „valamit a magyar nyelv dolgában a nagy Debrecen helyesnek tart, az mind helyes, s azoknak írásait kik másképen írnak mint a debreceniek, meg nem olvasva nem ítélnék nyelvrontó productumoknak.”³ A források azt mutatják, hogy mind a

Csokonairól nem titkoltan azért, hogy új irányt adjon fiatal barátja ízlésének. Ezt olyan sikerrel tette, hogy a debreceni diák szakítva korábbi bálványával, Csokonaiával, elégette összes addig írt művét. Kapcsolatuk első szakasza úgy jellemezhető, hogy Kölcsey éles szemmel ellette mestere gondolkozásmódját, ízlését, szemléletét, és önfeledten idomult hozzá. A tízes évek első felében már személyesen is találkoztak, sőt nyelvújítási problémákon együtt is dolgoztak. 1817-ben Kölcsey kiadta három, nagy vitákat kiváltó kritikáját – Csokonairól, Berzsenyiről és Kis Jánosról –, melyek könnyen összefüggésbe hozhatók Kazinczynek az irodalmi nyelvről és ízlésről kialakított nézeteivel. Ugyanekkor Lasztócról három híressé lett levélben szigorúan kritizálta mesterét, hogy – egyebek mellett – a nyelvújítási vitákban túlonult magatartásával káros folyamatokat indított el. Kazinczy megfontolandó tanácsnak tekintette barátja véleményét, és továbbra is aktív szövetségesként számolt vele. Kölcsey lelki és alkotói válsága miatt azonban megszakadt levelezésük. Az 1823 és 1827 között zajló úgynevezett Iliászi Pör rontotta meg barátságukat. 1821-ben Kazinczy közreműködésével megjelent Vályi Nagy Ferenc *Iliász*-fordítása, mely az első énekben sok megoldást vett át Kölcsey korábban készített és kéziratban Széphalomra eljuttatott Homérosz-fordításából. Kölcsey plágiumnak tekintette az esetet, és a nyilvánosság előtt rendkívül kellemetlen és nehezen védhető pozícióba szorította Kazinczyt.

Donát János: Kazinczy Ferenc (MNM, MTKCs, fotó: Király Attila)

Kazinczy Ferenc széphalmi laka, természet után festette Jacobey Károly, nyomtatta Haske és Társa, Pest, 1860 (MNM, MTKCs, fotó: Kardos Judit)

Kresznerics Ferencsel, a tudós paptanárral folytatott sajtóvitáról, hogy mikorri volt az első Magyarországot ábrázoló térkép. Kölcsey ügyesen választotta ki az alkalmat arra, hogy kapcsolatba kerüljön a tisztelt tekintéllyel. Megvillantotta figyelemre méltó felkészültségét, és tanítványnak ajánlkozott megvallva, hogy irigyelte „egy oly ifúnak sorsát, mint Vitéz [feltehetően: Csokonai] volt, ki egy Kazinczyt nyerhetett ifúságában vezérül.”² Az is kezére játszott, hogy levele olyan időszokban érkezett Széphalomra, amikor Kazinczy feszült viszonyban volt Debrecennel, ahonnan

két fél várakozását kielégítette a megindult levelezés, melynek középpontjában a magyar irodalom ügye állt, és mely igaz barátságához vezetett.

Kazinczy amellet, hogy örömet lelte abban, hogy segített kibontakoztatni és saját törekvései szolgálatába állítani egy fiatalember tehetségét, híreket kapott művei debreceni fogadtatásáról, sőt egy idő után saját verseiről is érkeztek hozzá átgondolásra érdemes bíráló szavak. Kölcsey már második levelében költeményt küldött Kazinczynek, aki részletes kritikával illette azt, és kifejtette sok tekintetben elmarasztaló véleményét

Kettőjük között a barátság csak 1831-ben állt helyre, amikor Pesten részt vettek az Akadémia nyitó ülésein. Azt, hogy ez az összhang egy újrainduló levelezésben megtestesüljön, az országot sújtó kolerajárvány és Kazinczy hirtelen halála akadályozta meg. 1832-ben Kölcsey állt az Akadémia közgyűlése elé, hogy emlékbeszéddel tisztelegjen a Tudós Társaság halottja előtt. Mondandóját az egész szónoklat hangnemét meghatározó emelkedett felkiáltással kezdte: „Mi szép az emberi élet, midőn a mindennapiság parányi köréből kiemelkedik; s magát valami nagy, és szent, és milliommokat érdeklő cél után intézi!”⁴

Sokat elárul, hogy ebben a nagy fontosságú nyitómondatban Kazinczy életének központi törekvését, a magyar irodalom előmozdítását (egyebek mellett) a *szent* szó jellemzi. Bár Kazinczy és Kölcsey irodalomszemlélete különböző előfeltevésekre épült, az irodalom közösségi feladatát tekintve nagyon is rokon nézeteket vallottak.

Kazinczy 1810-ben vetette papírra *A két természet* című epigrammát, mellyel így büszkélkedett Kis Jánosnak: „hanyadik magyar Író az, a’ ki az Aestheticának ezt a’ törvényét csak megálmodni is tudná.”⁵ Az említett törvény Nyáradai, a fűzapoéta és a vers beszélőjének szemléleti ellentétéből rajzolódik ki:

*A poesis kikap a népből s a durva valóból,
És kiesebebb tájra s lelki valóba vezér.
És te kevélykedel-e, hogy az eltévedtet az egy és
Szent természethez, Nyáradai, visszavonod?
Amit lát, maga, Nyáradinak, természet. Ez egy az:
A mesterség természete néki nem az.*⁶

Kishez írott levelében Kazinczy egy-egy emblematikus nyelvi szerkezettel jellemzi a két szemléletmódot: ezek szerint Nyáradai a *Nach der Natur*, a vers beszélője az *eis to kreisson* elvét vallja. A görög kifejezés szokásos fordítása: törekedj a jobbra. Kazinczy többször utal az idealizálás általa kívánatosnak tartott módjára ezzel a formulával, szemben a másikkal, mely a *természet szerint* dolgozó eljárást jelöli, ahol a cél nem más, mint az érzékszervekkel tapasztalható világ leképezése. Az idealizálást valló művész az érzékszervi tapasztalatot nem tartja illetékesnek a művészi alkotás során általa teremtett világ hitelesítésére. Az ő célja az, hogy művészetével lelki tartalomként jellemezhető világot hozzon létre; egy olyan világot, melyet (közvetlen tapasztalati ellenőrizhetetlensége miatt) Nyáradai nem ismer el természetnek. („A mesterség [művészet] természete néki nem az [természet]!”) Pedig a Nyáradinak szegezett kérdéssel (3. és 4. sor) a vers beszélője kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a művészi ábrázolásnak. Ez a szövegrész ugyanis léthelyzetünket jellemezve azt az egyetlen mozzanatot emeli ki, hogy az ember a világban tájékozódási pont nélkül tévelyeg, és a művészi ábrázolást tartja hivatottnak arra, hogy „az eltévedtet” orientációs rendszerrel (egy és szent természet) ajándékozza meg. Bár a vers beszélője azt tettezi, hogy a mesterség által létrehozott természet valamilyen lényegi rokonság révén megfoghatóvá teszi az irányadó „egy és Szent” természetet, ennek a kapcsolatnak a mibenlétéről a szöveg nem szól. Az epigrammából az következik, hogy az igazi művészet feladata etikai jellegű: a valódi, a végső létezők birodalmának megképzésével támpontot kell nyújtani a felszíni jelenségek között utat vesztő embernek. Ezen feladata teljesíthetőségének az a feltétele, hogy a művészet által megképzett kiesebebb táj révén az ember valamilyen módon kapcsolatba kerülhessen az „egy és Szent” természettel. A kérdés tehát az, hogy igazolható-e a művészi képzet magasabb rendű, a lényegyet megjelenítő tökéletessége. Erre a problémára a hat sor egyáltalán nem reflektál; csupán annyi történik, hogy a Nyáradai szemlélete jegyében született ábrázolást a valóság lényegi elemeihez viszonyítva felszínesnek minősíti a beszélő.

Kazinczy a vershez prózai magyarázatot kapcsolt, melyben lényeges elemmel bővíti ki az idealizáló költészet elméleti megalapozását. Az „esztétika profánusainak” nevezi azokat, akik csak azt ismerik el természetnek, „amit testi szemekkel látnak”. Ezzel a minősítéssel kizárja őket azok köréből, akik a művészet révén a versben említett szent természethez, a lényegi valóságához hozzáférhetnének. Erre vonatkozik ugyanis a nem beavatottakra, a templomon kívüliekre (pro = előtt; fanum = szent hely, templom) utaló *profán* szó. Velük szemben állnak az idealizálás képviselői, akik a közvetlenül tapasztalhatónál jobb, feljebb lévő világ megfogalmazására törekuszenek. Kazinczy szavaival: „*Eis to kreisson!* [...] ezt kiáltozta a görög Művész a tanítványnak, s így leve, s csak így leve a Vaticanói Apoll [...] így, és csak így leve s lehet, hogy a Gorgon feje is isteni keccsel mosolyog”. Kazinczy a klasszikus görög szobrászat itt

említett nagy alkotásaiban látja az igazolását az általa vallott esztétikának, mely úgy nyerhet etikai érvényességet, ha hitelessé tehető az ábrázolás normájává tett fentebbi világ. Ezt a gondolati lépést teszi meg a vershez fűzött magyarázat azon része, melyben Kazinczy Lessing *Emilia Galottijából* idézi azt a jelenetet, melyben Conti, az udvari festő bemutat megrendelőjének egy frissen elkészült portrét: „Valóban a kép nincs is inkább szépítve, mint ahogyan a Mesterségnek szépíteni *kell!* mond Conti Emília Galottiban. A Mesterségnek aszerént kell festeni, ahogy a *plasmai Természet* – ha van! a képet gondolá; azon hanyatlék nélkül, melyet az ellenkező anyag elmellőzhetlenné teszen; azon roncsolat nélkül, mellyel ellene az idő kikél.”⁷ A *plasmai* szó a görög *megformál, alakít, gondolat kicsiszol, elképzél, elgondol* jelentésű *plassó* igével rokon, tehát a jelzős szerkezetben a (széppé) formáló természetről van szó, melynek elgondolható szellemi tökéletessége az idő függvényében és az anyaggal egyesülve csonkul. Az ilyen értelemben felfogott természet létezése mellé ugyan kérdőjelet tesz a szöveg, de ezáltal nem vonja vissza érvényességét az esztétikára nézve, sőt a színdarab megvalósíthatónak mutatja az olyan műalkotást, mely megfelel ennek a normának. Mindez arra mutat, hogy Kazinczyban az ismeretelméleti bizonytalanság ellenére él a hit, hogy a műalkotásban hozzáférhetővé tehető az elgondolható legnagyobb tökéletesség, melynek morálisan orientáló szerepe lehet az eltévedt ember számára. Olyan meggyőződésről van szó, melyet történelmi tapasztalattal is hitelesíthetőnek vél: „a história bizonyítja, hogy ha valahol a *Jó* gyökeret vert, ott mindig a *Szép* készítette az utat. [...] A poézis és mindaz, ami ezzel szorosabb vagy tágabb összeköttetésben vagon, a legszebb virága az emberi elmének”.⁸ A költészet, a szép és a jó egymásra épülő fogalmi rendet alkot Kazinczynál, aki a jót szolgáló szép mellőzhetetlen kellékévé teszi az idealizálást, ami által súlyos etikai tétje lesz a művészi alkotásnak.

Kölcsey annak ellenére vallott a költészet érték-meghatározó voltáról Kazinczy felfogásához nagyon közeli elképzelést, hogy merőben más úton közelített a problémához. Az 1826-os *Nemzeti hagyományok* című tanulmány elején szembeállítja egymással az emberi élet két szakaszát: az ifjú- és a felnőtt kort. Ez utóbbit így jellemzi: a „férfit a lélek érettségének nyugalma bélyegzi; fő pontjára jutott erejével nehéz dolgokat vehet célba s vihet véghez, de okos

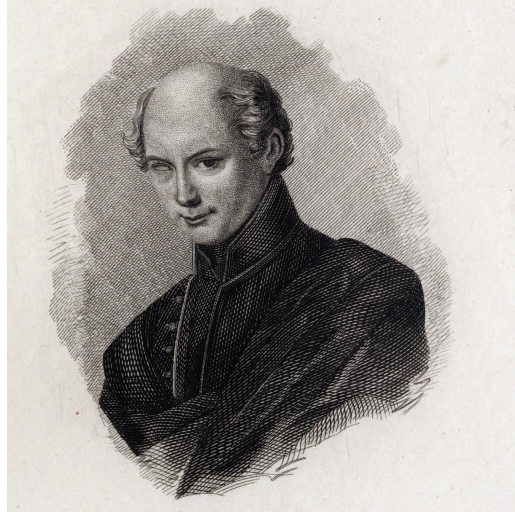

számvetéssel tudja magát a sorssal s a környülményekkel öszvemérni, s előre nézve midőn kezd, vigyázva lépteiben, fáradatlan a küzdés közt, felemelkedett és magos érzelmeiben bámulattal elegy tiszteletet gerjeszt maga körül; az ő neve: *nagy*.” Ezzel szemben áll az ifúság, melynek „kebelében a jövendő férfinak ereje áradozó bövségben habzik, forr és vív önmagával. Az ő karakterében tűz és nyugtalanság önti ki magát; céljai nincsenek, csak reményei; principiumokat nem követ, csak sejdítések; gondolatjai a képzeletben sülyednek el, s képzeleteinek a kívánság emelvén fáklját: mértéket, határt és lehetlenséget nem ismer, s kezd és csinál több lánggal mint erővel, több szenvedelemmel mint ésszel, s így szerencsében és szerencsétlenségben, akarattján és tettein bizonyos *regényes* szín ömlik el.”⁹ A férfikor ész-központúságával ellentétben itt a fantázia túlsúlya jellemző; a naggyal pedig szemben áll a regényes, amely a 19. századi értelmezés szerint „oly vidékről használtatik, mely különösen kies, bájoló, mint t. i. azt a regényekben lefesteni szokták.”¹⁰ A *regényes szín* kifejezéssel tehát Kölcsey a költőivel rokon szemléletet vagy cselekedetet jellemzi. Fontos vonása még az ifúságnak, hogy a férfikkal összehasonlítva „[k]évs tapasztalással és ismerettel, sok kitörekedő, munkába folyni akaró tüzsel, felébredező, gyakran homályos és szempillantatnyi kívánságokkal” jellemezhető.¹¹ A szembeállításból az derül ki, hogy a két életkor két különböző világlátás bemutatására szolgál.

Ezek fogalmibb tisztázása során fontos szerep jut az *újdonságnak*, mely „mindég, kisebb nagyobb mértékben, lelket lep, s ez a meglepés annál érezhetőbb, annál különösebb, mennél újabb maga a meglepett lélek, azaz, mennél kevesebb tapasztalásokkal tudja a feltűnő újat öszvehasználni.” A korábban nem tapasztalt élmények ugyanis „úgy hatnak reánk, mint valamely tündérvilágnak képei.” Ez a különös látásmód, melynek következtében rendkívüli dimenziót nyer a körülöttünk lévő világ, addig jön létre bennünk „míg okot és következtést messzéről sem sejdítünk”. Amíg tehát nem számolunk oksági összefüggésekkel „a tüneményeket úgy tekintjük mintha azok ismeretlen magasságú lénynek rendkívül való munkálódásai lennének.”¹² A sok újdonsággal találkozó fiatal lélekben a fantázia intenzív, a ráció által kevésbé ellenőrzött működése révén megképződik egy felső, lényeginek tekintett szféra, mely a lélek számára úgy jelenik meg, mint az érzékszervek által tapasztaltakat irányító erő. Egy ilyen világkép szerint nem a közvetlen tapasztalati világ dolgai határozzák meg a történéseket, hanem egy „ismeretlen magasságú” lény, egy felső hatalom. A világ egésze így lentre és fentre, jelenségre és lényegre különül el. Ezzel szemben a felnőtt ember a tapasztalások gyakori ismétlődése miatt egyre több oksági viszonyt létesít a jelenségek között, és ezzel – bár a mindennapok során a gyakorlati életben egyre jobban eligazodik – világképéből lassan kiiktatja a felső, korábban lényeginek tudott és magyarázó erővel felruházott világrészt. Az ember így olyan környezet részévé válik, melynek minden elemét oksági viszonyok határozzák meg. Ez a rendszer – minőségét tekintve – egynemű, hiszen benne minőségi különbség nélkül minden egyszerre okozata és oka valami másnak. Mindez azzal a súlyos következménnyel jár, hogy míg a fiatal lélek kétpólusú világképe lehetővé teszi érték és etika meghatározását, addig a felnőtt ember egynemű világképe ezt kizárja, hiszen a minőségi különbségek tételezése nélkül nem lehet etikát elgondolni.

Kölcsey a költői szemléletet az ifjú látásmódjával azonosítja: a „fejlési kezdő fiatalka léleknek épen úgy sötéttségében, homályon általsúgárzó glória közt tetszik fel a természet, mint a költő előtt, csakhogy a költő a lelkesedés [ihlet] pillanatában a tapasztalás nyomvasztó világából kikapva él, a fiatal lélek pedig még abba nem lépett.”¹³ Az életkor-metafora jól érzékelteti, hogy az idő előrehaladása és így a tapasztalások számának növekedése miatt, elkerülhetetlen a felnőtté válás, ami törvényszerűen hozza magával világképük egyneműsödését. Ezt a Kölcsey által megrajzolt jelenséget jól le lehet úgy írni, mint a világ kiüresedésének, profanizálódásának folyamatát. Az ifjú léleknek az istenit és a szenteket jellemző dicsfény derengésében tűnik fel a természet, míg a felnőtt számára a tapasztalati világ szigorúan determinált, nyomvasztó rendszerként jelenik meg. Az idő haladtával az ember látóköréből szükségszerűen szorul ki a fenti szféra, a szent, és marad a lenti világ, a profán. A költészetnek tehát Kölcseynél – Kazinczyhoz hasonlóan – nem kisebb szerep jut, mint hogy egyénnek és közösségnek értékviszonyítási pont meghatározását tegye lehetővé. A költészet hiányából fakadó kiüresedésre utalva ezért teszi fel Kölcsey a szorongató kérdést Berzsenyi emlékére írt

Ismeretlen mester: *Kölcsey Ferenc*, kb. 1836, acélmetszet, papír, 218 x 142 mm, j. b. l.: „Nemzeti-képtár” j. j. l.: „A Rajzolatokhoz 1836” (MNM, MTKCs, fotó: Király Attila)

beszédében: „Mi lenne az emberiség, ha vadállatként egyedül élelem után futkosna? s mi lenne a nemzet, mely egyedül kalmárkodó nézetek után indúlván, az egész természetet csak kincses ládának tekintené, s a csillagok ezreit csak arra valóknak, hogy portékás hajója útát igazgassák?”¹⁴

1 KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, I–III, s. a. r. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960 (a továbbiakban: KÖM2), III, 7.
2 KÖM2, III, 10.

3 KAZINCZY Ferenc: *Magyar régiségek és ritkaságok*, Pest, Mossóczy Intitőrís Károly' számára Trattner Mátyás, 1808, XXIV.

4 KÖLCSEY Ferenc: *Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett*, KÖM2, I, 713.

5 Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz, 1810. okt. 29. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1960; XXIV, s. a. r. ORBÁN LÁSZLÓ, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013; XXV, s. a. r. SOÓS ISTVÁN, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (a továbbiakban: KazLev), VIII, 146.

6 KAZINCZY Ferenc: *A két természet = Kazinczy Ferenc Művei*, I–II, kiad. SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979 (Magyar Remekírók) (a továbbiakban: KAZINCZY 1978), I, 37.

7 [KAZINCZY Ferenc]: *Tövisék és Virágok*, Széphalom, 1811. Reprint, szerk. dr. CSORBA Csaba, hely nélkül, Kazinczy Társaság és Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1991 (Kazinczy Könyvtár), 48–49.

8 Kazinczy Ferenc Berzeviczy Gergelyhez, 1810. júl. 23. = KAZINCZY 1979, II, 296.

9 KÖLCSEY Ferenc: *Nemzeti hagyományok* = KÖM2, I, 490.

10 *A magyar nyelv szótára*, I–VI, szerk. Czuczor Gergely, FOGARASI János, Pest [később] Bp., Emich Gusztáv, 1862–1874.

11 KÖLCSEY Ferenc: *Nemzeti hagyományok* = KÖM2, I, 490–491.

12 *Uo.*, KÖM2, I, 491.

13 *Uo.*, 491–492.

14 KÖLCSEY Ferenc: *Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett* = KÖM2, I, 725.

Hercules a pygmeusok között

LUKÁCSY SÁNDOR

Kölcsey 1817-ben kritikát tett közzé Berzsenyi verseiről a Tudományos Gyűjteményben. A megbírált végig sértődött, és – irodalmunk nagy veszteségére – felhagyott a költészettel. Erről minden kézikönyvben lehet olvasni; kevésbé ismertek az előzmények.

A történet 1810 márciusában kezdődik. E hó végén Berzsenyi Pestre utazott somogyi falujából, versei kiadását eligazítani. Inast vitt magával, a kocsit jól megpakolta sonkával, kolbással, és természetesen nem felejtette otthon a pipáját.

Mivel verseinek Kazinczy levelezőkönyvében már híre járt, a költőt izgatottan várták a széphalmi mester pesti hívei: Szemere Pál, Vitkovics Mihály és Kölcsey. Az irodalom ifjú titánjai.

Találkozásuk (melyről Szemere igen részletesen számolt be Kazinczynek) a Duna-hídon történt, többszöri tuda-

„...a szerencse, mely nyelvünket s literaturánkat századokon keresztül oly szűken pártolá, időről időre mégis gondoskodott, hogy ne csak el ne süllyedjenek, hanem fenntartó szellemet is nyerjenek magokba, minek erejével ifjodva és erősödve szebb élet elébe siethessenek. Kazinczy és Berzsenyi két géniusz valának, kik elhagyatás, mondhatnám eltapodtatás szomorú napjaiban varázserővel jelentek meg a magyar nyelv mellett; azt nemcsak életben tartották, de csínnal és kellemmel, és fiatal bőség tündöklésével öntötték be; s új karaktert adának neki, mely századokon keresztül viruló szépség gazdag forrása lenni meg nem szűnend.”

■ (Kölcsey Ferenc: Emlébeszéd Berzsenyi Dániel felett)

kozódás ellenére véletlenül. Szemere megszólított egy „alacsony termetű magyar”-t:

– Követem uraságodat, az úr nem tekintetes Berzsenyi úr?

– Az vagyok. S az úr?

– Én Szemere Pál.

Kölcsey, szokott félszességével, oldalt áll, Szemere oda-inti; Berzsenyi, bár szerénykedni szokott, hogy ő csak szegény nemesember, tunguzi vad lakos, nem akar rusztikusan udvariattannak látszani, s bókka fordul Kölcseyhez:

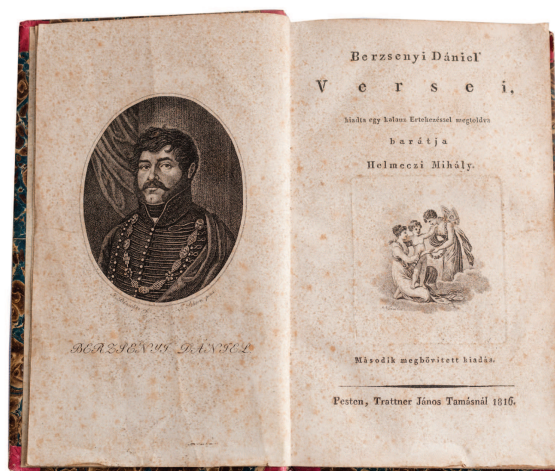
– Kazinczy az úrról igen szépen emlékezett, olvastam szonettjét.

Ezután két napig sülvé-főve együtt voltak: a költő szállásán, színházban, vendéglőben. Amikor Vitkovics hozzájuk csatlakozott, egy kis malőr történt:

– Megengedjen az úr, pipa van a számban, nem csókolhatom meg.

Szemere kommentárja: „Vitkovics pirult, s mi olyanok lettünk, mint akit leforráztak.”

Hamarosan kiderült, hogy Berzsenyit meg a fiatalokat modor- és ízlésbeli különbségek választják el. A pestiek terhesnek találták a madárlátta perccé és kolbász folytonos kínálgatását; összevitakoztak Kotzebue divatos darabjain (Kölcsey: „Énelőttem kiállhatatlanok”; Berzsenyi szerint szívhez szólók); a tunguz költő fájlalta, hogy Kazinczy kifogásolta tájszavait, a fiatalok nem álltak

(Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-emlékszoba, fotó: Orbán Domonkos)

mellé; versolvasás közben Berzsenyi és leendő kritikusa elégedetlenek voltak egymás deklamációjával; a Paradicsom vendégfogadóban Berzsenyi, hallva, hogy a szomszéd helyiségben Bihari, a híres cigányprímás hegedül, faképnél hagyta az irodalmárokat, majd vele együtt tért vissza:

– Bort ide! Te pedig Bihari, húzd! Énnekem a muzsika, csak magyar nóta legyen, igen tetszik.

A találkozás nyilvánvalóvá tette, hogy a két költő aligha fogja megérteni egymást. Mindkettejükben maradt valami tüske. Amikor Berzsenyi pesti barátait sorolta föl egy versében, Kölcseyt kihagyta.

1813-ban végre megjelent költeményeinek első kiadása, majd hama-

Donát János: Bihari János, prímás, olaj, vászon, 57,8 x 47,5 cm, 1820 (MNM, MTKCs, fotó: Király Attila)

Morelli Gusztáv fametszete Cserna Károly rajza után:
Berzsenyi Dániel, megjelent Az Osztrák-Magyar Monarchia
írásban és képmén c. kiadványban

rosan egy névtelen röpirat Kazinczy és újtót tábora ellen: a *Mondolat*. Szerzői a széphalmi vezéren akartak ütni, de Berzsenyin verték el a port. Kiragadtak verseiből egy-egy szót vagy sort, és hogy nevetségessé tegyék, zagyva szöveggörnyezetbe állították. Az irodalmi förmedvényt Berzsenyi egy „gyerkőce marhasággá”-nak tartotta, és legyintett rá.

A következő évben újabb röpirat, Kölcsey és Szemere Pál közös munkája: *Felelet a Mondolatra*. Kazinczy védelmében a paródia paródiája. De mit kellett látnia Berzsenyinek? Ez az írás is őt csipkedte meg, például azért a versért, melyben a bajuszáról szólt. Továbbá volt egy fiktív levél, melyben egy vidéki asszonyság beszámol pesti látogatásáról. Férje hangversenyre meg operába viszi, a hölgy azonban a cigányzenéért rajong: „Eszemadta Biharija, be angyali módra húzza!” Berzsenyinek föl kellett ismernie, hogy ez az ő kifigurázása, ráadásul egy némbér képében, a pesti cigányozás miatt; ez már több, mint túskecsontig hatoló sértés. Egy időre megálljt parancsol bosszúsága kitörésének, de két hónapos emésztődés után iszonyú levelet ír Kazinczynak: „Meggyőzhetetlen hidegség s munkátlanság fog el napról napra... Érzem, hogy mind magamnak, mind az emberiségnek meghaltam. Százszor felveszem tollamat, s százszor leteszem...” A levél kelte 1816. február 8-a; Kölcsey kritikája csak másfél év múlva fog megjelenni, s Berzsenyi már az elhallgatás szándékát forgatja fejében.

Kazinczy Ferenc: Kölcsey Ferenc arcéle, 1814 (MTA Kézirattár, fotó: Láng Klára)

A bírálat, mely dicsért is, kifogásolt is, elhatározással tette a szándékot. Előtrötek Berzsenyi bős indulatai: „Ez a recensio annyira általhágta mind a maga határait, annyira megvet minden illendőséget és emberséget, annyira elárulja tisztátalan kútféjét, hogy az okosok előtt maga magát megcáfolja...” Úgy érezte, a kritikus nemcsak a versekről, hanem személyéről is goromba véleményt mondott, s ezt Kazinczyhoz írt levelében keményen visszatartotta, sértő módon említve Kölcsey testi fogyatékoságát: „Én ennek a pimasznak kamuti szeméből már akkor semmi jót nem néztem, mikor nékem a pesti kávéházban egy öl nyekgő verseket hozott.” Íme a keserves irodalmi ellentétősoka: a szerencsétlen pesti találkozás.

Versírás helyett Berzsenyi tanulmányokkal akar felelni bírálójának. Ezeket – a bennük foglalt tudományt és esztétikai érzékenységet – a szakma nagyra tartja, méltán. De fájdalom szülte őket, s az néha rossz tanácsadó. A kritika „tisztátalan” kezekben – írja Berzsenyi – „csupa méreg s gonoszságnak eszköze”, többnyire a „legtörpébbek” használják; ilyen törpe (meg nem nevezve) Kölcsey, a megbírált költő viszont „Hercules a pygmeusok között”.

Kölcsey viszontválasza is kemény. „Mennél inkább tiszteltem őt mint poétát, annál inkább óhajtottam volna, hogy ő maga poétai fenségéből egy rossz esztetizáló alacsonyására le ne szálljon.” Később higgadtan tért vissza a témára, de mindvégig ragaszkodott ahhoz a véleményéhez, hogy nagy költőtársa „saját dolgozásait igazító kezek alá venni sem elég belátással, sem elég türelemmel nem bírt.” A műgond prófétája beszélt az őserű tehetséggel; nem volt közös nyelvük.

Engesztelésre csak Berzsenyi halála után került sor. Kölcseyt kérték fel, mondjon emlékbeszédet az Akadémiában. Mindkettejükhöz méltó szavak hangzottak el: „Ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természete, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vet, ki a való életet magas szempontokból véve fel, a dalát a szépnek és jónak s az örök dicsőségnek szentel, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyúladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jótévője az emberiségnek” – ilyen költő volt Berzsenyi. Egykori kritikáját nem vonta vissza Kölcsey, továbbra is a költő botlásait emlegette, és a valóságot

Morelli Gusztáv fametszete Cserna Károly rajza után:
Kölcsey Ferenc (Szatmárcseke, Művelődési Ház,
Kölcsey-emlékszóba, fotó: Orbán Domonkos)

megszépítve mondta, hogy bírálataért Berzsenyi elhűlésével fizetett (holott össze sem melegedtek), de az emlékbeszéd önmegszólító zárlatában egy nagy lélek nemes fájdalma tört ki: „...ősz gyermek, számláld el a hasznót, mi ifjúkori tetteidből származik. Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erőddel nehéz akarat!... A sokaság járja az utat, merre az ezerképpen változó vélemény árja ragadozza; a genie pedig sasként felszáll és elrohan, s öntudatlan szabja a törvényt, mit követni csak ő bír erővel... Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat! Nemsokára követlek tegedet...”

Két év múlva már Kölcsey sem élt.

Kölcsey és Szemere Pécelen

BALÁZS GÉZA

Barabás Miklós: Szemere Pál, litográfia, kiad. Rauh János, műmelléklet a Dvátcsarnok 1853. július–szeptemberi folyamához

Kölcsey Ferenc egyértelműen Kazinczy, a nyelvújítás és így alapvetően a neológia híve, ám ha ezt bizonyítani akarjuk, nehézségekbe ütközünk.

A magyar nyelvújítás máig legteljesebb monográfiája Tolnai Vilmos munkája (1929), mely részletesen, minden eseményre és a legtöbb szereplőre kiterjedően mutatja be a mozgalmat. Ebben Kölcsey Ferencről mindössze fél oldalnyi terjedelmű részt találunk: „Kölcsey Ferenc a *Mondolatra* való *Felelet*ben keményen síkra száll az ósdiak ellen; sokat foglalkozik szóbírálatokkal és javításokkal. [...] Kazinczyval az író egyéni joga mellett vallott, és gyűlölte a többség zsarnokságát, még akkor is, ha az tudós többség. Ezt a felfogást különben már régebben meríthette Pierre Bayle-nek *Dictionnaire historique et critique* c. enciklopédiájából, mely egyik legkedvesebb könyve volt. Ebből gyűlölte meg a francia akadémia zsarnokságát a szókincs fölött, belőle idézi Bayle felfogását: »A szovászat [szóalkotás] szabadságát soha nem lehet a jó íróktól megtagadni, mert különben a nyelv szegény, meddő és lankadt lesz.« Kölcsey maga nagyon óvatosan él az új szavakkal, közülrők csak a már beváltakat – »novorum maxime vetera« – meri használni. A magyarul beszélni kezdő követeknek »egymásután találgatja« az új szavakat a latinok helyébe, valóságos »dietaet neologicistát« új 1833-ban. Azonban Kazinczy leghevesebb harcaitól távol tartja magát, meszterének vélt túlzásait folyton bírálja, hevént mérsékelni igyekszik; akárhányszor nemcsak aggodalmának, hanem még rosszállásának is ad kifejezést leveleiben, mert csak az eszközöket nézi s nem látja a magas célt úgy, mint Kazinczy. Elveit Kazinczyhoz és Szemeréhez írt leveleiben fejt ki.”¹

Így értékeli Kölcsey tevékenységét a nyelvújítás monográfiája. Nincs szó elképzelésekről, módszerekről, alkotott szavakról – mint a többiek esetében. Mintha Kölcsey – az egyértelmű állásfoglalás (a Kazinczyt és a nyelvújítást védő *Felelet a Mondolatra*) mellett – részt sem vett volna a nyelvújítás mindennapjaiban. A nyelvújításban szóalkotóként való részvételéről valóban nem tudunk. Teljesítménye a kritikában és a közéleti irodalomban merült ki. Kazinczy azonban erősen figyelt Kölcseyre: „Szemere és Kölcsey az a két ember, akinek ítéletétől vakon függesztem fel mindenemet”.²

Kölcsey stíluseszménye

Kölcsey is Kazinczyra függeszti tekintetét. Társak a „tisztább” stíluseszmény elképzelésében. Gáspári László szerint: „Nem új szavai, hanem egyéni példája és kritikai megjegyzései segítik a költői nyelv fejlődésének azt a folyamatát, melyben az eltérő ízlések ütközésével – a reformkor végére – egybeötvöződnek a nyelvi értékek.”³ A „tisztá” stíluseszmény valójában a polgárosulás jegyében egységesítés, központosítás. „A polgárosult irodalom nevében Csokonaitól paraszti közönségességét, Berzsenyitől nemesi ünnepélyességét kéri számon, de valójában mindkét esetben a provincializmust támadja, s ezért ellenzi a tájszavak költői használatát.” Csokonait az „iskolai tónussal” (föltehetőleg az erőszakoltnak, didaktikusnak gondolt versezettel) és az „alföldi provincializmussal” (tájszavak, regionalizmusok) kritizálja.

Kölcsey 1813-ban Csokonai két versének (*Szemrehányás, A rózsabimbóhoz*) népies, vaskos szavait finomkodó, választékos szavakra cseréli. Példák *A rózsabimbóhoz* eredeti (Csokonai) és ártírt (Kölcsey) változatából:

Nyílj ki; a bokorba' bolygó > Ím a zöld berekben bolygó
Nyílj ki gyenge kerti zsenge > Nyílj ki bájjal, mint Auróra
Oh, miként fog díszesedni > Kertem mint fog díszesedni,
Véled e parányi Kert! > Szép virág, majdnem veled,
Oh, hogy óhajtják leszedni > Oh mint óhajtják leszedni,
Rólad azt a drága szert! > Látván égi kellemed.

Berzsenyit is élesen bírálja Kölcsey: „Berzsenyiné a *ditirambok légköre, a tündér-ambróziát hinteni, a hamvedrek mohait biborral festeni* stb. kifejezések mellett a »helyenként becsúszott provincializmusok«-at szintén kifogásolja. A méhe, pirholagos, csatináz, döngicsél szavakkal »a poézis fentebb nemeiben« élni »nem lehet« – írja.⁴

A péceli szép napok

1814 nyarát (a levelek, versek, egyéb írások tanúsága szerint június, július és augusztus hónapot) Kölcsey Pécelen tölti Szemere Pálnál. Itt születik a nyelvújítás egyik válasz-vitairata: a *Felelet a Mondolatra (Antimondolat)*. Különös időszak ez. Szemere alig pár hónapja házas, Kölcsey itt tölti be 24. életévét, ami akkoriban a nagykorúság határa, szimbóluma volt. A Pécelen eltöltött három hónap a könnyelmű „ficánkolás”: az öröm, a mámor, a vidámság, a humor mellett az elkomorulás időszaka is. Választóvonal Kölcsey életében. A *Vilma emlékkönyvébe* című verse a két alapérzelem, a

barátság és a szerelem közti vívódását szemléleti. Fráter Zoltán (2015) kulcsversnek tekinti a fiatal Kölcsey személyiségének értelmezéséhez: „Minden virágát életemnek, / Melyet még sorsom nyújtogat, / Vidám vagy gyászoló szín alatt, / Örömmimnek vagy keservemnek, / Barátság s Szerelem! / Tinéktek szentelem...”

A péceli szép napokról levelek, versek és persze az *Antimondolat* maradt fenn. Vajon mi történt Pécelen? A versek datálásából tudható, hogy augusztusban a közeli Káván és Bényén volt – egyes források szerint Szemeréékkel vagy csak Szemerével. Mivel Kölcseynek augusztus 8-án van a születésnapja, minden bizonnyal itt, Káván ünnepelhette meg. A korban a születésnap ünneplése visszafogottabb volt, ám a 24. születésnap mindenképpen meghatározó, határnap, valaminek történnie kellett. A kávai tartózkodás (a versek datálása szerint: Káva, 1814. augusztus) alatt született két költemény a *Tudatlanság* („Sok lányt lágy búra hoztam, / S még sírni nem tudok”) és a *Bor- király*, a derű, az öröm, a dionüszoszi mámor verse: „Csak bor, csak lány szerelme / Szívem fő gerjedelme, / Mit nékem a világ? / Ha más trónusra hág, / S hírnek fut ellenébe, / Pálcájától kezébe / Félvén a sokaság: / Fennáll királyi székem, / Országot a sors nékem, / És pálcát szintűgy ád. / A szék a lány ölében, / Ország borom kelyhében, / S a pálcá mirtuszág”.

Ám alig egy héttel a kávai szép napokat követően Bényén keresztül visszautazik Pécelre, s ekkor születik (a datálás szerint útközben: Bényétől Pécelig, 1814. augusztus 16.) a legismertebb szentimentális verse, a borúé, a szomorúságé: az *Elfojtódás*. Vagy egy konkrét elmaradt öröm, vagy az ifjúságtól való búcsúzás szentimentalizmusa. Mindenesetre fordulópont Kölcsey életében, költészetében.

*Ó sírni, sírni, sírni,
Mint nem sírt senki még
Az elsüllyedt boldogság után,
Mint nem sírt senki még
Legfelső pontján fájdalomnak,
Ki tud? ki tud?*

*Ah, fájdalom –
Lángoló, mint az enyém, csapongó, s mély,
Nincsen több, nincs sehol!*

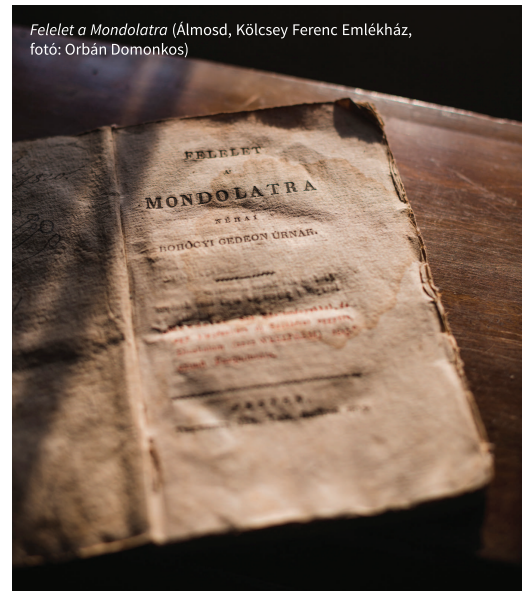
*S mért nem forr könnyű szememben?
S mért hogy szívem nem reped meg
Vérözönnel keblemen?*

Hogy Káván mi történt, nem tudjuk. Káva község honlapja azonban így említi meg az eseményt: „Valószínűleg a nyugalmat kereste és találta meg Káván nemzetünk nagy költője, Kölcsey Ferenc is, aki 1814 őszén egy hónapot töltött a településen. A versírásához, filozófiai elmélkedéshez idilli környezetet biztosító faluban a *Hymnus* költője maga is aktívan kivette részét az évi rendes szüretelésből, majd az azt követő mulatozásból.” Ebből föltehetőleg tévedés az ősz és az egy hónap. A Káván keletkezett vers ugyanis augusztust említ. A Kölcsey Ferenc emlékéét ápoló emléktúra honlapján már pontosabban szerepel: „1814 augusztusában Pécelen tartózkodik. Innen tehetett, vagy tehetek Szemeréékkel egy pár napos kirándulást, amely során a községben két verse is születik: a *Tudatlanság* és a *Bor-Király* címűek. A munkakedv, a környezetben lévő, számára kedves emberek válhatták ki azt az optimizmust és jókedvet, amit nagyon ritkán fedezhetünk fel verseiben.”⁵ És mit tudhatunk meg a szomszédos Bényéről, ahol talán szintén rokonokkal, ismerősökkel találkozhattak, de az is lehet, hogy csak átutaztak Pécel felé menet? „1814 augusztusában Pécelen tartózkodik. Pár napos kirándulása során születik az *Elfojtódás* című verse, amelyet a Bényétől Pécelig történő utazás során szerzett. Bénye Pest megye területén fekszik, Budapesttől 25 kilométerre”.⁶ És akkor visszatérünk Pécelre: „A fővárossal jelenleg közvetlenül határos községben Kölcsey Szemerével kötött barátságuk után több alkalommal járt. Az itt folyó közös munka szemtanúja az a Szemere-kúria, amely napjainkban lakóház. Itt írták a Kazinczyt védő válaszukat, a *Felelet a Mondolatra* címmel. A Rákos-patak szépsége, s a hely történelmi múltja adtak ihletet a *Küzdés*, a *Róza*, a *Rákos nimfájához*, a *Rákóczi hajh...* című versei megírásához.”⁷

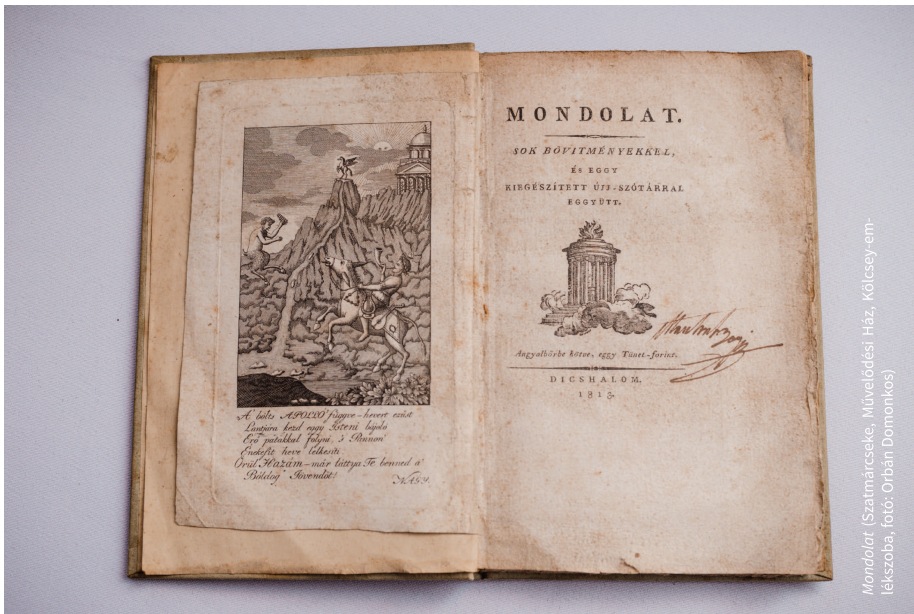
Az *Antimondolat* születése

1815-ben született meg a *Mondolatra* válaszul az *Antimondolat* (a *Felelet a Mondolatra*). Kölcsey Ferenc és Szemere Pál 1814 nyarán, június–augusztusban Pécelen írta meg a több önálló részből álló gúnyiratot (pamfletet), amelyben humorát is megcsillogtatja a két jóbarát. Azt se lehet pontosan tudni, hogy ki vezette a tollat, melyik részlet Kölcseyé, melyik Szemeréé. Egy vélemény: „A *Felelet* megírásában Kölcsey mellett másoknak is szerepük van, főként Szemere Pálnak; közös munka, nem állapítható meg, ki mit és mennyit írt benne.”⁸ Viszont Tolnai Vilmos (1929) úgy gondolta, könnyű eldönteni a kérdést: „A *Felelet* nagyobbbrészt Szemere műve; Kölcseytől való a bevezetés, Zaphír Czenczi levele, a debreceni grammatikus levele és Hőgyészi Máté verse, [s] talán még néhány

Felelet a Mondolatra (Álmosd, Kölcsey Ferenc Emlékház, fotó: Orbán Domonkos)

jegyzet.” A megjelenés körülményeit így ismerteti Tolnai (1929): „A könyv ki nyomtatását cenzúra nem engedte meg; a szerzők távollétében Bilkei Pap Ferenc kénytelen volt módosítani a szöveget, a címlapon álló Somogyi Gedeon helyében Bohógyit tett s így 1815 júliusában a könyv megjelent. A bevezetés Kölcsey tollából Bohógyi Gedeon nekológját közli, melybe mindaz fel van dolgozva, amit Somogyi Gedeonról megtudhattak. Utána a korabeli próza- és versírók módján kitérő stílusparódiák, melyek a póriás, parlagi, terjengős kényszeredett előadást, a mesterkelt verselést, a Debreceni Grammatika tudakosságát gúnyolják; főleg sikerültek a nagyképű jegyzetek,

Mondolat (Szatmárcseke. Művelődési Ház, Kölcsey-emlékszoba, foto: Orbán Domonkos)

melyekben lehetetlenség rá nem ismerni a mintára: Csokonai sokjegyzetű kiadványára.”

Tehát vagy együtt hozták létre, vagy inkább Szemere írta a röpiratot. Nyáry Krisztián (2013) Így szerettek ők című kötetében Kölcsey Ferencnek Szemere Pálhoz küldött levelei és versei alapján úgy véli, szerelmet érzett iránta: „A szerelmi életéről például olyan kétértelmű félmondatokat lehet olvasni, hogy a »Szemere Pálhoz való viszonya még a szentimentálisnál is több volt«. [...] Valószínűleg nagyon elfojtós fiatal srác volt, akinek nem nagyon volt mihez viszonyítania. Az látszik a leveleiből, hogy próbálja nagyon elmagyarázni saját maga és az olvasói számára a különböző érzelmek természetét: folyamatosan azt elemzi, hogy mi a barátság, mi a szerelem, mi a hazaszeretet. Nem véletlenül találja ki azt a konklúziót, hogy mindez lényegében ugyanaz.”

E sorok nyomán az irodalomtörténészek élesen támadni kezdték Nyáry Krisztiánt. Margócsy István szerint (2013) „az állítás úgy lenne pontos, hogy Kölcsey olyan retorikával írt leveleket barátainak, ahogyan ma szerelmi szituációban írnának. Akkoriban olyan szélsőségesen szenvedélyes, lélekkiontó retorikával éltek emberek, amit nem lehet egyenesben lefordítani a jelenlegi szokászatunkra.” Nyáry viszont úgy véli: „Hogy szerelmes levelet írt Szemerének, az tény, hiszen érzelmeit szerelemnek nevezi. A kérdés az, hogy ez modern értelemben vett szerelemérzés-e, és van-e erotikus tartalma. Véleményem szerint okunk van feltételezni, hogy erotikus tartalmat sem nélkülöző szerelmet érzett Szemere Pál iránt. Mindennel együtt a Kölcseyről szóló a legkevésbé állító jellegű írás a kötetben, amelynek a végén jelzem, hogy nincs megnyugtató válasz.” (A vitához lásd még: Osztovits, 2013.)

Nyomozunk egy kicsit mi is! Kölcsey és Szemere már korábbról ismerték egymást, barátok voltak. 1814 fontos év az életükben. Szemere 29 éves, két éve igazgatja a péceli birtokot, tavasszal feleségül vette távoli rokonát, Szemere Krisztinát. 1814 nyarán Kölcseyt a Szemere házaspár vendégül látja péceli birtokán. A „péceli szép napok” furcsa keretben zajlanak. Szemere friss házas, Kölcsey éppen akkor lesz

Kazinczy Ferenc: A péceli Ráday-kastély, 1829 (MTA Kézirattár, foto: Láng Klára)

Kölcsey Ferenc BORDAL

Igyunk derüre,
Igyunk borúra,
Úgy is hol kedvre,
Úgy is hol búra
Fordúl az élet.
Kedved a jó bor
Jobban éleszti,
Búdat a jó bor
Messze széleszti,
S elmúltat véled.

Minden por, álom,
S füst e világon;
Mi haszna gázol
A boldogságon
A hír barátja?
Ha dob riadt a
Harc reggelére,
Pataokban omlik
Hullámzó vére,
S bérét más látja.

Békételen, bús,
Szenved magába,
Kétség s remény közt
Vár s fél a kába
Percet s esztendőt.
Miért törődöl
Szűk életeddél?
Naped ma mit nyújt
Köszönve tedd el,
S hagd a jövőndöt.

Reggel vagy estve,
Szélben vagy csenddel,
Eljön magától
Sorsod mit rendel:
Miként nyár és tél.
Ernyőt keress, ha
Készül borúlni,
Szenvedj, ha nem tudsz
Hová vonúlni,
Fordulhat a szél.

Éld a jelenét
Percét s óráját,
Együtt lefutja
Jó s rossz pályáját,
S együtt húnny véled.
Igyunk derüre,
Igyunk borúra,
Úgy is hol kedvre,
Úgy is hol búra
Fordúl az élet!

■ Cseke, 1822. december 7.

Kölcsey és Wesselényi: fejezetek egy barátság történetéből 99

Barátság Miklós Wesselényi/Miklós
litográfia (MNM, MTKCS, fotó: Király Attila)

„A barátság Kölcsey életében a legértékesebb emberi kapcsolat volt. Talán – ha elképzelhető – több is annál, lételem, létfeltétel. Kézenfekvő dolog életének körülményeiben találni meg az okokat; szülei korai halála, a családi élet bensősége helyett a testvérekkel való bajoskodás, talán szeretethiány, érzékenységek; más szempontból ez a kor az érzelmek kora, a sentimental-lyrisch nemcsak költészeti jelenség volt, hanem életérzés is; Kölcsey klasszikus műveltsége révén ennek az alapvetően érzelmi jelenségnek, viszonyának igen határozott, erős erkölcsi töltést is adott. Vonzódásait, választásait elsőrendűen ez határozta meg; ezért vált hideggé Döbrentei iránt, átlátva a barátságot az érvényesülésnek, az előnyöknek alárendelő ügyeskedésén vagy a Szemere Pálhoz fűződő erősebb érzelmi szálak tették tartózkodóbbá Bajza iránt [...], s különös módon az igen szoros és mély barátsága Kállay Ferencsel amiatt nem tudott a régi hőfokon hevülni 1832 decemberében, tizennyolc évi távollét után, mert – mint írja – »a katonai pályán gonosz szerelmet űzni tanult azon istenséggel, ki szőlőlombbal koszorúzza homlokát.« Másfelől szépszájú levélbeli vallomás bizonyítja a tartós, még a kortársi egyéb baráti levelezéshez viszonyítva is magas hőfokú barátságát Szemere Pállal, Bártfay Lászlóval, Deák Ferencsel, Kazinczyval [...] és nem utolsósorban Wesselényi Ferencsel.”

■ (Szabó G. Zoltán)

A Kölcsey-napló Wesselényije és a Wesselényi-napló Kölcseyje = Remény s emlékezet. Tanulmányok Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulójára (szerk. Taxner-Tóth Ernő, G. Merva Mária), Budapest–Fehérgyarmat, 1990, 61–68.

„Wesselényi és Kölcsey testalkata, köznapi életmódja, az élet örömeihez való viszonyulása feltűnően különbözött.

Wesselényi szangvinikus, robbanékony ember volt. Hamar eljárt a keze, s ezt kocsis, vadásza, írnoka gyakran megszenvedte. Mindenkor kényszeresen győzelemre tört. Örök bizonyítás volt az élete. Céllövésben, kard- és törvívásban, lovaglásban, kocsisásban, úszásban, gyaloglásban legyőzhetetlenségre törekedett. Mintha a gyermekkorában az őt gyakran számon kérő, korán elhunyt apjának akarta volna bizonyítani, hogy bátorságban felnőtt hozzá. Fizikai erejéről legendák keringtek. A szerelmére vágyó nők messzi földről felkeresték. Az italt sem vette meg. A testet aszaló diétának sem volt híve. Író barátja, Jósika Miklós ilyennek látta: »középtermetű, vaskos férfiú, sűrű, barna hajjal s velős, habár nem szorosan véve szép vonásokkal –, rendkívüli orgánummal volt megáldva, mely nagy mélysége dacára sok érczel bírt, s igen kellemesen hangzott. Mindamellett, hogy az embert megrázta. Pompás szónok volt. Nagy mestere a hangsúlyozásnak – és a nem túlzott kézmozdulatoknak. Egyébiránt a legférfiasabb alak, kit csak gondolni lehet.«

Kölcsey az 1832-ben kezdődő diétán ilyennek írta le Wesselényit: »A murányi bajnok maradéka középtermetű, de széles és vastagizmú férfiú. Hangja erős és döngő; alkalmas egy tengeri zajos csatában, vagy a populus rex legcsapongóbb gyűlésében

fűlen és keblen uralkodni. Beszédét elvről elvre szokta vezetni; egyszerre nem önti ki magát, hogy másod- és harmad ízben ismét újjakkal állhasson fel. Kifejezései erősek, de sokszor cifrák, s nem ritkán metszők.«

Kölcsey saját külsejét is »megfestette«. A portrét Kazinczy-nak küldte el 1814-ben: »az én belsöm tüzzel teljes – írta –, de külsöm, ezen nyomorult alkotmányú test, mindenre alkalmazatlan. Szerfelett puha vagyok, s ezen rövidlátású szem, ezen többnyire zúgó fej azt tesz, hogy félve lépjek minden társaságba, hol nagyon ismertes emberekre nem találhatok. E nélkül régen kerestem volna itt, a vármegyében magamnak hivatalt, csakhogy munkátlan ne legyek.« Hasonlít ehhez Toldynak 1826-ban Bajzához küldött portrévázlata: »Láttam Kölcseyt. Kölcseyt, kit mi lelkünkben már oly rég viselünk, szeretettel és tisztelettel, s kit látni és ki által szeretetenni mindég leghőbb kívánságunk közé tartozott. Különös alakot még soha nem láttál, barátom. Egy-két ujjnyival magasabb nálam, igen sovány s gyöngéd alkotású. Feje s Szókratész feje azon-egy. Az az előre domborodó koponya, mely egész arcára árnyat vet, az a kopasz fő, mely csak körös-körül nőtt be hajjal, mintha meg volna koronázva; az az orr és áll – nézd meg valahol Szókratész büszjtjét [mellszobrát]. Jobbik szemét éj borítja, a balt annyira behunyva tartja, hogy nehéz kivenni, kire néz; különben szeme hasonló az enyémhez színére nézve, csak hogy igen bemezőnek a fejbe, haja szőke. Sem bajsza, sem barkója. Képe sápadt, s a cinicizmus vonásait viseli. Szava nem mély, hanem a mély és magos közt középszert tartó, a szókat húzza, tágítja, lassan beszélve. Az egész alak a világtól elkcsertett, de mélyen gondolkodó férfit képezi. Vonásos pantallót s német dolmányt hordott. Nyakán a kendő egyszerűen volt kötve, s oly keskenyre, hogy midőn fejét keveset emelte, az Ádámalmája igen kifelé állt. A bemutatásnál felkelt a pamlagról, melyre oldalvást támaszkodott, kezeit combjaira feszítve, merő állásban, csak fejét hajtotta meg egy ’alázatos szolgál’-val, s képén némely vonások fejlettek ki, melyek máskor nem látszanak; s nem mizantrópot, hanem inkább hipochondrikust árulnak el, de szelíd és meleg lelkű hipochondrikust. Nekem öröm és kín volt ezt az isteni férfit látnom.« Ezen a visszahúzó, önmagában őrlődő személyiségen sokat változtatott a Szatmár vármegyei, majd az országgyűlési közszerelés. Emellett a költő önbizalmát fokozta, nyilvánosság előtti fellépését közvetlenebbé tette szépírói sikere is.”

■ (Takács Péter)

Kölcsey és Wesselényi barátsága (kézirat)

„Wesselényi és Kölcsey: két, szinte minden vonásában különböző személyiség, de azonosak a haza szeretetében, az erkölcsi igényességben, tisztaságban és elhatározottságban. [...] A két férfiú már az 1832–36-os országgyűlés kezdetén hamar egymásra talált, s eszméik, céljaik azonossága mellett a két személyiség

különbözősége szerencsésen egészítette ki egymást. Kölcsey félénkségével, tartózkodásával szemben Wesselényi magabiztossága, szívóssága, tenni akarása elevenen tartotta Kölcsey aktivitását is. Továbbá Wesselényinek a tényeket tekintve sokszor nagyvonalú, a bombasztikustól nem idegen retorikája mellé Kölcseynek nemcsak tárgyi, de elméleti szempontból is átgondolt, hibátlanul szerkesztett beszédei állíthatók. [...]

Kölcsey *Országgyűlési Naplója* meglehetősen pontossággal rögzíti találkozási időpontját, jellegét, s azt is érzékelteti, hogy milyen hatással volt rá Wesselényi személyisége, milyen mértékben befolyásolta, pontosabban mennyire volt rá felszabadító hatással. Meglehetősen gyakran találunk olyasféle kitételeket, mint: »Estveledett, s Wesselényi jött hozzám [...]; Felnyitám a levelet, s a hang fájdalommal eltelve futék Wesselényihez.« [...] 1833 januárja és májusa között alig telt el nap, nem volt olyan fontos esemény, mely megbeszélés, értékelés, egyeztetett akciók nélkül múlt volna el.

Wesselényi 1833. május 5-i távoztával Pozsonyból Kölcsey magára maradt. Hogy kapcsolatuk, ez a barátság mit jelentett neki, azt már május 12-én a Wesselényit rendszeresen tájékoztató levelei első darabjában a következőképpen vallotta: »Távoztod óta elhagyatva érzem magamat; nem mintha nem volnának itt jó- és tisztalelkű emberek; de a férfinak, kinek a szerencsétlenség jutott: költő lenni meleg kebelre van szüksége, hol lángjai testvérlángokkal találkozhatnak; s ily kebled, édes barátom, itt csak neked vala.«

De barátja távolléte nemcsak személyes veszteség; az országgyűlési ellenzék munkáját, mely legalább ennyire saját ügye Kölcseynek, Wesselényi távozása hasonló mértékben érintette. Az *Országgyűlési Napló*nak utolsó, összefoglaló részében mondja Kölcsey, hogy már összefüggésekről szó sincs, »semmi egyetértés, semmi pontra vonulás, [...] Wesselényi, s az ő öszvefűző lelke nincs!« [...]

Majd a követségről lemondó, Szatmár megyébe visszatérő Kölcsey egyik fő feladatává éppen Wesselényi ügye vált. [...]

■ (Szabó G. Zoltán)

„Az 1830-as évek második felében, a liberális reformmozgalom erősödésével a Metternich irányította kormányzat meggyőződésévé vált, hogy Magyarországon kiterjedt forradalmi szervezkedés létezik, melyet egy európai központból irányítanak. Az összeesküvés fejének Wesselényit tekintették, célját a birodalomtól való elszakadásban látták. Mivel semmilyen bizonyítékkal nem rendelkeztek (nem is rendelkezhetek), más vádakkal indítottak politikai pereket. Ezek egyrészt a megfélemlítést, másrészt az ellenzék vezetőinek a közéletből való eltávolítását célozták.

Az első célpont Wesselényi volt, aki ellen egyszerre két per is indult. Erdélyben azzal a váddal, hogy az általa vásárolt sajtón, cenzori engedély nélkül kinyomatta az országgyűlési napló néhány ívét. Magyarországon az 1834. december 9-i szatmári megyegyűlésen, az örökválság mellett tartott beszédért, annak a kormányt kemény szavakkal bíráló kifejezése miatt, hűtlenség vádjával indult eljárás ellene. [...] A per négy év múlva, 1839-ben jutott el az ítélethirdetésig. A hűtlenséget nem lehetett bizonyítani, ennek ellenére Wesselényit három

év börtönre ítélték. Két hónapnyi raboskodás után [...] engedélyezték, hogy súlyosbodó szembaja gyógykezelésére a sziléziai Gräfenbergbe utazzék.”

■ (Fónagy Zoltán)

Bevezetés = Wesselényi Miklós (szerk. Fónagy Zoltán), Új Mandátum, Bp., 1998 (1999), 9–21.

„Kölcsey utolsó két évében idejét, tennivalóit – a megyei, hivatalos munkán kívül – a szatmári ügy miatt megvádolt Wesselényi ártatlanságát bizonyító, kellő számú és értékű mentő-, illetve védőtanú előteremtése, a tanúvallomások gyűjtése, majd a derekas védelem elkészítése, a Wesselényi-védőbeszéd egy részének megírása töltötték ki. [...] Mindezt megbeszélendő, tisztázandó, a báró [...] 1838. augusztus 8-án este Csekére érkezett, s majd

másfél hétig keményen dolgoztak a nevezetes védőbeszéd szövegén. Wesselényi naplójának bejegyzései ezzel kapcsolatban igen rövidek s tömörek. Például augusztus 9-én így ír: »Kölcseyvel dologhoz fogtunk; egész nap munkába, Dolgozata igen derék.« [...] 10-én: »Szakadatlanul dolgozunk Ferivel.« [...] Majd augusztus 24-én megnyugodva írhatta: »Kész már a replicánk, s ma egészen le is lesz két példányba adva. Negyven ív-nél izmosabbra nőtt. Jól elsült munka.« Wesselényi ezzel a jó érzéssel

utazhatott el Kölcseytől; búcsújuk, noha egyikük sem sejtette, hogy az utolsó, emlékezetes maradhatott, hiszen »estve – mint írja – sokáig voltam Ferencel, s meleg – úgy lehet – hosszú búcsút vettem a lelkes férjfitől.« Wesselényi másnap hajnali háromkor indult Kölcsey szekeren s lovaival. [...]

A következő napok eseményei, Kölcsey rossz közérzete, gyengesége, fehérgyarmati útja, megfázása, betegsége, majd halála augusztus 24-én, leginkább Kölcsey Antónia Wesselényihez írt leveléből ismertek. A báró azonban korábban értesült róla, augusztus 30-án, Bártfaytól. »Éppen diétálék – írja –, midőn Bártfay azon rémítő hírral lépe be, hogy Kölcsey meghalt. Nem jött könny szemembe. Sóhajtás sem kelt keblemből, mennyő-csapás volt, de amely által nem szétzúzva, hanem elfagyalva s kővéálva érzem magamat. Szegény nemzet, mi kevés kijelent fiad van, s a közzül a legnemesebbiket, legnagyobbakat vesztened kelle. Úgy látszik, vesztünk fenn van elrendelve. Kedves, kedves Barátom. Te is elmentél, előre – úgy hiszem – nemsokára foglak kísérni. Könnnyülök, valahányszor azon kötelékek egyike szakad, mellyel még e nyomorú világhoz csatolnak.«

A szöveget olvasva ma is megrendülünk. A Pap Endre által feljegyzett sokszor idézett szép retorikus mondat, a »Nem közénk való volt« jól hangzik, hitelességében sincs okunk kételkedni, de a napló vallomása megrázóbb; bizonyos, hogy nem a közönség számára készült. Egyébként ez a kijelentés némiképp kétértelmű. Szívesen idézik abban az értelemben, hogy Kölcsey magas idealizmusa, tiszta erkölcsisége nem e világra való, noha éppen az életmű maga, de a levelezés és az *Országgyűlési Napló* is arról tanúskodik, hogy Kölcsey a gyakorlati, politikai életben – elveit föl nem adva – nagyon biztosan élt a lehetőségekkel. Sokkal inkább látszik valószínűnek az az értelmezés, mely szerint a nem túlságosan magas erkölcsi-politikai szinten élő megyei nemesség bizonyult méltatlannak az európai műveltségű, feddhetetlen erkölcsű Kölcseyhez. [...]

■ (Szabó G. Zoltán)

Az emberi természet „sötéttisztája”

Egy schellingi fogalom jelentésárnyalatai Kölcssey gondolkodásában

TÓTH GÁBOR

Anton Graff: Johann Gottfried Herder, olaj, vászon,
52,5 x 42,5 cm, 1785 (Halberstadt)

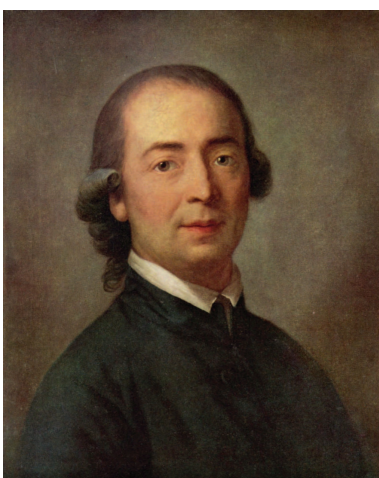
Kölcssey Ferenc alkotói tevékenysége mind műfaji, mind tematikus értelemben sok részre tagolódik: a lírai munkásságot reprezentáló költemények mellett filozófiai, eszmetörténeti, történelmi, társadalmi és politikai tárgyú esszék, levelek, illetve publicisztikai írások fémjelzik életművét. Ezek felölelik az európai felvilágosodás és a kezdő romantika korának legfontosabb művelődés-, illetve kultúrtörténeti problémáit.

Kölcssey szerzői tevékenysége vezérelvét tekintve egységes képet mutat: állhatatos törekvés az egyén, illetve a nemzet rendeltetésével, valamint történelmi küldetésében megnyilvánuló sorsával való számvetésre, amely elválaszthatatlanul összekapcsolódik a személyes életút megoldhatatlannak tűnő és kínzó dilemmákkal teli fordulóival. Értekező prózai műveire általánosan jellemző a határozott és erős filozófiai indíttartás. Bölcséleti vizsgálódásai egyfelől azokra a kérdésekre irányulnak, melyek az egyén önviszonyulását és hazájához való kötődését tárgyalják; másfelől pedig az individuális életpálya, a nemzeti összetartozás, valamint a világtörténelem összefüggéseinek bonyolult egymásra hatását is magukban foglalják. E gondolat kísérletek közös jellemzője, hogy szoros kapcsolatban állnak a német klasszikus idealizmus „fő sodorvonalához” tartozó gondolkodók – mindenekelőtt Kant, Fichte, Schelling és Herder – rendszertörekvéseivel.

E gazdag utalás-hálóból most a schellingi filozófiához való kötődés emelhető ki, mivel a Kölcssey írásművészetének kiemelkedő fejezeteként számon tartott *Mohács* című tanulmányban, a *Nemzeti hagyományokban* és a vallásról szóló töredékekben egyaránt többször előfordul, és lényeges szerepet betöltő „sötéttisztá” (a szó német megfelelője a „Halbdunkel” terminus)¹ kifejezés jelenléte közvetlen bizonyítéka annak, hogy a 19. századi német bölcsélet egyik legnagyobb alakjaként számon tartott Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775–1854) spekulatív idealista gondolatrendszere jelentős hatást gyakorolt a szödemeteri költő és gondolkodó eszmerendszerére és világképére.

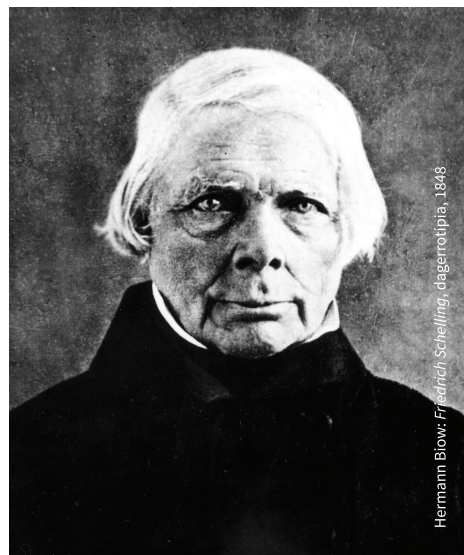
A fent említett eszmetörténeti „összefonódás” tartalmilag is rendkívül sokszínű: voltaképpen felöleli a filozófiai tudományok alapvető diszciplínáit. E problémakör vizsgálatára mély, eddig nem ismert összefüggéseket hozhat napvilágra. Gondolatmenetünk elsődleges hivatkozási alapja a filozófus korai alkotói korszakának legnagyobb hatású – a modern élet- és egzisztenciafilozófiákat is megtermékenyítő – műve, a *Filozófiai vizsgálódások az emberi szabadság lényegéről és az ezzel összefüggő tárgyakról* címmel 1809-ben megjelent értekezés.

Kölcssey életművében a „sötéttisztá” kifejezés az ember személyes és társadalmi létének egy olyan eredendő alapját jelöli, melyből minden egyes vágya, szenvedélya, gondolata és cselekedete kiindul, majd rendeltetését betöltve oda visszatér. Az em-

ber-mivolt transzcendentális talaját, a létezés „alaptalan alapját”, eredeti lényegét jelenti, amely a fejlődés valamennyi lehetséges irányát és módozatát magában foglalja.

A terminus két, egymással összefonódó, ám árnyalataiban mégis különböző jelentést hordoz. Az egyik a Schelling által használt fogalommal megragadható alaptalanság, a belső lényeg meghatározatlan, amorf „gomolygásának” érzékeltetésére szolgál. A másik a szubjektum és a számára a megismerés által feltáruló világ kapcsolatának torzító hatásokról mentes, tiszta állapotát jelenti. Az egyén elsődleges létmeghatározottságának ekkor még a spontaneitás, a romlatlan

naivitás tekinthető. E fogalom jelentése kapcsán érdemes kiemelni, hogy Kölcsseynél a világra irányuló tapasztalat tisztaságát képviselő gyermek, a teremtő képességgel bíró költői génusz, valamint a hőskorát élő – és jó esetben saját arculatú kultúrát teremtő – nép létmódja egymással analóg. Mindez többek között

arra utal, hogy Kölcsey munkásságában a „sötétítsza” kifejezésnek esztétikai funkciója is van. E koncepció közvetlenül megmutatkozik a *Nemzeti hagyományokban*: „A fejleni kezdő fiatalka léleknek éppen úgy sötétítszta, homályon általsugárzó glória közt tetszik fel a természet, mint a költő előtt [...]” Az idézet egyértelműen utal arra, hogy a fejlődés eszméje elválaszthatatlan Kölcsey emberfelfogásától. Ennek megfelelően az emberi lény ontológiai értelemben egy *a priori* törvényszerűségek által meghatározott pályát fut be, miközben betölti a létezők hierarchiájában ráháruló szerepét. E példák alapján is igazolható, hogy Kölcsey a humán létmód kezdeti állapotának feltárásához Schelling metafizikai gyökerű antropológiai koncepcióját veszi alapul. Ez az elmélet lényegi célját tekintve az embernek a létezés egyetemes rendjében elfoglalt pozícióját hivatott megvilágítani. Kezdeti stádiumában ez az állapot teljességgel reflektálatlan, ily módon az állati létszintet tükrözi.

„Ahogy minden természeti lényben, úgy az állatban is a sötét princípium működik, de ez benne még [...] nem szellem és értelem, hanem vak ösztön és sóvárgás.” (Schelling) Annak következtében, hogy a kezdeti stádium lényege a végtelen potencialitás, vagyis a kibontakoztatható képességekben rejlő lehetőségek folyamatos egymásra hatása, a szubjektumot egy állandó készlet és ösztönzi arra, hogy meghaladja aktuális helyzetét. Az embernek ki kell lépnie az adott stádiumból egy tudatosabb, differenciáltabb és magasabb fejlettségi fokot tükröző létállapotba. E törekvés tárja fel az emberi lét tulajdonképpeni etikai tétjét: a fény alapelvében kifejeződő jó és a sötétség princípiumában megmutatkozó rossz tudatos tétele. A kettő közötti választás igénye egy, az egyéne feladatként testált személyes életelvben mutatkozik meg: „Az ember eljutott arra a csúcspontra, ahol önmagában birtokolja a jóra, de ugyanúgy a gonoszra való képességet, mert benne a princípiumok köteléke nem szükségszerű, hanem szabad. Válaszút előtt áll: ha választ, az az ő tette lesz, nem maradhat döntésképtelen [...]” (Schelling) E gondolat az egyéni szabadság megkerülhetetlen problémájára világít rá, és kijelöli a tettek erkölcsi értékelhetőségének kritériumait. Az eszes lényként elgondolt individuum rendelkezik azzal a képességgel, hogy meghaladja az állati lét ösztönös „alaptalanságát”, és az önreflexió révén tudatosan határozza meg céljait, majd törekedjen megvalósításukra. E tézis Kölcseynek is fellelhető: a *Parainesis* 6. pontjában a helyes életvitel megvalósításához nélkülözhetetlen tudatos erkölcsi választás imperatívuszát fogalmazza meg. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy az általunk vizsgált probléma súlypontja e kései műben egyértelműen az etikum szférájába helyeződik át. A korábban pozitív vagy semleges értéktartalmú fogalom – morális szempontból – negatív töltetűvé válik: „Legelő, amit e részben tennünk kell: tiszta ismerettel választott s állandóul megtartandó elv birtokára törekedni [...]” Kerüld ez alaptalanságot, mely többnyire erkölcsi süllyedés örvényébe visz.” Az alap, illetve a világ egység megragadására irányuló törekvés két elkülönülő, de egymásra vonatkozásában szimmetrikus létrendet tár fel. Az egyik az individuum bensőséges világa, a másik a nemzet egyszerre konkrét és elvont szintje. A kettő egymással párhuzamba állítható: „Egész nemzet élete, mint egyes emberé. Ezt és azt az életen keresztülömlő emlékezet teszi egésszé, folyástartóvá, napról-napra gazdagabbá.” (*Mohács*) Az egyént önmaga tudatos meghatározására való képessége emeli ki a környező természeti világ statikus közegéből, illetve az állatvilágból. Ez az attitűd nem pusztán képesség, hanem a legfontosabb lehetőség az önteremtésre, az etikai és esztétikai érzék fejlesztésére, röviden: a személyes egzisztencia pozitív céllal történő felruházására. Ez minden kétséget kizáróan Kölcsey egyénkoncepciójának legfontosabb mozzanata, amely nemzetfelfogásának is alapjául szolgál. E belátások fényében az élet egyéni és közösségi szintje között megállapított megfelelés is értelmet nyer: a társadalom – illetve a nemzet – ugyanazon fejlődési stádiumokon halad keresztül, mint az eredendően elszigetelt, egyedí szubjektum.

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy e folyamat nem fogható fel egyértelmű és lineáris haladásként az abszolút tökéletesség felé. A személyiség kibontakozását az egyén és a társadalom életét mozgató statikus és dinamikus erők egymást kölcsönösen feltételező és kizáró viszonya mozgatja. Végesség és végtelenség, bezárkózás és nyitottság egyszerre és együttes erővel van jelen és hat az individuum és a világ bonyolult kölcsönhatásában. Az egyéni és a közösségi élet általános célját illető kérdés e viszonyrendszerben nyeri el sajátos értelmét. Az egyén – és vele párhuzamosan a személyes lét történelmi perspektíváit magában foglaló nemzet is – a végtelen távlatok és a zárt belső szféra metszéspontjában, azaz mindkettőben részesedve valósíthatja meg önmagát. Az ellentétek állandó egymásnak feszülése teremti meg azt a létezőt, melyet „én”-nek vagy személyiségnek nevezünk. Ennek alapja nem más, mint az emberi létet elementárisan meghatározó „sötétítsza” elve.

Ebből kiindulva érthetővé válik, hogy az egyén miért kötődik mindenekelőtt a saját, eredeti környezet szférájához: biztonságot adó szilárd alapra lel benne, melyre életének későbbi epizódjait építheti. Amennyiben e kategóriát következetesen használjuk, szinte önkéntelenül adódik a felismerés: *Kölcsey emberképe úgy válik tartalmasabbá, oly módon tágul ki, hogy benne egyesülnek a természeti és a történelmi világ ellentétes irányú tendenciái.* A kezdetben az ember metafizikai lényegét jelölő fogalom a történelmi haladás és a kulturális fejlődés jelentéstartalmával gazdagodik. Ily módon az egyéni élet történelmi beépülnek a világtörténelem objektív egységébe.

A „sötétítsza” kifejezés jelentésárnyalatainak gazdagságát mutatja, hogy jelenlétét –igaz, az eddig tárgyaltól eltérő kontextusban – Kölcsey Ferenc vallásfilozófiai írásaiban is felfedezhetjük. A költő-gondolkodó itt a vallás fenomenójának lényegét az ész által vezérelt gondolkodás folyamatától független, a lélek természetes hajlamaiból fakadó érzésben ragadja meg. Ily módon – a korai romantika képviselőjeként – szembefordul a felvilágosodásnak a korban vezéreltként érvényesülő racionalista világszemléletével. Kiderül, hogy az emberi természet „homályos”, belső alapja nemcsak a differenciáltabb megismerés előkészítője, hanem az annál meghatározóbb vallási élmény forrása is: „A ceremonia bizonyos setét-tisztaiban tünteti fel a vallási tárgyakat; az értelemnek megfoghatatlan dolgokat a szívnek sejdítéseié varázsolja; s a fantázia előtt azon termékeny régióknak kárpitjait vonja fel, hol csak az nem talál boldogságot, ki elég kegyetlen magát mindég és mindenütt hideg vizsgálatokkal s gáncsolódásokkal gyötreni.”

Kölcsey úgy véli: ha a gondolkodó ember visszatér ehhez az „őstalajhoz”, akkor a vallási beállítódás (újra) elsajátítása révén mélyebb és tartalmasabb tudásra tehet szert önmagáról és környező világáról, mint az ész vezérfonalát követve.

Látható, hogy az írásunkban elemzett, a klasszikus német filozófia szellemi eszköztárából merített „sötétítsza” terminus Kölcsey gondolkodásának egyik rendező elvét képezi. Meghatározza emberképét; egyénfelfogásának és társadalom-értelmezésének egyként alapjául szolgál. Ez még akkor is igaz, ha a fogalom alkalmazása során maga Kölcsey nem feltétlenül törekedett arra, hogy elkerülje a terminus jelentésbeli meghatározatlanságából, többértelműségéből fakadó, időnként zavaró ellentmondásokat.

1 Eredeti jelentése: 'félhomály'

Kölcsey Ferenc a vallási toleranciáról¹

KISS LAJOS ANDRÁS

(Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-emlékszoba, fotó: Orbán Domankos)

Kölcsey Ferenc 1815–27 között többször is átdolgozva írja meg a *Törédékek a vallásról* című vallás- és történelemfilozófiai munkáját,² amelynek újraolvasása mindenekelőtt arról győzhet meg bennünket, hogy kevés olyan világos látásmódú gondolkodó van a magyar eszméletörténetben, mint a mű szerzője. Kiváltképpen a manapság oly divatosá váló „toleranciafogalom” mibenlétéről és értelméről tanulhatunk tőle sokat. Hiszen nem kis meglepetéssel konstataálhatjuk azt a tényt, hogy a kálvinista Kölcsey, aki politikusként az országgyűlési beszédeiben a protestánsok egyenjogúsításának harcos híve, mint teoretikus, filozófiai író a reformáció vallási mozgalmát történelmileg elhibáztottnak tekinti, arról értekezve úgyszólván csak a negatívumokat hangsúlyozza. Mi húzódik meg a negatív értékminősítés háttérben? A kérdés megválaszolása nemcsak a gondolkodó, de a politikus Kölcseyt is jobban megérteti velünk.

A probléma bemutatása során feltétlenül tudatosítanunk kell, hogy a vallás jelenségét Kölcsey két szinten vizsgálja, de ezek a szintek csak a logikai-történeti rekonstrukció szempontjából különülnek el egymástól, a valóságban szoros egységet alkotnak, együtt, egymással összefonódva adják meg a vallás konkrét, történeti tartalmát, mibenlétét.

Az általános szintjén – Kölcsey szerint – a vallás szubsztancialitása össze tevődik egyrészt a vallás eidoszából: ami nem más, mint a hit, másrészt a vallás fundamentumából: ami a „szív joga” (mely jog akkor és ott kezd érvényesíteni akaratát, ahol s amikor az ész csődöt mond), a szeretet, az érzélem spontán kiáramlása, a moralításra való törekvés, az erény megvalósításának belső emberi szükséglete. A 3. törédékben ez így fo-

galmazódik meg: „A vallás különbözik mindazon dolgoktól, amelyek a filozófiának tárgyait teszik. Annak célja a hit s a hit által a moralítás. A filozófia, mely vizsgálódáson fundáltatik, bizonyos rezultátumokra sohasem viszen.³ A lételtől a lehetségig, a nemlételettől a lehetetlenségig átláthatatlan a köz [...] Nézzünk hátra és előre, s utójára is azt kell mondanunk, amit Bayle mond: az emberi okosság olyan, mint a mózesi törvény, mely nem egyébre való, hanem saját gyengeségünket ismerteti meg velünk s ezáltal egy megváltónak s könyörülő törvénynek szükséges voltára vezet.”⁴ Kölcsey élesen szembeállítja egymással a tudást és a hitet. A tudásból nem vezethető le a hit! Ez természetesen fordítva is igaz.⁵ Ugyanakkor a tudás nem fogja át az emberi lét teljességét, ezért a boldogság és az erkölcs megalapozására alkalmatlan. Kölcsey végső következtetése: az emberiség humanizálása csak a hit alapján képzelhető el. „Nincsen a gondviselésnek nagyobb jótéte a vallásnál. Amit magunk sohasem fogtunk volna megtudhatni, megállíthatni, azt a vallás, a reveláció tudatja velünk s meg hagy nyugodni [...] Valljuk meg, hogy a vizsgálódás is csak odavezet, honnan kiindultunk: a hitre”.⁶

A vallás lényegének az általános szintjén történt megfogalmazása után Kölcsey azt vizsgálja, hogy a történelmi vallások, felekezetek, jelesül a katolicizmus, a protestantizmus – a maguk különösségeikben – mennyiben felelnek meg

a vallás „ideáltípusának”. Hangsúlyozza, hogy végső soron elvi különbség nincs közöttük, de a protestantizmus azáltal, hogy a tudást segítségül hívja a hithez, lehetetlenséget kísérel meg; tudással eljutni a hithez: *contradictio in adiecto*. „Leónak felekezete hiszen; Luthernek felekezete vizsgálódik s hiszen.”⁷ A katolicizmus tehát közvetlenebbül felel meg a vallás eidoszának, azaz a hitnek, mint a protestantizmus, amely kerülővel ugyan,

Református templom, Álmosd (Fotó: Orbán Domankos)

de ugyanoda érkezik, mint az előző. Természetesen Kölcseynél a vallás kérdéseinek elméleti megközelítése nem öncélú, számára közvetlenebb és sokkal fontosabb az, ami a katolicizmus és a protestantizmus strukturális különbségein messze túlnó: ez pedig nem más, mint a reformáció létrejöttével felújult vallás-háborúk, belső villongások, a pusztítás és Európa nagy részére ráteleplülő sötétség. „Az áldozatok temérdekek valának; a kultúra, mely a reformációnak következeiben számláltatik, hátravetettet; tartományok pusztultak el; s köznép (ha valamit nyert) nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lett változásánál.”⁸ Pedig, állítja Kölcsey, maga a katolicizmus már egyszer megtette a véres utat odáig, hogy a vallás „ideáltípusa” legyen, hiszen neki is megvoltak a maga homouision-homouision vitái, pusztító következményekkel együtt. De a történelmi fejlődés eredményeképpen a katolicizmus megtisztult, az újkor hajnalára mentes lett a korábbi belső vallási gyűlölködésektől; a reneszánsz és a humanizmus korára létrejöttek a felvilágosult gondolkodás kezdeményei, a békés, evolutív fejlődés lehetősége adva volt. „S midőn már azon százakban oly világos fejek származhattak, mint Savonarola és Luther, mint Erasmus és Melancthon, mint Ximenes és Sarpi, ha akkor szükséges volt-e az emberiségnek azon pusztító revolúcióra, mely Európának kultúráját egy századdal bizonyosan késleltette? Had és teológia versengések foglalták el az előre törekedő kultúrák helyét. Midőn már Copernicust és Galilleit és Gassendit számlálhatott Európa, kellett-e, hogy Coccejust és Voetiust, és Calmetet, és Venemát számláljon?”⁹ Ugyanakkor Kölcsey számára a vallás-háborúk és a terméketlen kontroverziák modellszerű érvényességet nyernek: általában a széthúzás, a partikuláris törekvések mintáivá válnak.¹⁰

S a múlt kísértete a márt figyelmezteti! A nemzeti összefogás csak akkor valósulhat meg, ha nem veszélyeztetik értelmetlen, gyűlölködő pártharcok, romboló belviszályok. S ezen a ponton válik világossá a politikai Kölcsey gyakorlati állásfoglalásának miéértje a reformkori küz-

delmekben. Kölcsey a herderi gondolatokkal való megismerkedése után felhagy korábbi franciás kozmopolitizmusával,¹¹ és Herderhez hasonlóan a nemzetet és a nemzeti nyelvet tekinti az emberi lét szubsztanciális alapjának. A nemzet a közvetítő az egyén és az emberi nem között. A nemzet megteremtésének a nyelv kiművelése és a tulajdon általánossá tétele mellett harmadik alapfeltétele a vallási partikularizmusok felszámolása, pontosabban: a felekezeti vitáknak a polgári életből történő száműzése. Ennek az álláspontnak a világos, tömör megfogalmazása az országgyűlési viták tüzeiben Kendé Zsigmondhoz írt levelében található. „... a vallásügyet ami illeti, én azt sohasem nézem úgy, mint Kalvin fia, de mindig úgy mint polgár. Hárommillió ember csak fél polgártársa; s mi veszély ez az egészre nézve? Lassankint leverni a köztünk levő közfalat; eltörölni az ingerlések eszközeit s ezáltal az akció és reakció veszélyes következeit; erre törekedném. Mert mi lehet rettenesebb, mint mikor tiszt- és követválasztáskor azt kérjük: mi vallású az ember? nem pedig: mi hazafiságú és érdemű?”¹²

„Mert mi lehet rettenesebb, mint mikor tiszt- és követválasztáskor azt kérjük: mi vallású az ember? nem pedig: mi hazafiságú és érdemű?”

■ (KÖLCSEY FERENC)

Látható tehát, Kölcsey vallásfilozófiai, történetfilozófiai munkái túl a közvetlen tudományos, elméleti jelentőségükön más célt is szolgáltak; a politikai Kölcsey a gyakorlatban kamatoztatta elméleti felkészültségét, s hirdette meg – nálunk elsőként – az érdekegyesítés reformkori programját. Úgy vélem, nincs igaza Szerb Antalnak, aki lírai szépségű esszéjében így ír Kölcseyről: „Nem volt érzéke a realitás iránt, elfordult a realitástól egy ideális világ felé, mert a realitás nem fedte azt a képet, mely benne a valóságnál elevenebben élt.”¹³ Kölcsey nem fordult el a valóságtól, sőt ellenkezőleg, tevékeny szerepet vitt annak megváltoztatásában, jobb irányba terelésében. Folyamatosan finomodó világnézetének végső változatát talán a nemzeti liberalizmus fogalmával lehetne a legpontosabban meghatározni. Ez azt jelenti: csak toleráns és befogadó nemzetek szerezhetnek jogot arra, hogy tiszta lelkiismerettel lépjenek fel saját nemzeti érdekük védelmében. Ilyenformán talán nem járok messze az igazságtól azzal a feltételezéssel, hogy a

másság és a tolerancia körül folyó mai vitákban több esély kínálkozna a konszenzusra, ha a vitázó felek komolyan elkezdenék tanulmányozni Kölcsey Ferenc vallás- és filozófiatörténeti munkáit.

1 Jelen írásban részben felhasználtam a Becskeházi Attilával írott tanulmányomban kifejtett gondolatakat is. Lásd BECSKEHÁZI Attila–KISS Lajos: *Vallás és filozófia – Adalékok Kölcsey Ferenc filozófiai gondolatához*, Szabolcs – Szatmári Szemle, 1987/2.

2 A mű genesisével Szauder József beható tanulmánya foglalkozik. Lásd A *romantika útján*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1961, 199–216.

3 Itt érdemes idézni egy ismeretlen szerzőtől származó szellemes mottót, a filozófia és a vallás közötti különbséget megvilágítandó: „A filozófusok mindig olyan kérdéseket tesznek fel, amelyeket nem lehet megválaszolni. A vallás viszont mindig olyan válaszokat ad, amelyekre nem lehet rákérdezni.”

4 *Töredékek a vallásról – Kölcsey Ferenc válogatott művei*, szerk. FENYŐ István, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975, 451. (Kölcsey kiemelése.)

5 Feltételezem, hogy Kölcsey ismerte Hume és Kant álláspontját, miszerint a tudomány sem cáfolni, sem pedig igazolni nem képes a vallásos hitet. A tudomány igazságai mindig regionális igazságok (a különböző szaktudományok igazságai), míg a hit igazsága holisztikus és univerzális „igazság”. Itt, Lyotard kifejezésével élve, különböző diskurzusfajtákról van szó.

6 *Uo.*, 452. Ezek a gondolatok kanti, sőt fichte hatásokról tanúskodnak. Fichte a tudás és a vallás viszonyának kérdéséről a következőket írja: „Most már értelek, magasztos Szellem. Felleltem a szervet, amelynek segítségével megragadom a realitást, s vele együtt valószínűleg más realitást is. Eme szerv nem a tudás: semminemű tudás nem képes megalapozni és bebizonyítani önmagát, minden tudás valamilyen még magasabb tudást feltételez a maga alapja gyanánt, s e felemelkedésnek nincs vége. Eme szerv a hit, ez az önkéntes megnyugvás a számunkra természetesen kínálózó szemléletben, mert rendeltetésüket csak a szemlélet alapján van mód betöltenünk: csak az erősíti meg a tudást, s ez emeli bizonyosságá és meggyőződéssé azt, ami nélküle pusztá szemfényvesztés lenne.” FICHTE, Johann Gottlieb: *Az ember rendeltetése*, Helikon, Budapest, 1976, 147.

7 KÖLCSEY Ferenc: *i. m.*, 450.

8 *Uo.*, 453.

9 *Uo.*, 447–448. „Had és teológiai versengések...” – írja Kölcsey; a hangsúly természetesen az első szón van, a pusztítás az, ami taszítja Kölcseyt. A teológiai viták a pusztításhoz képest csak másodlagos jelentőségűek. Érdekes, hogy ez a tény a legtöbb kutató figyelmét elkerüli. Példaképp álljon itt Szerb Antal megjegyzése: „A reformációt »Töredékeiben« azért itéli el, mert az emberiség figyelmét egyoldalúan a valláserkölcsei problémákra irányította, s ezáltal évszázadokra megbénította a tudományok, a felvilágosodás útját.” Szerb Antal: *Kölcsey = Gondolatok a könyvtárban*, Bp., 1981, 31.

10 1816. május 11-én így ír Kazinczy Ferenchez: „Ma délután egy ágyra dőlv olvastam a harmincéves háborúnak történeteit Schillertől. Visszatettem magamat a reformációnak vérgőzö korába, s mindazon irtóztató eseteket végigfutva elmém, az elkerültem magamtól, mi jobb? a gonoszt elszenvedni-e, vagy a jó után újabb gonoszokon keresztül törekedni? és hogy lehet-e az emberiség egyik korát a másiknál boldogabbnak állítanunk?” *Kölcsey Ferenc összes művei*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960, 240.

11 Erről a fejlődésről maga Kölcsey számol be több helyen is, a *Parainesis*ben, illetve a Szemere Pálhoz írt önéletrajzi levelében. „Volt idő (iskolai pályám vége s jurátusságom), midőn kozmopolitizmus fogott körül, s ez időben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a francia lágymeleg poézist s azon léleköltő hidegséget, melyet a francia újabb filozófusok mindenre, ami szent, fuvallottak...” KÖLCSEY Ferenc: *Válogatott művei*, 1031.

12 *Uo.*, 1027.

13 Szerb Antal: *i. m.*, 59.

„Poetai lebegéssel...”

a neoklasszikus grécizmus megjelenése

Kölcsey görög versfordításáiban

DIÓSZEGI SZABÓ PÁL

Ligeti Antal: Görög templom, olaj, vászon, 19. század második fele (Magányűjtemény, fotó: commons.wikimedia.org)

A görög kultúra megszületésétől fogva – irodalmával és képzőművészetével – erőteljes befolyást gyakorolt nemcsak a kortárs, hanem az azt követő kultúrákra is. Interpretáció- és befogadástörténeti szempontból rendkívül fontos annak vizsgálata, hogyan alakult (át) e hatás az egymást követő korokban; hogyan „rétegződött rá” a görögség alkotásaira a századok értékítélete. Ahogyan Homérosz kapcsán Babits Mihály is megfogalmazta: „Téged minden század külön zamattal áldott.” Jelen tanulmányom ezt az eddig nem kutatott, párhuzamos, görög „külön zamát”-ot vizsgálja Kölcsey költészetében.

Kölcsey Ferenc klasszicizmusa kettős gyökerű. A költő-gondolkodó nemcsak kortársai hagyományosan „iskolás”, azaz latinos műveltségét igyekezett megőrizni és gyarapítani; középponti jelentőséget tulajdonított a görög tradíció ében tartásának, értő és élő használatának is. E hagyomány termékeny és ihlető inspirációt jelentett számára. A költőt meghatározó „két lábon megálló” klasszicizmus

egyrészt filozófiai gyökerekből táplálkozott, másrészt alapvetően irodalmi jellegű görög hatásnak tekinthető. Nem tudunk ugyanis arról, hogy Kölcsey valaha látott volna eredeti görög képzőművészeti alkotásokat.

Tudjuk viszont, hogy a fiatal Kölcsey értekezett a görög filozófiáról, amely szellemi útkeresésének fontos állomása lett. Még jóval később, évtizedekkel jogi tanulmányai után is azt vallotta egy levelében: „1808-ban kezdék filozófiát tanulni, s ez megkapott... midőn már jurista voltam, a filozófia történetével sok időt tölték...” (1833. március 20.). Okkal feltételezhetjük, hogy – alapos szövegfilológiai elemzés segítségével – mélyebben vizsgálhatta a tekintélyes görög filozófusok munkáit, illetve az azokban jelenlévő explicit vagy implicit fogalmi meghatározásokat.

Minderre korábbi tanulmányai megfelelő alapot adtak. Kölcsey példaképe, Kazinczy Ferenc még Sárospatakon tanulta a nyelvet. Kölcsey a Debreceni Református Kollégiumban töltött évek (1796–1809) során jobban megtanult

ógörögül, hiszen a tanmenetben Homérosz művein túl Anakreón, Pindaros és Szapphó költészetével is megismerkedett. A gimnáziumi osztályok után pedig az akadémiai osztályban görög nyelvtant tanult. Mi több: diákként megrendelte Pindaros verseit is – méghozzá a göttingeni klasszika-filológus, Christian Gottlob Heyne kiadásában.

Az pedig igencsak előremutató, hogy ez a görögség nemcsak az Újszövetség bibliai nyelvét, hanem az egész hellén kultúrát és a filozófiát jelentette számára. Így magasabbra kell emelnünk vizsgálódásunk szellemi horizontját. Mert ebben jelentős része volt az 1770-es évektől az 1820-as évek végéig tartó nagy európai szellemi áramlatnak, az újhumanizmusnak, más néven neoklasszicizmusnak.

Pál József megfogalmazása szerint ez az irányzat egy hosszú kulturális folyamat végpontja: az antikvitást élő inspirációnak és mércének tekintő reneszánsz kultúrának a lezárása, a felvilágosodás utolsó fázisa. Azt is mondhatjuk, hogy ez a közvetlen antik ihletettség határolja el más áramlatoktól, a preromantikától vagy a német Sturm und Drangtól. Bár egyesek, mint például Giuseppe Citanna, a neoklasszikusok Hellasz-nosztalgijára és a romantika középkor-éhsége között nem tettek különbséget.

Az azonban bizonyos, hogy ez az eszmeiség a 17. századi klasszicizmus után, a francia forradalom és a napóleoni hatalomgyakorlás éveiben, régészeti alapon született újjá. A régészeti felfedezések (például a pompeji és herculaneumi ásatások) által előkerült képzőművészeti alkotások inspirálták, nem pedig kizárólag a klasszikus művek olvasása, mint a megelőző századok latinos (főleg horatiusi) klasszicizmusát. Az is lényeges, hogy míg a korábbi klasszicizmus inkább „konkrét, valóságú, leíró” poé-

tika, a neoklasszicizmusban a szubjektív elemek, a költő egyénisége nagyobb szerepet kapott. Fontos célkitűzés továbbá, hogy ez az irányzat – ahogyan Pál József megfogalmazta – „meg akarja tisztítani a művészetet és az irodalmat az időközben ráakódott inadekvát elemektől...” Azaz a ráakódott ál-klasszicizmustól vagy fogalmazhatnánk úgy is, hogy attól a bizonyos babitsi „külön zamat”-tól. Így Franciaországban elterjed az „új hellenizmus”, Itáliában és Angliában hasonlóképpen.

A görögség iránti érdeklődésnek a korabeli Európa nyugati felén ekkoriban két meghatározó kulturális pólusa volt: Németország és Anglia. Németországban Johann Joachim Winckelmann (1717–1768) német művészet- és kultúrtörténész munkájához (*Geschichte der Kunst des Altertums*, 1764) fűződött ennek megalapozása. Winckelmann már egy korábbi tanulmányában kifejtette imitációelméletét (*Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke*, 1755). Eszerint a görög művészek nem elégedtek meg a természet leképezésével, hanem az igaz és a szép egyensúlyát megteremtő eszményi szépséget alkották meg. Winckelmann szerint „...ennek a természet fölél kellett emelkednie; mintaképük valami olyan szellemi természet volt, amely csupán az értelemben vázolódtott föl.” Számukra nem elegendő a lélektelen utánzás.

Már Goethe és Schiller életművében is nagy jelentősége van e német-görög klasszicizmusnak, az irányzat legegységesebb képviselőjének azonban a költő, filozófus Friedrich Hölderlin tekinthető (1770–1843). A Winckelmann által említett „nemes egyszerűség és csendes nagyság” helyett az ő antik aranykor után sóvárgó, szenvedélyes „görögösége” már-már a romantika életérzését előlegezi. A *Hüperion vagy a görögországi remete* (1797–1799) című alkotásában a főhős, Hüperion – egy újjörög ifjú – számára az aranykor és az istenek élő, eleven valóságát jelentenek.

Angliában a görögség művészeti és költészeti újrafelfedezése a második romantikus nemzedék – Byron, Shelley és Keats – alkotásaiban markánsan megjelenik. Közülük a Kölcsey-kortárs John Keats (1795–1821) az angol romantikán belül a már említett neoklasszicista irányzatot képviselte. Néhány megállapítás erejéig Keats fegyelmezett, tiszta és tökéletes formakultúrán és a halálközelség emberi fájdalomán alapuló költészetének „görögös” karakterét emel-

ném ki. Ez a hatás Keatsnél természetesen egyrészt irodalmi, másrészt viszont képzőművészeti eredetű is.

Keats számára a görög mitológiai témájú versek költői képzeletének kreatív kitágítását jelentették, ahogyan erről egyik levelében – az *Endümió*n kapcsán – így írt: „...a hosszú vers az Invenció próbája, mit én a költészet Sarkcsillagának tekintek, mint ahogy a Fantázia a vitorla, a Képzelet pedig a kormánylapát” (1817. október 8.; Péter Ágnes fordítása). Hölderlin művével ellentétben Keats *Hüperion*ja mitológiai témából született. A költeményéről szólva ezt a „görög modor”-t („Graecian manner”) a következő évben írt levelében jobban meg is fogalmazza: „Az *Endümió*nban... a gazdagon színezett és szentimentális hangnem uralkodik – a *Hüperion* szikárabb és görögösebb stílusra fog készteni, a szenvedély és gondolat kezelése összefogottabb lesz.” (1818. január 23.; Péter Ágnes fordítása).

Szinte szimbólum értékűek a Keatsért irodalmi hatás vonatkozásában azok a sorok, amelyekben a költő kifejezi azt az örömet, amit Homérosz eposzainak –

régebbi angol fordításban való – olvasása okozott neki. Mert számára nem a 18. századi, túlklasszicizált stílusú Pope-fordítás, hanem az életszerűbb, nyersebb képekkel megírt és Shakespeare korában megjelent, Chapman-féle teljes görög fordítás „friss, hős szava” volt az élményszerűbb. Az 1816-ban írt *Amikor először pillantottam Chapman Homéroszába* (*On first looking into Chapman's Homer*) című petrarcai szonettjében szemléletes költői hasonlatokba sűrítette meghatározó élményét. Egy új világ tárult fel előtte; ilyesmit élhetett át Cortez akkor, amikor először pillantotta meg az Óceánt vagy az az újkori csillagász, aki egy új bolygót fedezett fel. Mégis, azt is tudjuk, hogy Keats görög irodalom iránti rajongását csupán angol fordításból merít(h)ette. A mitológiát pedig főleg Ovidiustól, Apuleiustól és különböző lexikonokból ismerhette meg.

A görög képzőművészeti alkotások közvetlen csodálatából bontakozhatott ki Keats örök érvényűvé emelt lírai Szépség = Igazság filozófiai eszménye. 1817-ben, Londonban, meghatározó élményként hatott rá Lord Elginnek az

William Hilton (Joseph Severn nyomán): *John Keats*, olaj, vászon, 762 x 635 mm, kb. 1822 (London)

athéni Parthenónról elhozott szobortöredék-gyűjteménye, amelyet a lord 1816-ban szerzett meg a British Museum számára. Ennek nyomán született *A Parthenon szobraira* című verse. Az eredeti, angol cím jobban utal a közvetlen látvány versfakasztó impressziójára: *On seeing the Elgin Marbles*. De ez a szonett nem egy bizánci-görög ekphrasis típusú költemény – hiszen jelen esetben nem a leírás, az ábrázolás a döntő, hanem maga a szobortöredékek által kiváltott és közvetíteni kívánt érzelmi és intellektuális élmény! A „görög fenség” itt már „a fájdalom csodája”, az elmúlással küzd; az idővel dacoló műtárgy mégiscsak holt anyag, a küzdelem a Szépség tragikumá.

A képzőművészeti hatás Keats 1819-ben írt nagy ódái közül a legmarkánsabban az *Oda egy görög vázára* (az angol címben urnára: *Ode on a Graecian Urn*) című versben jelenik meg, amelynek versszakokban ábrázolt jelenetei, a márványurnába formált pillanatfelvételei a szereplők mozdulatlaná kimerevített örökkévalóságát mintázzák. Csak megjegyzem, hogy a következő évszázadban, a Keatset is fordító Babitsot szintén megérintette ez az időtlennek tűnő, műtárgyi mozdulatlanság, például a *Hegeso sírja* címmel írt megható szonettjében.

Kölcsey Ferenc BOLDOG EMBER...

Sappho után

Boldog ember, mint Uranos lakói,
Aki vígan ül, kegyes, ellenedben,
S andalog kellő szavad édes hangján,
S gyöngye mosolygást

Ajkadon látván szeliden lebegni,
Melyre megdöbben kebelemben a szív,
Mert jelenléted leborít azonnal,
És oda lészek.

Nyelvem eltompúl ajakim között, s gyors
Égi tűz ömlik tetemimre végig,
Zúg fülem s bágyadt szemeim borúlnak
Éji bomálya.

Arcomon végig hideg izzadás foly,
Reszketek, fülök, s halavány virágként
Hervadó színnel rogyok a halálnak
Karjai közzé.

■ *Álmosd, 1813. július 4.*

Keats Európa túlsó felén a Kölcsey alkotához talán legközelebb álló fiatal, magányos, vívódó kortárs költő. Amíg azonban Keats egyes verseinek grécizmusát, görög karakterét inkább az élmény újra átélésében, közvetett átlényegítésében tapasztalhatjuk, addig Kölcsey görögösége közvetlenebbül vizsgálható.

A neoklasszicizmus korabeli magyar híveinek Vajda György Mihály elsősorban Kazinczyt és részben Csokonait tartja. Véleményem szerint a Kazinczyval iskolás kora óta kapcsolatot tartó Kölcseyvel kapcsolatban sem kizárt a neoklasszicista hatás. Pontosabban: ennél többről lehet szó.

A fiatal Kölcsey – Vassányi Miklós szerint – a filozófia felől érkezett meg az ógörög auktorokhoz. Az álmosdi, szatmárcsekei birtokára visszahúzódo poéta verseinek fő témái a magányosság, szeretethiány (*Veszteség, Minden óráim, Átok, Panasz* stb.) vagy a szerelem óhajtása (*Óhajítás*); a versformái többségükben disztichonok. Alkaioszi verset is írt (*Egykor homályos...*). Azonban most nem a saját verseiben, hanem a műfordításai közöttenebb módon tetten érhető neoklasszicista stílusjegyeket vizsgálom.

Kölcsey ugyanis – Keats-szel szemben – eredetiben olvasta a híres görög irodalmi alkotásokat, illetve több műből maga is készített műfordításokat. A fordítások kapcsán választott magyar szókészlete és megfogalmazása saját, „külön zamat”-áról sokkal árulkodóbb, főleg a két Szapphó-fordításában. Mégis, ha a görög képzőművészet alkotásaival kapcsolatban megfogalmazott winckelmann-i imitáció-elméletet – az eszményi szépség eléréseért – a műfordítás módszertanára vonatkoztatjuk, hasonló eredményre jutunk. Azaz, ha az előbbieken megfogalmazottak szerint vesszük alapul az eredeti görög irodalmi alkotásokat, a fordításuk sem lehet csak lélektelen utánzás. A költő Szapphó közvetlenebb, nyersebb versszövegét finomít vagy jellegzetesen „túlírja” a sorokat. Ez már nem a klasszicizmus racionális, grammatikai pontossága. Kölcsey sokszor „elemeli” az eredetitől a fordítását. Azt viszont nem tartom valószínűnek, hogy akár a görög grammatikai ismeretek hiánya vagy a metrika kényszerítette volna e meglepő megoldásokra. A keltezők szerint Kölcsey már érett művészként, 1813 júniusában foglalkozott a versekkel.

A „Phainetai moi...” kezdetű Szapphó-versben – Kölcseynél *Boldog ember...* – a szerelmesével társalkodó férfit ábrázolja. Azt már Vassányi Miklós is

megjegyezte, hogy „A fordítás nagyon szép, de az eredetitől jellegzetesen eltér.” Ennél én tovább megyek: a neoklasszicista stílusjegyek is fellelhetők benne. A vonatkozó részeket így saját – nem metrikus – fordításommal, értelmezéssel hasonlítom össze.

Rögtön az első versszak első sora a „boldog embert” emeli ki, aki „vígan ül, kegyes”. Az eredetiben a költőnő csupán az istennel egyenlő férfit említi, vígság, sőt kegyesség nélkül. Az első versszak harmadik sorában említett „andalog kellő szavad édes hangján” sem így szerepel a görög eredetiben, csupán „ül és közelben hallgat téged, az édesen csevegőt és csábítóan nevetőt”. Kölcsey fordítási stílusának szinte jelképe lehetne az, hogy a mosoly egy finom, testetlen lebegés az ajkon: „s gyöngye mosolygást / ajkadon látván szeliden lebegni”.

Női portré egy pompeji freskón, 1. század második fele (Nápoly, National Archaeological Museum)

A második versszak második sora pontos: „melyre megdöbben kebelemben a szív”. A harmadik sorban a fordítását ismét „elemeli” az eredetitől: „Mert jelenléted leborít azonnal, / És oda lészek.” A Szapphó-verssor sokkal prózaiabb megfogalmazású: „mert amint rövid ideig rád tekintek, már semmilyen hang nem jön ki” (ti. a számon). Azaz a vers alanya megnemul. A további testi tünetek megfogalmazásában hasonló a jellegzetes finomítás.

A harmadik versszak második sorában: „gyors / Égi tűz ömlik tetemimre végig”. Az idealizált égi tűz helyett „tüstént finom tűz futkározott a bőrön”. Pedig a versben még nagyon is eleven testről van szó, nem tetemről! De sokkal kifejezőbb – Rohonyi Zoltán találó kifejezésével élve – ez az alliterációval is elindított „ellégiesítés” a harmadik sorban: „bágyadt szemeim borúlnak / Éji bomálya.” Holott Szapphó csak arról írt, hogy „szemmel semmit sem látok”.

A negyedik versszak második felében „halavány virágként / Hervadó színnel

rogyok a halálnak / Karjai közzé.” A görög szövegben pedig „sápadtabb vagyok a fűszálnál, kis híján már meghaltak és megzavarodottnak látszok”. Egyetértek Vassányi Miklós véleményével, aki szerint is ebben a versszakban a legnagyobb a változtatás. Mert valóban nem csupán a görög szöveg konkrétságát gyengíti (például a fű szó helyére virágot illeszt) vagy az eredeti vers kézzelfoghatóságát tompítja, hanem az egész vershelyzetet módosítja. Kölcseynél a majdnem meghalást már a valós és megszemélyesített Halálhoz való közelség helyettesíti.

Kölcsey inkább a saját lelkiállapotát adja vissza, a versben lévő testi tünetek lefordításától visszaretten. A fordítás mögül inkább előtérbe kerül a fordító, kibontakozik a költői szubjektum.

Ezen a ponton számításba kell vennünk a szentimentalizmus európai stílusjegyeit is, mint Kölcsey pszichikumának felfokozott alkotói, műfordítói kifejezését. Ugyanakkor a szentimentalizmustól sem idegen az antik görögség iránti vonzódás. Ez a kettősség – véleményem szerint – itt jól megragadható. Wéber Antal írja a szentimentalizmusról írt munkájában, hogy „...az érzelmesség a graecizmusok gyakori alkalmazásával párosul, a világfájdalom elvont antik szimbolikába öltözik...”

A másik Szapphó-fordítást vizsgálva is hasonló jelenséggel találkozunk. A „Poikilothron’ athanai’ Aphrodita...” kezdetű, Aphroditéhez szóló himnusz – Kölcseynél *Büszke székedben...* – első versszakának első soraiiban az istennő Zeusz lánya helyett „Égi hölgy” szerepel, aki a büszke székében ül. Az eredetiben konkrétabb a jelző: tarka trónszékű, cifra trónusú. Sőt fontos a cselszövő (doloplosz) megszólítás is, amely a fordításban körülírtan van jelen: „lesben gyakorolt”.

A harmadik versszak képei pedig roko-kós finomságú jelenetű alakultak át: „... elhagyád értem szeretett atyádnak Isteni házát. / Vonva hintódat lebegő galambok, / hű madárkaid, sebesen röptéltek...” Ha lefordítom a sort, Szapphó viszont ennyit közöl: „apádnak a házáat elhagyva érkezéte, / az aranszekeret befogva szép és gyors verebek vezettek...” Kölcsey számára ez a kép – így – értelmezhetetlennek tűnt, bár a verebek is az istennő madarai voltak. A galambok az ő felfogása szerint a verebeknél poétikusabb élőlényeknek tűnhettek. De ott az a fordítási lehetőség is, hogy Aphrodité verebek vontatta arany szekéren (khrüszion arma) érkezett! Mert az „arany” jelző accusativusban – más igével – egyaránt köthető a hímnemű „ház” szóhoz és a semlegesnemű „szekér” szóhoz is. Így Trencsényi-Waldapfel Imre későbbi fordításában például arany házként jelenik meg: „elhagyva arany lakását / égi atyádnak. / Fűrge pár veréb a kocsidba fogva / siklott...”

A negyedik versszakban eltűnik a fordításból a már (túl) sokszor elhívott és a Szapphóhoz megérkező istennő finom iróniája is, amely Kölcseynél szelidebb és légiesebb szent örömmé alakul át. „Szent öröm töltött, mikor, Istenasszony...” Mintha Schiller 1785-ben írott *Örömodájának* kezdősorait hallanánk („Gyűlj ki, égi szikra lángja, / szent öröm...”), pedig a görög szövegben ott a felkiáltás is: „Ó, te boldog! – mosolyogva kérdezted...”, amely a fordításban ismét elmaradt.

Kölcsey egyszerűsítő fordítási módszert találjuk meg az ötödik versszakban. Ugyanis Peithó – Aphrodité leánya, a rábeszélés istene – kimarad a szövegből, akit – az eredeti versben – az istennőnek a kedveséhez el kellene küldenie. Az én metrikus fordításomban: „Már megint Peithó a te kedvesedhez / kit vezessen, óh, mit akarsz te Szapphó? / Rajta, ki

bántott?” Kölcseynél: „...kinek hév szerelme / tart megint bájos kötelén? ki hoz bajt / Sappho teneked?” E szövegrész jól mutatja, hogy a költő jellegzetes és találó fordulatokat használ a szerelmi vergődés idealizálására.

Úgy vélem: mindezen példák meggyőzően tanúsítják, hogy Kölcsey görög fordításainak legfontosabb sajátosságai a következők: a kortárs európai költészetből is ismert, jellegzetes neoklasszicista elemek, finomítások, idealizálások alkalmazása; a tiszta, égi vágy és a halálközelség hangsúlyozása, valamint a költői szubjektumnak a versfordítás fölé emelkedése. Olyan mozzanatok ezek, amelyek a hagyományos klasszicista gyakorlatból már nem eredeztethetők. Inkább a grécizmus szentimentalista eszközeivel rokoníthatók. Kölcsey – véleményem szerint – Berzsenyi-kritikájában fogalmazza meg a legtalálébban a winckelmann-i „nemes egyszerűség”, valamint a hozzá kapcsolódó „lebegő” stílus lényegét. Méghozzá a szerbek költészetével kapcsolatban, amelyet a görög poézissal állít párhuzamba: „...oly poetai lebegéssel, oly makacs hévvel, s oly egyszerű fennséggel (sic!) költik dalaikat, mint Anakreon és a Homeridák...”

Felhasznált irodalom

- Anthologia Lyrica Graeca. Szemelvények a régi görög lírikusok költeményeiből*, szerk. MÁTHÉ György, Budapest, 1906.
- John Keats versei*, vál. KATONA Tamás, Budapest, 1975.
- KÖLCSEY Ferenc: *Verszek és versfordítások*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Budapest, 2001.
- PÁL József: *A neoklasszicizmus poétikája*, Budapest, 1988.
- PÉTER Ágnes: *Keats költészetelméletének fejlődése (Angol és amerikai filológiai értekezések)*, Budapest, 1970.
- PÉTER Ágnes: *Keats levelei*, Budapest, 2000.
- PÉTER Ágnes: *Keats világa*, Budapest (második kiadás), 2010.
- SZABÓ G. Zoltán: *Kölcsey Ferenc (1790–1838)*, Pozsony, 2011.
- VASSÁNYI Miklós: *Kölcsey Ferenc görög fordításai 1813–1814-ből*, Itk, 1993/4, 510–518.

Pietro da Cortona: *Vénusz szekere*, 1622, 106 x 238 cm (Róma, Musei Capitolini)

Kölcsey Ferenc

Dobozi című balladája

JÁNOSI ZOLTÁN

Kölcsey *Hymnusa*, ahogyan arra a kutatás sokszorosan rámutatott, számos előzményből, gondolati, képi, ritmikai forrásból szövődött egészé, és nyerte el 1823. január 22-én letisztázott végleges formáját.¹ Az előzmények között éppúgy szerepel a következetes történelmi tájékozódás, a történelem forratagában rendet és perspektívát teremteni kívánó intellektuális erő, a paraklétszi gesztus,² a magyar sorsra és jövőre vonatkozó logikai összegzés igénye, mint az imák, himnuszok, zsoltárok, románcok, ódák, kalendáriumok, a régi magyar költészet ösztönzései, sőt a népköltészeti elemek hagyománya. A nyugati népköltészetből a műköltészetbe emelkedő, s német közvetítéssel hozzánk érkezett ballada műfaja már a *Hymnus* születése előtt erőteljesen ott élt Kölcsey költői tájékozódásában. Az epikus vonalvezetésű, de a párbeszédet, a dramatikussá és lírai elemeket egyaránt magába oldó ballada-próbák több vonásukban is harmonizáltak Kölcseynek a „magyar történetet” egybefoglalni kívánó románc-terveivel is. A balladaműfaj sűrítő, lényeghordozó epikussága, valamint a központba állí-

tott – a magyar történelmi sors alakulása folytán üldözötté vált – harcra kényszerült s elbukott vitéz heroikus figurája a *Doboziban* közösen formálták meg azt a pre-himnuszi atmoszférát és motivikus, valamint szerkesztési hálózatot, ami a *Hymnusban* már a teljes magyarság sorsösszegzéseként jelent meg.

Az 1821. november 4-én keletkezett Dobozi-ballada azért tekinthető más művek között (*Rákos Nimfájához*, 1814, *Rákóczi, hajh...* 1817, *Rákos*, 1821, október) a *Hymnus* (1823. január 22.) nagy összegzése irányában alakuló Kölcsey-poézis egyik fontos állomásának, mert a képsorokban összegzett magyar történelmi sors lényegét is magába foglaló Mohács-kori legendát a maga egyediségében is mint a korábbi idilli szituációból a katasztrófák felé sodródó nemzet létállapotát rögzíti. Dobozi sorsában a teljesebb magyar sors összegződik, és kap elvontabb síkon is értelmezhető figurális és kispikai látványt. Már az elemi közelítésben is szembevetendő a jelentős mértékben hasonló lélektani atmoszféra s a romantikából, a nemzeti heroizmusból, a történelmi hányattatás folyamatainak kifejezési vágyából fakadó ábrázolásmód,

benne főképp a jobb sors esélye és a konkrét létesítmények kontrasztja. Ugyanaz a főbb eszmei, lélektani és szerkezeti elv hatja át tehát Kölcsey e balladáját is, ami a *Hymnusban* is meghatározó gondolati és strukturális erőként működik.

Mintha a *Hymnus*-beli szintézis, noha sokfelől, „széttagoltan” s egymástól időben és koncepcióban is távol fekvő poétikai modellektől ösztönözten (Farkas András, Magyar István, Szenczi Molnár Albert, Berzsenyi Dániel és mások művei, a zsoltár- és imaköltészet stb.) – az életműben immár belülről – különböző poétikai és szemléleti aspektusokból „készlődne” a tízes évek közepétől; s e „készlődésnek” a számottevő eseménye a *Dobozi* megírása is. Míg a *Rákosban*, a *Rákóczi, hajh...* című alkotásban a történelem kronológiájából és tapasztalataiból kifejlődő sorsértelmezés és a kiütkező gondolati program testesedik meg, a *Dobozi* inkább a kiélejtett-modellált történelmi helyzet rögzítés és a poétikai megjelenítés kísérleteinek: a kompozíciós, a stílusos, a szemiotikai és a figurális sűrítésnek az egyik nagy próbája.

Néhány nagyobb kulcsemény vagy -motívum kiragadása is érzékletesen

Madarász Viktor: *Dobozi*, 1868, olaj, vászon, 112 x 308 cm (Magyar Nemzeti Galéria)

igazolhatja az erősebb párhuzamokat a *Hymnus* világával. Közöttük alapvetően a főszereplő és felesége alakjainak s az alapeseménynek a reformkor eszményeivel telítődő poetizálása, akiknek az időben lezajló sorstragédiája a *Hymnus*ba fogott nemzeti sorstörténet megelőző, miniatűr analógiájának (vagy allegóriájának) is ítéltető. A vitéz menekülése és küzdelme az időszimbólumként is fölfogható lova hátán, majd leszállása az „időről” – a főszereplő nemzeti lényegét összegző tipikussága miatt – ezért a folyton gyöngülő, elbukó magyarság a *Hymnus*ban sorsstációként megjelenített időbeli sorsfutásának pre-modelljeként, tipizált elő-foglatataként is értelmezhető. Az adott helyzetben mindenkitől: Istentől, feleségén kívül már elvesztett más övétől, az állam történelmi védelmétől, a természet menedéket nyújtó helyszíneitől elhagyott Dobozi és asszonya sorsában valóban a Mohács utáni magyar tragédiák tipizált összegzése is meglátható. (A balladaműfaj tömörítő ereje e vonatkozásban is igazolja Csoóri Sándornak – noha a népköltészet felől evokált – állítását, amely a balladák egy részét a görög tragédiákhoz hasonló sűrített létrádmaként, „magzatburokban bennszorult drámaként”³³ fogja fel.) A főszereplő férfi tehát a teljes műmenetben, egyedisége fölött a magyarság képviselőjeként, a történelem magyar áldozataként, a magyarság sorstípusaként (is) jelenik meg. Dobozi Mihály a magyar ember és a magyar vitéz jellemvonásait ötvözi magába. Ezek egyaránt erednek

példája esetében a katonasorsból, a történelmi veszélyből, a férji szeretetből s a történelem későbbi időszakaiban a „virtus” szóban összegzett jellemvonásokból. A költő Zrínyi Miklós példáját és műveit mélyen tanulmányozó Kölcseyre természetesen sugározhatott át az a Zrínyitől tanult, s művében Dobozira is átvett virtueszmény, amelyet a magyar reneszánsz alapokon Zrínyi Miklós úgy alkotott újjá (a végvári harcok sok negatív tapasztalata után), hogy abban már „összekapcsolódott a virtus, a religio és a natio képzete. Így lett a vitézség ideája a kibontakozóban lévő nemzeteszme egyik komponense, több évszázadra kiható fontos összetevője.”³⁴ A Kölcsey-balladában ez az integrált eszmekör annak ellenére is érzékletesen kifejeződik, hogy a magyar értékeket egybefoglaló hős a dráma kifejeletének szinte a végső pillanatában lép elénk.

A *Hymnus*ra mutató vonás Kölcsey balladájában az a tény is, hogy a Dobozi-történet – mivel fordított képként magába kódolja, illetve felébreszti az olvasóban a cserhalmi ütközethez kapcsolódó *Szent László-legendát* –, a dráma és a tragikus végkifejlet ellenére a képzelet horizontjába vonja – Szent László és a kun vitéz esete révén – a dicsőséges nemzeti múltat is. Azt a több százados időintervallumot, amikor hazájában nem a magyart üldözték, hanem ő üldözte el ellenségeit, asszonya nem kerülhetett rab-síjra, mert a védelmező és a betolakodó csatájából az előbbi került ki győztesen. S e három szerkesztési mozzanat: a Szent

László-modell néma képe (a ballada „negatívjára” kódolt látványa), Dobozi és felesége idilli szerelme a nemrég még háborítatlan hazában s az idill helyreállításának időszakos esélye, valamint az asszony folytonos biztatásai a menekülni próbáló, a kettejük életét mentő férfihoz, az üzetést és halált taglaló balladában is felsugározzák a nemzeti idillnek azt az időszakát, amit a *Hymnus* második és a harmadik versszaka a boldog nemzeti lét emlékeként határoz meg és bont ki.

A *Dobozi* legdrámább pillanata az a mozzanat, amikor a töröktől már végveszélyben fenyegetett hős leszúrja a feleségét, majd szembeszállva a törökkel, elesik az aránytalan küzdelemben. Ez a drámai csúcspont – noha a sorsfenyegetés közvetlen és feloldhatatlan abszurditása felől kap kikerülhetetlen motivációt – a magyar sors egyik, Kölcsey által a *Hymnus*ban is erőteljesen rögzített alapproblémájának az elő-képletszerű vonásait viseli. A történelmi feszültségei közepette önmagát elpusztító magyarság fájdalma és tragikuma éppúgy szemlélhető Dobozi Mihály és felesége sorsában, akár a *Hymnus* barlangban, kard által, saját népe részéről fenyegetett névtelen hőseinek tragikumában. A balladának ez a legfeszültebb része, amely a sorskénszer erős indoka és a szerelem ereje miatt képes a legyőzetés fölé magasodni, az önmagunk fölládozása, a magyar magyarra irányuló kardcsapása tragikus gondolati ívén mutat azonosságot a *Hymnus* motivikájával, jóllehet, az indoklás és a kauzális (s az eszmei) háttér a nemzeti imában gyökeresen más. Dobozi Mihály az élet fölé tornyosuló szabadság- és boldogságeszme szépsége és bizonyossága hitében és színe előtt bukik el asszonyával együtt a földön, a magyarság pedig történelmi bűnhődése és belső széthúzásai, az önmagával szembeni azonosulás- és megértéshiány miatt tör önmagára, és fokozza fel külső körülményei mellett önmaga romlásának történéseit. A motívum tehát csak mint elemi váz, gondolati mag kap majd párhuzamot a *Hymnus*ban, az erkölcsi irányultságban és a történelmi okságokban kontrasztos különbség van közöttük.

Erős párhuzamra vall viszont a ballada nőfigurája és a *Hymnus* költő alánya között a biztató-segítő-reménykereső mozzanatok mindkettejükben hordozó közös, mediátori szerephangoltság. A nő hangja, amely a vers időbeli menetében több alkalommal szól férjéhez, azért emlékeztet a *Hymnus*ban paraklétoszi⁵ (közbenjárói, mediátori) funkcióban

Laccataris Dömötör: *Dobozi Mihály menekülése*, olaj, vászon, 61 x 76 cm, 1830-as évek (Magyar Nemzeti Galéria)

megszólaló költőéhez, mert az asszony egyfelől részese, átszenvedője is az eseményeknek (ahogyan a *Hymnus* alkotója is tökéletes azonosulásban van nemzete történelmével és nemzeti közösségével), másfelől viszont a konkrét aktualitások fölött is áll: a földi világ és az eszmények, a fölfelé néző sorsesélyek, a magasabb szintű törvények között. Kettős szerepben tehát: részben a folyamatban, részben pedig fölötté, a fizikai vagy erkölcsi felülkerekedés akaratának eszmei régiójában. Dobozié éppúgy a közvetlen létveszély pozíciójából beszél többször is férjéhez – mint a fenyegetés elhárítására egyedül képes szereplőhöz –, az idill, a nyugalom helyreállításának letéteményeséhez, akár a nemzettel azonosuló, a *Hymnust* író Kölcsey fordul részben nemzetéhez (nemzete legjobb akarataihoz, lelkiismeretéhez) és részben az Istenhez. Ahogyan Taxner-Tóth Ernő összegzi: „A halál, az elmúlás, a végső veszély gondolata teszi szükségessé a Legfőbb Bíróhoz fordulást a *Hymnusban*.⁶ Dobozi a jobb sorsot, a reményt, az asszonyában – felesége által megtestesítve – úgy viszi magával, akár a Mohács utáni történelem magyarsága a balsors hosszú üzetéseiben, a víg esztendőök visszahozásába vagy eljövételébe vetett reménykedést. Az asszonyban mindig a remény szólal, a perspektíva, még a halál vállalásában is, mert – Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című munkájára emlékeztetően – az erkölcsi győzelem csak ekként érhető el. Dobozié: Farnosi Ilona kérése, biztatása férjéhez ebben a kontextusban ezért viseli magán Kölcsey Istenhez szólásának egyes előképi vonásait.

A legkézzelfoghatóbb nagy analóg szövegformáló erőrendszer pedig – a vázolt átfogóbb szerkezeti és motívikai vonalak mögött – az (a gondolkodás elemi irányaira és formálódására a legközvetlenebb módon rávalló) szókincs- és (szóhasználat) háló, amely, részben a szerkesztés és a motívumkör fölől inspirálva, már a pontosabb egybeesések rendjében mutat fel analógiákat a *Hymnussal*. Ez a szemiotikai háló már a *Hymnusra* készülődés konkrét nyelvi (fogalmi, szintaktikai és grammatikai) tartalmaira, illetve formáira mutat rá, kohéziós rendszere pedig a *Hymnus* számos – az ellenséget, a környezetet, a „szereplőket” festő – nyelvi kódjában éled majd újjá. Erre a szókincs- és (szószerkezet) körre jellegzetesen az a romantikus, heroikus-patetikus, modell- és példakereső, a történelmi csapásoknak ellenszegülő szemléleti beállítódás a jellemző, amely a balladai-

„A Magyarországon ekképp dühöngő ellenséggel sehol sem szálltak szembe úgy, mint egy helyen, melynek Marót a neve, nem messze Esztergomtól. Az esztergomi érsekségnek van itt egy kellemes üdülője abban az erdőségben, melyet Vértesnek nevezünk, mindenütt erdővel, berekkel övezve; a mieink közül pár ezren a hely eldugott voltában bizakodva itt húzódtak meg feleségükkel és gyermekeikkel, ezekkel nem egyszer vívott véres csatát az ellenség súlyos veszteségeket szenvedve, végül, mert semmiképp sem tudta bevenni a mieink szekerekkel körülvevett táborát, kénytelen volt ágyúkat is vonatni oda, és így aztán a tábort szétrombolta, és csaknem mindenkit lemészárolt. A hatalmas hullahegyek, melyek ott ma is látszanak, kézzelfoghatóan bizonyítják az öldöklés nagyságát; a mieink – mint azok, akik egynéhányan elmenekültek, elmondják – körülbelül huszonötezren voltak. E vereség halottjainak és foglyainak számát – már akiről egyáltalán tudni lehet – közel kétszázezerre merném tenni.”

▼ (BRODARICS István: *A magyaroknak a törökkel Mohács mezején vívott ütközetének igaz leírása*, 1527)

„Tragikus végük lett ama környékbeli lakosoknak, akik az esztergomi érsek maróthi várkastélyába menekültek; miután abban csak kevés ember fért el, a többiek Maróth és Dömös között ütöttek tábort és azt részint szekérvárrá alakították át, részint sáncokkal erősítették meg. De ezek a munkálatok még nem voltak egészen készen, amikor a néhány ágyúval is rendelkező török portyázó csapat a tábort lövetni kezdte. A védők egyideig hősiesen tartották magukat, azonban harmadnap, szeptember 13-án a törökök betörték a táborba s ott mintegy 25.000 embert, többnyire öregeket, asszonyokat és gyermekeket kegyetlenül lemészároltak. Ebben a táborban volt a hős Dobozy Mihály is, aki midőn már mindent veszve látott, szép nejét maga mellé lovára ülteti és amennyire lehetett, száguldani kezdett. Ámde az üldözők hamarosan utólérik a kettős teher alatt hamar kifáradt lovat s ekkor Dobozy előbb nejét, nehogy török kézre jusson, saját kívánságára keresztül szúrja, ő maga pedig bosszútól lihegő kebelével ront neki üldözőinek, mignem több sebből vérezve, ott lelte hősi halálát.”

▼ (BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme*, Budapest, Grill, 1928–1942.)

műballadai stílári sémákat erőteljesen a magyar romantika és a készülődő reformkor gondolati és kifejezési síkjába vonja. A német törekvésekkel és súlyosodó nyomásával szemben egyre inkább erősödő nemzeti tudat szempontjából azért is hordozhatott magában katartikus értékeket Dobozy Mihály balladát inspiráló legendája, mert – ahogyan arra Imre László rámutat –, a ballada műfaja egyaránt volt fogékony „a társadalmi igazságtalanság és a lélektani motiváció iránt”,⁷ s volt egyszersmind „mivel pedig a ballada tárgya gyakran mondai, így a nemzeti emlékezet, a történelmi tudat kifejezője is.”⁸ Az „I. Ferenc uralkodásának zsmnoki légkörében”⁹ szenvedő magyar társadalom (és kultúra) egyszerre nézve a magyar történelem korábbi, „zivataros” századainak egyik – tipikus kor- és történelmi fejleményekkel telített – eseményébe és a jelenbe, egyidejűen láthatta meg Dobozy és párja üldözőiben a törököt, s a magyarságot a török óta a

történelmén végigűző más ellenségeket, így a „futó magyart” vadászó németet és az életét akut módon körbeszorító Habsburg önkényt is.

Az erre a nyelvi kódrendszerre utaló legfontosabb példák kiemelésével a *Hymnus* egyik szemiotikai-szintagmatikai-stilisztikai forrásvidéke közvetlenül pillanatható meg a Kölcsey-ballada szövegében. A *Dobozyban* a *Hymnus* előkészítő szimbolikája balladisztikus módon, figurálisan, kifejtett történelmi analízis nélkül, csupán az adott eseményre – mint sűrített magyar sorsszituációra vonatkoztatva – de már határozottan a *Hymnust* előkészítő jelhálózatként működik. Ebben a szemiotikai paradigmasorban már szinte minden adott, ami fő vonalaiban a *Hymnusban* kibontott magyar történelmi sorsot a maga ott ábrázolt elvont tipikusságában jellemzi: a kíméletlen ellenség, az idilli (boldog) létből kivetett, menekülő, elvesző, önmaga ellen forduló magyar-

Kölcsey Ferenc

DOBOZI

Rabló jön! és Dobozi már
Hölgyét nyeregbe vette,
Gyors méneken sereg tatár
Üldözve zúg megette,
S messzünnen, mint kőszáli hó,
Fejérik a bús lobogó,
Kelő por fellegében,
A ferde nép körében.

De hátra néz s előre fut
A hű magyar nejével,
Nincs gát lovának s vészes út,
A bérc egy lesz völgyével.
Omló tajtétkban füredvén
Nyargal, szaguld a büszke mén,
S villámásként gyors lába
Szikrákat hány futtába.

Nem retteg a bajnok lován
Sebet s halált szívében,
Folyt vére hányszor a csatán,
S hörgött halál keblében!
S annak ki elhull mint vitéz
Rabláncot nem fűz semmi kéz:
De nézvén szép hölgyére,
Habzik minden csepp vére.

A gyöngye nő borongva ül
Hősét körülölelve,
Küzd és lankad, fagy és hevíül,
Száll s újra kél félelme.
Röpülő barna fürténél
Süvöltve zúg a déli szél,
És egy bokor ha zördül,
Fülébe lánchang csordúl.

„Bajnok, bajnok, van-e erő
Százak fölett kebledben?
Kívívsz-e majd, bal sors ha jó,
Lángszablyáddal kezdedben?
Túl völgyeken, túl hegyeken
Engem hajt e rút idegen
Szolgálni bús igába,
Vad nője vad lakába?”

Felborzad a búsult vitéz,
Szemét vérkönny áztatja,
Mélyen sohajt, az égre néz,
S reményt keres bánatja:
„Röpülj, röptülj hű paripám,
Jó sors talán jót hoz reám,
Bár készít gyötrelembe,
Kedvébe még veszen bel!”

S mint sebhedt őz zöld fák alatt,
Hordván kínját magával,
Fut a magyar mint gondolat,
Mint szél sebes lovával.
Omló tajtétkban füredvén
Nyargal, szaguld a büszke mén,
S villámásként gyors lába
Szikrákat hány futtába.

Székely Bertalan: *Dobozi Mihály és hitvese*, olaj, vásznon, 133 x 155 cm, 1861 (Magyar Nemzeti Galéria)

”

De hol van szél küzdő habon,
Hogy ne lankadjon végre?
Hol gondolat, mely szárnyaljon
Végetlen messzeségre?
Száll fáradás inaiba,
S pihegve jár a paripa,
Lassan lobog serénye;
Hal a lovag reménye.

Vész támad a hölgy kebelén,
Egy hab lesz minden vére;
A sík mező területén
Vad lárma zúg előre.
S magasan, mint kőszáli hó,
Közéget a bús lobogó,
Kelő por fellegében,
A lárma zajkörében.

„Bajnok, bajnok, nincs védelem,
Csak szablyád hű vasában;
Olvadjon fel rabkőtelem
Hulló vérem habjában!
Én lássam e rablók közül,
Élted ha hőshalálra dűl?
S árván magát, hajh, mészze,
Hölgyed lánc közt epossze?”

Kétség partján a bajnok áll,
Mely örvényt nyit reája,
Lassan gyúl sohajtásinál
Reménye végszíkrajja.
„Csak még egyszer hű paripám,
Jó sors talán jót hoz reám,
Bár készít gyötrelembe,
Kedvébe még veszen bel!”

És még egyszer megérezi
Sarkantyú hév döfését,
Sérült vadként forrván teszi
Utolsó szökellését.
Omló tajtétkban füredvén
Nyargal, szaguld a büszke mén,
S ah – villámásként gyors lába
Öszveroskad futtába!

S már mint felhő, mely hord jeget,
S már mint villám fáklájaja:
Úgy zúg s villog hátok megett
A vad tatár láncsája.
S magasan, mint kőszáli hó,
Ott leng már a bús lobogó,
Kelő por fellegében,
A ferde nép körében.

„Bajnok, bajnok nyújtsd csókokodat,
Az utolsót ajkamnak,
S terjeszd ki védő karodat
Örvényén fájdalomnak.
Angyal szerelmem egeből
Ragadj fel a rablók közül!”
Nem szól a hős s elfordul,
Szeméből egy könny csordul.

„Bajnok, nincs bízni több remény,
Nincs várni perc eltemben,
Hamvad minden más érzemény,
Egy lángol még szívemben.
Szabadság nyújt, ah, hű kezet,
Hozzá csak omló vér vezet!”
Nem szól a hős, s megrendül,
Egész léte felzendül.

„Írigylem férfi létedet,
Írigy vagyok sorsodra;
Fenn hordozván fegyveredet
Boszúlva dőlzs sirodra.
Én térdem, nem tehetve mást,
Koldúlok tőled egy csapást,
Adam szívét, szerelmet,
Adj meg csak egy kérelmet!”

„Vagy, ó, vad győző karjain
Utált csók légyem bérem,
S megfúljon erőszakjain
Az öszvedült szemérem?
Férfj, hajh, képzeld el irtóztván,
Midőn nőd a bűn ostromán,
– Ez-e hűsége díjja? –
Utolsó harcát víjja!”

S megajdúlván kétségbe hull,
S nem bír a hős kínjával,
S kardjához, ah, borzadva nyúl,
A végső perc folytával,
Midőn, mint vívó oroszlán,
Szomjan vér és szákmány után,
Krimnek dühös tatára
Kezet nyújt már párjára.

És elfordul, s felöleli
Nyögő nejét karjába,
És hű vasát megszenteli
Merítvén oldalába;
És rontván a vad nép közé
Ád s vesz halált mindenfelé,
S omolván drága vére
Hölgyének rogy testére.

■ Cseke, 1821. november 4.

ság s a transzcendenciához forduló arc. Ezek köré olyan – a szókincs szintjén a konkrét analógiákra is gyakran mutató – motívumelemek rakódnak, amelyek a *Hymnus* szövegvilágát is szervezik, alkotják.

Mindjárt az indító versszakban az olvasó elé áll a *Hymnus* (később) bü-nösségtudatot kifejező sora utáni keserű történelmi sors űzött magyarjának képe: a „gyors méneken sereg tatár / Üldözve zúg megette” sorokban a *Hymnus* „Most rabló mongol nyilat / Zúgattad felettünk” történelmi képét előlegezve. A *Doboz*i ugyan következetesen tatár („ferde nép”) ellenséget, üldözőket jelez, a ballada történelmi háttéréből ugyanakkor köztudott, hogy Dobozit a tatár csapat itt a török támadás segély(rész-)csapatként üldözi. A ballada ennél fogva a maga módján „egységesíti” is a tatár és török pusztítások egymásra halmozódó emlékeit. A férfit és feleségét menekítő ló – mint a nemzeti távlatok kronológiájában a magyarságot gyengítő, apasztó, elpusztító történelmi idő szimbolikus figurája – útjának időbeli történéseiben szintén magához vonz egyes, később a *Hymnus*ban újraeledő képtörödékeket. Ami a *Doboz*iban (egyelőre) a térbeli út (az egykori nyugalom után az útzetés, a gyengülés, majd a bukás, és vele együtt a transzcendens-erkölcsi kiütkeresés íve), az a *Hymnus*ban a magyarság időbeli, a történelemben megtett útjává változik át. Ahogyan Dobozit vágató lóva veszíti el fokról-fokra az erejét, és roskad le végül, úgy gyengül el és zuhan a veszteségekbe, válik egyre erőtlenebbé a magyarság is az öt (egykor) a „hátára” emelő történelmi időben. A mikroszerkezeti rokonságokat ezek az erősebb fizikai, lélektani s a tér és az idő megjelenítésének módja révén egymással korrelációba lépő kisépikai paralelizmusok szabályozzák. A második versszakban például, amikor a még ereje teljében vágató paripa (mint a talán még helyreállítható nyugalmi helyzet egyetlen esélye) alakját körberajzoló sorokban: „Nincs gát lovának s vészes út / a bérc egy lesz völgyével” a *Hymnus* „Bércre hág, és völgybe száll, / Bú s kétség mellette” sorainak előképe bujkál. S ugyanezt a képi kohéziót erősíti meg az 5. versszakban megszólaló asszony is, aki „Túl völgyeken, túl hegyeken / Engem hajt e rút idegen / Szolgálni bús igába” szavaival nemcsak a menekülésben köréjük vázoló tájelemek mindkét műben rokon szemléletű kontrasztokkal beszélő sziluettrajzát vázolja fel, hanem a *Hymnus* török-kori szenvedésünket

lefestő alaphelyzetét is („Majd töröktől rabigát / Vállainkra vettünk”). A himnuszbeli fő ellenség „Ozman vad népe” minőségjelzője szintén többszörösen bukkan föl a *Doboz*i szövegében: „vad győző”, „vad nép”, „vad nő”, „vad lak”.

Az a pszichés állapot, amely (a végki-fejlet felé mutatóan) a két szereplőt (és a lovat) körbeszorítja, szintén a fölemelt téma sorshordozó tipikussága miatt építi poétikai rendszerébe – a szókincs rétegéig hatóan – a *Hymnus* proto-fogalmait. A jó sorsból a balsors irányába elmozduló létképlet a megszólaló asszony ajkán eleve a *Hymnus* első versszakába is bekerülő fogalmat (balsors) izzítja fel: „Bajnok-bajnok, van-e erő / szalak fölött kebledben? / Kivív-s-e majd balsors ha jó, / Lángszablyáddal kezdedben?” Férfje pedig – a veszedelmek között, a vég felé sodródva már a történetben, ahogyan a vergődő magyarság is Kölcsey optikájából a *Hymnus* megírásának korszakában, a reményért az égre pillantó emberi arcot, a segítséget onnan váró – a *Hymnus*ban teljes verssel imádságként nyomatékosított – fizikai és lelki mozzanatot és situációt előlegezi, s testesíti is meg a halálos lovaglás végki-fejletében: „Felborzad a bústól vitéz, / Szemét vérkönyny áztatja, / Mélyen sohajt az égre néz, / S reményt keres bánatja.” S ugyanez a gesztus hatja át az üldözőktől már-már elért asszony szavait is a ballada tizenegedik versszakában: „Angyal, szerelmem egéből / ragadj fel e rablók közül.” A konkrét földi reménytelenség viszont ugyanúgy a kétségek felé sodorja a hőst, mint a *Hymnus* sötétedő arcú magyarságát („Bú s kétség mellette”): „Kétség partján a bajnok áll / Mely örvényt nyit reája”; s csakis a transzcendenshez közel álló erkölcsi felmagasodás, felülkerekedés hozhat már – noha a legmélyebben drámai – perspektívát helyzetében, ahogyan a *Hymnus* koncepciójában a magyarságnak is. A „halálhörgés, siralom” állapotából (*Hymnus*) vagy a folytonos halálközelségben élés helyzetéből („Folyt vére hányszor a csatán, / S hörgött halál kebledben!”) csak ez az erő emelheti fel a *Doboz*i magyarság-modellként is látott szereplőit. A „Vész támad a hölgy kebelén” *Hymnus*ra mutató („vészek hánynának”) mondata, a közelgő ellenség képsora: „S már mint felhő, mely hord jeget, / S már mint villám fáklója, / Úgy zúg s villog hátok megett / A vad tatár láncsája” – amely a *Hymnus* „S elsújtád villámídat / Dörgő fellegedben” képével rokon –, majd az asszonynak a férj karja-hoz fordulása védelemért a végső kétség-

beesésében („S terjeszd ki védő karodat / Örvényin fájdalammak”) s a *Hymnus* – „Nyújts feléje védő kart” – Isten felé forduló kérelmet előkészítő sora szintén a közös nyelvi jelhaló elemeit pontosítják és hordozzák. Ahogyan a „mint sebhedt őz zöld fák alatt, / Hordván kínját magával / Fut a magyar” sorok és a *Hymnus* „tengerén kínjának” szókapcsolata közötti párhuzam is, továbbá a „Szabadság nyújt ah hű kezét, / Hozzá csak omló vér vezet!”, valamint az „S ah, szabadság nem virul / A holtak véréből” analóg gondolati programok is a *Hymnus* proto-allúzióinak, szemiotikai hálóinak kötelességet mutatják meg, erősítik fel.

*

Mindezek alapján egyértelműen kimondható, hogy a *Doboz*i című Kölcseyballada és a *Hymnus* között nagyon erős genetikai kapcsolat működik. A *Hymnus* makrostrukturális, bölcséleti, szemiotikai és motívikai kódjainak jelentős része ott készülődött már jó két évvel a *Hymnus* megírása előtt e mű szövegében. Így a *Doboz*i-balladát más Kölcsey-versek sorában a *Hymnus* egyik leghatározottabb előformájaként is számon kell tartanunk. A törökkel szembezálló magyar hős története is itt, ebben az analógiában érte el szépirodalmi feldolgozásainak csúcspontját. A maróti síkról, a személyes és nemzeti dráma helyszínéről – húséges lóva hátán – a *Hymnus* szerkezeti és motívikai koncepciójába, majd nemzeti himnuszunkba érkezett.

1 A *Hymnus* születésében részt vevő, számba vehető és feltételezhető széles körű inspiráló forrásanyagról lásd többek között: Mészöly Gedeon: *Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje*; TAKÁCS Péter: *A Himnusz keletkezéstörténetéhez című tanulmányait = Válogatás a XX. század Hymnus-értelmezéseiből*, szerk. CSORBA Sándor, A Kölcsey Társaság Társasági Füzete, 9.

2 DÁVIDHÁZI Péter: *A Hymnus paraklétozsi szerephagyománya = Válogatás a XX. század Hymnus-értelmezéseiből*, szerk. CSORBA Sándor, A Kölcsey Társaság Társasági Füzete Fehérgyarmat, 1997, 124-140.

3 CSÓÓRI Sándor: *Egykor elindula tizenkét kőműves = Uő: Tenger és diólevél, Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek 1961-1994*, II, Püski, Bp., 1994, 655.

4 BITSKEY István: *Virtus és religio*, Felsőmagyarország, 1999, 132.

5 DÁVIDHÁZI: i. m.

6 TAXNER-TÓTH Ernő, *Hymnus: könyörgés és büntudat = Válogatás a XX. század Hymnus-értelmezéseiből*, szerk. CSORBA Sándor, A Kölcsey Társaság Társasági Füzete, Fehérgyarmat, 1997, 145.

7 IMRE László: *Arany János balladái*, Tankönyvkiadó, Bp., 1988, 20.

8 Uo., 19.

9 HORVÁTH Károly: *Kölcsey Ferenc = A magyar irodalom története*, III, szerk. PÁNDI Pál, Akadémiai Kiadó, Bp., 1965, 420.

Kölcsey Ferenc

HYMNUS, ””

a magyar nép zivataros századaiból

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Meggöndözte már e nép
A múltat s jövődőt!

Őseinket felhozád
Kárpát szent bérce,
Általad nyert szép hazát
Bendegúzok vére.
S merre zúgnak hajjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágoznak.

Értünk Kunság mezein
Ért kalászt lengtél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára,
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilat
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Hányszor zengett ajkain
Ozma vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének?
Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre?

Bújt az üldözött s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában.
Bérce hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette,
Vérözön lábainál,
S lángtenger fölette.

Vár állott, most kőhalom,
Kedv s öröm röpkedtek,
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virúl
A holtak véreből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hő szeméből!

Szánd meg Isten a magyart
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Meggöndözte már e nép
A múltat s jövődőt!

■ Cseke, 1823. január 22.

Hymnus, a Magyar nép
 zivataros századaiból.
 Cséke Január. 22.
 1823

Isten áld meg a Magyarant
 Jó kedvvel; bővíggel,
 Kinyitja feljé vedő kant
 Ha kiérd ellenvaggal,
 Bal sors a hit régen tég
 Hossz rá ny evatendőt,
 Megbirködte már a nép
 A múltat & jövendőt!

Büszkes felhozád
 Karpat szent bérre,
 Elhalad nyent sáep hárat
 Bendegeánál vére.
 S marne diognak haljai
 Tiszánál, Dunánál
 Stróvad hős magratjai
 Felvirágozánál.

Értünk Hunyvá megyejein
 Ért kalábat lengettel,

21/4

Takaj vőlovesászejin
 Nektant cocepegtéttel.
 La'salokk gábran plántalad
 Vad Töröl sáncáára
 S nyigte Magyar hős hadat
 Bécenek büszke vára.

Hajh, de bücsink miatt
 Gyűls harag febledben,
 S alvópók vilámidat
 Dörgő febledben,
 Mose rabló Mongol nyilat
 Lügattad felettünk,
 Májó Töröltől rabigát
 Villainon vettünk.

Hányrao kergett ajkain
 Aman vad nérehat
 Verhadunk csontalmain
 Gyökéslmi eset?
 Hányrao támadt tenfiad
 Csíp harám febledre,
 S lettel magratod miatt,
 Magratod hamvoda?

Kölcsey Ferenc: Hymnus, a Magyar nép zivataros századaiból, autográf kézirat, Szatmárcseke, 1823. január 22. (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 2832)

... az üldözött is felé
 ... barlangjában,
 ... s nem lel
 ... a karában.
 ... hág a völgybe száll,
 ... keltőig melletté,
 ... bálnál,
 ... langesthen felette.

Vár állott, most köhalom,
 Hedv & öröm röpledsek,
 Halálhörges, sinalom
 ... hárt helyettük.
 ... nem virul
 ... veltéből,
 ... ravige hüll
 ... bálnál!

Isten áld meg a Magyarant
 Jó kedvvel bővíggel,
 Kinyitja feljé vedő kant
 Ha kiérd ellenvaggal,
 Bal sors a hit régen tég
 Hossz rá ny evatendőt,
 Megbirködte már a nép
 A múltat & jövendőt!

Hymnus.

Andante religioso.

Erkel Ferenc

Mus. 46

Erkel Ferenc: Hymnus, Partitúra-kézirat (Pest, 1844). - A Nemzeti Színház igazgatója, Bartay András (1799-1854) által 1844-ben kiírt himnusz pályázat díjnyertes alkotásának eredeti, pályázati példánya (Országos Széchényi Könyvtár, Zeneműtár, Ms. Mus. 1.)

„S ah, szabadság nem virul”

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A *Hymnus*ban, mint ismeretes, azelőtt, hogy a haragvó Isten bűnei miatt elkezdené villámaival sújtani a bűnös magyar nemzetet, olyan képeket vonultat fel Kölcsey Isten áldásainak jellemzésére, amelyeket egyenként azonosítani lehet a magyar történeti hagyomány toposzaival: az ígéret földjének elfoglalása, annak paradicsomi bősége, a magyaroknak adott győzelem a későbbi két nagy halálos ellenesség, a török és az osztrák fölött.¹ A lényeg az, hogy mindezen áldások a nemzetet virulásra, virágzásra ösztönözték: „Árpád hős magzatjai / Felvirágoznak.” A bűnhődés egyes szakaszait azonban a költő korántsem azzal a módszerrel szerkesztette meg, mint az áldás korszakait. Érthető, hiszen itt a költő szándéka szerint, amelyet az alcím is tanúsít,² egy kortárs beszél, azaz valaki, egy prédikátor, egy vátesz, mondjuk 1541, Buda elfoglalása és a 16–17. század fordulója közötti korszakban.³ Ezért nem nevez meg senkit, tehát igen sok emberre, csoportra, pártra, felekezetre gondolhatunk, amikor például üldözöttekről, bujdosókról, levert hadakról, az áldozatok csonthalmairól beszél. A költemény ezen részének utolsó versszaka, amely a variánssal megoldott és így az első szakaszt felidéz, illetve továbbmozdító utolsó versszak előtt foglal helyet, annyiban kompaktabb az előzőknél, hogy az általánosnak vehető sirámot köti ugyan konkrét eseményhez, de úgy írja körül, hogy ha akarjuk, rá is lehet ismerni. Mint tudjuk, kritikusan közül rá is ismert a Fenyéry Gyula álnéven publikáló kiváló irodalmár, Vörösmarty barátja, Stettner (Zádor) György. Ő ugyanis Petthó Gergely *Rövid magyar krónikájában* találta meg az 1582. évnél azt az adatot, amelyből Kölcsey meríthette és merítette is a verse háttéréül szolgáló történetet, egy véres életképet a hivatalosan nem háborús, hanem békekötés által szabályozott mindennapokból a török hódoltság és a Magyar Királyság dunántúli határvidékéről.

„ANNO 1582.

A' Törökök a' Balatoni jégen által jövének és a' Keménes allyát Vasvár megyében rablátk, kiket Keszelnél, vissza tértekben, Majtini László a' Pápai Kapitány, és Petthó Kristóf a' Keszelyi Kapitány igen megverének.

A' Sziget Vári kis Haszanbég Csákánál a' Rábán által méne hadával, es Vasvármegyében sokat rabolván békével téré vissza hadával. Sók Nemes ember gyermekét, és Nemes Asszonyokat vivén rabságra magával, mivel hogy jövetelének, sohot semmi híre nem vala. Honnan mindenestül 340. rabot hozott-el magával.

Ugyan azon esztendőben, Serédi Mihály, az Egriekkel, a' Füleki Sásvárbéget Onodnál ismét igen meg-veré, itt 1500. Török eset halva, és elevenen, 18. Zászlót nyertek tőllek.”⁴

Mint közismert, Kölcsey közvetlenül a *Hymnus* után, amelyet 1823. január 22-én fejezett be, *A' Csákányi vérményegző* című románcán dolgozott, amelyet április 18. és 21. között véglegesített.⁵ Azonban hozzá kell tenni még egy forrást, hiszen Petthó Gergely nem említi, hogy milyen alkalomból is gyűlt össze annyi nemes úr és nemes asszony a Vas megyei Csákányba. Ezt Istvánffy Miklósból tudhatjuk meg, akit mint egyik forrását, Petthó Gergely maga is megemlíti.⁶ Istvánffy pedig így ír az 1582. esztendőről, nagy művének 25. könyvében:

„[Szigeti Haszon bég az mieinket pusztítja.]

Megcsendesítettén akkor [ti. az országgyűlés lezárása után – Sz. L.] némineműképpen az honvaló háborúságok, az csehországi gyűlésre, Bécsben hagyván maga képében dolgainak igazgatására Ernestus öccsét, Prágába méne [ti. I. Rudolf király, aki megsértődött a magyar rendekre – Sz. L.], s valamennyi ideig minden dolgok csendességben lőnek, míg az békességet nem szenvedhető ellenség az innétső Magyarországnak részeire, melyek az elmúlt esztendőkbén épen maradtak volt, újonnan ki nem ütött volna. Mivel szigeti Haszon bég igen kised ember lévén, s arraképest vezetőkévé is az dolgoknak valóságától magának találván, nagy erős török haddal a Rába folyóvizén Csakanyánál [Csákánynál] Körmöndhöz nem messze általköltözék, és ott néminemű nem szintén alávaló rendű emberekre, kik történet szerint akkor menyegzőben lakoztanak, reménten [itt: váratlanul – Sz. L.] ráütven, a menyegző s az öröm is hirtelenséggel siralomra, zokogásra fordulván, rész szerint levágta, rész szerint rabságra vitte, s ugyanazon egy rohanással az falut felprédálta s gyűjtotta. Egyedül Potondi Farkas, régi katona, amely házban a menyegzőből szaladott vala, a törököktől erősen ostromoltatván, azt vitézül megoltalmazá, s mind magát, s mind az ott bent lévőket, puskákkal forgolódván, épen megtartá.”⁷

Még egy dolgot kell – kiegészítés gyanánt – megemlíteni a verssel kapcsolatos, és Szabó G. Zoltán által hiánytalanul feltárt szakirodalommal kapcsolatban. Ez nem egyéb, mint Kölcsey azon levelének egy passzusa, illetve e passzus értelmezése, amelyben mintegy bemutatja a levél mellékleteként küldött költeményt, a *Vérményegzőt* legjobb barátjának, Szemere Pálnak. Idézzünk tehát a levélből: „A csákányi menyegző nem egyszerű régi tónban van írva. Ez a Kisfaludy módjához hasonlít. A stílus komolyságára értem a hasonlítást, ámbár a végén játékokat készakarva szövtem bele, hogy a románc tónjához közeledjen. *Egyéberánt itt is, mint más dolgozásaimban, szüntelen jelenvalót éneklek. Kisfaludy pedig mindég múltat.*”⁸ (Kiemelés tőlem, Sz. L.) Szabó G. Zoltán magyarázatot keres arra az ellentétre,

Orlai Petrich Soma: Perényiné a mohácsi csata után összeszedi a halottakat, olaj, vásznon, 48 x 81 cm, 1860-as évek (Magyar Nemzeti Galéria)

amelyet Kölcsey állít fel Kisfaludy románcai és a sajátja között. A különbség a jelenvalóság és a múlt. A szövegkiadó nem csupán saját elemzését adja, hanem a régebbi szakirodalomból Horváth Jánosnál és Borbély Szilárdnál talál még az ő felfogására hasonlító megállapításokat.⁹ Én viszont szeretném arra felhívni a figyelmet, hogy az én értelmezésem szerint a tón különbsége itt nem jelent más, mint azt, hogy *A' csákányi vérményező* mindig jelen időt használ, tehát drámai erővel állítja elének az eseményeket, és nem pedig a Kisfaludy-féle múltat, amely természetesen az epikai elbeszélés szokásos eszköze. Kölcsey tehát a grammatikai választás stilisztikai értékét emeli ki Szemerének írott levelében, és ebben találja meg a saját eredetiségét.

Lehetetlen nem arra gondolnunk, hogy ez a jelenvalóság összefügg a *Hymnus* szóban forgó utolsó előtti szakaszának azzal a szándékával, illetve azzal a sugallatával, hogy itt van most az örök jelen, a jelenvalóság, az az idő- és tér-koordináta, amelybe a verset éneklő papot, prédikátort, váteszt a költő belehelyezte. Vagyis a 16. század utolsó évtizedének kezdetéig – ugyanis 1591-ben, hivatalosan csak 1593-ban, elkezdődött a tizenöt éves vagy más elnevezéssel hosszú háború –, amikor egymással örök békeben él az a két ellenség, a Habsburg és a török, akiket korábban olyan dicsőséggel nyögöttünk Bécsben, illetve plántáltunk sáncára zászlót Egyiptomban.¹⁰ Közben a magyarság pedig zavartalanul pusztul. És mivel a nőket is elvitték vagy helyben megerősszakolták és levágták, és a gyerekeket is elvitték rabszolgának, a népszaporulat láthatólag nem virul, azaz a magyar történelem első, Zrínyi által később ószövetséginek nevezett részében, amelyet Bonfini tárgyalt, Árpád hős magzatjai még felvirágozhatnak, a második, Zrínyi által újszövegségi korszaknak nevezett történése, Istvánffy már csak arra tud példát hozni, ahol nemcsak a csaták után, vert hadunk csonthalmain zengett a győzedelmi ének, hanem a „békés” mindennapok legbensőbb, mondhatni privát világába (ennek eléggé ősi szimbóluma a menyegző) is behatol az ellenséges halál. Tehát „S ah

szabadság nem *virul* / A holtak véréből, / Kínzó rabság könnye hull / Árvánk hő szeméből.” Természetesen az „árva” szó használata itt archaikus, nem csupán a beszélő, illetve a hozzá rendelhető férfi és női felnőtt olvasóréteg gyermekeit jelenti, mint ha már a beszélő és nemzedéktársai mindenestől el is hullottak volna, tehát mintha egy kihalt nemzet nevében beszélne, ahol a maradék már nem nevezhető szabad embernek, vagyis egy nemzet tagjának, csak rabszolgának, akinek mégcsak reménye sincs a szabadulásra. Hanem jelenti természetesen a megerősszakolt, levágott vagy elhurcolt asszonyokat is, és akik özvegyen maradtak lemészárolt vagy elhurcolt férjüktől vagy jegyesüktől.

Nyilvánvaló, hogy mindez a siralom megváltás után kiált. A megváltás reményét azonban majd csak a befejező, az elsőt variáló versszakban fogja felvillantani a költő, abban a könyörgésben, amely a kódát jelzi, az első strófa variációjaképpen, hiszen így ír: „Szánd meg, Isten a magyart, / Kit *vészek* hányának, / Nyújts feléje védő kart / *Tengerén* kínjának.” Kölcsey természetesen a Máté evangéliumában szereplő viharra célzott, ahol Jézus hirtelen felébresztve megmenti és megvizsgálja a már-már elsüllyedéstől rettegő apostolokat (Mt 8,23–27). Természetesen a 19. századi olvasók nagyobbik része még valószínűleg ismer- te azt, hogy az archaikusan szinonimaként használt „vész” és „vihar” ugyanazt jelenti, és hogy az evangéliumokban szereplő tenger nem más, mint a modern földrajz szerint csak tónak nevezett vízfelület, a Galilei-tenger (avagy -tó).

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az alcímben szereplő „zivataros századai” sokkal erőteljesebb, mint a mai, kissé elkoptatott nyelvhasználat alapján gondolhatnók, ugyanis a „zivatar” szó Kölcsey korában még sokkal erőteljesebb léggöri jelenségre vonatkozott, mint ma, amikor inkább a „zápor” jelentéstartományával érintkezik. Tehát tulajdonképpen a „vész”, amely a vers vége felé tengeri viharral akarja elsüllyeszteni a nemzet hajóját, már ott van a címben is! Lássuk csak, mit ír a Czuczor–Fogarasi-szótár:

„ZIV, pusztá gyök *zivar*, *zivatar* szókban; I. ZIVATAR ZIVATAR, (ziv-at-ar) fn. tt. *zivatar-t* tb. ~ok, harm. szr. ~a. Zsibongó, zajongó, dörgő, fürgeteges idő, égi háború, szélvész, különösen kavargó széllel járó hófuvata, hózivatar. *Zivatar készül* (km.), mikor a zsémbes házi asszony haragosnak látszik. Gyöke ziv természeti hangutánzó; s rokona *zih*, *zeg*; 1. ZIH; ZEGERNYE. ZIVATAROS, (ziv-at-ar-os) mn. tt. *zivataros-t*, v. ~at, tb. ~ak. Zivatarral járó, fürgeteges, szélvész, égháborús. *Zivataros eső, zápor, hó.*”¹¹

„VÉSZ [...] 1) Állapotváltozás, midőn valaminek mivolta romlik, meg-, elromlik, s romlás következtében megszűnik, milyen különösen az élőállatra nézve a halál, a növényeket illetőleg a tenyészés szünete. Máskép: *veszedelem*. *Vész ellen védeni életét*. *Vésznek indulni*. *Vészszel fenyegető betegség*. *Marhavész*. 2) Maga azon romboló erő, mely romlást illetőleg halált okoz. *Szélvész, tengervész v. tenger vésze* (Vajdánál) »Az tengeren nagy vész támad« (Pesti Gábor. CXXXIX. mese). *Dögvész, vízvész* (Káldinál), *tűzvész* (Szabó Dávidnál). »És halni mégyen, s győzve jár A vér szent mezején, Vészek körítik homlokát, Erő forr kebelén.« Kölcsey (Hazafiúság).”¹²

A reménytelenség és pusztulás toposzának felépítésében jelentős szerepet játszik egy olyan allúzió-pár, amelynek egyik oldala a politikai szabadságküzdelmekre vonatkozik, a másik pedig bibliai. Az első Jefferson nevéhez köthető, és van egy francia forradalommal kapcsolatos továbbfejlesztése. Jefferson ugyanis egy levelében 1787-ben azt írta William Smithnek, hogy „the tree of liberty must be refreshed from time to time with the blood of patriots & tyrants. It is its natural manure.”¹³ Azaz: „a szabadság fáját időről időre meg kell öntözni a honfiak és a zsarnokok vérével. Ez ugyanis annak a természetes kezelésmódja.” A francia forradalom vérszomjas jogásza, Bertrand Barère (1755–1841) viszont – leszűkítve a vércsapolást – 1792-ben azt mondta, mint XVI. Lajos király perének előadója a Konventben, hogy: „L'arbre de la liberté ne croit qu'arrosé par le sang des tyrans.”¹⁴ Azaz magyarul: „a szabadság fája csak akkor nő, ha zsarnokok vérével öntözik.” (Most nem érdemes utánamenni, hogy milyen ókori latin-görög, illetve arab kertészeti források átpolitikálásáról van szó ezekben a híres, szállóigévé vált kijelentésekben; arra pedig elég csak utalnunk, hogy a szabadság fája mint kézzelfogható jelkép hogyan vált a jakobinizmus megtestesítőjévé.) A *Hymnus* kontextusában a lényeg annyi tehát, hogy a külső ellenséggel folytatott harcokból, illetve belső viszályokból származó véráldozat a magyarok büntetés alatti, tehát „zivataros” évszázadaiban nem érte el célját, vagyis a szabadság visszanyerését. Vagyis megint ott vagyunk a prófétai beszédhelyzet azon pontján, amikor is Jesaja vagy Ézsaiás vagy Izajás (a 19. század elejétől a bibliatudományban már megkülönböztetett, a prófétai könyv egészéről leválasztott 40–55. fejezet ismeretlen szerzője, az ún. Deutero-Ézsaiás) nem csupán a régi bűneik miatt ostromozza a büntetésben lévő és Babilonba hurcolt választott népet, hanem azért is, amiket Babilonban, a fogság idején követett és követ el. Természetesen azért, hogy így nyerje el tökéletes és megdöbbentő hatását a legelején fölhasználó ígért: „Szóljatok Jeruzsálem szívéhez, és hirdessétek neki, hogy vége van nyomorúságának, hogy bűne megbocsáttatott; hiszen kétszeresen sujtotta őt az Úr keze min-

den bűneieért.” (Ézs 40,2) Hiszen ez a mintája a mi himnuszunk ígértének, annak, hogy „megbűnhődte már e nép...”¹⁵

Ennyit érdemes figyelembe vennünk az allúzió-pár politikai oldaláról. A másik oldala szintisztán teológiai eredetű, nem egyéb, mint Tertullianus *Apologeticus*ának egy híres helye, amely így hangzik: „Plures effcimur, quotiens metimur a vobis: semen est sanguis Christianorum.” (Többen leszünk, valahányszor kaszálnak bennünket: a vér a keresztények vetőmagva.)¹⁶ Ez két bibliai hely deformációja Pál leveleiből, az egyik az epheszoszi levélből, a másik a zsidókhoz írottból: „Akiben van a mi váltásunk az Ő vére által, a bűnöknek bocsánata az Ő kegyelmének gazdagsága szerint.” (Ep 1,7); „És csaknem minden vérrel tisztítatik meg a törvény szerint, és vérontás nélkül nincsen bűnbocsánat.” (Zsid 9,22) Amikor a liturgiába kerültek, a két szakszó, a *redemptio* és a *remissio* össze is keveredett.¹⁷ Kölcsey versének kontextusában ez nem jelent kevesebbet, minthogy a büntetés alatt álló magyar nemzet sok-sok nemzedékének mártír tagjai hiába ontották véréket, mert annak nem volt megváltó ereje. Nagyon erőteljes kifejezés, akár a biblikus, akár a patrisztikus háttérét nézzük, de a prófétai beszédmódban nélkülözhetetlen azért, hogy hatásosan kiemelhesse azt, hogy nincs más megváltás, csak a Krisztus véres és vértelen áldozata; ezzel a sokkoló, a hiányra drasztikusan figyelmeztető aforisztikus fogalmazású sorral készíti elő az utolsó versszak változtatását, ahol meg nem nevezve ugyan, de megjelenik az egész himnusz, azaz ima megcélzott hallgatója, aki valódi megváltóként tud majd segíteni: Jézus.

Hasonló módon jár el Kölcsey akkor is, amikor el akarja kerülni, hogy valamelyik magyar történelmi szereplőt, uralkodót, fejedelmet vagy politikust lehessen társítani a testvérharcban magukat is rongáló, bűneik miatt pusztuló magyar nemzedékek sorában. Ehhez a legjobb forráshoz nyúl: a zsolnárokhoz. Ezekben belül szinte külön alcsoportot képeznek a barlangi zsolnárok, ahol a felirat szerint a Saul elől bujdosó menekülő Dávid barlangokban húzza meg magát. A történelmi háttérrel Sámuel első könyvében találjuk meg, mégpedig a 13. és 22. fejezetben, továbbá a Krónikák első könyvében (11–15, 24,4). A Kölcsey által leírt helyzetre talán legjobban a bibliai előzmények közül az 1Sám 24. fejezete emlékeztet, ahol az üldözöttet karddal,

azaz fegyverekkel akarja Saul kizavarni a barlangjából, de közben rájön a szükség, leguggol és könnyít magán, mire a menekülő Dávid előjön, de megsajnálja – noha még nem olvashatta József Attilát, de tisztelte a szükségét végző vadállatot, még akkor is, ha az a legrondább vadállat, azaz király (gondolhatta volna jakobinusként) –, és kardjával csak egy szeletet vágott le a guggoló király kaftánjából. Ami pedig a Dávid bujdosására vonatkozó zsolnárhelyeket illeti, legszebb talán az 57. zsolnárt, amelynek már alcíméből kiderül, hogy ebben Dávid a szabaddulásért könyörög: „Az éneklőmesternek az altashétre; Dávid miktámja; mikor Saul elől a barlangba menekült. / Könyörülj rajtam, oh Isten könyörülj rajtam, mert benned bízik az én lelkem; és szárnyaid árnyékába menekülök, amíg elvonulnak a veszedelmek. A magasságos Istenhez kiáltok; Istenhez, aki jót végez felőlem. Elküld a mennyből és megtart engem: meggyalázza az engem elnyelőt. Szela. Elküldi Isten az ő kegyelmét és hűségét. Az én lelkem oroszlánok között van, tűzokádók között fekszem; emberek között, akiknek foguk dárda és nyílak, nyelvök pedig éles szablya.” A másik fontos párhuzam pedig a *Hymnushoz* a 142. zsolnárt: „Dávid tanítása; imádság a barlangban létekor. / Fenszóval hívom az Urat, fenszóval könyörgök az Úrhoz. Kiöntöm előtte panaszomat, kitérom előtte nyomorúságomat, Mikor elcsügged bennem a lelkem. Te pedig tudod az én ösvényemet, hogy az úton, amelyen járok, tört hánytak elém. Tekints jobbra és lásd meg, hogy senki sincsen, aki ismerne; nincsen számomra menedék; senki sem tudakozódik felőlem. Hívlak téged, oh Uram; s ezt mondom: Te vagy oltalmam és örökségem az élőknek földén; Figyelmezz esedezésemmre, mert igen nyomorultt vagyok! Szabadíts meg engem üldözőimtől, mert hatalmasabbak nálamnál! Vezesd ki lelkemet a börtönből, hogy magasztaljam a te nevedet! Az igazak vegyenek engem körül, mikor jól teszel majd velem.”

Persze azért Kölcseynek megvolt a véleménye azon magyar királyokról, fejedelmekről, főurakról stb., akik miatt Isten egyre halogatta a megbocsátást. Ez egyértelműen kiderül a forrásként használt Petthő Gergely példából. Lássunk egy idézetsokrot.

1490: II. Ulászló [Petthő természetesen Lászlónak hívja]: „Ennek idejében hajla meg Magyar Országunk Coronája, az Ország is fölötte igen meg romlott vala. Mert a' mit az en-

nek előtte való Királyok kerestek vala, ez lassan lassan mind el-kezdé veszteti”.¹⁸

1526-ról így ír: „Ezen a' mi szerelmes hazánknak, és Nemzetiségünknek siralmas nagy és szörnyű veszedelmén, noha nem csak a' Magyar Nemzetnek maradéka, de az egész Keresztysége-is méltán kesereghetett volna: mind azon átal, találkoztanak sokan, kik a' jámbor iffiú Királynak halálán, nem igen bántodtak, főképpen Zápolya János Vajda a' Királyságnak reménségéért, kit ő régtől fogva fölötte szomjúhozva kívánt vele a' Tisztitül megfosztatott Verbóczy Istvánnal és az ő pártján valókkal edgyütt. Mert ezek értvén Lajos Királynak veszedelmét, az Urakat, és Nemeseket, kik akkor János Vajda mellett valának a' Táborban, szüntelen futtyák, és kerülik vala, sok szép mézes szókkal és magok ajánlásával, hogy idegen Nemzetet ne hoznának bé a' Királyságba, hanem tekintenének a' magok vérekre és Nemzetiségére János Vajdára, ki sok és nagy dolgokban, kiváltképpen pedig a' Keresztes hadnak megverésében szolgált az Országunk, és emelnék őtet a' Királyságra. Ki tudgya, ki légyen oka ennek a' veszedelemnek? én senki fellől semmi bizonyos ítéletet nem tészek, de sokan sokat írnak felölle, mintha szánt-szándékkal, a' Királyságnak kívánságáért nem sietet volna Zápolya János a' Király segítségére jönni az ütközetre. Ki ha bizonyos volna, örökké-való átokra, és szidalomra volna méltó érette Zápolya János. Jól lehet vadnak sokan, a' kik mentik erről a' gyanúságról. Azért tsak az igaz Isten szüveknak által látója és tudója.”¹⁹

A harmadik részt, 1527-től pedig a kettős királyválasztással kezd, amelynek következménye és folytatása az egész rémség, amely a magyar történelmet azóta jellemzi. Hogy ezt milyen fontosnak tartja, azt mutatja az is, hogy az egész könyvben egvedül itt idéz Izajás prófétából:

„Evel, a' két Király választással veszték-el a' Magyarok Országokat, mert a' két Király között-való nagy háborúság, vissza-vonyás, meg-hasomlás, és pártolás miatt, az Országunk teljességgel-való romlása, és veszedelme történék a' Törököktül.

Utínam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua & justitia tua sicut gurgites maris, & fuisses quasi arena semen tuum, & stirps uteri tui út lapilli ejus, non interiisset, & non fuisset attritum nomen ejus a' faciam mea. Isa. 48. cap. v. 18. 19.”²⁰ (Magyarul: „Bárcsak ügyeltél volna törvényemre, akkor boldogságod hasonlítana a folyóhoz, és igazságosságod a tenger hullámához. Nemzetséged annyi volna, mint a főveny, és ivadékok, mint a homokszem. Neved sohasem tűnne el, és nem halványodnék el szemem előtt.”)²¹

Az 1529. évnél elmondja, hogyan ejtette Zápolya a török kezébe Magyarországot. Ez természetesen megmagyarázza, hogy a mohácsi vész önmagában még kevés lett volna mint vereség, ha nem lett volna olyan egyéniség, aki önként és dalolva vette vállaira azt a bizonyos igát a néhány strófiával előtti szövegnek megfelelően...²² A Zápolyáról mint hazaárulóról és örök átokra méltóról szóló szekvencia eltart egészen 1541-ig, ahol a tehetetlen asszony és csecsemő, valamint a számító Fráter György és Petrovits Péter tettét, amellyel Budát is átadták, bízván a török ígéretében, hogy a fővárost majd visszaadják, amikor János Zsigmond húszéves lesz, egyértelműen úgy magyarázza a szerző, mint Zápolya hajdani bűneinek következményét és mintegy megkoronázását.²³ Majd következik Ferdinánd és Miksa tehetetlensége, amellyel Közép-Magyarország maradék részét is lassan a török kezébe juttatják, Zrínyit Szigetben pedig veszni hagyják.²⁴ Itt talán abba is hagyhatnók a felsorolást, mert a csákányi vérmenyegző dátuma után azonosítható eseményt nem találunk, viszont Kölcsey természetesen az egész könyvet olvas-

ta, ahol például 1606-nál, Bocskai halálánál a szerző megjegyzi, hogy méltán halt meg, Isten büntette őt és büntársait korai halállal, mert összejátszottak a törökkel, majd könyve vége felé Bethlen Gábor harmadik támadásáról beszélve istentelen gonosztevőnek jellemzi őt is, aki újra megbontotta a békességet Ferdinánddal, és újabb török pusztítást bocsátott az országra. Persze már azt hitte vén fejfel, hogy abba hagyhatja a történetírást, de aztán ezt a disznóságot még muszáj megírnia.²⁵

Kölcsey úgy vette át a romlás összes bizonyítékát, hogy nem azonosult egyik párttal se, tehát nagyjából hasonlóképpen ítélt, mint a *Töredékek a vallásról* című sokszor újrakezdett, 1815-től hosszú ideig írott értekezésében, amelyben teljesen felülemelkedik a hagyományos protestáns-katolikus ellentétet és a vele járó egyoldalúságot.²⁶

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy legalább olyan keserűség fojtogatta, mint annak idején az öreg Petthót, hiszen az emberekről általában, a magyarokról meg különösen nem volt túl jó véleménye. Két és fél évvel a *Hymnus* előtt, 1820. november 25-én például így írt Szemere Pálnak: „Mennél tovább élek, Édes Palim, annál inkább útálok az Embert, ezt a nyomorúlt, neveléses, álnok kígyó nemzetséget.”²⁷ (Harminc éves múlt...) Igaz, hogy aztán ezt a kígyóságot, utolsó fennmaradt költeményének tanúbizonyossága szerint természetesen átvitte a magyarokra (ld. *Zrínyi második éneke*), de közben azért a *Hymnusban* felcsillantott prófétai ígéret szellemében – legalábbis egy ideig – megadatott neki, hogy higgyen abban, hogy talán igaza lesz a prófétának, a magyarok vonatkozásában is. Ugyanis Ézsaiás (azaz Deutero-Jesaja) ezt is írta: „Ne emlékeztek a régiékről, és az előbbiekről ne gondolkodjatok! Ímé, újat cselekszem; most készül, avagy nem tudjátok még? Igen, a pusztaiban utat szerzek, és a kietlenben folyóvizeket.” (Ézs 43,18-19)²⁸ Hiszen az egész reformkor lényegét ma sem tudja jobban összefoglalni senki, mint azok, akik hittek vagy még mindig hisznek a *Huszt* parancsában, amelyet Kölcsey a különben ossziáni-preromantikus rom- és sír- és kísértetköltészet közismert szereplőjeként feltűnő „rémalak” szájába ad:

„Messze jöendővel komolyan vess össze jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts; s' a' haza fényre derül!”

1 Részletesebben írok erről a *Zászlónk gyakran plántálád...* című tanulmányomban. Művészet és mesterség, tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére, szerk. HORNY Ildikó et alii, I-II. kötet, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2016, II, 479–484.

2 Szabó G. Zoltán végleg elosztotta azt a korábban, Gyulai Pál nyomán igen sokszor hangzottatott állítást, hogy „a Magyar nép zivataros századaiból” csupán a cenzúra megtevésztésére szolgáló alcím lenne; az alcím is, ebben a formában, magától Kölcseytől származik. Vö. KÖLCSEY Ferenc: *Versek és versfordítások* (Kölcsey Ferenc Minden Munkái, kritikai kiadás), s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001, 717, ill. részletesebben: SZABÓ G. Zoltán: *Kölcsey Hymnusáról*, ltk, 1998, 114–144.

3 Azt a hibás közvélekedést pedig, amely főleg Mészöly Gedeon nyomán terjedt el, hogy ti. a polgárháborúra vagy hasonló belső meghasonlásra vonatkozó sorok történeti érvénye kiterjeszhető Bocskaitól kezdve egészen a Rákóczi-korig, a teljes 17. és részben még a 18. századra, sőt egyesek szerint még a 18. század végi nemesi ellenállásra is, szintén Szabó G. Zoltán cáfolta, vö. KÖLCSEY: id. kiad., 731–732, illetve SZABÓ: *i. m.*, 114–120.

4 PETTHÓ Gergely: *Rövid magyar Krónika [...]*, Kassán, 1753, 127–128. Hasonmás kiadása: Dharma Kiadó, Bp., 1993. Ez a kiadás az eredeti Petthó Gergely-féle művön kívül, amelyet kéziratból Zrínyi Miklós adott ki, tartalmazza a mű Spangár András jezsuita által írott folytatását is: *A Magyar Krónikának [...] negyedik, ötödik és hatodik része [...]*, 1627. esztendőitől fogva 1632. esztendőig, amelynek kiadója Kálnoky Sámuel erdélyi kancelláriai tanácsos volt.

5 Részletesen ld. KÖLCSEY: id. kiad., 105–111, jegyzet: 766–778. A Fenyéry Gyula-kritika szövegét is közli: *i. m.*, 775–778.

6 Az 1572. év után Petthó (id. kiad., 124.) a következő megjegyzést teszi: „NB Edig-való irásomat szedegtettem nagy szorgalmatossággal egybe, sok rend-béli fő Historicusokból, tudni-illik Bonfinius Antalból, Jóviusból, Súrúsi Lőrinczből, Thuróczi Jánosból. (Ronsoni Péterből, Heltai Gáspárból, és Tinódi Sebestyénből; ezek Erdélyi Magyar Historicusok.) Továbbá, Vrámeccz Antalból ki a' Horvát Országi dologról jól írt, és Istvánffy Miklósból ki a' mi időnkben írta a' Magyar Országi Historiát. Azért, ha valami fogyatkozás avagy vétek eset irásomban, azt senki ne tulajdonítsa énné-

tem. Ezután immár bizonyos dolgok következnek, úgy mint mellyek mi időnkben történtek, a' kikben magam-is forgattam, kiket pedig sok fő rend-béli bizonyos és hitlere méltó személyektől-is így értettem és hallottam, a' mint meg-vagyon írva.” – A felsorolt historikusok közül csak a rejtélyesnek látszó Ronsoni Pétert szeretőm megmagyarázni, ő ti. Petrus Ransanus avagy Pietro Ranzano. Vrameccz Antalnak, a varasdi, majd zágrábi kanonoknak és horvát nyelvű történetíró krónikájának sajnos nincsen magyar fordítása.

7 ISTVÁNYFI Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája* TÁLLYAI Pál XVII. századi fordításában, 3 kötetben, I/3, 25–34. könyv, 35–38. könyv (vázlat) (Történelmi Források, I.), s. a. r. BENITS Péter, Bp., Balassi, 2009, 51. – A latin eredeti: Nicolai ISTHVANFI Pannoni, *Historiarum de rebvs vngaricis, Libri XXXIV. [...]*, Coloniae Agrippinae, Hierati, 1622, 559–560. „[Hasanes Sigethi praefectus nostra vastat] Sedatis in praesens qualicunque ratione domesticis tumultibus, ad comitia Bohemiae, relicto Viennae ad res suo nomine gubernandas, Ernesto fratre, Pragm discussit: fuereque aliquamdiu quietia omnia, donec hostes pacem pati nequeantes, nouam in partes ceterioris Vngariae superioribus bellis intactas excursionem fecissent. Hazanes siquidem Sigethi praefectus, stature pusillus, ideoque ex re cognomen nactus, cum valida Turcarum manu, Arrabonem flumen ad Chacanium, non procul Querwendio sitam transiecit, ibique quosdam non obscuri nominis viros, nuptiis forte vacantes improviso adortus, nuptiis & gaudio repente in luctum & lachrimas versis, partim cecidit, partim in captiuitatem abduxit: eodemque impetu pagum diripuit & incendit. Solus Lupus Pottondius, veteranus miles, domum, inquam è nuptiis se proriperat, ab Turcis magna vi opponantibus fortiter defendit, seque & eos, qui intus erant, sclopetis rem gerendo incolumes seruauit.”

8 KÖLCSEY: id. kiad., 773–774.

9 Horváth János vonatkozó Kölcsey-tanulmányának azóta van új kiadása: HORVÁTH János *Irodalomtörténeti munkái, III.* (Horváth János Összes Művei), szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, Bp., Osiris, 2007, 874.

10 Az ugyanebben a keresztes hadjáratban résztvevő osztrák vezérről, aki ott maradt valóban II. Endre távozása után is, és részt vett Damietta ostromában, Babenberg V. Lipót hercegről, szintén sok legenda maradt fenn, többek között ami a zászlót illeti, neki köszönhető a piros-fehér-piros osztrák nemzeti trikolor, ugyanis fehér övének csak a közepe maradt tiszta, mert a két szélét összemocskolta az általa levágott pogány vére. (Vö. Kiss Farkas Gábor: *Martius/Március, Marti Austrii sacer, Az osztrák Márs szent hava = Fasti Austriae 1736, Ein neulateinischer Gedicht in fünfzehnten europäischen Sprachen*, hrg. Franz RÖMER, Herbert BÄMER, Elisabeth KLECKER, Christian GASTGEER, Wien, Praesens Verlag, 2015, 73–83.) Minderről, illetve Kölcseynek a keresztes hadról írott balladájáról (*Róza*, 1814), valamint a keresztes hadjáratok egész korszakára vonatkozó véleményéről és a *Töredékek a vallásról* c. tanulmányában idézett példáról külön tanulmányban fogok írni.

11 CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*, Pest, Emich, 1862–1874, VI, 1215–1216. – Láthatjuk tehát, hogy a „ziv” szerepel a „zivatar” gyökéknél. Mint tudjuk, ezzel Vörösmarty é is játszik a *Délszigetben*: „Hej! ziv, ziv, zivatar vagyok én, fia a zivatarnak, / Forgó szél vagyok én, levegőj fenékelen örvény, / Örvény a földön; örvény a tengerek árján.”

12 CZUCZOR – FOGARASI: *i. m.*, VI, 971. – A szócikkben például idézett és egy *Hazafiú-ságnak* elkeresztelt versből való idézet nem egyéb, mint a *Fejdelmünk, hajh...* (1814) c. költeménynek, amely sokszor *Rákóczi, hajh...* címmel szerepel, a kilencedik verszaka. (Érthető, hogy a Bach-korszakban politikai fogolyként büntetését töltő Czuczor címvaltoztatást hajtott végre.) Az összes címvaltozatról vö. SZABÓ G. Zoltán: *Öncenzúra és szövegkitaláltság*, 2000, (2001)8, 59–71.

13 <http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/96oct/obrien/blood.htm>

14 https://en.wikiquote.org/wiki/Bertrand_Barère_de_Vieuzac

15 Külön tanulmányt készítek a *Hymnus* teológiájáról. Itt csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy Ézsaiás ezen helyére már Varga István, akkori debreceni teológiai-professzor, Kölcsey kedves tanára, akit egy levelében dicsér Kazinczynak, felhívta a figyelmet bibliai hermeneutikája egy helyén. – Vö. a költemény teológiai hátteréről szóló eddigi tanulmányokat a következők kötetben: *A nemzet imája: Tanulmányok a Hymnusról, összeállította POMOGÁTS Béla*: Nagyvárad, Pro Universitate Partium Alapítvány, 2007. Különösen a következőkre gondolok: DÁVIDHÁZI Péter: *A Hymnus paraklétszói szerephagyománya* (eredetileg: Álföld, 1996/12, 66–80; e kötetben: 154–170); TAXNER-TÓTH Ernő: *A Hymnus: könyörgés és bűntudat* (307–316) és Cs. VARGA István: *„Isten, áldd meg a magyart...”* (327–369).

16 TERTULLIANUS: *Apologeticum* (sic!), L. 13. (Carl Becker kiadásában.)

17 Például Bánk József így idézi latin közmondásgyűjteményében: „Sine sanguinis effusione non fit redemptio” BÁNK József, *3800 latin bölcsesség latin és magyar nyelven*, negyedik kiadás, h.n., é.n., Novella Kiadó–Szent Gellért Kiadó és Nyomda.

18 PETTHÓ: *i. m.*, 88–89.

19 *Uo.*, 100.

20 *Uo.*, 103.

21 Petthó természetesen katolikus volt, ezért idézzük most a Szent István Társulat legújabb, 2013-ban megjelent bibliafordítását.

22 PETTHÓ: *i. m.*, 105.

23 *Uo.*, 112.

24 *Uo.*, 122.

25 *Uo.*, 206–209.

26 Vö. KULIN Ferenc: *Kölcsey Ferenc Töredékek a vallásról című tanulmányának eszméletörténeti helye = Uő: Küldetésstudat és szerepkérés*, Bp., Argumentum, 2012, 56–81.

27 KÖLCSEY Ferenc *Levelei*, II, 1820–1831, s.a.r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2007, 17, vö. 494–496.

28 A prófétai teológia egy méltán híres kutatója pontosan e két verset választotta műve mottójául. Ld. Gerhard von RAD: *Az Ószövetség teológiája, II. kötet, Izrael prófétái hagyományainak teológiája*, Bp., Osiris, 2007, 7.

A *Hymnus* koordinátái

LUKÁCSY SÁNDOR

Ha film volna, Csajkovszkij zenéjével kellene kezdeni. Az *1812* című szimfonikus költemény utolsó ütemeivel, melyekben a cári himnusz elnyomja a *Marseillaise* forradalmi hangjait. A zene után csend következik, fejfák és tömegsírok csendje. A Szent Szövetség Európájának csendje.

Bécsben a csendet tánczene töri meg. A kongresszus – miközben országhatárokat szabdal, és hercegségeket ajándékoz – táncol. Táncol a magyar gróf; még nem tudja, hogy tíz év múlva néhány úgy-ahogy megtanult barbár szóval akadémiát alapít – táncol az erdélyi báró; még nem tudja, hogy huszonegy év múlva kiadja, ismeretlen és visszhangtalan nyelven, az első magyar regényt.

1815: Kölcsey ekkor költözik Csekebe.

*

Szépséges szatmári táj. „Mintegy jó remény foka – írja Halász József –, úgy tűnik fel Szabolcs úntaszító síkja s homokos lapályin nőtt nyirjesi megett Szatmár, melynek izapos tereit keletről és kelet-délről gyönyörű hegylánczatok kerítik. [...] Megállni az első dombon, végignézni Szatmár felé a tölgyes allén s a körös-körül óriás módra feltűnt hegyeket, bérceket, mint nemkülönben nyűgöt és északra a látkörrel együtt végződő gazdag síkságot látni elterülni: oly dicső látás, mely egyetlen a maga nemében. A hegynek alját aprós cserjék s szántóföldek lepik; völgyein szép, rétséggel elegyes úgynevezett lankák terjednek el, s ezek már azon gyümölcsösök, melyek a Szamos partja mentiben s egyébütt is szinte szakadatlanul folyó gyümölcsödöket formálván Szatmár vármegye kincsestárainak tartathatnak, úgymint melyekből csergedez kimeríthetetlen bőségű égetett itala, a szatmári híres szilvapálinka.”

Istenáldotta vidék, melyet azonban gyakran meglátogat Isten átka is. „A Szamos, Tisza, Túr, Batár folyók dühöngő árvái – olvassuk Fényes Eleknel – sokszor egyesülnek, s a Szamos-közi járásban alig lehet egy-két helységet számlálni, melynek határa az árvizektől mentesítve volna.”

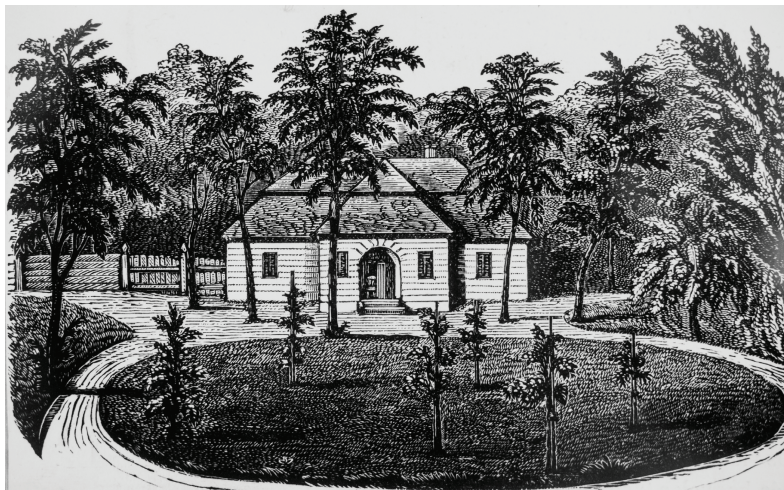
A tipikus szatmári falut egy kecskeméti poéta, Mátyási József írta le, amikor 1791-ben keresztülutazott a megyén:

*Nem láttam ott magas köépületeket,
Mellyek az essöben áztatnák fejeket.
Egy fatorony gunnyaszt a falu-középen,
Azt is egy ijedt tyúk átröpülné szépen.
Nincs amire nyíllát Jupiter eressze,
Mert az alacsonyág lakik tőle messze,
S tűzi játékának egy gazos föld-házat
Szérűjévé tenni volna is gyalázat.
Mindeniütt a templom a legszebb épület,
Pedig az is igen együgyű készület.*

Az alacsony falvak egyike Cseke. Magyar falu a vegyes lakosságú megyében. A szatmári magyarok Szirmay Antal szerint „magas természetűek, ékes képűek, fekete hajúak, merészek, makacsok, vígak

és vendégszeretők, a feleségeik többnyire nagyon elhíznak.” Fényes Elek statisztikája tizennégy sort ír a faluról: „...számlál 229 római, 18 görögkatolikus, 1006 református, 59 zsidó lakost, római katolikus és református anyateplommal, zsinagógával. Szélesen kiterjedt határa csaknem mindennel megáldatott s igen termékeny. Földje többnyire sárga agyagos, a Tisza felé homokos; őszit nemigen sokan vetnek, de tavaszi élet, különösen tengeri, felette gazdagon terem; rétje, legelője is sok és jó lévén, mind az uraságok, mind a jobbágyok szép szarvasmarhát tenyésztenek; a sertéstartás szinte nagy fontosságú; a Tisza mentiben igen jövedelmes szilvás, almás, körtvélyes kertjei vannak, de hajdani ritka szépségű erdeje elpusztult. Földesurak Kende Pálné, Kende Zsigmond, a Kölcseyek s néhány zálogosok.”

Az átlagos nemesi kúriáról, amilyen az övé is volt, Kölcsey fest képet *A vadászlak* című elbeszélésében: „Középen kémény, jobb felül két egybenyíló szobácska, bal felül még egy szoba és kamara, az egész fatornáccal övezve: ilyen

Varsányi István: Kölcsey Ferenc szatmárcsekei kúriája, 1850-es évek (Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-émlékszoza, fotó: Orbán Domonkos)

vala a ház, melyet az öreg urak, őseiktől vett építési rend szerint, saját erdejökben, molnárjok által, költség nélkül összevágattak. Átellenben cselédház és hosszúól nyúlt el, háta mögött tágas akollal, s ennek elején állott a csűr...

Az ősi udvarházat Kölcsey elhanyagolt állapotban vette át; a háromszobás épület nyolc ablakának ötszázötvenkét ónkarikájából százötvenöt hiányzott. A tatarozás csak 1820-ban fejeződött be. Később, amikor az országgyűlésből hazatért, Kölcsey a kúria átépítésére szánta el magát. Cigányokkal negyvenezer téglát vettetett; a tornácot lerontatta, s helyébe fürdőszobát rakatott; az előszobába kemence került, a ház köré északról és nyugatról kőkerítés; ezerkötetes könyvtárát az ebédlőből a kapu felé nyíló szobába költöztette. Ő maga volt a tervező, az építészvezető. Vahot Imre, már a költő halála után, ilyennek látta a lakást: „Egyszerű e szoba, de csinos és rendes, mint a nagy férfiúnak egész élete, minden külfény és keresett pompa nélkül. A szoba egyik oldalfalát egészen a nyílt könyvtár foglalja el... Más, talán hiúbb vagy gazdagabb író üveges és fényezett szekrénybe zárandáná a kedves, drága kincseket. A szoba közepén áll fenyőfából készült, fehérre festett íróasztala... A szék, melyen íróasztalánál ült, a pamlag, melyen olykor fáradalmait kipihené vagy elmélyedve gondolkozott, kemény, mint a legtöbb magyar író sorsa szokott lenni. Az asztallal szemközt álló szekrény és a zugban lévő vaskályhácska sem ragyog a fénytől. Az ablakon nehéz kelméjű függönyök helyett vékony foszlány lebeg, s a viaszolatlan padlót drága szőnyegek nem borítják. A dolgozószoba ajtaja az ebédlőbe vezet... Az ebédlőn túl volt a hálószobája, mely sokkal fényesebb bútorzatú, mint a dolgozószoba; a többi szobákat családja és a főjegyző korában nála gyakorlaton volt ifjak lakták... Kölcseynek ezen csinosan épített háza sűrűn van fákkal környezve, mintha a mosolygó természet ölelő karjai közt feküdnék. A ház melletti virágos kert Kölcsey halála óta, mintha őt gyászolná, elhagyatott állapotban tengődik.”

Tekintsünk be a konyhába is. Egy 1832. évi leltár szerint volt itt 1 élésláda, 1 lisztesszekrény, 4 csobolyó, 7 ecetes-hordó, 3 szappanozóteknő, 10 dézsa, 3 sajtár, 3 véka, 3 rosta, 4 szita, 1 gyúró-tábla, 2 laskanyújtó, 1 kürtősfánksütő, 2 fánkszagató, 2 lüdlelke, 2 spēkelő, 1 de-relyemetsző, 1-1 kávépergelő és -daráló, 1 kézimángorló, 1 vasaló, 1 rézmozsár, 5 gyertyatartó, 1 palacsintavas, 1 hurka-töltő, 1 rézicce, 1 le vesszűrő, 1 reszelő, 1

abárolóvilla, 1 rostély, 1 fűszerszámskautulya. S még nem soroltuk fel a pálinkafőző készülékeket...

*

Kölcsey 1815 kora tavaszán költözött Álmosdól Csekébe. A család birtokai Biharban és Szatmárban voltak; az osztzkodásnál Ferencnek és öccsének, Ádámnak a csekei birtokrész jutott: az 1833. évi állapot szerint kétszázötvenkét köblös szántó és gyümölcsös, valamint százötven boglyát termő kaszáló. (Egy köblös = 1200 négyszögöl.) A nőden költő a birtokot közösen használta, az udvarházat közösen lakta öccsével.

Ádám rossz gazda volt, s az idősebb testvér – bármennyire szeretett volna városba, könyvkereskedés, nyomda, író barátok közelébe kerülni – nem hagyhatta el gazdaságát, amikor pedig 1827-ben öccse meghalt, Ferenc az elárvult család – Szuhányi Jozefin és Kálmán fia – gondviselőjeként továbbra is a faluban maradni kényszerült.

Most, 1815-ben, még csak ismerkedik a vidékkel: „A körny, melyben lakom, el van dugva szem elől, de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Túr, mely itt amabba szakad, s minket a torkolatban hagy laknunk. Egyfelől nagy erdők körítnek, másfelől nyílás esik, s láthatarainkat a máramarosi hóbercek határozzák. Nem poétai hely-e, édes barátom? Csak az a baj, hogy nekem emberek kellenek, nem lélektelen szépség.” Rossz sejtelmét már április 8-án, első csekei levelében elpanaszolja Kazinczynak: „Itt lakom, édes Uram Bátyám, s itt fogok; messzeségben a világtól s barátaimnak nagyobb részétől...”

A „poétai hely” kellemetlenségeit hamarosan meg kell tapasztalnia. „Minket itt az árvizek július vége óta zárva tartottak – írja augusztus 28-án –, s csak mostanában szabadulván fel az utak, a debreceni vásárról elmaradánk.” A következő tavaszon: „A Tisza ismét duzzad, s ha kiömlik, ezen levélnek még több napokig kell itt maradnia.” Volt úgy, hogy az udvara előtt zuhogott el a víz.

S a víz után a sár. Hogyan utaztak (ha utaztak egyáltalán), Lónyay Jánosné írta le: „Rendesen két inassal indultunk útnak. Ezek rendkívüli ügyességgel tudták a kocsit egyensúlyban tartani. Fölállottak a két felhágóra, s aszerint, amint jobbra vagy balra akart dőlni, ugráltak fel vagy le a kocsi lépcsőire; hol az egyik oldalon, hol a másikon csimpaszkodtak a kocsi siba, s tartották vagy emelték. Eső vagy áradás után, voltak, akik ladikot készítettek, ez

elibe fogattak négy ökröt, és így vontatták magukat végig a feneketlen sáron.”

„Ezt a sarat nevezik ezek hazájuknak!” – mondotta Napóleon egyik tábornoka, amikor keresztülvonult Lengyelországon. Magyarországról is mondhatta volna.

*

A csekei sárfészek szent hely. Kölcsey mintegy ötven verset írt itt, főműveket, mint a *Vanitatum vanitas*, a *Zsarnok*, *A szabadsághoz*, itt írta nagyszerű esszéit, a *Nemzeti hagyományokat*, a *Mohácsot* és szellemi testamentumát, a *Parainesis*t. Olykor azonban az ihlet elrebbent:

*Tegnap az úton ezt kezdém csinálni
– írja Szemere Pálnak –:*

*A dalgengön fekszik átok,
Szívén, lelkén vad ború;
Szép leányim öt fússátok,
Ég, föld néki szomorú.
Égben honját elvesztette,
Földön nem lel mást helyette,
Fúrteín kín a koszorú.*

*Mennyet ígér lángszerelme,
Hajh de búsat, mely ont vészt.
Édes hangba foly gyötrelme,
Mégis keblet tép, emészt.
Almot úz, s mert nem találja
A valót, s jelent utálja,
S kényből nem vesz, nem hagy részt.
A békabrekegés kivert gondolatimból,
s a vers itt elakadt.*

A műveket a keserves magány összezárult kagylója érlelte. „Munkács ide nincs messze, de ott nem valék egyszer is. Makacs vagyok, s nem lehetvén azokkal, kiket leginkább szeretek, ritkán hagyom el ezen nyomorult falut.” „Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam; volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki.”

Miért is ment volna ki? Író barátai távol; a megye „torzonborz bajuszú, piros pofájú, pohos hasú, vastag nyakú tisztei és táblabírái” nem vonzották „a gyenge testalkatú, kopasz, borotvált arcú és ajkú, örökké halvány, szerény, egyszerű s igen tiszta alakot” (Papp Endre szavai); a falusiakkal csak a mezei gazda, nem pedig a költő ereszkedett szobába.

Talán kár. Cseke a folklór terülszaltala; az volt még századunk közepe táján is, amikor Luby Margit gyűjtötte ott a néphagyományokat.

„A csekei Mándiné gyerekének a fürdővizét lopták el. Annak az útján rontották meg a fiút siketnémává. Azt mondta az anyja, hogy menten meggyógyult

Obernyik Károly

KÖLCSEY FERENC HÁZI KÖRÉBEN

■ (részletek)

Szokott életrende ez vala: reggel kilenc-tíz órakor kelt – hacsak a későbbre terjedő éji munka több nyugalmat nem igényle; s a felkelés idejétől a reggeliig – kivéve a netalán érkezett újságlapok szorgalmas olvasását – semmit sem dolgozott. Reggelit családja körében költé el, melynél rendszeren a ház és gazdálkodás körülményeiről vett tudósításokat – s adott rendeléseket. Tavaszszal és ősszel, midőn a nap éltető sugarai oly kedvesek, reggeli előtt vagy után háza előcsarnokában szeretett üldöggélni, élvezve a langy verőfény és falusi lég kellemes benyomását. Ilyenkor örömet kezdett és folytatott beszédet családja tagjaival vagy a házánál levő ifjakkal – s nem szükség talán mondanom, miszerint az ily beszélgetések mindenkor igen kellemesek és tanulságosak voltak egyszermind. Általában ebédig keveset dolgozott: ha ugyan ottan-ottan egyedül maradván, a munkás szellem gondolatai, eszméi tereket nem főztek, vagy kész és elkezdett művei elrendezésén, javításán nem szállongtak. Egyébiránt ily időkből örömet tekint meg némely gazdasági javításokat, vállalatokat [vállalkozásokat, a tervezett munkák elvégzését], vagy majorsághoz

tartozó állatokat, főleg melyeknek különb, nemesebb fajtáit ő hozatta meg az addig elhanyagolt gazdálkodásba. Az ebéd csak későcskén hozatott fel. Ilyenkor néha vidáman társalgott asztala személyzetével: de olykor-olykor elmerült, hallgató, komoly volt; s arcán világosan lehete látni a szellem más vidéken, más téreken tévedezését. Ez esetben alig ejte egy-két szót, figyelmetlen volt a körötte történetekre, s a többi személyek váltott beszédére, melyet azok rendszeren kímélve a gondolatokba süllyedt szellemet, csak halk hangon szoktak folytatni, mit ő azonban egyáltalán nem kívánt, sőt szerette, ha a körötte levők szabad, nyílt társalgásba tölték idejüket.

Ebéd után, melynél sokáig ülni leginkább terhére volt, magához vevé fekete kávéját, mely igen erős szokott lenni, s ha az igen ritkán történt estéli teázást kivesszük, egyedüli izgató ital volt, mellyel élt. Ez ismét vagy az előcsarnokban történt, ha már vagy még a szép napok gyérbek valának, vagy pedig dolgozószobájában. Azonban általában ebéd után már elmerültebb, s a munkára alkalmasabb volt; s mint-hogy a délután rendszeren vagy olvasás és írás – vagy szobájában sebes lépések közti sebes járásban telt el. A vacsora legtöbbször folytonos munka közt találta, mely után ismét, csaknem kivétel nélkül, mindég és legörömebb dolgozott egész

az éj legkésőbb órájáig – rendszeren éjfél utánig; de ha munkái megsaporodtak, vagy fáradhatatlan tűzszorgalma hajtá egész hajnalig. [...]

Általában a hibák iránt szigorú, de a büntetésben igen engedékeny volt. [...] Egy róla hallott történeteske bizonyítsa és fejezze be állításomat. Egykor, már főjegyző korában, a megyei székvárosból hazafelé indulván, a hivatala szerint őt vinni tartozó forspontos engedetlenkedni s feleselni kezdett. Ő elunva a szép szót, az alispán szállására parancsol hajtani, s itt leszállva kocsijából, elpanaszolja a kocsis durvaságát. Az első alispán különben is rokona, barátja s természetesen nagy tisztelője a szelíd hivatalnoknak, nemes haragra lobbán a vakmerőségen, s mennydörögve parancsolja egyik hajdújának az engedetlen forspontos megpálcáztatását. Most már Kölcsey ijedt meg, hogy miatta a szerencsétlen bűnös keményen fog lakolni; csendesíteni igyekvék a miatta haragvót; de ez már magává tevő az ügyet, mint szigorú bíró, példásan akará büntetni szeretett barátja sérelmét. Alig gondolható, mennyi törődést szenvedett a meleg emberbaráti kebel, míg végre sikerült lecsendesítenie a bosszús bírót – s mind ő, mind kocsisa megrettenve a büntetéstől, gyorsan továbbhajtottak.

■ (Obernyik Károly szépirodalmi összes munkái, s. a. r. FERENCZY József, III, Bp., 1878, 283–286.)

volna a gyerek, ha látatlan-tudatlan kilenc vízimalom száraz kereke alól hozott vízben megfürdethette volna. De sohase sikerült. Vagyis minden kísérletnél meglátta vagy megtudta valaki, hogy miben jár.”

„A csekei Gubacsi Pálnének azt mesélte egy asszony, aki szállást kért nála, hogy egy másik asszony el akart rontani egy legényt a lányától. A penyigei rontó asszony azt tanácsolta neki, hogy küldje ki este a lányát a legényhez a káposztás kertbe. Mikor a lány a setébe kimegy a kiskapun, eltépi a szederin szarát. Attól meghal a legény.

El is küldte az asszony a lányát, de az még a kapu előtt találkozott a legénnyel, így nem szakíthatta el a szederin szarát.

Egy hétre rá újra eljött a rontós asszony, hát mondja neki az asszony, hogy nem sikerült.

Most azt tanácsolta, hogy a faluvéghez küldje őket a hídra. A híd mellett is van szeder, ott is bele kell hogy akadjon.

De a legény kihallgatta a beszédet az ablak alatt, és elment előre a hídhoz, egy kaszával levágott minden szederint.

Másnap beteg lett a lány anyja, s pár napra rá meg is hótt. De olyan kínja volt annak, mintha kezét-lábát késsel hasogatták volna.”

A csekei asszonyok ajkán virágoztak azok a népi imák (ráolvasások), melyekkel később majd Erdélyi Zsuzsa csinál szenzációt.

*Elindula szűz Mária az ő anyjával a jeruzsálemi kertbe.
Vivén Jézust az ölében, három szentekkel összetanálkozik.
Ölelik, csókolák.
Vivén Jézust a Jordán vizéhez, megmosá.
A vizet önté piros márvánkőre.
Úgy használjon néked az én reád való olvasásom,
Mint a mi Urunknak a Jordán vízében való megmosdása.*

Kölcsey korán fölfigyelt a népköltészetre. Tizennyolc éves korában egy tudós könyvből perui éneket írt ki, latin tolmácsolás segítségével le is fordította.

*Deli Nimfa
A te bátyád
A te korsód
Eltöré most
Kinek ütése
Villog, dörög
És mennykővez
De te Nimfa
Töltvén vized
Esőt szerepsz
S olykor-olykor
Jégesőt hozsz
És havat hozsz
A Teremtő
Pochacamac (Világ lelke)
Viracocha
Téged erre a
Tisztre hívott
S e tisztre szánt.*

Beleborzong a lélek: vajon milyenné vált volna Kölcsey költészete, ha a perui dal helyett faluja népi imáinak archaikus ragyogását ismeri meg? De ne kérjünk számon lehetetlent tőle; az efféle szépségek befogadásának akkor még nem jött el az ideje. Kölcsey az első, aki a *Nemzeti hagyományokban* az irodalmi népiességnek programot adott: „Úgy vélem, hogy a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni”; de vezérlőelve a nemzeti keresése volt, történeti énekeink törmelékei érdekelték. Vagy a „rímről rímre s tárgyról tárgyra ugráló parasztdal” modora; amikor – épp a *Hymnus* megköltése előtti időben – reggeltől hajnalig járkált szobájában, e könnyed népdalok „tónját” találta. „Nehezebb stúdiumom egész életemben nem vala.”

Vajon találta-e a *Megismerni a kanászt* tónusát is? E kanásznóta első lejegyzője Berzsenyi; ismerte-e Kölcsey, nem tudhatjuk. Valami köze mindenestre van a *Hymnushoz*. Nemzeti imánkat el lehet énekelni a kanásznóta dalmára: legszentebb közösségi énekünk egy közösségi ének (népdal) ritmusában szól...

*

És az ódon magyar századok nyelvén.

A filológusok már régebben fölfigyeltek arra, hogy a *Hymnus* soraiban régi protestáns énekeink szavai csendülnek meg. Hozzáteszem: a *Biblia* és a katoli-

kus prédikációk gondolatai és kifejezései is. Ezek a találkozások jórészt véletlenszerűek, hiszen Kölcsey a párhuzamba állítható szövegeket, kiadatlanok lévén, nem ismerhette; de az mégsem véletlen, hogy a *Hymnus*, valamilyen titkos hajszálcsovésség útján, oly sok régi elemet magába szívott. Az egész magyar költői hagyománynak, évszázadok hazai sorsfilozófiájának gyűjtőmedencéje ez a vers, olyanféle összegezés, amilyenre – különös empátiával – csak a legnagyobbak képesek.

*Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére*

*Értünk Kunság mezein
Ért kalászt lengettél*

*Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben*

*Elpusztítád néped elől
Pogányokat lám ez földről,
Gyökerinket Scitiából
Hogy kihozád a vakságból.
(Bakos János, XVII. sz. eleje)*

*menyi kalászt érlel Ceres a
kunsági mezőkön
(Baróti Szabó Dávid)*

*Nagy haragja vagyon istennek mirajtunk,
Bűneink ostora elhatalmazott rajtunk
(Ismeretlen énekszerző, 1600 körül)*

Közönséges gondolat ez a régi magyar irodalomban, de megvan már Horatiusnál, Szent Ágostonnál is. Vitnyédi Istvánnál levélben: „ő szent fölsége nemzetünkön való haragos és büntető ostora”; az ellenszer: „imádság”. (1660)

*S elszűtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilat
Zúgattad felettünk*

Vert hadunk csonthalmain

*Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvedre!*

*Bújt az üldözött s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szertenézett s nem lelé
Honját a hazában.*

Kard nyúl barlangjában

Szánd meg Isten a magyart

*Az fölők essőt ejtének,
És nagy mennydörgések lönek,
Az magas ég harsaga,
Széllyel minden csattaga.
Sűrű nyilak röptülének,
Sebes köössök esének,
Olly villámások lönek,
Hogy az egész föld fénlék.
(Szeneci Molnár Albert: 77. zsoltár)*

*ha most a te népedet vagy tüzzel megemészted,
vagy döghalállal pusztítod és koporsókba rakod,
a testhalmokat szemlélvén a pogányok mit
mondanak?
(Csete István: prédikáció, 1703)*

*Minden ország, az melly maga ellen meghasonlik,
elpusztul.
(Lukács evangéliuma)
Akármely ország is elpusztul, ha magában belől
meghasonlik.
(Kecskeméti Alexis János, 1721)*

*Lappangunk, az ünnön hazánkban is bujdosunk
(Laskai János, 1641)*

*És bemennek a sziklák barlangjaiba és a föld
hasadékaiba az Úr félelme elől*

(Ézsaiás próféta)

*ki a föld alatt való lyukakban bocsátkozik, ki a
magas kősziklák barlangjában, ki a sűrű erdőben,
a bokrok között lappang*

(Landovics István: prédikáció, 1689)

Szánjad meg Úr Isten mi nyomorúságinkat

(Bornemisza Énekeskönyv, 1582)

*

A *Hymnus* sorai alatt a „Cseke, 1823. jan. 22.” dátum áll, de semmi sem szól amellett, hogy Kölcsey, aki – tudjuk – lassan, gyötrődve dolgozott, ezen az egy napon írta volna meg; ez csak a befejezés dátuma lehet.

A versnek nagy múltja van Kölcsey saját költészetében is. 1811-ben írta *Andalgások* című versét. Mint ifjúkori lírájának szinte minden darabja, az ott-hontalanság és az elvágyódás hangját szólaltatja meg ez is.

*Boldog, kinek szép hont adának
A sors örök törvényei,
Hol géniusz szelíd nyomának
Láttatnak nyilván jelei.*

Néki nem adatott szép hon. „Hellas és Róma hősei ragyogtak a múltból felém – így emlékezik majd vissza ifjonti éveire –, s szívszakadva kérdém: hol a haza, melyért halmom lehessen, mint ők? de a föld, hol állék, hasonlatlan volt a tündérbékehez, mit a hősök szép hona felől magamnak alkottam.” Bárhová te-

kintett, csúnyácska hazát látott maga körül, az elmaradottság vadvizzeit, pár százezernyi nemes kilencmillió jogfosztott terhére élni, zsarnokságot fent, „vad nép” tanyáit alant. Mit tehetett? Képzete bejárta a tájakat, melyeket egy-egy szerencsés pályatárs – Haller, Rousseau, Gessner, Horatius – tett nevezetessé; a magyar költőnek nem jutott osztályrészül a boldog alkotás, mert

*Itten vérző honunk vidékin
Nyögő szél érvén keblibe,
Pusztult váraknak omladékin
A Múza búsan tévedez.
Tekintvén századokra vissza,
Ha Somlónk ormain megáll,
Az édes cseppet könnyel issza,
Lantján víg hangot nem talál.*

Nevezetes vers, mert Kölcsey ebben írja le először a „hon” szót; nevezetes, mert bár tizenkét évvel a *Hymnus* előtt keletkezett, már annak motívumait előlegezi: Somló édes cseppje Tokaj szőlővesszeit; „Tekintvén századokra vissza” a *Hymnus* zivataros századait; „Pusztult váraknak omladéki” a „Vár állott, most

kőhalom” szavakat, s a *Hymnus* kérlelő imája is felhangzik már az *Andalgások*-ban: „Kérjük... Hogy lágyuljon a végezés...”

A hasonlóságok kimutatása arra való, hogy jobban lássuk a különbséget. Az ifjúkor versei egyes szám első személyben (ha megengedné a grammatika, így mondhatnók: magányos szám első személyben) ontották a keserűséget, a panaszt, szemben a süket és visszhangtalan, durva és reménytelen társadalommal. A *Hymnus*-ban fordulat történik; most először megváltozik a nyelvtani alak, a költő nemzeti többes számot használ: „őseinket”, „értünk”, „bűneink” és így tovább. A költő a hazában, a nemzetben, a közösségben immár otthonra talált. Többé nem fog elvágyódni, dolga itt van, s mert tudja már ő is, hogy „itt élned, halnod kell”, itt fog élni, itt fog meghalni is.

▼ Lukácsy Sándor: *A Hymnus koordinátái* = Holmi, 1990. augusztus, 922-928.

Túristvándi Vízimalom (Fotó: Orbán Domonkos)

A *Hymnus* paraklétoszi szerephagyománya

///(részletek)

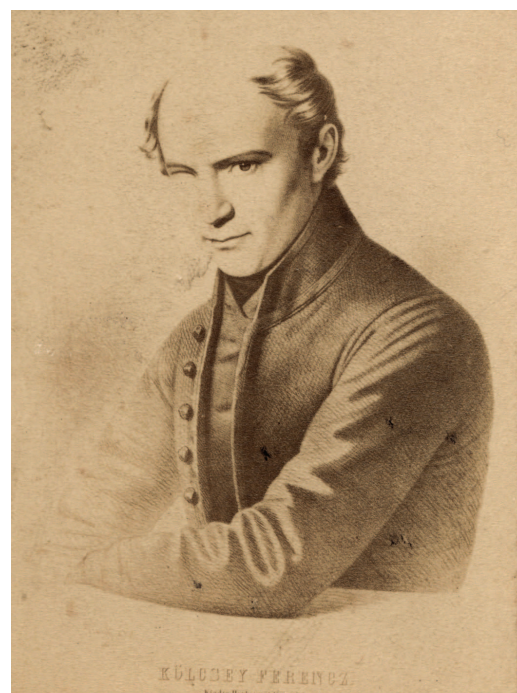
DÁVIDHÁZI PÉTER

Lépünk hátra, hogy a részletekből összeálló egészet, s még hátrább, hommage à Northrop Frye,¹ hogy az egész archetípust felismerhesük. A *Hymnus* szerepmintájának azonosításához tanácsos messzebből pillantanunk e költeményre, mint azok tették, akik egy-egy sorára, szintagmájára, netán csak szavára összpontosítva igyekeztek előzményeket vagy megfeleléseket felkutatni, bejárva értük a régi magyar irodalom és a *Biblia* messi tájait. Hátrább lépve, s most az egyszer akár elmosódni engedve a nyelvi részletek fenséges textúráját, immár föltehetjük alapkérdésünket: mindazzal, amit mond, a költeményben megszólaló alany végső soron milyen szimbolikus cselekvést hajt végre, s mit szeretne voltaképpen elérni beszéde által? Ha így tesszük föl a kérdést, válaszukból máris kirajzolódik az irány, amelyben elindulva visszajuthatunk e szerep nagy ősmintájához: egy közösség nevében és érdekében szószólóként *közbenjár*, hogy *kiengesztelje* Istent. Ennek értelmében a *Hymnus* cselekvésmintájának a szakirodalomban különkülön és váltogatva emlegetett kétféle értelmezését, szakrális, vagyis (nemzeti) imaként,² illetve világi, amennyiben jogászi retorikájú védőbeszédként³ való felfogását egyaránt visszavezethetjük közös logikai ősmintájukra, egy bűnös (egyén vagy közösség) szószólójának engesztelő közbenjárására a legfőbb (világi vagy transzcendens) hatalomnál, kedvező elbírálásért. Ugyanígy vezethetjük vissza a vers alanyának korábbi szerepmeghatározásait (pap, prédikátor, védőügyvéd, tolmács, szószóló) a közös vonásaikat nagyszabású egységbe foglaló mögöttes ősmintára, az egyszerre égi és földi lényegű pártfogó, a Paraklétosz, a (nagy kezdőbetűvel megkülönböztetett) Szószóló archetípusára. A 'paraklétosz'

eredeti (joggyakorlati) jelentése szerint ugyanis a vádlott mellé kirendelt (para-kaleo, ad-vocatus) védőügyvéd utalt, s a Bibliában János első levele ezt a jelentést alkalmazza metaforikusan Jézusra, mégpedig kétirányú közvetítésre célozva: Isten parancsolatait közvetíti az embereknek, s az emberek ügyét képviseli támogatólag Isten színe előtt. „En fiatskaim, ezeket írom néktec, hogy ne vétkezzetec, hogy ha valaki vétkezendic, vagyon szószólónc az atyánál, az igaz Jesus Christus. Es ő az mi bűneinkért engesztelő; nem czac az mi bűneinkért pedig, hanem mind az egész világnac bűneiért” (1 János 2,1–2,3).⁴

(A Károli-Biblia, amelyet Kölcsey használt, itt szószólónc fordítja a „paraklétosz”-t.)⁵ Távorról és kicsiben, de erre hasonlít, hogy a *Hymnus* alapgesztusában a himnuszok eredeti lényegét adó dicsőítés (itt Isten jötteinek magasztaló felsorolása a második és harmadik versszakban) immár alárendelve betagozódik egy olyan könyörgésbe, mely a magyarság vétkei miatt haragvó Istent („Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben,”) akarja kiengesztelni: „Szánd meg Isten a' Magyar”. Tekintsünk el most az engesztelő érvelés mikéntjétől („Meggűnhődte már e' nép / A' múltat 's jövendőt!”), annak sokat vitatott teológiai problémáival együtt, melyek messzire vezetnének és elterelnék figyelmünket a szerephagyomány folytonosságáról. (Megtárgyalásuk egyrészt teológiai szakértelmet igényelne, másrészt a paraklétoszi szerep jézusi megtestesüléséhez képest csak azt az alapkülönbséget finomíthatná tovább, hogy a *Hymnus* szószólója egyáltalán érvel az engeszteléshez, Jézus ellenben maga az engesztelő áldozat az emberek vétkeiért, így paraklétoszként közbenjárva nem kell érvelnie, és váltságműve amúgy

Kölcsey Ferenc Einsle portréja nyomán, kiad. Heckenast Gusztáv

is főlölegessé tenné a kérdést, hogy az emberek saját szenvedéseikkel megbűnhődtek-e már bűneikért vagy sem.) Szorítkozzunk a távolabbról felismerhető hasonlóságra, a *Hymnus*ban megszólaló alany és a paraklétoszi szerephagyomány közös cselekvésmintájára, mondhatni a művelet archetípusára (vétkes közösség szószólójaként pártfogón közbenjárni egy fensőbb hatalomnál), hogy e távoli enyészpont perspektívájából kirajzolódhasson, hogyan függ össze e szerephagyomány mentalitása jegyében a *Hymnus* Kölcsey más (szépirodalmi és jogászi) műveivel, értekezésben kifejtett vallási gondolataival és saját vallásgyakorlatával, sőt a magyar kultúra egy reprezentatív költői szerepértelmezésével, mely nyomot hagy Kölcsey utóéletében, tovább követhető Kazinczy, majd főként

/// Dávidházi Péter: *A Hymnus paraklétoszi szerephagyománya* = Alföld, 1996/12, 66 – 80.

Petőfi kései ünneplésének nyelvi és rituális megnyilvánulásában, s máig sokféleképp érzeteti hatását.

Paraklétoszi szerepmintája révén a *Hymnus*, sőt Kölcsey másutt is felbukkanó költői feladatértelmezése ősrégi vallási hagyományhoz kapcsolódik. A *Biblia* két nagy részének felfogása e szerepről összefügg. Az Ószövetségben Ábrahám engesztelő érveléssel közbenjár Szodomáért az Úrnál, aki „az egész föld bírója” (1Mózes 18,20–33), Mózes imádkozik a fáraó népéért (2Mózes 8,28–30). A közbenjárás itt a próféta hivatásának részei közé tartozik: a nép, sőt a királyok is Jere-

vetségi minta azonban többféle régebbi elemet egyesít: mint kimutatták, a paraklétoszi joggyakorlati fogalmával élve János hézagmentesen érvelésébe illeszt egy archaikus tágabb szerepkört, melyben a tárgyaláson megjelent befolyásos pártfogóktól a hatóságot megindítani hivatott síró-rívó hozzátartozóikig vagy akár a bírakat megfenyegető (fizetett) közbekiabálókig sokféle világi szerepváltozat társul az Istent imával és égő áldozattal engesztelő büntetlen főpap vallási ösképpével.⁶ A *Hymnus* költője a magyar nép „zivatáros” (értsd: 16–17.) századainak prédikátori szerepébe visszahelyez-

első levelében Szószólóként értelmezett „igaz” (értsd: igazságos) Jézus közbenjárását utánozza az Atyánál, a további büntetés elengedését remélve. „Szánd meg Isten a' Magyar / Kit vészek hányának, / Nyújts feléje védő kart / Tengerén kínjának. / Bal sors a' kit régen tép / Hozzá víg esztendőt, / Megbűnhötte már e' nép / A' múltat 's jövődőt!”

Kölcseyt alkatának több alapvonása és külső körülmények predesztinálták arra, hogy költeménye föld és ég határán, közbenjáróként engesztelve szóljon meg. A nagy előkép körvonalait őrző szerep olyasvalakit kívánt, akinek egyaránt jussa van a földhöz és az éghez, aki ráadásul egyszerre írás- és törvénytudó (a rábeszéléshez ösztönös vagy tanult retorikai képességre van szükség, vagyis a szavak emberére, a tárgyalás lefolytatásához ezen kívül a jogi előírások és transcendens parancsok ismeretére), végül aki maga büntelen volt, amíg a közösséggel azonosulva annak bűneit magára nem vette. Mivel a *Hymnust* Kölcsey írta, senki sem vonhatta kétségbe, hogy lírai alanya joggal beszél egy nemzet szószólójaként, s hogy közössége egész történelmi múltját képviseli, de az sem lehetett vita tárgya, hogy illetékes a magyarság nevében Istenhez szólni. Vallási és hazafias érzelmeinek összeolvadását korán észreveték;¹⁰ ugyanígy megfigyelhető, hogyan siet segítségére a jogászai képzettség az összeforrt hazafias és vallásos érzületnek: az ima ezért lehet egyúttal szakzerű retorikával kimunkált védőbeszéd a végső, transcendens bíró előtt. Javára válhatott a szerep hitelességének, hogy kortársai szűziesnek, s valahogy életlen kívülinek látták a sápadt, fél szemére vak, szokásaival környezetétől eltérő költőt, aki mint ha azért lett volna egyszerre őshonos és idegen a saját hazájában, sőt talán a földön, mert az emberföldi szférából kapta megbízatását. Kölcsey alakja mindkét vonatkozásban annyira lenyűgözte kortársait, hogy már közvetlenül halála után felmagasztosult, tiszteletet parancsolóan védve emlékéit; mi több, fiatalabb író-társai szemében költőnk nemcsak hallatlan erkölcsi tekintélynek örvendett, hanem kifejezetten paraklétoszivá lényegült. [...]

Kölcseynek nagy része volt abban, hogy a reformkorban a költői szerep a *Hymnus* lírai alanyának szerepmintája jegyében értelmeződött át, összhangban a hazáról és az irodalomról alkotott fogalmak korabeli szakralizálódásával, e fogalomkör szókincsének, analógiáinak és szertartásvilágának vallási átszínező-

Szabó Vladimír: *Próféta*, rézkarc, papír, 180 x 240 mm (Magántulajdon)

miáshoz fordulnak, hogy képviselje őket az Úr színe előtt, kérdezzen tőle valamit számukra vagy könyörögjön értük valamiért (Jeremiás 21,2; 37,3; 42,1–4), a legkorábbi példa erre Ámos, aki álmában közbenjárta Jákobért (Ámos 7,2–3; 7,5–6), s a könyörgés általi közbenjárás megkísérlése az igazi próféta ismérveként van feltüntetve (Jeremiás 27,18); az Újszövetségben viszont a paraklétoszi szerepnek része a prófécia, hiszen a Jézus távozása után eljövő másik paraklétoszi többek közt a jövő feltárásával segít (János 16,13). A prófétai és a paraklétoszi szerep bibliai érintkezése teszi majd lehetővé, legalábbis logikailag, hogy a *Zrínyi második* énekében Kölcsey a prófétai (vátesszi) megszólalást ugyanazon versen belül váltogassa a paraklétoszival, amely azonban itt a sorsot kéri. Az újszö-

vedve szintén többretegű vallástörténeti utalásrendszerrel dolgozik: a paraklétoszi szerephagyomány szellemében kéri az ószövetségi mennydörgő haragú (de villámával zeuszian lesújtó) Istent, (aki a „védő kart” is mintha vagy ószövetségi kinyújtán,⁷ vagy aigiszként tartaná⁸ a magyarok fölé),⁹ érvelésének a bűn és bűnhődés megfelelő arányára apelláló logikája, sőt talán az áldozat megtérülését váró és hiábavalóságát felpanaszoló ésjárás („S ah szabadság nem virul / A' holtak véreből,”) is inkább ószövetségi eredetű, ám a vers könyörgésének egésze, egy közösség szószólójaként fellépő alanyának beszédhelyzete, a keretül szolgáló első és utolsó versszak engesztelő alapszövege eközben (akarva-akaratlanul és mutatis mutandis) egy láthatatlan újszövetségi mintához igazodik, azaz a János

désével és allegorikus rendszerré fejlődésével, benne nem utolsó sorban a költőnek mint transzcendens ihletű útmutatónak egyéb szerepváltozataival (szent, mártír, próféta), amely ettől fogva sokáig meghatározza a költői magatartás önértelmezéseit is, oly maradóan bevésődve a köztudatba, hogy akik később politikai célokra akarták mozgósítani, bizton számíthattak rá. Nem maradhatott hatás nélkül, hogy Kazinczyról szóló emlékbeszédében (mely 1833-ban a Muzáriumban és a Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben egyaránt megjelent) megrendítő képet festett az újabb irodalom korszaknyitójaként tisztelt literátor életáldozatáról. Bár itt a „végzet” (tehát nem Isten) akaratát látja a múlt nagy magyarjainak (kortársaik részvétlenségétől kísért) önfeláldozó munkásságában, s általánosítva is megjegyzi, hogy előzetes áldozat nélkül ritkán születik bármi jó, a „sors” eszközének látott Kazinczy áldozatát mégis egyértelműen vallási képzettségűséggel előbb (megnevezetlenül) Mózes szerepéhez hasonlítja („félszázadig küzdött a pusztában, s egy messze pillantás az Ígéret földébe lón minden jutalma”), majd (ugyancsak név nélkül, de a merész analógia öntudatlan elfogadását ezzel alighanem megkönnyítve) Jézus bűnmegváltói halálának mintájára értelmezi („véráldozatnak képelem a szent öreget, mely a nép bűneieért utolsó hörgései közt vonaglik”),¹¹ előképét teremtve meg ezzel a következő évtizedek vallási, nemegyszer jézusi szimbolikájú Kazinczy-képének, mely majd az 1859-es centenáriumi ünnepségen éri el csúcspontját, bizonyosan hozzájárulva a költői szerep köztudatbeli szakralizálódásához. A Kazinczy-ünnepély alkalmából a Vasárnapi Újság újraközölte Kölcsey emlékbeszédét, melynek szakrális utalásai azonnal megtalálták helyüket az ünnep vallási hasonlatrendszerében: a pesti megemlékezésen Szász Károly versében az ünnepelt „tűz-oszlop”, a mindenkori „Mózesek” egyike, Toldy beszédében „lángoszlop”, Tompa költeményében „Szent”; egy eperjesi beszédben „a Honszellem szentje”; az országzerte elhangzó szónoklatokban ő a nyelv és irodalom „apostola”, „hitvallója”, „missionáriusa”, „vértanuja”, sőt „megváltója”, aki szenvedésteli élete során gyakran „hallotta a »feszítsd fel« szót”.¹²

Mindebből a költő paraklétszi szerepmintájának jelentőségét nemcsak az íróvilág, hanem a szélesebb s tán tanulatlanabb köztudat is megértette, sőt szükség esetén használta is. Halála után

Petőfi alakja mindinkább ilyen szerepet kap; folyamodni lehet hozzá, hogy közbenjárjon Istennél egy-egy kérés teljesítése végett. A Petőfi-kultusz változó politikai környezetében vissza-visszatérő közös lélektani sajátosság, hogy a transzcendens, sőt felismerhetően jézusi attribútumokkal ellátott költőre olyan szószóló és közbenjáró szerepét osztják, aki közvetíteni tud ember és Isten közt, közülünk való, mégis felsőbb lény, ide is, oda is tartozik, s így alkalmas arra, hogy világi ügyeknek megnyerje a természetfölöttit, és reményekre jogosítsa fel a közösséget, amelyet képvisel. [...]

Paraklétszi megszólalásával a *Hymnus*, a legszélesebb körben megtanult, leggyakrabban hallott, s ezért a köztudatban legmélyebbre ivódott magyar vers változó ideológiájú korokon át fenntartotta a költői hivatás Istennél közbenjáró, egyszerre hazafias és szakralizált értelmezésének lehetőségét.

Mint e szerepértelmezés utóéletéből látható, Kölcsey közvetve segített jézusi attribútumokkal (megváltói életáldozat, feltámadás) utólag elláthatóvá tenni a reprezentatív költő képzetét, középpontot adva a transzcendens ihletű útmutatói szerep egy-egy tulajdonságra szűkített alváltozatainak (vátesz, próféta, szent, vértanú), összhangban e szerepfelfogás egyéb szemléleti és stílusbeli vonzataival, az irodalom komoran magasztos funkciójának jellegzetes felfogásától az irodalomról érkező kritikai vagy irodalomtörténeti műfajok emelkedett retorikájáig. A költői szerep paraklétszi mintája beilleszkedett a közösségi öngazolás védelmi alapformái közé; a lírai alany engesztelő közbenjárása Istennél lényegében hasonló vindicatio, mint az elbeszélés általi közösségi öngazolás a hőseposztól az irodalomtörténet-írásig. S a közösségi ügy védelme holtuk után is feladatuk marad a köztudatban transzcendens hatalommal felruházott nagy magyar költőknek, sőt költői szerepük lappangó szakrális ősmintáiról, köztük a paraklétsziról utólag bizonyosodhatunk meg igazán: ahogy a *Hymnus* alapnyája közbenjár Istennél a magyarságért, úgy fog Erdélyi János epigrammája az elhunyt Kölcsey szelleméhez fohászzkodni, hogy az járjon közbe hazája ügyében az emberek atyjánál, s úgy fohászzkodnak majd későbbi szónokok Petőfi szelleméhez, hogy járjon közbe a megcsonkított ország kiegészítéséért vagy a kisemmizett szegények felkarolásáért. A paraklétszi megszólalás a magyar kultúra jellegzetes történelmi alapszólalmainak egyike,

melynek hosszan kitartott véghangzata mára elhalkulhatott, de nem enyészett el, s a *Hymnus*ban tisztán hallható.

1 Northrop FRYE: *The Archetypes of Literature = 20th Century Literary Criticism. A*

Reader, ed. David LODGE, London, 1972, 427.

2 HORVÁTH János: *A Hymnus (1823. január 22.)*, *Napkelet*, 1923, I, 98.; HORVÁTH János: *Tanulmányok*, Bp., 1956, 185.

3 ÚJVÁRI Lajos: *Kölcsey és Hymnusa*, Új Magyar Museum [Kassa], (2) 1944/4/2, 196–205.

4 *Szent Biblia*, ford. KÁROLI Gáspár, Vizsoly, 1590.

5 Vö. RENÉ GIRARD: *Le Bouc émissaire*, Editions Grasset & Fasquelle, 1982, 305.

6 Hans-Josef KLAUCK: *Der erste Johannesbrief*, Zürich, Braunschweig, Neukirchen-Vluyn, 1991, 103–105.

7 Vö. Papp Vilmos cikkével, mely 5Mózes 26,5–10 analógiájára értelmezi e sort. *A reménység himnusza*, Keresztyné nevelés, 1996/4, 4.

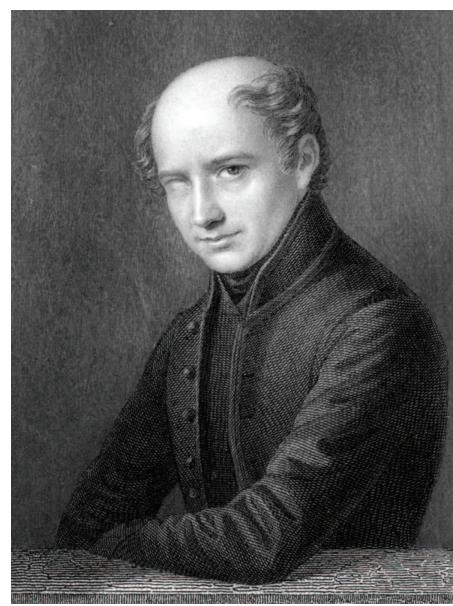
8 Erre a lehetőségre Szilágyi Márton hívta fel a figyelmemet; ezúton köszönöm neki.

9 A „feléje” szót e versben (Kölcsey kelet-magyarországi, „e”-ző nyelvjárására hivatkozva) már Martinkó András „föleje” értelemben olvasta, aki ezt a (helyes) olvasatot így indokolta: „Védőpajzsot, védő kart nem valaki felé szoktunk nyújtani, hanem valaki fölé szoktunk tartani.” (MARTINKÓ András: *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?* Bp., 1983, 106–107.) De a mi szokásunk mint analógia itt félrevezető, hiszen hiába nyújtánánk valaki fölé védőpajzsot, „ha küzd ellenséggel”, azzal csak a felülről érkező csapások vagy lövedékek ellen védenénk meg, de az előlről, oldalról vagy hátulról jövőekkel szemben nem; az utóbbiakat csak akkor háríthatja el a küzdő fölé nyújtott védő kar, ha az egyszerre minden irányból tud oltalmazni, ami már csak természetfölötti módon lehetséges, ahogy például Zeusz tehet sérthetetlenül egy harcost az aigisz fölébe tartásával.

10 GYULAI Pál: *Kölcsey Ferenc = GYULAI Pál: Emlékbeszédek*, I–II, 1902, I, 292.

11 KÖLCSEY Ferenc: *Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett = Kölcsey Ferenc Összes Művei*, s. a. r. SZAUDER Józsefné és SZAUDER József, 1960, I, 715, 722.

12 TOLDY Ferenc: *Pillantás Kazinczy írói pályájára = Toldy, 1888, II, 176–191.; Kazinczy Ferenc évszázados örömemléke Eperjesen*, november 1. 1859. esztendőben, Sárospatak, 1859, 6–7, 9.; Kazinczy-emlény, 1860, 172.; Szabó, 1860, 2, 54.

Anton Einsle festménye után, Barabás Miklós rajza után Karl Mahlknecht: *Kölcsey Ferenc*, 1840, acélmetszet, papír, 174 x 125 mm (MNM, MTKCs, foto: Király Attila)

A *Hymnus* szakralitásáról

CS. VARGA ISTVÁN

Kölcsey Ferenc kivételes *ingenium*, erkölcsi géniusz volt. A *Hymnus* révén vált a magyar nemzeti azonosságtudat megkerülhetetlen személyiségévé. Önmagát, testi gyengeségeit győzte le, betegségein lett úrrá, hogy alkothasson, a közösség hasznos tagja lehessen. A *Hymnus* anyanyelvünk nemzeti önazonosságot meghatározó remekműve: a magyar kultúra, irodalom és zeneirodalom protokanonikus textusa és dallama. Államiságunk, nemzeti létünk látható szimbólumai, felségjelvényei közül (Szent Korona, orszá zászló, országcímer) a *Hymnus* reprezentálja talán leginkább a magyar nemzet egységét, múltját, s reménybeli jövőjét.

Kölcsey 1815–17-ben „iszonyú hánykódásban” végletes állapotokat élt át. 1818–1823 között részleges munkakép telenséggel küzdött. Műveiben a táj barnává, a tér üressé változott. Czeizel Endre szerint az öngyógyítás csodája történt Kölcseyvel, amikor rájött, hogy helyzetén „változtatni kénytelen”. Szerintem pedig a „Nem közénk való” (Wesselényi Miklós), melankóliára hajló, sokat szenvedett költőben a kegyelem csodája ment végbe. Felismerte és követte az itt és most parancsát: a nemzet és haladás útját választotta. A *Huszárban* kimondta a jelszavakat: „Hass, alkoss, gyarapíts...” A nemzeti sorsot formáló bal- és jó szerencsével küzdve megfogalmazta a reformkor szellemi stratégiáját. Aztán azt tette, amit a *Parainesis*-ben hirdet: „Az élet fő célja: a tett. Tehát tégy!”

A 'hymnus' a 'hümnosz' főnévből ered, műfaji megnevezése: 'dicsőítő ének'. Igei alakja 'dicsérni, magasztalni' jelentésű: 'hümneó'. Eredeti formájában az ógörög 'hümnosz', a latin 'hymnus' rítusköltészeti alkotás, a szertartásirodalom része, közeli rokona az imádságnak:

Pérel Zsuzsa: *Hymnus*, gobelin, gyapjú, selyem, pamut, 160 x 240 cm, 1996
(Iparművészeti Múzeum, foto: Szélényi Károly, Magyar Képek) Pérel Zsuzsát e műalkotásáért Kölcsey-emléklappal tüntették ki.

Istent dicsőítő, vallásos imádságot jelöl, közösségi, kultikus ünnepekhez kapcsolódik.

Kölcsey a nemzeti himnuszok fénykorában a vallásos költészet egyik legrégebbi formáját újította meg. Himnuszunk a keresztény hithűség, a magyar függetlenség és szabadságvágy ragyogó kifejezője: a teljesség ígérete, Kölcsey művei között az egyetlen, amely bizonyos mértékig és mélységig tematikusan is szakrális. Régi protestáns énekek, a *Biblia*, a *Miatyánk* és katolikus prédikációk gondolatai, kifejezései is megcsendülnek benne. Textusát és dallamát az utókor megszentelte, kultikus közösségi alkotássá avatta, a befogadói attitűd miatt szekularizált világunkban is legszentebb nemzeti imádságunknak tartjuk. Értelmezésekor a transzcendens dimenzióra, a versimádság ismérveire, a *Biblia* és a *Miatyánk* sugallataira, inspirációira is figyelni kell.

A latin textus (*Pater noster*) nagyszerű tagoltsága és ritmikája a magyar fordításban is érződik. A *Hymnus* első sora a *Miatyánk* megszólító szavára emlékeztet, a felszólító módú ige kérést fejez ki: „Isten, áldd meg a magyart...” A *Miatyánk* első szava: a „Pater”, a *Hymnus*ban: az „Isten”, a megszólított, akitől a lírai Én áldást, segítséget kér és remél. A „Sanctificetur nomen tuum – Szenteltesd meg a te neved” fordított irányú analógiás párhuzama az „Isten áldd meg a Magyar!” kérésnek. Az áldáskérő nyitányt két hálaadó strófa, majd négyversszakos bűnbánati vallomás követi.

A *Hymnus* ránk maradt kéziratában a költő nagybetűvel írta a „Magyart”. A szerző sajátkező, ultima manus változatában, amint Erkel megzenésített művének első nyomtatott verziójában is nagybetűvel szerepel: költői jelképséggel, áttétellel a „magyarság” egészére vonatkozik. Az „a” névelőnek Erkel fenséges zenéjében is hangsúlyozottan kiemelő („unic”) funkciója van.

A „Jó kedvvel, bőséggel” áldáskérésre Ézsaiás könyvének 25. fejezetében maga az isteni Ige biztat bennünket: „Ez esztendőt megáldjad, ez esztendőt megáldjad, kegyelmedből Úr Isten! Bő zsírral ékesítsed, bő zsírral ékesítsed, te szent Jehova Isten...” A. Molnár Ferenc bizonyítja: a „Jó kedvvel, bőséggel” kulcsszavai mást, többet jelentettek a régi magyarságban, mint a mai köztudatban. A *magyar nyelv értelmező szótára* szerint a ’jókedv’, örömteli, megelégedett kedélyállapot, vidám hangulat”. A „Jókedvvel, bőséggel” és a „Hozz rá víg esztendőt” nem csak mai értelemben vett „jóked-

vet”, „bőséget” és „víg esztendőt” jelent.

Régtől adatolhatóan a ’jókedv’, ’jó kedv’ olyan sajátos jelentést is tartalmaz, amelyet nyelvtörténeti szótáraink is számon tartanak: ’kegyelem’, ’kegy’, ’szeretetteljes jóindulat’. A „bőséggel” a *Hymnus*ban nemcsak „anyagi jólétet, gazdagságot”, hanem szellemi-lelki értelemben a ’bőségesen’ jelentést is tartalmazza. Kölcsey arra kéri Istent, hogy a magyarságot kegyesen, kegyelmesen és bőségesen áldja meg. Nem zárható ki a ’jó kedv’ ’öröm’, ’megelégedettség’ jelentése sem, de a remekmű mondanivalója, stílusa, szerkezete, a nyitó és záró verszaka is a fohász-jelleget bizonyítja.

„Nyújts feléje védő kart, / Ha küzd ellenséggel” sorpár értelmezésében kulcsfogalom az isteni áldás, bőség, az ellenségtől védettség. A „védő kar” motívum az Ószövetségben gyakori, átvitt értelemben az erő, hatalom kifejezésére szolgál. A „kinyújtott karral” annyit tesz, mint „nagy erővel, hatalommal”. Az „Isten karja” az Úr hatalmára utal. Isten egy-egy személyért ritkán mutatja meg karjának erejét, de gyakran megteszi ezt az egész népért, hívó közösségért.

Példaként Balassi *Egy könyörgés* című versének első strófáját is idézem: „Nincs már hova lennem, kegyelmes Istenem, / Mert körülvett engem szörnyű veszedelem / Segedelmem, légy mellettem, ne hagyj megsegyenednem!” (Kodály Zoltán is megragadta ennek a *de profundis* kiáltásnak az emberi hitele.) A segélykérő fohász a kurucok legszebb énekét, a *Rákóczi-nóta* könyörgését is emlékeztetünkbe idézi: „Nézz reánk, Úr! a mennyből, / Ments meg, kérünk, minket ily csúf / Ellenségtől!” A Szent István-i Szent Jobbot is asszociálhatjuk a „védő kar” jelentésköréhez, mint Szent László csatabárdot forgató, az országot megvédő, a magyar szüzet a lányrabló kuntól megmentő erős karját, avagy Hunyadi törökverő karját.

„Bal sors akit régen tép” – A „balsors” a keret-versszakokban hangzik fel, ám a vers egészében nyer teljes körű értelmet. A „Hozz rá víg esztendőt...” hosszabb időszakra, az egész jövőre vonatkozik. Az „Úr kegyelmének esztendeje”, „az Úr jó kedvének esztendeje” bibliai szókép. Ézsaiás csodálatos kegyelmi ígérete hangzik így: „Hirdetem az Úrnak kedves esztendejét”.

A második versszakot szimbolikus, országcímeres kép zárja: „S merre zúgnak hajbai / Tiszának, Dunának, / Árpád hős magzatjai / Felvirágoznak.”

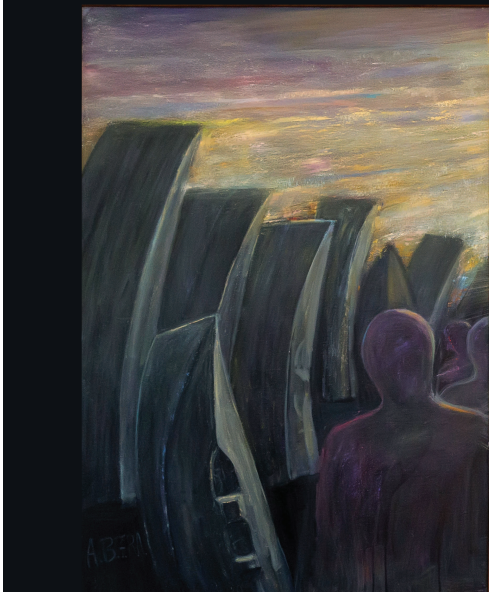
A magyar jókívánság- és áldáskívánság formulája szerint a hármasság jegyében kívánunk „bort, búzát, békességet”. A *Hymnus*ban templomi énekléskor orgonakísérettel zeng a hálaadás: „Értünk Kunság mezein / Ért kalászt lengettél, / Tokaj szőlővesszein / Nektárt csepegtetél.” A mező, a kalász, a világhíres tokaji bor, az aszúra utaló nektár a magyar valóság és élet kulcsszavai. Testet-lelket tápláló étel a kalász, ital a nektár, amelyek a kereszténység szakrális jegyei is: a kenyér és a bor szentség, az áldás hordozója, az üdvösség és az életöröm forrása. „A kenyér és bor színe alatt” folytatódik a szent áldozat.

A *Miatyánk*ban a mindennapi kenyérkérés után következik a „*bocsásd meg vétkeinket*”. Kereszténységünk bizonyítéka a *Hymnus* gyónásmélységű és értelmű bűnbevallása: „Mebűnhödté már e nép / A múltat s jövendő!”

Barsi Balázs fejti ki: itt nem annyira konkrétan a múltról, jelenről és a jövőről van szó, mert a „múltat s jövendő” inkább költői nyomatékosításra szolgál, semmint időbeli tagolásra. A *Hymnus* nem pesszimista, hanem reményt esedlő kicsengésű mű. Lírai hőse úgy áll Isten színe elé, hogy tudja: a büntetést, amit bűneink miatt megérdemeltünk, azt megszenvedtük, kiálltuk, levezekeltük: megbűnhödtük.

A háttérben álló teológiai-filozófiai kérdés lényege: „Hogyan lehet a múltat megbűnhödni és egyszerre a jövendőt is, amikor még a jelenben élünk, ha Isten igazságos?” Az egykori püspök, Hegedűs Lóránt szerint Kölcsey Ézsaiás próféta 40. fejezetének 2. versére építi mondanivalóját, tehát igei ihletés alapján fogalmaz. A babiloni fogság végét látó próféta hirdeti: „Szóljatok Jeruzsálem szívéhez, vége van nyomorúságának, hiszen kétszeresen sújtotta őt az Úr keze minden bűneiért.”

Figyelmeztető erejű intonáció vezet be a megystrofás bűnbánati szakaszba, amely kimondja: a magyarság nem tudott méltón élni az Úr ajándékaival, a kereszténység erényeivel: „Vár állott, most kőhalom...” A bűn következménye a büntetés, a pusztulás. (Költőink szerették idealizálni a „régicdsőséget”, és túlozni őseink „vétkei”.) A negyedik versszakban a mongol pusztítást és a törökrokdulást, az ötödikben az önpusztítást, a hatodikban a hazafiatlanságot, a hetedikben a bizalomvesztés okát nevezi meg a költő logikai és történelmi sorrendben – az ok és következmény kauzális láncolatában. A bűntudatra ébresztés a szám-

„Ne félj, mond egykor Wes-selényi, Isten a magyart mint választott népét nem hagyja el. Meg kell vallani: e választott nép semmivel sem jobb, mint ama más-
sik, melyet Isten hosszú türelem után végre széjjel-szórt. Azonban csakugyan nyilvántalók rajtunk az isteni pártfogás jelei; mert anélkül, saját bűneink következtetésében, már régen el kellett vala sűlyednünk.”

■ (Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési Napló*)

vetés, erkölcsi szembesülés, a megújulás forrásává válik: „Az ígéret Istene felnyitja a történelmet... Az Isten elé helyezve a rossz az ígéret áramába kerül, a büntetést lényegében a jövő felé irányul.” (Paul Ricoeur) Magyarország *defensor fidei, propugnaculum christianitatis, Vormauer, Bollwerk des Christentums*: a hit, a kereszténység védelmezője, védőfala, védőbástyája volt. A *fertilitas* és *propugnaculum* toposzát a *ruina Hungariae* képei követik. Isten ránk mért büntetése miatt eltűnt régi *virtus bellica* és *fama bona*: „Hányszor zengett ajkain / Ozmán vad népének / Vert hadunk csonthalmain / Győzedelmi ének!”

Kölcsey nem sorolja, köztudottnak veszi a bűnöket. Egyetlen főbenjáró vétket emel ki, amelyben a bajok legfőbb okát látja. Mohácsot a széthúzás, az önpusztítás, a nemzeti egység hiánya tette végzetessé, miatta szűnt meg a középkori, szuverén Magyarország: „Hányszor támadt tenfiad, / Szép hazám kebledre, / S lettél magzatod miatt / Magzatod hamvvedre!” A bűnhődés, a nyomorúság történelmi képsora jelen idejűvé válik, eljut a költő saját koráig.

Kölcseyre erősen hatottak a pusztulás, a nemzetsors toposzai: a *querela* (siralom) toposza, az *adhortatio* motívuma, Josephus Flavius allegóriáivá növelt zsidósors példázata. Zrínyi *resolutio*ja iránymutató Kölcsey számára. A barokk szemléletben a török: *flagellum Dei, virga Dei* – Isten ostora, vesszeje. Zrínyi magyar és horvát vitézeivel, a maradékok maradékaival (*reliquiae reliquiarum*) a *Regnum Hungariae*, a *fertilitas Pannoniae* védelmezője. Kölcsey követte Zrínyi bűn- és bűnhődés-szem-

léletét. A *concordia Christiana* szellemében felülemelkedett a felekezeti megosztottságon. (Bitskey István: *A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban*, Akadémiai székfoglaló, 2004. október 11.)

A *Hymnus* költője Istenre hagyatkozik, a kegyelemben bíz. Áttekintve a magyarság vészterhes történelmét, a keretes vers végén fontossági sorrendet és ígét cserél: „Szánd meg Isten a Magyart...” Isten kapcsolatba lép a megtérő, bűnbánó emberrel, helyreállítja vele az életközösséget a kegyelem jegyében, mert „Isten nem akarja a bűnös halálát” (Jer 18,1–10 stb.). A bűnbánat a kegyelmi állapot helyreállítása, a bűn következményétől, a büntetéstől válthatja meg az embert. Az *Újszövetségben* a kegyelem ingyenes isteni ajándék, nem jog; nem lehet kikövetelni, sem kikényszeríteni, még megszolgálni sem, mert kiérdemelhetetlen. A rómabeliekhez (9,16) ezt írja kegyelemről: „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei”, amely Károli Gáspár fordításában ezt jelenti: „Annakokáért tehát nem azé, aki akarja, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené”.

Istenről és a kegyelemről csak analógiák segítségével beszélhetünk: „Isten a szeretet”. Szent Ágoston óta a nyugati kegyelemtanban előtérbe került az ún. „külső” kegyelem. A keresztény ember a kegyelmi élet örököse, rajta nyugszik az Isten Lelke. (Róm 8,11; Ef 4,30) A kegyelem: megszabadulás a bűntől, a gonosz hatalmától. Pál apostol szerint: „Ahol az Úr lelke, ott a szabadság” (2 Kor 3,17). Szent Pál krisztológiája a kiengesztelődés, megigazulás, újjászületés

megváltástanával áll összefüggésben. A *Miatyánk* záró kérése latinul és a Károli-féle Biblia szerint: „sed libera nos a malo – szabadíts meg minket a gonosztól.” Az imaformulához hasonlóan, keretesen zárul a *Hymnus*: a „jókedv” és „bőség” helyett a költő a magyarságért – „kit vésszek hányának” – az isteni irgalomért, szánalomért esdekelt: „Szánd meg Isten a magyart” Mindezt abban a hitben teszi: „Meggühödte már e nép / A múltat s jövődöt!”

Kölcsey a Mindenhatóhoz fordul kegyelemért, dicsőségét zengi, kegyelmét kéri, könyörgi. Nemzeti imádságunk szakrális-spirituális dimenziója nem lezárja, hanem megnyitja a távlatot. A *Hymnus* éneklő lélekben fölfelé, a „Mennyei Jeruzsálem” felé tekint. A versimádság föld és ég között hidat épít, a lelki dimenzióban létrejön a *communio*, a tulajdonképpeni szellemi-lelki közösség: „Isten, áldd meg a magyart [...] Szánd meg Isten a magyart [...] Nyújts feléje védő kart...”

A *Hymnus* – hazai nyelveken

KISS GY. CSABA

Kölcsey Ferenc nemzeti jelképpé vált versének fordításait és kultusztörténetét vizsgálva nem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy a költemény keletkezésének idején – csakúgy, mint a modern magyar nemzettudat kialakulásának meghatározó évtizedeiben – Magyarország többnyelvű ország volt. A magyar nemzeti mozgalom számára pedig, s ez egyáltalán nem számított különlegességnek Közép-Európa keleti felén, a nemzeti önazonosság és műveltség alapvető tényezője lett az egynyelvűség. Abban az országban, melyet Csaplovics János (alias Johannes von Csaplovics vagy Ján Čaplovič), a szlovák születésű, munkáit többnyire németül jegyző, hazai a közös haza fiának valló tudós, a hazai néprajztudomány úttörője 1829-ben joggal úgy jellemezte: Európa kicsiben (Gemälde von Ungern, 1829). Ismeretes, hogy a magyar államnyelvért folytatott politikai küzdelem kezdőpontjának az az 1790-es országgyűlés tekinthető, melyet a magyar közösségi emlékezet egyébként nem tart számon jelentőségének megfelelően. A XVI. számú törvénycikk úgy határozott, hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használatni.” Nyilvánvalóan a II. József által képviselt németesítő politikára szintén választ kívánt adni a törvényhozók döntése, miképpen az is természetes volt, hogy a közügyek intézésére ekkor már egyre kevésbé alkalmas a latin, de várható volt ellenézés az ország nem magyar lakói részéről is, aminek a horvát követek határozottan kifejezést is adtak. Kérdés volt tehát, hogy a modern nemzet megteremtéséhez vezető úton hogyan sikerül válaszolni a többnyelvű ország sajátos dilemmáira. A felvilágosodás gondolkodásában jelen volt a közös haza – benne a különböző nyelvű közösségek – egysége, a hungarus hagyomány. Voltak, akik

a nyelvek toleráns egymás mellett élése mellett érveltek. Érdemes idézni a statisztikus Magda Pált: „Azért tehát, hogy Magyarországban sokan beszélünk németül és tótul, nem Német és Cseh, hanem Magyar Országnak vagyunk Polgárai. Szabad legyen a Magyar Polgárnak szint úgy mint deákul, tótul és németül tetszés szerint beszélni és írni is.”¹ Tizenkét évvel később az ún. Pyrker-pörben Toldy Ferencék Kazinczy németből készített fordítása kapcsán viszont már egyértelmű elkötelezettséget várnak el a magyar nyelvűség mellett.

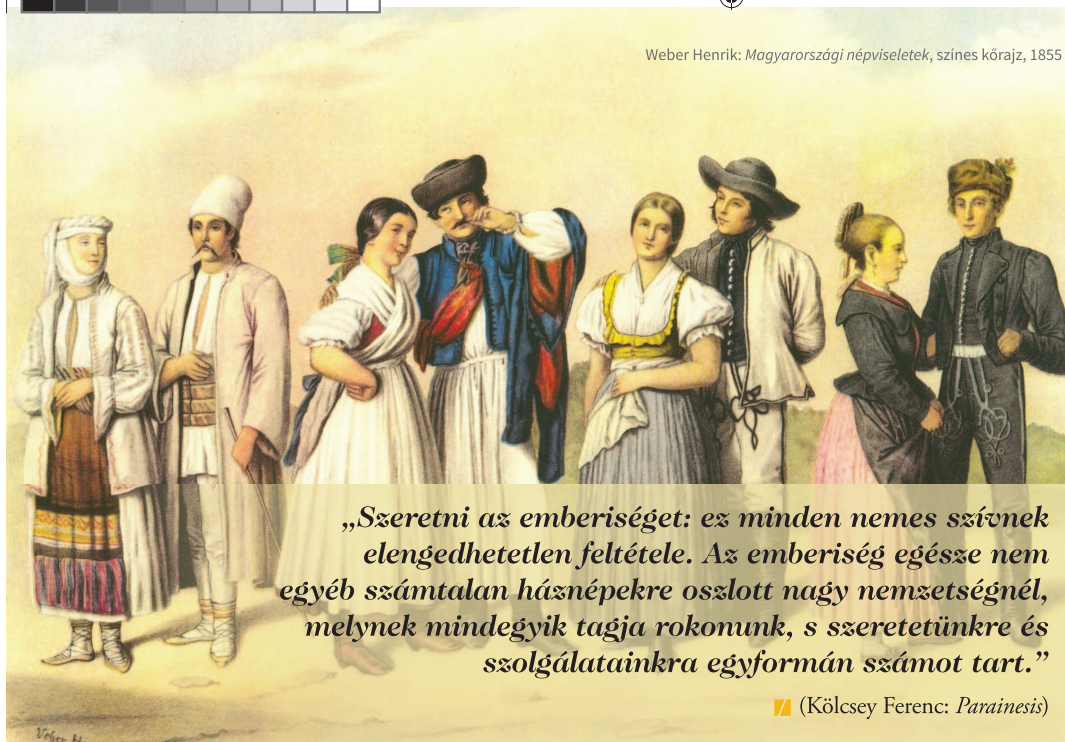
Ebben az áttekintésben a *Hymnus* hazai fordításairól kívánunk – nem teljes – képet adni.

1844-ben lett a magyar nyelv államnyelv, ez egyúttal a *Hymnus* megzenésítésének éve, aminek nagy jelentősége volt kultusza szempontjából. Ettől az évtől kezdve az országgyűlésben, az oktatásban és a törvénykezésben meghatározó szerephez jutott a magyar nyelv, ám tudjuk, hogy korántsem jutott ezzel nyugópontra a hazai nyelvek együttélésének a kérdése. A gyakorlatban egyébként számos területen (a népiskoláktól a megyegyűléseken át a gazdasági, társasági és vallási életig) érvényesülhettek az ország más nyelvei. Még az is elmondható, hogy ezeken a nyelveken – bármennyire különösnek látszik is – szintén megtalálhatók a Magyarországhoz mint hazához fűződő identitás kifejeződései.

Többek között ezért tartom jogosnak a múltba visszatekintve hazai nyelvekről beszélni. Hazai nyelvek, amelyek persze a miénktől különböznek, de mégsem úgy idegenek, mint azok, amelyeknek semmi közük nem volt az országhoz. Kulturális örökségünket tekintve pedig közéjük tartozik „apanyelvünk”, a latin. Így nevezném hazai nyelvnek a horvátot, németet, románt, ruszint, szerbet,

szlovákot és szlovént. Bizonyos fokig természetes volt, hogy a többnyelvű országban kezdtek lefordítani hazai nyelvekre azt a verset, amely az 1840-es évektől vált fokozatosan magyar nemzeti jelképpé. Persze rögtön azt is hozzá kell tenni, hogy a modern nemzeté válás összetett folyamatában a közös haza számos, nem magyar anyanyelvű polgára szembekerült a „Nyelvében él a nemzet” gondolatával, ha az a nyelv csupán a magyar lehetett. Mások viszont föltehetően úgy gondolták, hogy az anyanyelvükön megszólaló magyar himnusz erősítheti a hazában élő népek összetartozását. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy nemzeti feszültségek idején – s ilyenek gyakran voltak az elmúlt kétszáz évben Közép-Európában – a jelképek ellenérezést is kiválthattak. Különösen akkor, ha vannak olyan népcsoportok az országban, amelyek nem óhajtanak azonosulni a magát államnemzetnek tekintő többség szimbólumaival. Magyarországon a 19. század végétől találkozhattunk ilyen esetekkel. Egyes nemzetiségi vidékeken a *Hymnust* a magyarosítás eszközének tartották. Tanították a népiskolában, és az ünnepségeken magyarul kellett énekelni.

Nem egy irodalmi műben olvashatunk a magyar himnusszal kapcsolatos botrányokról a szlovákoknál, a románoknál és a horvátoknál. Például Ján Čaják szlovák író *Rodina Rovesnych (A Rovesny család, 1909)* című regényében. Miroslav Krleža, a 20. századi horvát irodalom klasszikusa a legenda szerint pedig fegyelmit kapott, mert nem volt hajlandó énekelni a pécsi hadapródiskolában. Szomorú firtora a közép-európai sorsnak, hogy 1920 után az utódállamokban a magyar himnusz nyilvános éneklése számított kihágásnak. Emlékezetes képet festett egy ilyen érsekújvári esetről *Iskola a magyarságra* című visszaemlékezésében (Budapest, 1939) Jöcsik Lajos.

„Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépkekre oszlott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart.”

■ (Kölcsey Ferenc: *Parainesis*)

Az viszont nem állja meg a helyét, amiről jó évtizede Elena Mannová, jeles szlovák történész írt, hogy a Gotterhaltéval, az osztrák császárhimnusszal (amelynek volt cseh, magyar, lengyel, horvát, szlovén, román, olasz, ukrán és újhéber változata) ellentétben Kölcsey versét nem fordították volna le hazai nyelvekre.² 1902-ben készítette a szlovák fordítást Margócsy József evangélikus lelkész és egyháztörténész (1837–1917), aki a losonci állami tanítóképzőben a szlovák nyelv tanára volt.³ Külön kutatást érdemelne a hazai nem magyar nyelvű tankönyvek vizsgálata. Ezekben az olvasókönyvekben, elemi vagy polgári iskolai tankönyvekben legtöbbször a *Hymnus* első verszaka kapott helyet. Bizonyára nem véletlen, hogy számos német fordítása született Kölcsey költeményének. Nagy szerepet játszott ebben a hazai németiség jelentős részének magyarországi patriotizmusa. A Petőfit fordító Karl Maria Kertbeny (1824–1882) 1854-ben jelentette meg átköltését fordításkötetében.⁴ A *Hymnus* következő német változata 1873-ban látott napvilágot, ennek Julius Nordheim volt a fordítója.⁵ A magyar költészet érdemes német fordítói közé tartozott Gustav Steinacker (1809–1877) bécsi születésű evangélikus lelkész, aki 1874-ben adta ki fordításkötetét, melyben szintén helyet kapott Kölcsey verse.⁶

Kevésbé ismert tény, hogy a teljes *Hymnus* első olasz fordítása még az első világháború előtt született. Kölcsey verseinek és versfordításainak 2001-ben megjelent kritikai kiadása nem tünteti föl Antonio Fonda (1852–1913) Dalmáciá-

ban született, tanítóképzőt végzett, majd 1873-ban került Fiumébe, mintegy 36 esztendőn keresztül tanított olaszul földrajzot és történelmet a kikötőváros iskoláiban, emellett verseket írt, tankönyveket fordított és kritikákat közölt. 1908-ban jelent meg fordításában *Az ember tragédiája* olaszul. Halála után három évvel került bele Kölcsey *Hymnus*ának fordítása a magyar eredeti mellett a fiumei polgári iskolák olasz nyelvű magyar irodalmi olvasókönyvébe.⁷

Horvát-Szlavonország az 1868-as magyar–horvát kiegyezés után széleskörű autonómiát élvezett, s ebbe beletartozott a saját nemzeti jelképek használatának a joga. Antun Mihanović 1835-ben tette közzé *Szép hazánk* című költeményét, melyet a horvát közvélemény az 1891-es zágrábi országos gazdasági kiállítástól kezdve fogadott el nemzeti jelképnek. A magyar himnuszra nem kevesen úgy tekintettek a Dráván túl, mint nálunk a Gotterhaltéra. Így nem is került napirendre Kölcsey versének horvát fordítása. Készült viszont a magyarországi horvátok bunyevác nyelvváltozatában *Hymnus*-fordítás iskolai olvasókönyv számára.⁸

Újabb horvát fordítása 2003-ban született Zeljka Corak neves műfordító, esszéista tollából; először a Horvát Írószövetségben hangzott el, nyomtatásban pedig a Vijenac című kéthetente megjelenő lapban látott napvilágot.⁹

Az egykori Nyugat-Magyarország – Vas és Zala – szlovénjai évszázadokon keresztül használtak egy regionális nyelvet. Magyarul vendnek nevezték ezt a

Ezt a fordítást jelentette meg 1942-ben (amikor a Vendvidék néhány évig ismét Magyarországhoz tartozott) a helyi Evangélikus Kalendárium.¹⁰ Művelődéstörténeti érdekesség, hogy irodalmi szlovén nyelven ugyan máig nem létezik Kölcsey verse, 2004-ben azonban új változatban jelent meg Szentgotthárdon muravidéki nyelvváltozatban Suzana Guoth szombathelyi tanár fordításában.¹¹

1 MAGDA Pál: *Magyar Országának és a határozó vidékének legújabb statisztikai és geográfiai leírása*, Pest, 1819.

2 MANNOVÁ, Elena: *Kolektivna identita Slovákov = Na začiatku storočia, 1901–1914*, szerk. Dušan Kováč, Bratislava, 2004, 266.

3 MARGÓCSY József: *Tót nyelvre áttett hazafias költemények*, Losonc, 1902. Második kiadása 1914-ben jelent meg. Az első kiadásban fordítástechnikai megjegyzésekkel magyarázta eljárását. Karol Tomis szlovák irodalomtörténész (Irodalomtörténeti Közlemények, 1999/12.) Margócsy fordításait alacsony színvonalúnak ítélte.

4 KERTBENY, Karl Maria: *Album hundert ungarischer Dichter*, Dresden–Pest, 1854, 84–86.

5 NORDHEIM, Julius: *Ungarische Gedichte*, Budapest, 1873, 5–7.

6 STEINACKER, Gustav: *Ungarische Lyriker von Alexander Kisfaludy bis auf die neueste Zeit*, Leipzig–Pest 1974, 52–54.

7 SUSMEL, Eduardo: *Lecture ungheresi, Parte 2., Per le scuole cittadine e medie della città di Fiume*, Fiume, 1916, 333–334.

8 *Himna* (Fordító megjelölése nélkül) = *Bunjevacka i sokacka citanka*, Szent István Társulat, Budapest, 1939, 8.

9 CORAK, Zeljka: *Dan madarske kulture – rodendan madarske himne (A magyar kultúra napja – a magyar himnusz születésnapja) = Vijenac (Zágráb)* 2004. január 22.

10 *Himnusz = Evangélski kalendar (Naptár)* 1942, 49.

11 Ferenc KÖLCSEY: *Himna (prekmurski prevod) = Porabje (Monoster)* 2004. február 12. 7.

Kölcsey Ferenc: *Csolnokon*

MAKAY GUSZTÁV

A *Csolnokon* – irodalomtörténetírásunk megállapítása szerint is – a legszebb műnépdalok egyike költészetünkben.

Az 1820-as évek elején Kölcsey Ferenc (1790–1838), aki addig görögös (időmértekes) formákban elvont ideálról dalló, szentimentális költeményeket írt, a népköltészet iránt mutat egyre erősödő érdeklődést. Ő maga is próbál nem saját népünk eredeti költészetéből, hanem idegen tőről (a latin nyelvű közös európai keresztény irodalomból) sarjadt a feudalizmus magyarországi kialakulása idején. Az a felfogás gyökeredzett meg benne, hogy irodalmunkat vissza kell vezetni a népköltészet üde forrása-ihoz, illetőleg a népies költészetet kell „megnemesíteni”, fölemelni műköltői magaslatra. (Ezeket az elveket fejti ki később *Nemzeti hagyományok* című tanulmányában.) Ehhez akart hozzájárulni a maga népdal-kísérleteivel.

Másfelől nem véletlen, hogy nemesi költőink – Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza és Kölcsey – az 1820-as évek táján általában a magyar népköltészet felé fordulnak. Nem pusztán irodalmi divat volt ez. A reformküzdelmek közeledtét jelzi ez az érdeklődés – reformkorszakét, amelyben az elnyomott nép, a jobbágy-ság politikai szempontból is az érdeklődés előterébe kerül. (Nemsokára a politika nyilvános porondján, a megyei és országgyűlésen is küzdeni fog Kölcsey a népért.) A saját osztályukból kiábrándult nemesi költők valamennyien becsülni kezdek népünk eredeti költészetét, népdalutánezakat írnak és jelentetnek meg. Ebbe az áramlatba kerül bele Kölcsey is.

A *Csolnokon* azért érdekes és vonzó, mert a költő mindnyájunktól átélhető, egyéni érzelmét vallja meg a népköltészetből ellesett formában: érzelmes vágyódás és népi forma olvad össze benne. A sóvárgás, az epedés volt addig is Kölcsey lírai verseinek fő motívuma, de ez a sóvárgás legtöbbször testetlen, elvont formában jutott kifejezésre, a költő nem tudott plaszticitást adni vágyainak. Az itt megjelenő sóvárgás, elvágódás konkrét. Okait is ismerjük. Nagy része van benne Kölcsey szerelemvágynak. Ez a tiszta lelkű, nemes költő, aki kisgyermek korában himlő következtében elvesztette fél szeme világát, férfiúi magányosságban élte le egész életét. Csak édes kinnal epedve sóvárgott valami „mennyei lyánka”, „keblének ideálja”, az „arany szerelem” után. Ez a mélabús szerelmi vágyakozás, a boldogság vágya fonódik bele a *Csolnokon*ba is. De elvágódott Kölcsey a vidéki nemes életformából, műveletlen, durva lelkű nemestársai közül és szatmáresekei birtokának sivár környezetéből, a vadvizekkel körülvárt „vész-es part” reménytelenségéből is. Valami nemesebb, szellemibb, eszményekkel benépesített környezetbe vágott. Tulajdonképpen Pestre szeretett volna költözni, szellemi emberek, megértő barátok közé, akikkel együtt volt joggyakorlata idején, 1810 körül, de birtokai nem jövedelmeztek annyit, hogy ezt megengedhette volna magának. Innen a vágy valami „más, jobb határra”, „boldog határra”, amelyet a versben idilli természeti környezet jelképez: kis tanyácskával, szép tavaszi ég alatt, zöld fák között, patak mellett, s a kunyhófedél alatt „hű kegyes nyitna rá remegő kart”...

Ezek a költemény ihlető motívumai. A forma, amelyben megjelennek, a műnépdal műfaja. A költő dalbeli magatartása zavartalan: a vízen ringó csónak és a fölötté elvonuló darvak természetes keretet adnak az álmodozás megindulásához. Kölcsey finom művészettel választja meg az élményszerű keretet. Ő is megéri (akárcsak később Vajda János), hogy a habzó víz tetején lebegő csónak – ég

és föld között – a legstílusosabb költői megindítója az álmodozó eszmélkedésnek. Ezt a keretet múlt időben vázolja fel (ültem, láték), mintegy visszaemlékezve élményére, de már az első versszak második felében szinte újból beleéli magát az álmodozásba. A gondolatok rajzását megindító darvak, amelyek „égi vándorként” a szabad mozgás és egy távoli, boldogabb világ képzetét idézik fel, jól ismert motívuma a magyar népköltészetnek. (Már Balassi bujdosó énekeibe is onnan került be.) Népdalszerű a versnyitó megállapítás átmenete megszólításba (a darvakhoz), a refrénszerű strofazárdaék (az első és utolsó versszak végén) és az ismétlés is.

A vers gerincét az idilli álmokképek alkotják. Ezek szintén népi jellegűek, csak a tanyácska, az ömledezék, a hű kegyes és a remegő kar kifejezések vallanak műköltőre. (A csónak nyelvújításkori szóalak.) A költő az ábrándképek közepette sem veszi el a valóság tudatát, nem olvad fel teljesen az álmodozásban. Erre vall a negyedik versszakban az „Isten hozád, csónak, S te vész-es part!” felkiáltás: mintha a költő valóságosan is átlépne a csónakból vágyainak álmvilágába. Anál szívemarkolóbb a lemondó panasz az utolsó versszakban. Ebben megismétlődik az első versszakban ismerttetett élménykeret, de itt már jelen időben (ülök, hallok). Ez azt jelzi, hogy a költő mintegy felocsúdott álmodozásából, és az ábrándok szívárványló egéből fájó tehetetlenséggel visszatért élete valóságának világába. („Sorsom, ah, nem adta Szállnom veled!”)

Az olvasó mindvégig megértéssel, rokonszenvvel tudja követni a költő álmodozását, bele tudja élni magát helyzetébe. Ez a vers élményi hatásának egyik titka. A másik: a tiszta dallamú, szép rímekben csendülő népdalszerű forma, amely természetesen kapcsolódik össze a kétütemű, hat- és négyszótagos sorokat változó hangstílusos verseléssel.

Kölcsey Ferenc

CSOLNAKON ””

Ültem csolnakomban
Habzó vizen,
Hallék zúgni darvat
Röptébe fenn.
Röpűlsz égi vándor,
Föld s víz felett,
Vajha szállni tudnék
Én is veled!

Indulnál keresni
Más jobb határt,
Langy tavaszt, virítót,
S tenyésző nyárt.
Én is, hajh, keresnék
Szállván veled,
Más boldog határon
Hű fedelet!

Lelnék én tanyácskát,
És szép eget,
Hol telet ne látnék
S búfelleget;
Hol teljes reménnyel,
Mint szívárvány,
Tűnne fel minden nap
Más nap után.

S ott, hol esti szél leng
Zöld fák közül,
Forrás ömledezne
Kunyhóm körül.
Isten hozzád csolnak,
S te vészes part,
Hű kegyes nyit ott rám
Remegő kart.

Ülök csolnakomban
Habzó vizen,
Hallok zúgni darvat
Röptébe fenn.
Röpűlj égi vándor
Föld s víz felett,
Sorsom, ah, nem adta
Szállnom veled!

■ Cseke, 1822. december 28.

” Kölcsey Ferenc VANITATUM VANITAS

Itt az írás, forgassátok
Érett észsel, józanon,
S benne feltalálhatjátok
Mit tanít bölcs Salamon:
Miképp széles e világon
Minden épül hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó
Mind csak hiábaló!

Földünk egy kis hangyafészek,
Egy perchozta tünemény;
A villám és dörgő vészek
Csak méhdongás, s bolygó fény;
A történet röpkülése
Csak egy sóhajtás lengése;
Pára minden pompa s ék:
Egy ezred egy buborék.

Sándor csillogó pályája,
Nyúlvasadás, özfutás;
Etele dúló csordája
Patkánycsoport, foltdarázs;
Mátyás dicső csatázási,
Napoleon hódítási,
S waterlooi diadal:
Mind csak kakasviadal.

A virtus nagy tüneményi
Gőz, mit hagymáz lehele;
A kebel lángéreményi
Vértolulás kínjele;
A vég, melyet Sokrat ére,
Catónak kihulló vére,
S Zrínyi Miklós szent pora:
Egy bohóság láncsora.

És ti bölcssek, mit hozátok
Ami volna szép s jeles?
Mámorbírta koponyátok,
Plato s Aristoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.

Demosthen dörgő nyelvével
Szitkozódó halkufár;
Xenophon mézbeszédével
Rokka közt mesére vár;
Pindar égi szárnyalása
Forró hideg dadogása;
S Phidias amit farag,
Berovátkolt kódarab.

Mi az élet tűzfolyása?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zúgása?
Lepkeszárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hú vezéri,
Hit s remény a szűk pályán,
Tarka párák s szivárvány.

Holdvilág csak boldogságunk;
Füst a balsors, mely elszáll;
Gyertyaláng egész világunk;
Egy fúvással a halál.
Vársz hírt s halhatatlanságot?
Illat az, mely tölt virágot,
És a rózsát, ha elhűll,
Még egy perccel éli túl.

Hát ne gondolj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.
Légy, mint szikla rendületlen,
Tomba, nyúgodt, éreztelen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rúttnak húnyj szemet.

Mert mozogjon avagy álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben, vagy homályon
Hold és nap fejünk felett,
Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse,
Sem nem rossz az, sem nem jó:
Mind csak hiábaló!

■ 1823. február–április

A *Vanitatum vanitas* szövegvilágáról*

■ (részlet)

BORBÉLY SZILÁRD

A *Hymnus* és a *Vanitatum vanitas*

[...] A következőkben arra szeretnék rámutatni, hogy a két vers között, eddig még nem eléggé hangsúlyozott, elsősorban poétikai szempontú hasonlóságok mutathatók ki. A két verssel foglalkozó értelmezések főként a világgépi, értékszemléletbeli mozzanatok kutatták, a történeti képsor időbeli megfeleltetésével foglalkoztak behatóan. És a két szöveg között elsősorban a pesszimizmus¹ hangnemi jegyében vélték felfedezni a hasonlóságot, azt a sötét látást találták meg a *Vanitatum vanitas*ban is, aminek kifejezőjeként a *Hymnus* is olvasták. Illetve a sorsfilozófia fogalma volt az, amely által kapcsolni lehetett a két szöveget egymáshoz. Mészöly Gedeon, aki megnyitotta a *Hymnus* esetében a szövegrétegzettség történeti olvasatát, ezzel párhuzamos másik gesztusával egyenesen „politikai” versnek minősítette a *Vanitatum vanitas*-t.²

Horváth Károly beszédes című (*A Hymnus és a Vanitatum vanitas*)³ tanulmánya jelzi ennek a két szövegnek az értelmezésekben jelenlévő hallgatolagos összekapcsoltságát. Horváth Károly a pályaforduló szempontjából vizsgálja a két vers kapcsolatát az életműben, és ennek érdekében kiterjedt szövegmontázst állít össze Kölcsey szövegeiből. Megállapításait több helyen is felhasználtam, mivel a helyzetértékelés szempontjából pontosnak és találónak éreztem őket. Meglepő módon a *Vanitatum vanitas* kevésbé igyekezett az irodalomtörténet-írás megelőző szövegekhez kötni. Mészöly Gedeon kezdeményezésének és az azóta továbbépült kutatásnak köszönhetően a *Hymnus* esetében elég kiterjedt referenciaanyag áll rendelkezésre a verssel kapcsolatba hozható megelőző forrásokat illetően. A *Vanitatum vanitas* kapcsán Lukácsy Sándor kutatását megelőzően az irodalomtörténet alig tett fel ilyen irányú kérdéseket.

Szörényi László tanulmányában⁴ a *Hymnus* szerkezeti felépítését vizsgálva úgy osztja fel a szöveget, hogy a keretként funkcionáló első és utolsó (variációs ismétlés) strófa aszimmetrikus szerkezetet fog közre: két versszak a „bűnbeesés” előtti állapotot írja le, aztán a IV. versszakról fordulat következik. Szörényi a vers retorikai szerkesztettségéből arra következtet, hogy a fordulat utáni két versszak (a V. és a VI.) a chiasmusz alakzatával kapcsolódik a forduló előtti kettőhöz, a II. és III. versszakhoz. Egy ily módon elképzelt retorikai szerkezet jegyében tekinti a VII. strófát (Vár állott...) redundánsnak, mivel „nincs egyértelmű »történeti« megfelelője, hanem állóképben sirtatja a totálisra növekedett pusztulást és a szabadságküzdelmekben hozott véráldozat hiábavalóságát.”⁵ Az indoklás, amely a történeti elvű szerkesztés megbicsaklását érzékeli „redundáns”-nak, a vers történeti tablóként való értelmezése felől fogalmazza meg elvárása beteljesületlenségét, leleplezi saját előfeltevéseit. A szöveg századunkbeli történelmi olvasatát igyekszik elmozdítani a bűn-büntetés skolasztikájá irányába. Csorba Sándor, aki megkísérli a történeti képsort Kölcsey jelenéig elvezetni, az időrendet illetően hasonló nehézségekbe ütközik: „Ezekből az egyes versekből összerakható képekhez képest is feltűnően gondosan szerkesztett a *Hymnus* történelmi képsora. Átfogó összegezésnek érződik, mintegy

„Az emberi élet csak elröpülő pillantat, minek elenyészése előbb-utóbb kikerülhetetlen.”

■ (Kölcsey Ferenc: *Parainesis*)

Franciscus Gijsbrechts: *Vanitas-csendélet*, olaj, vászon, 132 x 108 cm, 17. század második fele (Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár)

bevezetésnek hat. Önmagában azonban ennek is tördelt az időrendje. A válogató és mérlegelő tudattal, valamint a költői fegyelem irányításával egymás mellé került képeknek a tárgyi, tartalmi, hangulati egységét a fentebb látott háttérabló teszi teljesen eleve név és színéssé, s tölti ki a széttördelt, foghíjas időrendet.”⁶

A *Hymnus*nak a nemzeti történelemmel való kapcsolata miatt felmerült, hogy benne megjelenik egy új minőség Kölcsey lírájában: a történeti érdeklődés, és hogy ez például pályafordulatként vol-

na értékelhető. Szörényi László például a következőket írja: „Mikor Kölcsey rátalál a nemzeti történelmi tematikára, mint költői lehetőségre, akkor legmélyebb lírai törekvésének talál végre szerencsés eszköztárat.”⁷ Kölcsey pályáján ebben az időszakban értelmezésem szerint is fordulat zajlik le, megváltoznak addigi poétikájának belső preferenciái, például másfajta szerkesztési elveket fog bevezetni, megváltoznak munkáiban az elbeszélés sémái. Ez együttjár szemléleti módosulásokkal: másként érzékeli az ember helyét a tudásban, a tudás elmondhatóságában és elmondásában, a visszaszorulóban lévő retorikai és normatív poétikai szabályrendszer elvárásai mellett megjelennek műveiben a tudományok, az emberi tudás szerkezetének átalakulásáról tanúskodó jelek. Az idő történelmi reflektáltsága például ennek eredményeképpen jut egyre nagyobb szerephez gondolkodásában.⁸

Ennek az átrétegződésnek a nyomát viseli magán az, ahogy az időtlen vagy pontszerű pillanattal dolgozó idill poétikai megjelenítése helyett azoknak a műfajoknak a tanulmányozásába kezd, amelyek dinamizálják a nyelvi anyagban megjeleníthető idődimenziót, a szerkesztés, az elbeszélés menetében felhasználják mint jelentésalkotó erőt. Az epikai szerkezetek átjátszása a lírai elbeszélés műfajaiba, ebbe az irányba tett lépésekként értékelhetők. Hasonlóképpen a nyelvi rétegzettség tudatos alkalmazása.

Úgy gondolom, Kölcsey számára a történelem még mást jelentett, mint azt ma hajlamosak vagyunk feltelezni. Művei alapján úgy tűnik, az a feltevés, amit a magyar történelemről kialakított, jelentős részben a magyar államiság, az államalkotó nemzet retorikájának ideológiai hátterén alapult. Ettől lényegében, esetenkénti összekapcsolásoktól függetlenül, amelyek inkább a retorikai alakzatokként (erősítés, fokozás, nagyítás, hasonlítás, bizonyítás, cáfolás stb.) működnek, elszakítva szemléli a világ egyetemes történetét. Másrészt az a fogalom, amelyet *történet* szóalakkal lefedve használ, mélyen meghatározott a magyar szó fogalmi tartalmától: 'eset', 'esemény', 'véletlen'; olyan események halmaza, amelyeket nem rendez semmilyen elv, még a kronológia sem, mivel argumentációs bázisként használva őket ugyanolyan természetre tesznek szert, mint a Szentírás figurális olvasata alkalmával a bibliai helyek. Úgy tűnik, Kölcsey számára valóban történet-elvű műfaj inkább a románc volt. 1823 április közepi levelében foglalkozik ezzel a kérdéssel: „Én a régi románc egyszerű, naiv tónjában már régen akarok egy magyar történetet elkészíteni, de csendességem az újra előtoldult pörös bajok miatt nincsen elég.” Figyelmesen olvasva ezt a részletet, úgy tűnik, Kölcsey különbséget tett az eposzra emlékeztető, régi históriás történetmondás és az újabb románcok reflektált időhasználata között. Nem az új műfajban készülődő, a történelmi regény felé vezető beszédmódot részesíti előnyben, hanem az archaikusabb 'történet' fogalommal dolgozó „régimánc, naiv” beszédmódját, a históriás történetmondás archaikusabb műfajait. Ezért tartom elgondolkoztatónak Csorba Sándornak erre a levélrészletre alapozott felvetését, miszerint Kölcsey egy nagyobb szerkezetben gondolkodhatott és valóban, mintha ennek szétszórt, meg nem valósult nyomai az életmű későbbi darabjaiban előbukkannának; e feltevés kapcsán nem lehet elfeledkezni Kisfaludy Sándor rege-világának ösztönző hatásáról sem.⁹ A *Hymnus* valóban elképzelhető volna egy nagyobb lélegzetű alkotás invokációjaként, részeként, betéteként stb. Rokonsága Kisfaludy *Somló* című regéjének betétdalával, könnyen csábíthat erre a feltevésre.¹⁰ A Csorba Sándor által idézett Terray Károlytól származó levélrészletnek bizonyos mendemondákon kellett alapulnia, még akkor is, mivel a *Perényiek* című dráma fennmaradt része csak részben felel meg neki: „Azon ifjak, t. i. kik Tekintetes Ur oldalánál Pozsonyban valának, egykor említést tévének Tekintetes Urnak játékszíni munkáiról, melyek Mátyás királynál kezdődvén, a Mohácsi vesze-

delemmel (több összefüggő darabokban) végződnenek. Valljon készületben vannak-e ezen darabok és mikor fognának napvilágra jöhetni?”¹¹

A magam részéről nem érzem megalapozottnak a szakirodalomnak azt a régi törekvését, hogy a *Hymnust* történelemértelmező, vagy inkább a nemzeti történelmet reprezentáló versként kívánja értelmezni. Inkább úgy vélem, a prózai írások tanulságait is figyelembe véve, hogy Kölcsey számára a történetiség a retorizáltságon belül, a retorika hagyományával teljesen megegyezően, csak moduláló elemként funkcionált. Ennek megfelelően a *Hymnusban* megtalálható

Kölcsey-emlékház, Álmosd (Fotó: Orbán Domonkos)

történelmi anyag a vers retorikai szerkesztésének van alávetve. Ez okozza azt, hogy ha az értelmezés történelmi versként, még inkább történelmet értelmező versként akarja a *Hymnust* feltüntetni, akkor hibás szerkezetet talál benne, és az értelmezéseknek csak nagy nehézségek és logikai bakugrások árán sikerül elképzeléseit

Edwaert Collier: *Vanitas-csendélet*, olaj, tölgyfa, 19,5 x 16,7 cm, 1675 (Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár)

kiolvasnia a szövegből. Ez csak azt mutatja, hogy a szöveg értelmezésének természet-szerűleg részévé vált jelenkori funkciója, az állami és a nemzeti lét reprezentálása, de ugyanakkor ezek az előfeltevések nem vetnek számot azzal, hogy a vers közel sem erre a reprezentatív funkció betöltésére készült – utólag és más szövegek mellett vált azzá.¹²

A két szerkezet összevetése

Úgy gondolom, a *Hymnus* szerkezetéről – kellő tárgyilagossággal – csak az állapítható meg, hogy az első és az utolsó sor *egymás* variációs ismétlései, összefoglalóan zárják keretbe a többi versszakot, melyek közül az első kettő (II–III.) azonos témát bont ki, aztán a következő kettő (IV–V.) – egy ellentétező szerkezettel – az előzőek fordított visszamondása, míg az utolsó kettő (VI, VII.) egymással lazán kapcsolódva épül be a versbe: szemléltető, általános elmélkedő betétekként funkcionálnak. Tehát a következő a versszakok elrendezése: 1 / 2 [*Hajb, de*] 2 / 1 + 1 / 1. Hasonló felosztást javasol Horváth Károly is (1+2+2+2+1).¹³ A *Vanitatium vanitas* elrendezése kapcsán már ezt a fajta mechanikus osztást megkíséreltem indokolni, ott a következő sémához jutottam: 1 / 1 / 2 [*És*] 2 // 2 / [*teHát*] 1 / [*Mert*] 1.¹⁴ Horváth Károly a következő megoldást javasolta: 2+[2+2+2]+2.¹⁵ Ha a két szerkezet vázát összehasonlítjuk; akkor az könnyen beláthatóvá válik, hogy a két vers szerkezete több vonatkozásban hasonló. Hasonló a keretfunkció működése, aztán a narráció belső szerkezete a kapcsolódások logikai milyenségében mutat eltérést. A különbség az, hogy a keretfunkció megkészeződik a *Vanitatium vanitas*ban a két szerkezeti elv¹⁶ egybemontírozása következtében. Horváth Károly pontos összefoglalását idézve a *Vanitatium vanitas*szal kapcsolatban: „Azaz hasonló a *Hymnus* strofaképletéhez. Verselése négy és negyedfeles trocheuszok váltakozása, majd két négyes + két negyedfeles trocheus a nyolc szótagos strofákon belül, a következő rímelhelyezéssel: ababccdd, tehát az ún. kisebb Himfy strofához hasonlít. [Ennek a verstani megjegyzésnek a későbbiek szempontjából lesz igazán fontossága.]¹⁷ Azonban ütemesen is ritmizálható: 4+4 4+3 4+4 4+3 4+4 4+4 4+3 4+3. Ez a kettősség, a metrumos és a hangsúlyos versmérték együtt jelentkezése is rokonítja a *Hymnusszal*.¹⁸

99

Orbán Ottó

VANITATUM VANITAS

Itt a vers, a versed mása,
dúlt idegzet, Kölcsey,
itt a vers, hogy haldoklása
közben nyelvét öltse ki,
mert hiába új a század,
ha a régi a gyalázat
s fölöttünk a komor ég,
a nagy szappanbuborék.

Utópiák, forradalmak,
kondérszámra dől a vér.
„A népek minden hatalmat!”,
s jön új hóhér, új vezér.
Megrohad, ha győz, a jó ügy,
s habzik a szó, mint a lóhúgy,
és máglyára küld a hit –
nem világít, csak vakít.

Körbe, körbe, körbe, körbe,
ez a világ körbejár,
ha előre néz, tükörbe,
ha tervez, csak visszavár.
Mi új támadhatna benne?
Ember embert ma is enne –
nincs új, csak új változat
rád, gyilkos, rád, áldozat.

Törvény, jogrend és igazság
nem több, mint fennkölt mese,
fönti érdek, lenti gazság
nem veszi kutyába se.
A szabadság ravasz rendszer,
minden nyílásán retesszel
arra int a tág vadon:
ölhetsz, csak nem szabadon...

Fekete ür ciprus-ága,
csillagok közt fúj a szél.
Hiúságok hiúsága,
hogy a nyelv versben beszél;
élteti még a rögeszme,
hogy nélküle odaveszne
az eleven szalmabáb.
Legyints rá, és menj tovább!

A két vers hasonló szerkezete, noha a tematika és a versek poétikai sajátosságai különböznek, gyanakvóvá kell tegyen bennünket. Ha megnézzük Költseynek az 1818–23 közötti pályaszakaszában írott verseit, akkor találhatunk hasonló szerkezeti elemeket használó verseket: úgymint lazán kapcsolódó részek egymás mellé helyezése, asszociatív belső kapcsolódás vagy minimális logikai kapcsolóelemek (ellentézés, hasonlítás, továbbépítés) használata, a belső arányok kiegyensúlyozottságára, belső szimmetriára való törekvés, továbbá még egy lényeges jegyként a keretfunkció (variációs) ismétlésszerű használata. Mindezek a jegyek olyan versekben lehettek fel még, mint a *Bú két velem*, *Bordal*, *Csolnokon*, vagy az önéletrajz szerint erre a korszakra keltezett, bár az 1825-ös év versei között szereplő *Hervadsz*, *hervadsz* kezdetű vers. Jellegzetesen olyan versekről van szó tehát, amelyek azt a másfajta poétikát igyekeznek megvalósítani, amely a továbblépést jelenti. És még egy másik jellegzetességre lehet felfigyelni: ehhez a két vershez szerkezetileg hasonló darabok nem a románc szerű elbeszélő alkotásokhoz tartoznak.

A *Hymnus*ról közismert, hogy 7/6-os periódusa a kanasztánc-dallamra is ütemezhető.¹⁹ Erkel Ferenc kísértőzeneje olyan, az akkori Pesten népszerű dallamelemeket alkalmaz, amelyek rokonságban állnak ezzel az eredetien és jellegzetesen magyar zenének tartott anyaggal.²⁰ Mindez azt is jelenti számomra e két, láthatatlan szálakkal összekapcsolódó verset illetően, hogy szerkezeti, dallambeli rokonságuk okán kapcsolatot lehet feltételezni szövegviláguk és azok között a szövegek között, amelyek a régi és/vagy népi műfajok keretén belül születtek meg.

A *Hymnusszal* foglalkozó szakirodalom legújabb kutatási eredménye Csorba Sándor kiváló tanulmányának az a rendkívül fontos észrevétele, amely felhívja – többek között – a figyelmet a versnek a népi ünnepekörhöz, az ehhez kötődő szokásokhoz és köszöntőkhöz fűződő kapcsolatára. A karácsonyi és újévi, vízkereszti népszokások köszöntőinek, önbeteljesítő jóslatainak, jókívánásainak nyelvi formáival és szövegvilágával mutat ki meggyőző rokonságot Csorba Sándor a vers hangoltságát, szemléletét, beszédmódját illetően. Valamint a kalendáriumok és népkönyvek világhértelmezéseinek nyomait mutatja ki a vers történet szemléletében, amely mögött a kalendáriumoknak a világ történetét felidéző technikáját fedezi fel. Csorba Sándornak ezt az észrevételét a magam elképzelése szerint még erőtelje-

sebben hangsúlyozandónak tartom. Véleményem szerint a *Hymnus* ennek a régies történeti történetmondásnak az imitálása, ami a vers történeti rétegét illeti. Ám ez nem reflektálatlan viszony, ezáltal leleplez és láthatóvá tesz valami régit egy új nézőpontból; ebben az értelemben valóban előkészít e téren is valamiféle fordulatot. Csorba Sándor izgalmas felvetései jelenést tudnak adni és értelmezhetővé teszik a vers egy eddig kevés figyelemre méltított elemét, a keltezés pontos dátumát. Január 23-a a karácsonyi ünnepekör lezárása, Mária eljegyzése, ez a hónap meghatározó ünnepe (Boldogasszony hava), a népszokások azonban még hangsúlyozottabban számon tartották január 22-ét, Vince napját, amely a csillagászati év kezdete, ekkor lép a Nap a Vízöntő jegyébe.²¹

1 Szauder József korszakspecifikus (az ötvenes évekbeli aktivizmus optimizmusának ellentéte) szavával élve. SZAUDER József: *Költsey Ferenc*, Budapest, 1955.
2 MÉSZÖLY Gedeon: *Költsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje*, Budapest, 1939.

3 HORVÁTH Károly: *A Hymnus és a Vanitatum vanitas*, Literatura, 1985/1–2, 37–64.

4 SZÖRÉNYI László: *A Hymnus helye a magyar és a világirodalomban = A Hymnus költője*. Tanulmányok Kölcseyről, szerk. LUKÁCSY Sándor, 1974, 11–14.

5 *Uo.*, 11.

6 CSORBA Sándor: *Megjegyzések a Hymnus történelmi képsorának értelmezéséhez = A Hymnus költője*. Tanulmányok Kölcseyről, szerk. LUKÁCSY Sándor, 1974.

7 SZÖRÉNYI: *i. m.*, 12.

8 Lásd: BORBÉLY Szilárd: *i. m.*, 4.2.1. fejezet.

9 *Uo.*, 6.2.1. fejezet.

10 *Uo.*, 6.2.2. fejezet.

11 CSORBA: *i. m.*

12 Vö. LUKÁCSY Sándor: *A Hymnus és a Szózat*, Literatura, 1981, 3–4, 397–404.

13 HORVÁTH: *i. m.*, 56.

14 Lásd: BORBÉLY Szilárd: *i. m.*, 3. fejezet.

15 HORVÁTH: *i. m.*, 62.

16 Lásd: BORBÉLY Szilárd: *i. m.*, 2.2. fejezet.

17 Lásd: BORBÉLY Szilárd: *i. m.*, 2.2. fejezet.

18 HORVÁTH: *i. m.*, 62.

19 MOLNÁR Imre, Új Zenei Szemle, 1956/6, 12–14; LUKÁCSY: *i. m.*, 400; HORVÁTH Károly: *i. m.*, 55.

20 A verbunkos, amely a 19. század számára közös európai konvenció szerint a „jellegzetesen magyar” zenét jelentette, eredetében a kanasztánc-dallammal áll rokonságban. Amikor Erkel zenei kísérőanyagot keresett (jellegzetesen magyart), akkor ez is befolyásolhatta – Joób Emese szíves közlése.

21 CSORBA Sándor: *Nemzeti himnusz és európai gondolkodás* (Kézirat).

Kölcsey Ferenc „ HUSZT

Bús dűledékeiden, Husztnak romvára megállék;
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, mint sír szele kél; s a csarnok elontott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.
És mond: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövődövel komolyan vess öszve jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts; s a haza fényre derül!

■ *Cseke, 1831. december 29.*

A nyelvi képek jelentésalkotó szerepe Kölcsey lírájában

PETHŐ JÓZSEF

Kölcsey lírájának egyik szembetűnő, lényeges sajátossága az erősen retorizált nyelv (vö. pl. Szegedy-Maszák 1974, Szabó G. 2007). Az alábbiakban ezt a stílussajátosságot a költő két – a korábbi szakirodalomban főként Kölcsey politikai nézetei, illetve történelemszemlélete és a herderi jóslat felől analizált – versének, a *Zrínyi éneke (Zrínyi dala)* és a *Zrínyi második éneke* címen ismert műveknek az újabb szempontokat bevonó nyelvészeti-stilisztikai vizsgálatával: a funkcionális kognitív stilisztika elveire és módszereire támaszkodva kívánom megközelíteni. Elemzésemben elsősorban a figuratív nyelvhasználat jelentésalkotó szerepére fókuszálok.

A jelentésképzés és a metafora

Az elemzésben érintendők keretbe helyezéséhez szükséges itt legalább röviden szólni a kognitív nyelvészet, ezen belül a stilisztika és a kognitív metaforaelmélet néhány alaptételéről. A funkcionális kognitív nyelvészet a formális nyelvtudományi irányzatokkal szemben nem a nyelvtani szerkezet mint szerkezet leírására helyezi a hangsúlyt, hanem a szerkezetek jelentésének a leírására, különös tekintettel a jelentés és a megismerés viszonyára. A kognitív stilisztika – ennek megfelelően – a szöveg stílusát a szövegértelem nyelvi megformáltságából eredő összetevőjének tekinti, amely a szövegmegértés, -interpretáció szempontjából hozzárendelő módon jön létre, azaz a stílushatás, a stílus által létrehozott értelem-összetevő nem eleve adott, többnyire nem is fogalmi jellegű, hanem a befogadói attribúcióval (tulajdonítással) alakul ki az interakcióban. A stílus így a nyelvi horizontok összjátékának eredménye a mindenkori nyelvi interakció során, amelynek a szöveg csak egyik, igaz megvalósító összetevője, a többi pedig pragmatikai tényező (vö. pl. Tolcsvai Nagy 2005).

Mivel az alábbiakban főleg nyelvi képekről, azon belül is metaforákról kívánok szólni, szükséges itt röviden utalni a kognitív metaforaelmélet főbb elemeire is (vö. Lakoff – Johnson 1980, Kövecses 2005). E metaforamodell főbb kiinduló tételei a következők:

(1) A metafora nem periferikus jelenség a nyelvben, és nem is pusztán a retorikai vagy a költői nyelvhez köthető, hanem a világ konceptualizálását („fogalmiasítását”, fogalmi-nyelvi feloldozását) szolgáló alapvető eszköz.

(2) A világra vonatkozó tudásunkat ún. fogalmi metaforák strukturálják, amelyek kognitív (megismerő) folyamatokon nyugszanak, és meghatározzák azt a módot, ahogyan a világra vonatkozó információkat konceptualizáljuk, azaz fogalmi-nyelvi síkon értelmezzük.

Ismeretlen festő: Zrínyi Miklós, a hadvezér-ravatalképe, olaj, vászon, átmérő: 67 cm, kerettel: 83 cm (MNM, MTKCs, fotó: Kardos Judit)

(3) A fogalmi metaforák nyelvi megnyilvánulásai a metaforikus kifejezések.

(4) A fogalmi metaforák két fogalmi tartományt kapcsolnak össze: egy ún. forrástartományt és egy ún. céltartományt.

(5) E két fogalmi tartomány összekapcsolásának lényege a legtöbb esetben az, hogy az absztrakt, nem érzékelhető, kevésbé ismert vagy ismeretlen céltartományt a konkrét, érzékelhető, ismertnek feltételezett forrástartomány segítségével értelmezzük.

Az irodalmi nyelvhasználat metaforái a kognitív szemantikai és stilisztikai felfogás szerint (összegzően l. pl. Kövecses 2005) általában a hétköznapi fogalmi metaforákra épülnek, az ezeket kifejező nyelvi metaforák azonban többnyire újszerűek. Ezt az újszerűséget négy jellemző művelettel érik el, ezek a kiterjesztés, a kidolgozás, a kritikus kérdés és a komponálás. A kiterjesztés során egy konvencionális fogalmi metaforát újfajta nyelvi eszközökkel fejtenek ki. Ezt általában úgy érik el, hogy a forrástartományt egy új fogalmi elemmel bővítik. A kidolgozás lényege a forrástartomány valamely létező elemének hangsúlyozása újszerű módon. A kritikus kérdés során a költő megkérdőjelezi egy hagyományosabb, kopottabb fogalmi metafora létjogosultságát. A komponálással több hagyományos fogalmi metaforát néhány sorba vagy akár egyetlen sorba sűrít össze a szövegalkotó.

A *Zrínyi éneke (Zrínyi dala)* és a *Zrínyi második éneke képi világa*

A vizsgálandó két szöveg viszonya, az intertextuális összefüggés a jelen esetben különösen fontos jelentésképző tényező, a két vers világos és az interpretációt lényegileg befolyásoló dialógusban van egymással. E dialógus tényét legközvetlenebbül a címek rögzítik. „Autentikus” címnek véleményem szerint a *Zrínyi éneke* és a *Zrínyi második éneke* tekinthető. Filológiai igazolásként hadd idézzem itt Szabó G. Zoltán (1993: 265–266) a címre vonatkozó adatait és fejtegetését: „...címadás dolgában a szövegközlők szabadabban garázdálkodhattak akkoriban, s úgy tü-

nik, hogy Kölcsey némelykor akceptálta ezt. Legalábbis erre utal a *Zrínyi második éneke* c. vers kézírata, melyen nemcsak a cím van (szerencsére) feltüntetve, hanem a *második* szó külön is alá van húzva a kézíraton. Ez ugyanis egyértelműen arra utal, hogy volt egy *Zrínyi első éneke* is. S valóban, a Szemere-féle kiadástól mindenütt *Zrínyi dala* címmel közölt költemény az Aurorában (1831) *Zrínyi éneke* címmel jelent meg. Ez a cím valóban emendálendő, hiszen az 1838-ban keletkezett Zrínyi-vers a cím pontos jelentését csak ezzel az emendálással kapná meg.”

A két szövegnek a címek által is kifejezett dialógusa és a szűkebben értett tematikai párhuzama mellett feltűnő a képi világban megmutakozó paralelizmusa is. Az egymás mellé helyezett két szövegben dőlttel, illetve félkövérrel emeltem ki azokat a metaforákat, amelyek ebből a szempontból a legfontosabbnak tűnnek:

ZRÍNYI ÉNEKE

Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére,
Mely nevével hév *szerelmet gyűjt*;
S messze képét bújos *magzatja*,
Még Kalypso keblén is siratja,
S *kart feléje búsan vágyva nyújt?*

Itt van a hon, ah nem mint a régi,
Pusztaságban nyúlnak el vidéki,
Többé nem győzelmek honja már;
Elhamvadt *a magzat hő szerelme*,
Nincs **magasra** vívó szenvedelme,
Jégkebelben fásult szívet zár.

Hol van a **bérc**, és a **vár fölette**,
Szondi melynek sáncait védlette,
Tékozolva híven életét;
Honnan a hír **felszáll**, s arculatja
Lángsugárit távol ragyogtatja,
S fényt a késő századokra vét?

Itt van a **bérc**, s **omladék fölette**,
Mely a hőst és hírét eltemette,
Bús feledség hamván, s néma hant;
Völgyben ül a gyáva kor s határa
Szűk köréből őse saslakára
Szédeleg, ha néha **felpillant**.

És hol a nép, mely pályát izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni
Ősz atyáknak nyomdokin tanult;
S szenvedett bár, s bajról bajra hága,
Hervadatlan volt szép ifjusága,
A jelenben múlt s jövő virúlt?

Vándor állj meg! korcs volt anyja vére,
Más faj állott a kihúnyt helyére,
Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanult izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.

(1830)

Ismeretlen mester: A költő Zrínyi Miklós, a szigetvári kirohanás jelenetével, olajfestmény, 18. század, részlet

ZRÍNYI MÁSODIK ÉNEKE

Te lásd meg, ó Sors, *szenvedő* hazámat,
Vérkönyvel ázva *nyög feléd*!
Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad;
És marja, rágja *kebelét*.
A méreg ég, és ömlik mély *sebére*;
S ő védtelen küzd *egyedül*,
Hatalmas, ó légy gyámja, légy vezére,
Vagy itt az óra, s végveszélybe dül.

Áldást adék, sok *magzatot*, honodnak,
Mellén kiket táplál vala;
S másokra vársz, hogy érte vívni fognak?
Önnépe nem lesz védőfala?
Szív, lélek el van vesztegetve rátok;
Szent harcra nyitva várt az út,
S ti védőfalat körüle nem vonátok;
Ő gyáva fajt *szült, s érte sirba jut*.

De szánjad, ó sors, *szenvedő* hazámat!
Te rendelél áldást neki:
S a vad csoport, mely rá dühödve támad,
Kiket nevelt, öngyermeki.
Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek;
S míg hamvokon majd átok ül,
Ah tartsd meg őt, a *hűv anyát*; teremnek
Tán jobb *fiak*, s védvén állják körül.

Törvényem él. Hazád őrcsillagzatja
Szülőtti bűnein leszáll;
Szelíd sugárit többé nem nyugtatja
Az ősz apák sírhalminál.
És más hon áll a négy folyam partjára,
Más szózat, és más keblű nép;
S szebb arcot ölt e föld kies határa,
Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.

(1838)

A dőlttel kiemelt képek egy strukturális fogalmi metafora, A HAZA ANYA' metafora nyelvi kifejezései. Mielőtt ezeket a kifejezéseket, illetve magát a kiemelt fogalmi metaforát közelebbről megvizsgálalnánk, kiindulásként szükséges röviden a strukturális fogalmi metaforák általános vonásairól szólni. A strukturális (szerkezeti) metaforák esetében a forrástartomány széles körű, rendszerezett tudást biztosít a céltartomány fogalmi síkú kifejezéséhez. Lakoff és Johnson (1980) klasszikus példája erre A VITATKOZÁS HÁBORÚ metafora. E fogalmi metafora konkrét képi forrástartománya a HÁBORÚ, absztrakt céltartománya a VITA. Mindez a következő metaforikus nyelvi kifejezésekben például jól megfigyelhető: *nyilvános vitában támadta meg, ez az állítása nem védhető meg, soha nem győztem még le vitáinkban, X a vitában megsemmisítő vereséget szenvedett*. Elgondolkodtató, hogy amikor a vitáról a fenti módon beszélünk, azaz a háború terminológiáját alkalmazzuk, ezáltal az értelmezés által magához a vitához való viszonyunk is egy adott keretben rögzül vagy legalábbis rögzülhet. Lakoff és Johnson (op. cit. 4–5) felveti ezzel kapcsolatban: próbáljunk meg elképzelni egy olyan kultúrát, amelyben a vitát másképp szemlélik és értelmezik, azaz a

vitázók nem hadviselő felek, nem támadók és védekezők, nincsenek győztesek és vesztesek; képzeljünk el például egy olyan kultúrát, ahol A VITATKOZÁS TÁNC fogalmi metafora működik. A résztvevők eszerint nem ellenfelek, hanem együttesen szereplők, akiknek egyensúlyban, a harmóniára közösen ügyelve kell haladni. Ennek következtében másképpen viszonyulnánk magához a vitához: hiszen a metafora lényege éppen az, hogy megértünk, és aztán ennek a megértésnek megfelelően kezeljük egy dolgot.

A HAZA ANYA metafora esetében a fentiek értelmében az ANYA fogalmán keresztül „értjük meg”, értelmezzük a HAZA fogalmát. E metaforának, mint a kiemelésekből kitűnik, mindkét versben az interpretációt eleve megalapozó, irányító szerepe van, hiszen mindkét szövegnek már a bevezető egységében, az 1. versszakában megjelenik, mégpedig a fogalmi metaforát – több nyelvi kifejezéssel is – már itt részlegesen kibontva. A metafora további kibontása azonban ezután lényegesen eltérő a két szövegben: míg a *Zrínyi énekében* már csak egyetlen nyelvi kifejezésben (*a magzat hő szerelme*) folytatódik a kidolgozása, és a metaforikus építkezés más irányt vesz, addig a *Zrínyi második éneke* esetében az egész szöveg stílus- és jelentésbeli koherenciájának meghatározó eleme ennek a metaforának a végigvitele.

A *Zrínyi énekének* a múlt és a jelen, a(z el)várt és a megvalósuló értékellentétét konceptualizáló metaforasora egy másik – egyetemes orientációs – metaforára vezethető vissza:

A LENT/LEFELÉ ROSSZ
A FEL/FELFELÉ JÓ

Az ellentétek e fogalmi metaforának különböző nyelvi kifejezéseiben szembesülnek: *magasra vivó (szenvedelme), a bérc, és a vár fölette, (a hír) felszáll, a bérc, s omladék fölette, völgyben ül, felpillant*. Az egyik legalapvetőbb érzékelési tapasztalat így válik alapjává a szövegben az absztrakt történelemszemlélet és az erkölcsi ítélet fogalmi és nyelvi reprezentációjának.

A *Zrínyi második éneke*, amely lényegében hasonló alapgondolatokat és értékelést visz végig, de még keserűbb következtetéssel, a metaforizáció tekintetében – mint erre fent utaltam – egészen más konceptualizációs utat jár be, ugyanis az előző vers értelemszerkezetét is meghatározó ellentéteket A HAZA ANYA fogalmi metaforára építve bontja ki. Ezt a tényt érdemes akkor is figyelembe vennünk, hogy a két vers „végkicsengés”-ét vetjük össze. A *Zrínyi második éneke* – a két költemény összehasonlító elemzéseiben is talán szinte mindig visszatérő meglátás szerint – sokkal keserűbb ítéletet mond, és fájdalmas, a feloldás lehetőségét is megvonó jövőképet fest. Ezzel összefüggésben a szigorú, lesújtó összegző megállapítás: *a Nében él csak, többé nincs jelen* és a nemzethalált vizionáló jóslat: *más hon áll a négy folyam partjára* lényegi eltérése mellett érdemes a kétféle metaforizáció „intenzitásbeli” különbségét is hangsúlyozni, amely a két szöveg értelemszerkezetét meghatározó fogalmi metaforáknak a tapasztalati alapjára vezethető vissza. Mi a különbség ebben a vonatkozásban a fent/

Vidra Ferdinánd: *Pannónia*, olaj, vászón, 225 x 185 cm, 1844 (Magyar Nemzeti Galéria)

felfelé jó : a lent/lefelé rossz orientációs fogalmi metafora és A HAZA ANYA szerkezeti (strukturális metafora) között? Tovább pontosítva ezt a kérdést: milyen jelentésképző szerepet tölt be a *Zrínyi második éneke* szövegértelmének alakulásában a HAZA ANYA metafora? A szűkebben értett válasz megfogalmazása előtt érdemes egy kis kitérőt tenni, röviden szólva a HAZA/NEMZET EMBER, A HAZA NŐ metaforákról.

Először is érdemes rögzíteni azt a tényt, hogy a HAZA/NEMZET EMBER, A HAZA NŐ fogalmi metaforák különböző variációi igen elterjedtek, ezek a legelterjedtebb kultúrákban, nyelvközösségekben, időszakokban is kimutathatók. Rendszerezésében Czier Andrea (1995) gazdag anyagon mutatja be, hogy a NEMZET fogalmat strukturáló metaforák alapvetően két csoportba sorolhatók: az egyik csoportba a NEMZET ÉPÜLET metaforák, a másikba a NEMZET ÉLŐ ORGANIZMUS típusú metaforák tartoznak. A második csoportban világosan elkülöníthető két további kategória a NEMZET NÖVÉNY és a NEMZET EMBER metaforák mentén. Czier (1995: 25) az általa vizsgált 19. századi magyar szövegek alapján arra a következtetésre jut, hogy az adott időszakban a „nemzetet olyanformán fogták fel, mint egy árva, rokontalan, magányos embert”. Igen tanulságosan mutatja be a HAZA NŐ metafora különböző variációit Huszár Ágnes (2009) A női test mint nemzetmetafora című írásában, a FINN LÁNYTÓL kezdve a HARCOS MARIANNE-on, OROSZORSZÁG ANYÁCSKÁN át egészen a magyar haza anyametaforáig. – A HAZA ANYA metafora tehát a HAZA/NEMZET EMBER egyik specifikus megvalósulása. Jelentésképző szerepének így lényegi elemei azok a jelentés-összetevők, amelyek az ANYA fogalmi tartományához tartoznak. Maga az azonosítás pedig olyan elemi biológiai és érzelmi-pszichikai tapasztalatokon nyugszik (anya-gyermek viszony), amelyek nemcsak minden befogadó számára a legközvetlenebb feldolgozást teszik lehetővé az értelemdadás folyamatában, hanem – különösen a kiterjesztés, a részletes kidolgozás által – a potenciális stílushatást is nagy mértékben erősítik, ezáltal is növelve

mind a nemzeten belüli erkölcsi-politikai ellentétek (ANYA-GYERMEK ELLENTÉT), mind a lehetséges veszteség (A NEMZET HALÁLA AZ ANYA HALÁLA) súlyának megértését, átélését.

A nyelvi képek szerepe a versszövegben

A fentiekben csak két vers képeinek, képrendszereinek egy részét tárgyaltam, de úgy gondolom, még ez a részleges vizsgálat is jelzi, hogy a nyelvi képek jelentésalakító szerepe meghatározó Kölcsey lírájában. Verseiben olyan metaforikus szerkezetek jelennek meg, amelyek a stílusstruktúrában szövegszervező szerepűvé válnak, ezáltal a szövegértelem alakulásának is meghatározó tényezői lesznek. A metafora, a kép nem „dekoráció”, díszítő elem, hanem hozzátartozik a versszöveg értelemformáló lényegéhez.

Felhasznált irodalom

- CZIER Andrea: *A nemzet szó szemantikája a magyar nyelvben* (Szakdolgozat), Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, 1995.
 HUSZÁR Ágnes: *A női test mint nemzetmetafora*, Szín, 2009/2 28–32.
 KÖVECSEI Zoltán: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*, Budapest, Typotex, 2005.
 LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metaphors we live by*, Chicago, University of Chicago Press, 1980.
 SZABÓ G. Zoltán: *A Kölcsey-versek címadásáról*, ItK, 1993, 261–266.
 SZABÓ G. Zoltán: *A Hymnus retorikája = „Nem süllyed az emberiség...” Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 663–670.
 SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Fejlődési szakaszok Kölcsey világszemléletében és költészetfelfogásában*, ItK, 1974, 670–687.
 TOLCSVAI NAGY Gábor: *A cognitive theory of style*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005.

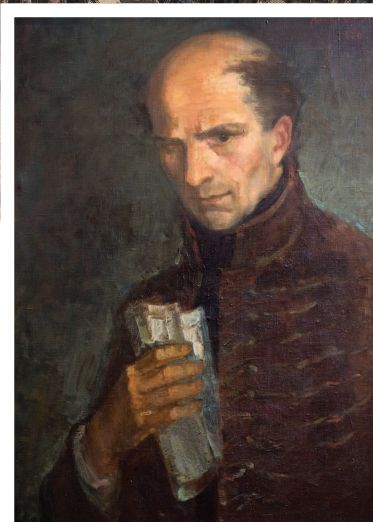
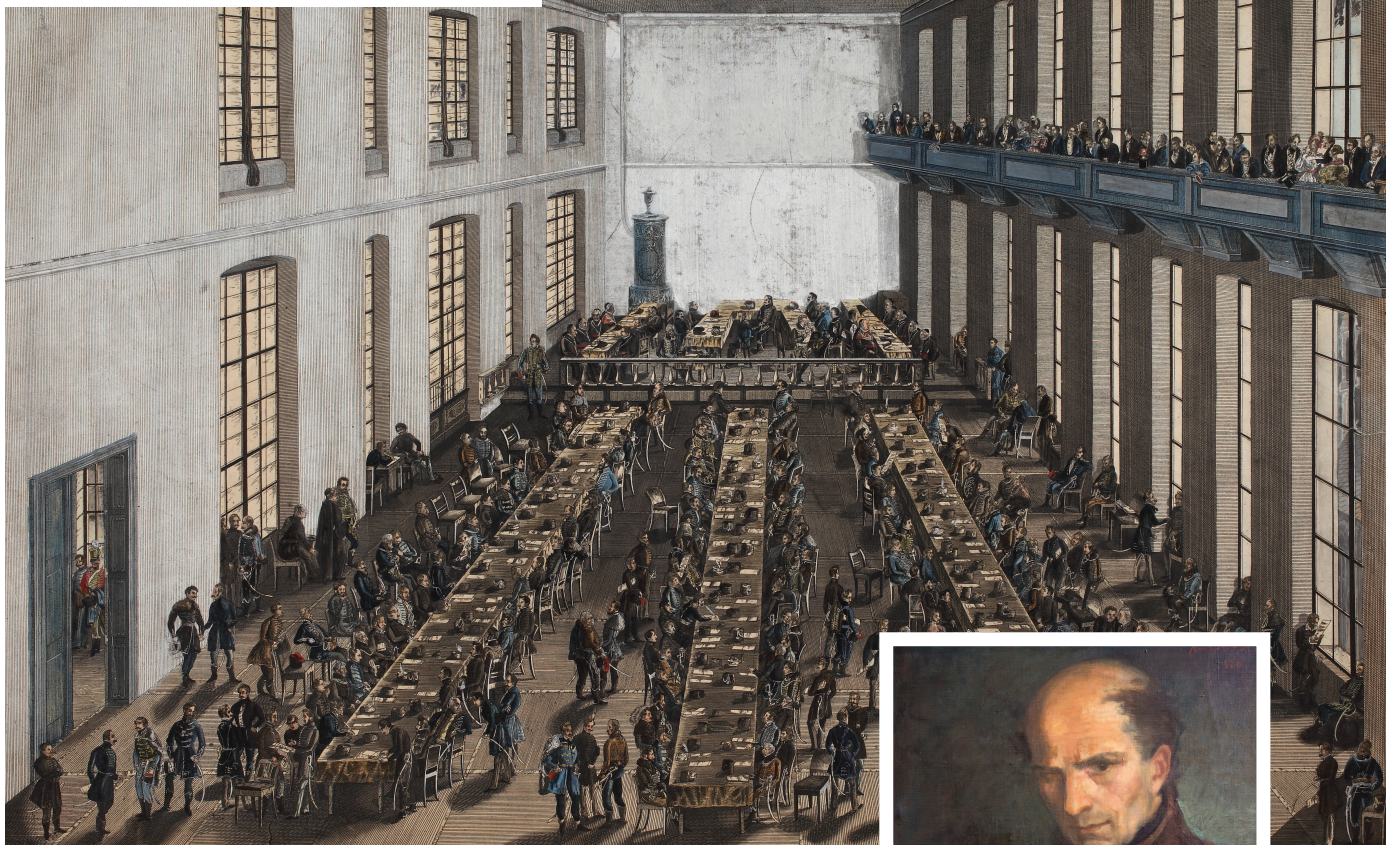
1 A kiskapitális a fogalom jele a kognitív nyelvészetben, én is ebben az értelemben használok itt.

Johannes Blaeu: *Magyarország térképe Erdély nélkül*, 1664, papír, rézmetszet, 72 x 50,9 cm (MNM, MTKCs, fotó: Király Attila)

„És e hazáért
szenvedett Hunyadi
hálátlanságot és
üldözést; e hazáért
rohant Szondi a
halálba; e hazáért
patakzott a Zrínyiek
vére; e hazáért
választott sok nemes
önként számkivetést,
szerelemből fosztván
meg magát attól,
amihez élte minden
boldogságát kötötte.
S te mit fogsz érette
tenni?”

(Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési Napló*)

Kölcsey Ferenc (Szatmárceke, Művelődési Ház, Kölcsey-emlékszoba)

Kölcsey Ferenc, az országgyűlési követ

POMOGÁTS BÉLA

Mint az köztudott, a korábban elsősorban kritikusként, költőként és filozófusként tevékenykedő Kölcsey érdeklődése az 1820-as évek második felében fordult erőteljesebben a közélet felé. 1829-ben Szatmár vármegye aljegyzőjévé választották, majd 1832 és 1834 között – mint a megye két követe közül az egyik – részt vett az 1832–36-os pozsonyi országgyűlésen (a másik követ jóbarátja, a reformok iránti elkötelezettségéről ismert országos jelentőségű politikus, Kende Zsigmond volt). Két esztendei fáradhatatlan munka után azért mondott le mandátumáról, mert az őt küldő megye vezetése időközben megváltozott, és az új tisztségviselőktől olyan utasításokat kapott, amelyeket nem tudott összeegyeztetni lelkiismeretével, illetve szabadelvű és népbarát meggyőződésével. Mindazonáltal kétségtelen, hogy Kölcsey két esztendőn át tartó országgyűlési szerepvállalása maradandó módon hozzájárult ahhoz, hogy a pozsonyi diéta az országos reformpolitika stratégiai műhelye legyen.

Érdeemes felidézni azt a két (különben ugyanazon a napon: 1832. november 6-án) tartott beszédét, amelyet követté választása előtt, majd megválasztása után tartott a nagykirályi megyegyűlésen. „Mi lehet – hangzik az első beszéd – tiszteletre méltóbb, mint az egész hazát egy testben előterjesztve szemlélni? Mi lehet elragadóbb tekintet, mint midőn király és nemzet kölcsönös frigyben lépnek fel; s egyesített jogokkal hozzák a törvényt, mely szabad embereket kötelez? E jelenet érdeke nem veszthet

semmit, bár gyakran, bár naponként előforduljon. Mert a nagynak, a felségesnek behatása győzedelmes erővel kapja meg lelkeinket. Nagy pedig és felséges a gondolat, mely e törvényhozási egyesületben fekszik; az egyesületben, hol közügy és magányos jogok, királyi hatalom és népszabadság egymást testvériesen mérsékelik: ki e gondolatot teljes kiterjedésében felfogta, az érzi: mi különbség van a föld közt, melyhez valakit történet ragaszt; s a haza közt, mely a szívben él, s míg az el nem romlott, bármi ég alatt, bármi folyók partjain élni fog.”

Követté választása után pedig a következő beszéddel köszöntö meg azt a bizalmat, amellyel a megyegyűlés az országgyűlésbe delegálta: „Követté lett választásomban, a köz bizodalom e nyil-

¹ Elhangzott Nagykirályban a *Kölcsey idősrűsége* címmel a költő születésének 225. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozáson, 2015. augusztus 6-án.

vános kijelentésében bírom a legszebb koszorút, melyet szabad férfiak magok polgártársának nyújthatnak. Ily megtiszteltetés kétség kívül legforróbb hálámát érdemli. De köszönet, mely szóval mondatik, nem egyéb, mint üres hang. Való köszönet csak tett által mutatatik meg, csak teljesítés által bizonyíttatik be. Ha majd a pályán, melyre lépendő vagyok, tiszta hazafiúsággal járandok; ha a közjó szerelme, a haza szent ügye mellől sem remény, sem félelem nem vonhat el; ha visszatértemkor a Tekintetes Rendek arcain meglegedés vonásait fogom olvasni: akkor, és csak akkor leszen köszönetem lefizetve. Addig engedjék meg a Tekintetes Rendek, hogy némán rejtsem a hálát szívembe, e szívbe, mely hazámé volt és marad mindenkor.”

A két, most idézett beszéd az új országgyűlési követ eszmei és erkölcsi hitvallását öntötte szavakba. Kitészik belőlük, hogy aki előadta, nem pusztán politikusi tennivalók sorának tekintette a rá váró feladatokat, hanem lelkiismereti és közösségi küldetésnek. Aki fellapozza Kölcsey országgyűlési megszólalásait, meggyőződhet arról, hogy ezt a nagy felelősségtudattal ellátott küldetést mindig

a nemzet – illetve a nemzet teljes jogú részének akkoriban még nem számító népi, vagyis paraszti, kézművesi társadalmi csoportok – érdekében vállalta magára.

Jelen írásomban csak röviden utalok arra, hogy az előbb jelzett morális elkötelezettség milyen diétai felszólalásokban kapott hangot. *A magyar nyelv ügyében* elhangzott 1833. január 8-i felszólalás a magyar nyelv hivatalossá tétele érdekében emelt szót, tekintettel arra, hogy a főrendi tábla még mindig ragaszkodott ahhoz, hogy az alsótábla latinul küldje meg számára a hozott határozatokat. Ebben a tekintetben erős vita alakult ki az alsó- és a felsőtábla között, amelynek során (többszöri üzenetváltás folyamatában) Kölcsey Ferenc a következőkben tett hitet az anyanyelvű törvénykezés szükséges volta mellett: „Hazai nyelvvel szabad, meg nem korlátozott élni, és így a természeti jogok egyik legfontosabbika forog fenn; s erre törekedni, ezt szüntelen el nem fordított tekintettel kísérni, a hazafiúságnak, a nemzetiségnek elengedhetetlen kívánata; mert régi lakjából s földéről ki lehet űzni a nemzetet, s egy más földön megtelepedve mégis nemzet maradhat: de a nyelvtől megfosztott nép többé nem él. – A mi őseink elébbi hazájokat elhagyván, itt alkottak újat magoknak, mert nyelveket ide hozván, ide hozták a hazát is, és a nemzetet.”

Hasonló határozottsággal állott ki amellet, hogy Erdélyt és a Részeket (a Partiumot) a sokévszázados külön igazgatás és törvénykezés után végre egyesíteni kell a Magyar Királysággal. Az 1833 márciusában az erdélyi kérdéstről tartott országgyűlési vitában egyértelműen a közjogi tekintetben két részből álló ország alkotmányos és kormányzati egyesítése mellett érvelt. Bíráló szavakkal beszélt arról, hogy az országgyűlés mindig előzékenységet tanúsított a királyi hatalom kívánságainak teljesítésében, ezért is elvárható, hogy a hatalom ne gördítsen akadályokat a két országész alkotmányos egyesítése elé. „A törvény – érvelt – egyformán kötelez kormányt és nemzetet; s ami minket illet. Mikor nem teljesítők azt, amire magunkat országgyűlési cikkelyeink által ajánlottuk? Határozott katonaság? Megadtuk. Kivettetett az adó? Behajtottuk. Ígértünk segedelmet? Megfizettük. De íme század óta kívánjuk Erdélyt egyesíteni; s Erdély mind e mai napiglan egyesítve nincs. Kérjük az országot kiegészíteni, s az országot mind e napiglan kiegészítve nincs.”

A. J. Groitsch: A felsőtábla ülésterme 1836-ban a pozsonyi országgyűlésen, lavirozott tusrajz (Magyar Nemzeti Galéria)

„Mikor életemben először magyar ruhát szabattam, németül alkudtam a szabóval; mikor először magyar versecskét nyomtattam, németül írt kötelezést íratott alá nyomtatóm; mikor először magyar leányba szerelmes valék, németül kellett hozzá édes szavakat firkálnom: s mindezek után mi különös van benne, ha a magyar vármegyei követ az országgyűlés küszöbén németül kérdeztetik ki?”

(Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési Napló*)

A reformországgyűlések, így az 1832–36-os is, a magyar állam működésének jelöltek ki új és korszerű irányvonalat. Ezek közé tartozott a vallásszabadság ügye is, amely nemzedékről nemzedékre újra és újra tárgyalóasztalra került. Kölcseynek az országgyűlés 1833. július 4-i ülésén, *A vallás ügyében* címmel előadott beszéde ismét szóvá tette a vallásfelekezetek egyenlő jogállásának kívánságát, és ennek során nagy hangsúllyal követelte a már korábban (kompromisszumok nyomán) megalkotott vallási törvények következetes érvényesítését. Kölcsey felszólalásában a következőket olvashatjuk: „Nemzet hozta a törvényt, s kötelessége is azt oltalmazni; vér ömlött a békekötésekért, s azokat elődeink iránti hálátlanság s merném mondani, vérárlás vétké nélkül semmivé tétetni nem hagyhatjuk; s midőn a törvényhatóságok hasonlóan többsége az ügyet kivívatni kívánja, mi leszen, ha a nemzeti óhajlás kevesek ellenkezése által sikeretlenné tétetik? De mi leszen ez úton országgyűlési tanácskozásainkból is?”

Kölcsey Ferenc majdhogynem minden fontos ügyben hallatta szavát, és mindig az igazságosság, a méltányosság, az ország előrejutása mellett érvelt. Hivatkozhatom továbbá 1833–1834-es felszólalásaira, amelyek az országgyűlés Pestre történő áthelyezését, a királyi udvar magyarországi székhelyének létrehozását, a lengyel nemzet orosz elnyomása ellen kibontakozó tiltakozást, a papi dézsma ügyének rendezését, az örökös váltság lehetőségét (tudniillik azt, hogy a jobbágyi sorban élők megválthassák szabadságukat), az úriszék jogállásának korlátozását és külön kiemelve a szólásszabadság biztosítását szorgalmazták. *A szólásszabadság ügyében* címet viselő szónoki remeklést külön is megemlíteném. „A szólásszabadság, Tekintetes Rendek – írja Kölcsey – egyike a tiszteletről legméltóbb jogoknak oly nemzetnél, mely századok óta meggyéknél s országosan gyülekezik, s a maga sérelmei és kívánságai felett élő szóval szokott értekezni. S nálunk annál tiszteletről méltóbb, mivel itt a sajtószabadság eltapodva van, s érzelmeinket és gondolatainkat egymással megszorítás és akadály nélkül közölni, csak gyűlési beszédek által lehetséges.”

Sorolhatnám tovább a Kölcsey Ferenc által az országgyűlésen megszólaltatott országos kérdéseket és kívánságokat, de úgy gondolom: az imént érintettek is azt igazolják, hogy a Szatmár megyei követ valóban országos feladatok megoldását sürgette, egy európai Magyarország felépítése előtt egyengette az utat, és nagy szakismerettel, egyszersmind férfias eltökéltséggel szorgalmazta az ország megújítását. Ugyanez az intellektuális és erkölcsi erő nyilvánult meg Kölcsey egyik legfontosabb – rendkívül színvonalas és mértéktartó, ráadásul ma is „olvasmányosnak” bizonyuló – beszámoló-sorozatában. Az 1832. december 11-től 1833. augusztus 19-ig, tehát valamivel több mint kilenc hónapon keresztül vezetett *Országgyűlési Napló* című munkájában nem csupán a magyar parlamentarizmus és közélet aligha túlbecsülhető eseménytörténete bontakozik ki előttünk, hanem a költő és politikus személyes és vallomások önéletrajza is. Ebben a művében Kölcsey nem egyszerűen az országgyűlési munka köznapi eseményeit mutatja be; nem pusztán azokról a családaisáiról ad számot, amelyeket az ország javát szolgáló javaslatok elgáncsolása miatt kellett átélnie, és nem is csak saját – gyér számú – politikai sikereiről emlékezik meg. Mindezek mellett megörökíti a maga személyes életét, lelki vívódásait is. A *Napló* úgy is olvasható, mint egy nehéz küzdelmeket vállaló és megvívó államférfi regénye: mint egy igazi politikai regény.

A mű elbeszélő irodalmunk ritka tüneménye, amely érdekességében, elemző készségében és persze személyességében méltó társa lehetne Kemény Zsigmond, Eötvös József és Jókai Mór politikával nem egyszer átszőtt reformkori szépprózai munkáinak. Az *Országgyűlési Napló* arra figyelmeztet, hogy régebbi irodalmunknak és publicistikánknek számos olyan – kellő mértékben talán még nem méltatott – alkotása van, amely felfedezésre és megbecsülésre vár. Kölcsey Ferenc életműve ilyen megfontolást érdemlő kihívásokkal ostromol bennünket. Amíg

Kölcsey Ferenc

SZÉP ERDÉLY...

[Töredék]

Szép Erdély barna fürtü
Leánya, hű anyám,
Tekints az égi lakból
Még egyszer vissza rám.
Im elhagyott hazádon
Pusztulat átka leng;
Erdély ledőlt, s fölötté
Fiad keserve zeng.

1838

szüksége és értelme van annak, hogy fontolóra vegyük múltunk tanulságait, Kölcsey politikai írásai nem veszítik el időszerűségüket.

Batthyány Gyula: *Reformkor*, vegyestechnika, papír, 33 x 22 cm (Fotó: Kieselbach Galéria)

Kölcsey Ferenc retorikai tehetségéről egy politikai beszéde alapján

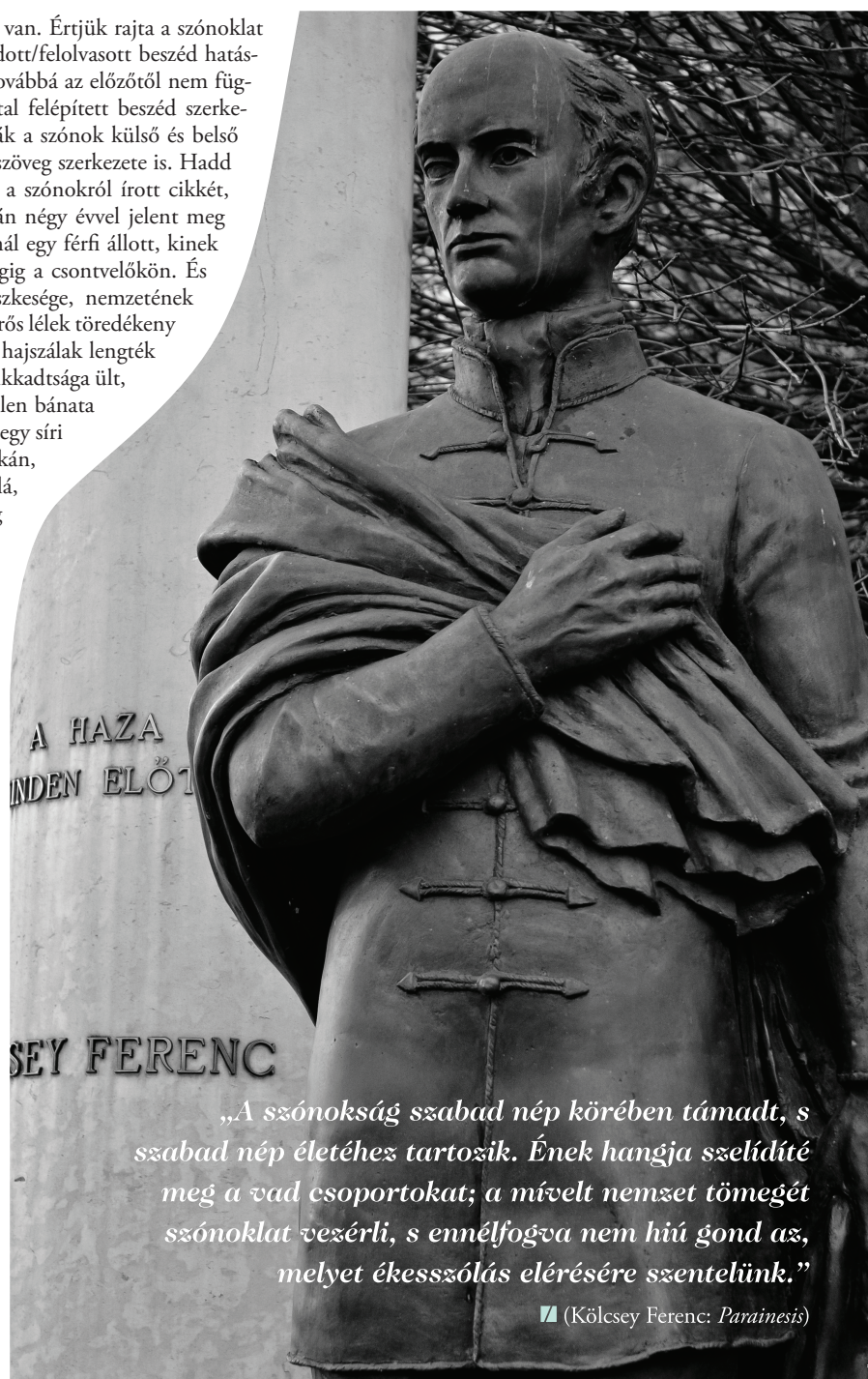
RATZKY RITA

A retorika szakkifejezésnek több jelentése van. Értjük rajta a szónoklat tudományát, ami elsősorban az elmondott/felolvasott beszéd hatás-kereső gesztusaiban mutatkozik meg, továbbá az előzőtől nem függetlenül magában foglalja a szónok által felépített beszéd szerkezetét. A szónoklat sikerét meghatározzák a szónok külső és belső adottságai, de ugyanakkor az elmondott/leírt szöveg szerkezete is. Hadd idézzem fel Kossuth Lajos Kölcsey Ferencről, a szónokról írott cikkét, amely a költő/író/politikus 1838-as halála után négy évvel jelent meg a Pesti Hírlapban.¹ „S a tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietás ihleteként rezgett végig a csontvelőkön. És e férfiú megvéjének díszé – ihletésekint büszkesége, nemzetének tölgy-s borostyánkoszorús kedveltje volt. Egy erős lélek töredékeny test láncái közt. Tar agyát őszbe vegyült kevés hajszalak lengték körül; színtelen arcán ezernyi virasztott éjnek tikkadtsága ült, egyetlen szemében a nemzet minden múlt s jelen bánata tükrözött, szava tompa, mély és ércetlen, mint egy síri hang, melynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulat legfőbb hevében szállongott alá, és lón még tompább, még ércteleőbb, még síriasabb, mikor aztán ökölbe szorított jobbát emelve, a rámeresztett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény; kinek szellem-szavát, nem úgy, mint másét, az érzéklétegg segedelmével; hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És a síri hangra síri csendesség figyelmeztetett; csak ily szavaknál, hogy ha elvettetik az örökváltsági törvényjavaslat Magyarországon, a városi polgáron kívül csak két emberosztály leszen szabad, a földesúr meg a koldus, ki hajadon fővel, s mezítláb kiáltoz az utcán irgalomért, a síri csendet csak ily szavaknál szakítá félbe az érzelmeknek villanyos kitörése, minőről lord Brougham² szokta mondani: hogy a nép szavában néha mennyek dörgése halatszik. – És e férfiú, kinek emlékezetéhez engem a polgári tisztelet, s a hű barátság religiója csatol, a férfiú Szatmár megyének országgyűlési követe, Kölcsey volt.”

Kossuth szövegéből kiindulva megállapítható, hogy nem Kölcsey külseje és hangja volt az, ami a költő-politikus, országgyűlési követ hallgatóságát rabul ejtette, hanem beszédeinek tartalma és kiválóan felépített szerkezete.

¹ Elhangzott Nagykárolyban a *Kölcsey időszerűsége* címmel a költő születésének 225. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozáson, 2015. augusztus 6-án.

Bíró Lajos: *Kölcsey Ferenc*, 2008 (Nyíregyháza, fotó: Karádi Nóra)

„A szónokság szabad nép körében támadt, s szabad nép életéhez tartozik. Ének hangja szelídíté meg a vad csoportokat; a mívelt nemzet tömegét szónoklat vezérli, s ennél fogva nem hiú gond az, melyet ékesszólás elérésére szentelünk.”

■ (Kölcsey Ferenc: *Parainesis*)

Kölcsey beszédei három műfajhoz tartoznak: a fiktív törvényeségi beszédek, az emlékbeszédek (más megfogalmazásban bemutató, illetve szemléltető beszédnek is mondják) és a politikai beszédek (retorikai szaknyelven tanácskozó beszédek), így az életmű legutóbbi kiadásában, amely ugyanakkor az első Kölcsey kritikai kiadás, az említett beszédfajta három külön kötetben kaptak helyet. A kritikai kiadás kötetének folyamán belül a sorozatszerkesztő, Szabó G. Zoltán és a Kölcsey munkacsoport tagjai több mint egy évtizeden keresztül munkálkodván az életmű feldolgozásán, kialakítottak egy *Országgyűlési írások* blokkot, amelynek harmadik köteteként jelent meg az *Országgyűlési dokumentumok*.³ Ez a kötet, ahogy a címe is mutatja, csak az országgyűlési beszédeket tartalmazza, Kölcsey megyei beszédeit nem. Az első gyűjteményes kiadáshoz készült pozsonyi kézirat címnegyedének a leírása – betűhív közlés szerint – a következő: *Kölcsey Ferencz' minden munkái. Harmadik kötet. Országgyűlési s' megyei beszédek. Szerkeszték B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Pesten, Heckenast Gusztávnál 1840.*

Jelen dolgozatomban Kölcseynek *A szatmári adózó nép állapotáról* című megyei beszédét mutatom be röviden.

Egy szónoki beszéd a műfaj szabályai szerint a *princípiummal* vagyis a bevezetéssel kezdődik. Kölcseynél viszont – különös módon – a szatmári beszédnél hiányzik a bevezetés: a szöveg az alapréteggel megfogalmazásával kezdődik. Ez a következőkben foglalható össze: Szatmár

vármegye szomszédai – Mára-maros, Bereg és Ugocsa – sokkal gazdagabbak, mint Szatmár, az itt élőkre mégis sokkal több közteher hárul. Ezután a szatmári helyzetet jól ismerők nevében, kívánság formájában megfogalmazza a beszéd gondolati magvát, az úgynevezett *propositiot*: „Mi, akik hazaföldünknek sokféle szerencsétlen oldalait, sokféle káros tapasztalásaink után, jól ismerhetjük, nem titkolhatjuk el azon óhaját: bár egyszer ezen temérdek bajokkal küszködő tartomány oly pártfogókra találna, kik nékie a közterhek viselésében érdemllett enyhülést szereznének!” Azaz a terhek csökkentése érdekében hangzik el a beszéd. A szövegben a hallgatóságára utaló fordulatokat találunk: „Azok előtt szólok, kik jól tudják mindazt, amit e helyen mondanom kellene vagy lehetne.”

Az *argumentatio* (bizonyítás), mint általában a szónoki beszédeknel, jelen esetben is a szöveg legfontosabb része: a szatmári adózó nép anyagi helyzetének részletes feltárását adja. Több megjelölt forrás felhasználásával meghatározza a megye területét, népességét, a porták mennyiségét, a telkes parasztok, illetve zsellérek lélekszámát. Kölcseynek ez a beszéde számos adatra van felépítve, ez az alaposág bizonyítja, hogy a szöveggel hatást akar gyakorolni az előljárásságra. Sorra veszi, hogy a gazdálkodás különböző ágaiból hányan tudnak megélni – például a szántóföld műveléséből a megye lakosságának mindössze a fele. A helyzet elemzése körültekintő: kiterjed a vidék földrajzi adottságaira (kevés a szántóföld, sok az árterület, stb.), tekintetbe veszi a lehetőségeket. Azt például, hogy a marhatartásra csak Nagybánya körül vállalkozhatnak a lakók. Egy matematikus is megirigyelhetné Kölcsey számvetési képességeit ebben az írásában. A statisztikai adatok számbavétele a szóban forgó megszólalásban terjedelmesebb a szokásosnál. Ez arra is utal, hogy nagy a tét, továbbá, hogy a szónok latba veti meggyőző erejét. A megye adózóinak a fenti munkalehetőségeken kívül lehetséges volna még méhtartással, pálinkafőzéssel és kereskedéssel foglalkozniuk. Az utóbiakhoz azonban befektetéshez szükséges pénz kellene. Ez pedig a szatmári adózóknak többnyire nincsen. Adója megfizetéséhez a lakos gyakran szorul kölcsön felvételére, amely az általa megkeresett

pénz „elfolyását” jelenti. A beszéd szerzője tisztában van az adókiivetés körüli manipulációs lehetőségekkel is. Ugyanis az adó felosztása a megye lakosaira, a helyi előljárókra van bízva.

Majd a befejezés (*peroratio*) következik, amely a részvételtés tónusában van megfogalmazva. „És ímé ily helyzetben van az adózó nép, mely esztendőnként csupán a házi és hadi cassákba 99. 016 ezüst forintra hágó summát fizet!”

Itt következik egy összefoglaló ismétlés, majd annak a hibának a megmutatása, hogy a földdel és házzal bíró adózók és a zsellérek, akik idegen házban laknak, ugyanolyan adózó egyednek számítanak, noha az utóbbiak napszámmal keresik meg az adóra valót. A lezáró részben rávezető hízelgéssel próbálja a vármegye tisztségviselőit a helyzet megváltoztatására rábírni: „Jól érzem én azt, hogy a tekintetes Vármegye semmiben sem fogná nagyobb meglepődést helyeztetni, mint ha ezen, s több ilyen okoknál fogva, melyeket én vagy által nem látok, vagy készakarva elhallgatok, a maga kebelében fekvő népet valamennyire enyhíthetné, s utat nyithatna, melyen annak élete könnyebbé lehessen.”

Ezzel be is fejeződhetne a beszéd, de akkor újabb körülmények ismertetésébe fog a szerző. Nevezetesen arra tér ki, hogy e megyében a parasztok gyakran változtatják földjüket, ami árt a földek termékenységének. Azt mondhatjuk tehát, hogy a beszéd lezárása nem tesz eleget az erre vonatkozóan a retorikákban előírt rövideg követelményének, lényegében újabb és újabb érveket tartalmaz.

Összefoglalva az elmondottakat, Kölcsey szövege, ha nem is olyan tiszta szerkezetű, mint a klasszikus szónokok beszédei, mégis retorikai teljesítmény inkább, mint száraz értekező szöveg. Ennek fő oka az, hogy az adatok pontos ismertetését időről időre a beszélő érzelmileg hangolt összefoglalásai, személyes véleménye szakítják meg, amelyekkel intenzíven hatni akar hallgatóságára és elsősorban a szóban forgó kérdés felterjesztésében illetékes előljárókra.

1 KOSSUTH Lajos: *Régi baj új kórjele*. Vezércikk, Pesti Hirlap 1842. január 1. 105. szám 1. lap. Kossuthnak ebből a cikkéből idéz egy részletet Riedl Frigyes is Kölcsey Ferencről szóló kismonográfiájában. Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László. XLII. szám. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

2 Brougham, Henry Peter (1778-1868) skót politikus, jogász; 1810-től parlamenti képviselő.

3 KÖLCSEY Ferenc *Minden Munkái, Országgyűlési Írások, III. Országgyűlési dokumentumok 1832–1835*, kritikai kiadás, sorozatszerkesztő: SZABÓ G. Zoltán, sajtó alá rendezte: VÖLGYESI Orsolya, Universitas Kiadó, Budapest, 2011.

Az ismeretlen Kölcsey

KARKOVÁNY JUDIT

Minha csupán egyetlen verset írt volna, a *Hymnust* – s annak is hányan tudják mind a nyolc szakaszát elmondani? Hányan ismerik korszakformáló országgyűlési beszédeit? Az itt bemutatott, 1836-ból származó két műve még inkább ismeretlen, hiszen nem hangzott el soha. „Fiktív beszédek”, retorikai „minták” – szónoklatot és jogot tanulhat belőlük a figyelmes olvasó. A két beszéd tematikusan is, érvelésmódjában is összetartozik. Mindkettőben nőket véd, akiket főbenjáró bűnök elkövetésével vádolnak. Mondhatni, az életükért küzd. Mindkettőben az emberiség ügyvédje.

A *P. J. számára* készült *Védelmében* úgy akarja meggyőzni a bírákat védence ártatlanságáról, hogy bemutatja igazi személyiségét, a rágalmazói által torzítva előadott történetben pedig megkeresi a kétes pontokat, felhívja a figyelmet a hiányzó láncszemekre. A férjgyilkossággal vádolt nő jellemével összeegyeztethetetlen, hogy a mindvégig szeretett férfi életét kioltsa, s azt is tudnia kellett, hogy a kenyérkereső halála nyomorba dönti a családot. Kölcsey perdöntő bizonyítékként sorolja fel a nő erkölcsös neveltetését, példás családi életét, azt az asszonyi-anyai gyöngédséget, melynek számtalanszor tanújelét adta. A terhére rótt gyilkosság „erkölcsi lehetetlenség”, „vagy minden tapasztalás és emberismeret hazug, vagy ez a személy ártatlan!” De nemcsak emberismeretében bízva tiltakozik az esetleges súlyos ítélet ellen. „Nem, T. Törvényszék, mi a sorstele [sorsdöntő] ítéletet: bűnös! oly hamar, oly hidegen kimondani nem fogjuk, mi késni fogunk a vétek megtörténtét elhinni, míg az ártatlanságnak legkisebb, legtávolabb lehetősége fennmarad; mi örülni fogunk, ha valaki csak egy nyomocskát is mutathat, melyen a szeren-

csétlen számára menedéket lehetnének!” A modern polgári joggyakorlatban ezt nevezik az ártatlanság vélelmének. Ezt kimondani egyértelmű az emberi személyiség feltétlen tiszteletével.

A védőbeszéd második vonala a vád kuszaságát, logikai képtelenségét szedi szállakra. A – vélhetően megvesztegetett – tanúk vallomása zavaros, ellentmondá-

Statutum civile Mantuanae civitatis, Mantua, 1575 és 1625 között, 34 cm, a felirat: Iustitia & Pax osculatae sunt

sol, a vádirat minden pontja vitatható. Ugyanakkor kirajzolódik a védő beszédeből annak a férfinak a képe, akinek közeledését a vádlott előbb lánykorában, aztán tisztos özvegyasszonyként is határozottan elutasította. E férfinak nem kevés köze lehet ahhoz, hogy P. J. férjgyilkosság gyanújába került. De míg „e pör egész kiterjedésében nincs egy nyom is követve, egy fonal is felfogva, egy csomó is fejtegetve”, addig a T. Törvényszék nem veheti lelkére, hogy halálba küldjön valakit, „kinek Istenen kívül csak a bíró igazsága marad”. A védő „a pör hiányos voltára” hivatkozva új nyomozást, „szoros és részrehajlatlan” vizsgálatokat köve-

tel – korrekt eljárást tehát, s addig is az ítélelhozatal fölfüggesztését.

A sors csapásaitól sújtott asszony és a nemtelen indulatoktól vezetett férfi története inkább a modern krimikre emlékeztet, mint az 1830-as évek magyar valóságára. A másik „fiktív” beszédet, a *Gyermekgyilkos R. d. M. ügyében* szerkesztett viszont valóságosnak érezzük, bármilyen jól tudjuk is, hogy ez sem hangzott el soha. A vádlottak padjára került leány alakjában a népballadák oly gyakori hősnője elevenedik meg, aki a pandúrok kezére kerülve bevallja: titkolt szerelemből született gyermekét „diófa tövire, Tisza fenekire” dobta, hogy megmeneküljön a szegény, a társadalom megvetése, a kiközösítés elől. A népköltészetet tanulmányozó Kölcsey nem vonhatta ki magát e balladatípus hatása alól, s mivel az eset éppen nem példa nélküli, e fiktív beszéd valóságos bűnös védelmében íródott.

A témával Kölcsey 1836-ban két művében is foglalkozott. Az *Éji temetés* nem tartozik sikerültebb versei közé, a „balladai homály” éppen a vers legfontosabb közlendőit takarja el. Leginkább annak bizonyítéka, hogy a költő a líra eszközeivel is megpróbálta megoldani a számára fontos kérdést.

A *vadászlak* című, ugyancsak 1836-ban írott elbeszélésben a gyermekgyilkos nő szerepét két alakra osztotta. Az elcsábított, majd az erdei ház rejtekében gyermekét megszüülő Miller Teréz nem gyilkos: éppoly képtelen volna ölni, mint az első beszédben védelmezett asszony. A börtönben – miért, miért nem – közös cellába kerül egy másik leányanyával, aki viszont valóban megölte csecsemőjét. Ennek a lelkiismeret-furdalástól gyötört Anikónak eszelős dalait hallva Miller Teréz rádöbben, hogy csábítójuk ugyanaz a férfi, s hogy sorsuk egyformán reményte-

ÉJI TEMETÉS

Vész ébred, üvölt az éjjeli szél,
Házból az anyácska remegve kikél,
S karján csecsemővel ide s tova jár.
„Kebled csupa fagy;
Oly néma, sötét vagy!
Szép gyermekem alszol-e már?”

És alszik örökre, szíve körül
Vérhabja sebének halálosan ül;
Sírt váj az anyácska, de melle szorong.
„Kész néked az ágy;
Ott fájdalom elhagy,
Hol végtelen álma borong.”

Zöld lombok alatta, fenn puha hant;
Zúg a temetésre halotti harang:
Vad dörgeteg hangja borúlat egén.
S villám tüze gyúl
Bús fákyavilágúl:
Irtózatos ünnepi fény.

Már éji siralma kelni nem int;
Menj, térj anya vissza, pihenj le megint,
S borzadva ha érzed az éj közepét,
Dúlt álomk után,
Kísérteti órán
Száll gyermeked árnya feléd.

1836. április elején

len. A felismerés okozta megrendülésbe ő, az ártatlan belepusztul.

A novellát kritikusai két ponton szokták kifogásolni. Miller Teréz gyermekét maga a csábító férfi ölte meg, aki féktelen indulatok rabja: korábban már szeretőjének, Anikónak is életére tört. Akkor azt a nőt akarta lelőni, akit erkölcsileg már elpusztított, másodszer meg újabb kedvesének gyermekén töltötte ki dühét. De miért vallja gyilkosnak magát egy anya, aki ártatlan, méghozzá abban a pillanatban, amikor kisgyermeké szörnyű véget ér? A boldogtalan Miller Teréz még mindig szereti a férfit, úgy gondolja, ha a halálos ítélet az ő fejére száll, ezzel vezekel a maga megtévelyedéséért. Csak a börtönben döbben rá, hogy az igazi gonosztevők, a társadalom legnyomorultabbjai közé zárva lenni rosszabb a halálnál.

A másik vitatott pont: a novella Teréz börtönbéli váratlan halálával nem befejeződik, hanem félbeszakad. A gyilkos egyszerűen eltűnik a történetből, a tébolyult Anikó meg élete végéig énekel-

heti altatódalait a halott gyermeknek. Ha *A vadászlak* valóban „bűnügyi novella”, akkor a titok megfejtése, a bűn földériteése után nem maradhatna el a bűnhődés. Barátai bíráló megjegyzéseire a máskor oly udvariasan érvelő Kölcsey csak ennyit válaszol: [Tudom] „...hogyan *A vadászlak* befejezése nem tetszésesetekre van, [de] készakarva tettem úgy”.

A novella főhőse ugyanis valójában a fiatal ügyész, Andaházy, akinek pályafutása a megyei bíróságon Miller Teréz védelmével kezdődik. Principálisa, a több évtizedes gyakorlattal rendelkező főügyész értelmetlenül találja lelkiismeretes buzgalmát: az árva lány póré „nem sokat ígér”, a szegény sorú ügyfél aligha fizet. „S a gyermekölést önkénynt megvallja, [...] ezen nem sok menteni való lesz”. Andaházy az emberiségre hivatkozik, mint erkölcsi főparancsolatra, ám e szó a főügyész számára értelmezhetetlen. Mire a sok fejtörés? „En kérem fogom a büntetést, öcsémuram megismeri, hogy a tettet tagadni nem lehet, egy kis irgalmasságra kéri föl a törvényszéket, s vége. A többi nem a mi dolgunk.” „Iskolai maximálkkal nem élünk” – legyint a fölháborodott Andaházy erkölcsi érveire. A védő, aki hisz az önfeláldozásban, naiv álmodozó, sokat kell még tanulnia.

Andaházy-Kölcsey küzdelmét a léleklöő vármegyei törvénykezés ellen nem a szépirodalom területén kellett megvívni. Az elbeszélés kurta-furcsa befejezése, a megoldás hiánya talán ezzel is magyarázható.

R. d. M. védőbeszédének expozíciójában Kölcsey megismétli az ügyész szavait: a rettenetes bűn megtörtént, és nem maradhat büntetés nélkül. A „gyermekgyilkosság” megnevezést azonban elkerüli, mert ezzel túl erős indulatokat, ellenszenvet keltene, s a vádlottról sem mint gyilkosról, hanem mint „szerencsétlen bűnöséről” beszél. A vád legsúlyosabb fordulatát lírai hatású eufemizmussal fogalmazza át: „Gyermek életét, melynek első szikrája az anya szíve alatt lobbant fel, ugyanazon anyától eloltva látni ... természet elleni látomány.” A költői kép azt sugallja: az ítéletre váró nőben is anyai szív dobog. Nemcsak a társadalom törvényeit hágtá át, tetteivel a természet törvényeit is megsértette: anya gyermekét csak háborodott elmével pusztíthatja el. Így lesz a vád legsúlyosabb szava a védekezés kiindulópontja; meg kell vizsgálni minden okot, minden tébolyba sodró szenvedést, amely ekkora pusztítást volt képes végbevinni egy emberi lélekben. A sorsáról döntöket nem vezetheti utálat vagy bosz-

szú, csak „a legmélyebb, legigazságosabb szánakozás”.

A részvét és jóindulat megnyerése után a gyilkossághoz vezető események rekonstrukciója mentes a romantikus fordulatokról, R. d. M. története teljesen köznapi. Atyja, idős katonatiszt, külföldről vándorolt be az országba. Viszontagságos életútja végén nem volt egyebe becsületén, kardján és egyetlen leányán kívül. Egy orvos fogadta be házába, talán szánakozásból, talán mert szemébe tűnt a leány szépsége. Az apa rövid időn belül meghalt, árváját idegen földön, tapasztalat, jó tanács nélkül hagyva. Az orvos pártfogást ígért, s hogy segít munkát keresni. A leány hálás volt és ott maradt, gondját viselte a nőtlen férfi háztartásában. Az állás-keresés egyre sikertelenebb lett, s a férfi „a jóltevő szerepét játszva vendége helyzetével visszaélt”. Később sem segített a bajba juttatottak, sőt a gyermek születése előtt elkergette a leányt házatól. A szerencsétlen minden emberi lakhelyet elkerülve, úttalan utakon bolyongott napokig, étlen-szomjan. A magány, a kitaszítottóság, az éhség és a kimerültség felőrölte testi-lelki erejét, tette szinte tébolyodottan követte el, s meg sem próbálta elitkolni: sírására, sikoltására lettek figyelmesek a közelében járók.

Az ügyész a halálos ítélet kimondását várja a bíraktól, a védő a szánakozást kívánja bennük felébreszteni: „Lehetetlen nem óhajtunk, bár ilyen tettnek inkább elhárítására találtatnék óvőeszköz, mint bosszúulására büntetés.” Nem hagyja említetlenül a társadalom felelősségét sem: „különböztetnek „a közintézetek [intézmények], hol az ügyefogyott munkát és enyhülést lel”, „hol a szülő hibája miatt balsorsban született gyermekekről” gondoskodnak. A szerencsétlen leány számára pedig meg kellene találni az utat, „melyen bánkódás és megtisztulás által istent és embert megengesztelve a társaság [társadalom] kebelébe visszatérhessen”.

Nem lehet tagadni, a gyilkos tette valóban elkövette. Elbukott, de nem elzüllött; nem előre megfontolt szándékkal tette, amit tett. Büntetése már a fogházban megkezdődött: tettének tudatára ébredve lelkiismerete furdalja, lelki szenvedései nagyobbak az ítélet fenyegetésénél. A védő hisz abban, hogy ügyében „igazság és irgalom kezét fogva hozandják az ítéletet”.

A humanista Kölcsey meggyőződése egyértelmű: az emberhez méltó törvénykezés célja nem a bosszúállás, hanem a bűnös visszavezetése a jó útra, az emberek tisztá világába.

Garabonciás vagy racionalista?

A mineralógus alakja Kölcsey *A karpáti kincstár* című elbeszélésében

BALOGH PIROSKA

A *magyar ásványtan története* című 1952-es monográfiájában Koch Sándor a „pangás kora” kifejezéssel jellemzi a mineralógia helyzetét a 19. század első felének Magyarországon. A magyarországi ásványvilág kincsestárát magas színvonalon inkább külföldi tudósok kutatják ekkortájt, panaszkodik Koch. Ennek tükrében nem meglepő, hogy az ásványkutató alakjának egyik első szépirodalmi megformálása, Kölcsey Ferenc 1838-as, *A karpáti kincstár* című novellájának szereplője, Fabricius Mátyás különc, ambivalens, „outsider” karakterként tűnik fel.

De hogyan is kerül a mineralógus egy érzékeny, szerelmi tematikájúnak tűnő novella közegébe? E kérdés megválaszolásához fontos látni, hogy a novella által fel-, illetve megidézett alapszituációnak vannak előzményei a klasszikus magyar rövidpróza történetében. Egy nem kellően gazdag ifjú áhítozik olyan leány kezére, akinek szülei dús kérést várnak, s miután a leány rokonszenvét elnyeri, nem marad más hátra, mint hogy egy legendás, varázslatos kincs meséjétől elkábítva kihasználja a szülők (többnyire az édesapa) kapzsiságát, és megszerezze magának szíve hölgycé: ez a számos vígjátéki elemet felvonultató, jellegzetesen happy endhez vezető séma adja Kármán József novellaátdolgozásának, *A kincsásónak*, illetve Fáy András *A hasznosi kincsásás* című nagy sikerű elbeszélésének alapját. E vígnovellákban nincs helye tudós-szereplőnek: a kincs minden esetben babonás, földöntúli lények által őrzött, az elbeszélés fikciója szerint sem létező drágaság, melyhez nyomravezetőként többnyire maga a szerelmes ifjú ajánlkozik, mégpedig inkább ezoterikus kalauzként, egyfajta garabonciásként, nem pedig tudós férfi alakjában. E novellák világában józan ész (tudomány)

és babona, pontosabban babonás fikció éles oppozícióban tűnik fel, az előbbi racionalis, reális életszemlélettel és sikerrel, az utóbbi nevetni való kiszolgáltatottsággal és kudarccal párosul.

A karpáti kincstár története mentén azonban elakadni látszik a vak babonáságon bölcs diadalt ülő, felvilágosult *common sense* diadalmenete. Pedig úgy tűnik, egy józan, a történet tanulságait jó előre összegző, didaktikus narrátor ragadja magához a szót. Azonban bevezető töprengésében már az első, általa felidézett maxima is kérdéssé bizonytalanodik: „Higgy, de jól megnézd: kinek! – Így tanít a régi közmondás. Higgy, de jól megvizsgáld, mit! – Erre oktat a filozóf. S az ember, ki mindezt híven megfogadni szeretné, addig néz és addig vizsgál, míg utoljára sem azt nem tudja: kinek, sem azt nem: mit kelljen vagy lehessen hinnie.” Hasonlóan kijátssza

az olvasói elvárásokat a szüzsé, a cselekmény bonyolítása is. A történet kezdete a már emlegetett vígnovellák alapszituációját idézi. Adott egy nem gazdag, de művelt, éppen Késmárkon diákoskodó nemesifjú, aki beleszeret egy gazdag polgárcsalád lányába. A lány kezének elnyeréséhez mindenképp pénzre van szüksége: ebben a helyzetben hall az ifjú Erdőhegyi a Kárpátokban elrejtett kincs mondájáról, illetve kerül kapcsolatba a tudós Fabriciuszal. A jól ismert séma szövedéke azonban e ponton megbomlik: ahelyett, hogy az ifjú magát garabonciásnak (garabonciás

diáknak: még az aktuális szerepéhez is illene) kiadva a hiszékeny, pénzre éhes szülőket a kincs-babonát felhasználva kijátsszáná, s a leányt megszerezné, a történet váratlan fordulatot vesz. Erdőhegyi eleinte kételkedve, de egyre erősebben hinni kezd a mondabeli kincsben, azaz a babona áldozatának szerepébe kerül, a garabonciás szerepkörét pedig Fabriciusra ruházza. Olyannyira, hogy mikor a tudós mineralógus és botanikus elmondja neki egy régi ismerőse, Hans történetét, hogy kijózanítsa, Erdőhegyi saját sorsának előképeként értelmezi az ugyancsak szerelmi okból a kincset kereső, s a kincskeresésbe belehaló Hans példáját, és követve azt, belehal az őt megtámadó, különös, pszichoszomatikus jelnek tűnő kórba. A vígnovellának induló történet tragikus befejezésbe torkollik. Az egyszerű képlet pedig – amely szerint a vakhit és a babona azonosítható

Álmosd, Kölcsey-emlékház (Fotó: Orbán Domonkos)

valamiféle ezoterikus történettel, melynek hitelt adni, legfeljebb, nevetségessé tesz, ellenben a *common sense* révén és a tudomány pusztá elsajátításával mindez uralható és kiiktatható – működésképtelennek bizonyul.

Milyen célt szolgálhat, milyen értelmezésben válik indokolttá az elbeszélés szinte provokatívan hagyománytörő mivolta, melynek oly fontos strukturális eleme a tudós ásványkutató alakjának szerepeltetése? Úgy tűnik, mind a novella címe, mind pedig az I. fejezetben közölt narrátori elmélkedés határozott irányba kívánja terelni a fenti kérdésre szükségképpen választ kereső, meglepett olvasót. A cím, *A kárpáti kincstár* az említett kincses elbeszélésekkel szemben nem a kincskeresés aktusára, annak komikus voltára irányítja a figyelmet, hanem a hiszékenység tárgyára, azaz magára a „babonára”. Első olvasatban ugyanis a címadás egyértelműen az elbeszélésben megidézett mondabeli, fiktív kincsesbarlang nevére utal. A narrátor bevezető miniesszéjének tárgya pedig ugyancsak a babona mibenléte és jelenléte, azaz annak aktuális alakváltozatai: „Ne véljétek pedig, mintha ezek csak a köznépre tartoznának, melyet megvető

pillantattal oly örömet néztek. Emlékezzetek a ti boszorkánypöreitekre, aranycsinálóitokra, csillagból jövőndölőitekre és sok tekintetben magnetistáitokra is! Ide számíthatnók a politikai álmodozók szép sergét is, és azon bölcs férfiakat, kik egész népekre függesztik figyelmeiket s mindig egyebet akarnak látni és hallani, mint ami szemeik látokra történik és füleik hallottokra kiabáltatik.” E tétel illusztrációjaképp ajánlja az elbeszélő az olvasó figyelmébe Erdőhegyi történetét, mint aki tanult, művelt ifjúként a babona áldozatává válik. E javaslat mentén, azaz példázatként értelmezve az elbeszélést, a kérdések elsősorban e folyamat miértjeire irányulnak, valamint arra, miért válik kulcsfontosságúvá, miért idéz elő törést a sablonosan induló történetben a tudós Fabricius, és vele együtt a kárpáti kincstár mondájának megjelenése.

A II., III. és IV. fejezet, követve a vígnovellák hagyományát, Erdőhegyi és Nelli találkozását és Erdőhegyi feltámadó szerelmi érzéseit mutatja be. Ellentétben azonban a vígnovellák mintájával, itt kizárólag a fiatalember érzésein és benyomásain van a hangsúly, a bemutatott szerelmi kapcsolatot csupán az ifjú szemszögéből láttatja az elbeszélés.

A narrátor ironikus utalásai révén az olvasó egyre inkább elbizonytalanodik, vajon valóban a fenti vígnovellákban megszokott, viszonzott, erős szerelmi kapcsolat van-e, egyáltalán van-e kapcsolat Nelli és Erdőhegyi között. Erősíti ezt a gyanút, hogy Áringer Nelli arctalan képként, mintegy sziluettként van csupán jelen, személyének leírását mellőzi, sőt, közvetve bármely szép leány vonásaival helyettesíthetőnek nyilvánítja a narrátor. Erdőhegyi karaktere mindenképpen részletesen, de hangsúlyosan egy fő vonás mentén formálódik meg. E fő vonást a narrátor nem explicit módon nevezi meg, hanem egy hangsúlyos, részint vizuális kép ekphrásziséval rögzíti az olvasóban: Erdőhegyi alakját olyan szituációban ábrázolja elsőként, amikor a barátjával együtt álldogálva „magába vonultnak tetszett; andalogva nézett az alkonyodó nap után, vagy a bércek felé; a közel jeleneteket észre sem látszék venni, s arcvonásai és szemei belől emésztő gondra mutatának”.

Erdőhegyi alapvonása tehát egyfajta vakság, és ennek jelentősége akkor kezd megmutatkozni, amikor a narrátor felveszi az ifjú szerelmi érzéseinek forrásait, elvárásait és kifejlődését. Az elbeszélő

tudtukra adja, hogy Erdőhegyi a szerelem ideáját románok, azaz érzelmes regények, főként Boulwer művei, illetve Schiller-drámák alapján alakította ki magában, és az ezekben megjelenő távoli, fiktív nőalakokhoz mérte a hús-vér leánykákat is. Sokatmondó, hogy e nőalakok többnyire regénybeli párjuk számára is elérhetetlenek, azaz Erdőhegyi tudatában a szerelem képzete összekapcsolódott az érzékeny gyötrődés, magára hagyottság, reménytelenség és tragikus végkifejlet asszociációival.

Nellibe sem egyéni vonzereje miatt szeret bele: a leány arca és karaktere, akárcsak az olvasó számára, Erdőhegyi számára is „üres hely”, voltaképp még a lány érzelmeire, saját szenvedélyének viszonzottságára sem kíváncsi. Az ok, amiért Nellit teszi meg szerelme tárgyául, a leány elérhetetlensége, hiszen szülei csakis gazdag kérés számára tartogatják. Ugyan „angyal”-nak nevezi Erdőhegyi őt, kincsek tartja, és ezzel felsejlik a novella címének egy újabb jelentésrétege, de a fiatalember rögtön materializálja is ezt a kincset, hiszen arannyal, földi vagyonnal megvehetőnek tartja – ezügyben még a lottériával is próbálkozik. A materializált kincsképzet kapcsolja tehát össze Erdőhegyi tudatában Nelli alakját a karpáti kincstár mondájával: mindkettő kincs, mindkettő elérhetetlen, mindkettő gyötrődést okoz, hiszen felkelti a birtoklás vágyát, és mindkettő „átváltható” konvencionális pénzzé (az egyikért fizetni kell, a másikkal fizetni lehetne érte). Azaz Nelli és a karpáti kincstár mondája olyan érzelmeket generál Erdőhegyiben, amelyet ő regény- és drámaismeretei alapján szerelemnek minősít, és amelynek tragikus sorsképletét fel is vállalja.

Sokatmondó, hogy a karpáti kincstár mondájával Erdőhegyi akkor ismerkedik meg részletesen, amikor az első jelenetben megigézve bámult távoli hegyekbe kirándul barátjával és babonás vezetőjükkel. Az elbeszélő jelzi, hogy Erdőhegyi a kincsről korábban is hallott már, de semmilyen jelentőséget nem tulajdonított neki. Most azonban két új mondatváltozattal is találkozik, mégpedig az egyikkel szóbeli elbeszélés, a másikkal írott történet formájában. A szóbeli verziót Knot Jakab, a vezetőjük mondja el a fiataloknak. Eszerint Knot szépapja találkozott külföldiekkel, többek között egy taljással, akik a Kárpátokba jártak kincserért. Ennek szállást adott, majd az kényszerítette, hogy amikor kincsekkel megrakodva hazaindult, a szépapa kísérelje el otthonába. Ott megjutalmazta

a segítségéért, és a jutalom mellé megjegyezte: „Lásza kend, Knot Pál uram, ezer meg ezer ennyi kincs hever a kentek hegyeiben: de mi haszna, ha nem tudnak hozzájutni?” A monda írott változatát pedig egy, az éppen ásványokat és növényeket gyűjtőgető – és Knot által garabonciásként bemutatott – Fabricius Mátyás által elhagyott tarisznyában (illetve az abban fellelt könyvben) találják meg. A történet lejegyzőjének, bizonyos Oswald Keresztélynek az írás tanúsága szerint 1599-ben Lőcsén elégett a háza és minden vagyona. Kéréseivel addig ostromolta az Urat, míg az álmában egy angyalt küldött hozzá, aki egy kolostorba küldte. Itt találkozott Ezéchiél páterrel, aki adott neki egy titokzatos vesszőt, mely a kincset rejtő szikla fölött megmozdul hordozója kezében, majd meg is nyitja Keresztélynek a sziklát, ahol feltárul a barlangban rejlő sok drága érc. A történet érdekessége, hogy felolvasása közben a kis társaság folyvást azon csodálkozik, hogy mindez hívő keresztényekkel esik meg, isteni közbenjárásra – Erdőhegyi barátja meg is jegyzi: a kincsebe „ily móddal minden jó kereszténynek bele lehetne markolni!”

A IX–X. fejezet fordulópontot jelent. Fordulópont a cselekményszövésben, hiszen Nelli igent mond a másik, gazdag kérőjének, Erdőhegyi pedig rádöbben, hogy Fabricius Mátyás „a tudós férfi neve”, és – újabb helyszínváltás – felkeresi őt egy környékbeli kis faluban. Itt újabb leányszereplő tűnik fel: Linka, Fabricius lánya, akit már nem arctalan képként mutat be a narrátor, hanem a félreeső faluban titkon kivirult, szép és érző szívű romantikus hölgnő vonásaival ruházza fel részletes portréját. A hazatérő Fabricius pedig magyarázatot ad Erdőhegyi számára az eddig ezoterikus dimenzióban értelmezett monda-verziókra és egyéb jelenségekre. Linka megjelenésével a cím metaforikus olvasatai újabb réteggel gazdagodnak: a „karpáti kincstár” metaforaként jól megfeleltethető a tiszta érzésű leány által kínált, minden anyagi vonatkozástól mentes, lelki gazdagságnak. Fabricius magyarázatai pedig a kincs-monda és a garabonciásság értelmezéséhez kínálnak új hermeneutikai távlatot.

Egyrészt kiderül, hogy Fabricius mineralógus, illetve botanikával is foglalkozó tudós gyűjtő – még ha a „pór-nép” nem is akarja azt hinni, hogy „a kincshordó a maga öreg napjait szegényül éli, hogy kódarabokat tudomány végett gyűjtöget, s fáradságos gyűjte-

ményeit nagyvárosokban lakó gazdag kedvelőknek nyomorult árért eladogatni kénytelen”. E metaforikus kódot alkalmazva a Knot Pál-féle mondatváltozat újraértelmezhető, mint egyfajta orálisan hagyományozott, folklorizálódott hagyománya egy olyan találkozásnak, amikor Knot szépapja egy külföldi ásványgyűjtőnek ad szállást, segít hazaszállítani a Kárpátokban gyűjtött tudós „kincseit”, és tökéletesen félreérti a garabonciásság bélyegzett tudós megjegyzését, amely szerint rengeteg kincs – tudniillik ásványi, botanikai ritkaság és érték – van a Kárpátokban, csak az ott lakóknak nincs hozzá tudománya, hogy ezt kiaknázzák. (A „tudomány” itt nem ezoterikus ismeretet, hanem ásványtani és botanikai jártasságot jelent, mely az előzővel ellentétben semmilyen hívő keresztény léleknek nem válik kárára.) A könyvbe lejegyzett mondatverzióról pedig a Fabricius kínálta kóddal interpretálva kitűnik, hogy itt sem a „betű szerinti” értelmezés a célra vezető: a tudós férfi nem kincskeresési receptként hordozta magával a kötetet, hanem még ifjúkorában, egyfajta antropológiai érdeklődéstől vezetve örököltette meg benne a nép ajkán élő mondát; de magával az írással nem is foglalkozott, a kötet mint növénypréslő eszköz szolgált számára gyűjtőútjai során. A voltaképpeni „kincset”, a kötetben lepréslt növényeket pedig Erdőhegyi, értéktelennek gondolván, eldobta. Úgy tűnik tehát, minden adott ahhoz, hogy a történet vígnovellává váljon, és Erdőhegyi felülvizsgálja korábbi rögeszméit, sőt: Linka karjaiban akár a vágyott szerelmi boldogságot is megtalálja.

Ez a fordulat azonban nem következik be. Erdőhegyi sajátos „vaksága” itt válik teljesen nyilvánvalóvá. Egyrészt Nelli kapcsán, sajátos *circulust vitiosust* előidézve, kijelenti: lehetetlen, hogy ez az „angyal” a haszonlesésben büntetés legyen – hiszen ha Nelli angyal, tehát a már ismert regényhősnők megtestesülése, akkor itt csak tragikus félreértés munkálhat. Másrészt Linka kapcsán „Erdőhegyinek is voltak szemei, jól látta a leányt, sőt jól látta annak szépvoltát is; de az ő szíve nem szemével többé, hanem képzeletével állott érintésben”. Azaz a költői fantáziájának mondott Erdőhegyi valójában anti-esztéta: saját doktrínér (regényhősnőről mintázott) elvárásai alapján lát szépnek egy semmitmondó képet, Nellit; ugyanakkor a plasztikusan festett szépséget, Linkát, képtelen meglátni, mert „műérzéke” nem az empiriából táplálkozik – holott

a valódi esztétikai élmény, legalábbis a kortárs értelmezésekben, egyértelműen az érzékelésen alapul. A Linkában rejlő kincs, akár csak a mondabeli kincstár, zárva marad Erdőhegyi előtt: később, amikor lázas rohamai közepette a leány ápolja, „nem tudá: hol van? nem tudá: mi történt vele? Nem vette észre, ha a leggyengébb kéz forró homlokához ért, nem látta, ha a gyönyörű leány szemében remegő könny ragyogott miatta, és nem sejtítette a boldogságot, mely ily ápolónak karjai közt emberre várhat...”. A Fabricius kínálta értelmezési kódokat, miszerint a jelenségeket ezoterekus összefüggések helyett – garabonciás-kép – tudományos kontextusban (a szegény, de elhivatott tudós képe) lássa, szintén elutasítja.

Sajátos, monomániás hermeneutikai álláspontja ezen a ponton is ördögi körbe – hermeneutikai körbe – zárja Erdőhegyit. Egyfelől nem ad hitelt Fabricius szavainak, hanem beavatási próbaként értelmezi azokat („Valót mondott az öreg? ... De oh, ha csak a titok tudásától kíván visszaretenteni!”). Másfelől így érthető, miért reagál olyan sajátosan egy Fabricius által elmondott történetre. Fabricius ugyanis elmeséli vendégének, hogy ifjúkorában ismert egy Hans nevű asztalossegédet, aki – Erdőhegyihez hasonlóan – szinte megszállottként törekedett a „karpáti kincstár” felkutatására, hogy ezáltal elnyerhesse szerelmét, mestere leányát. Hans azután kincskeresés közben egy kőlavínában lelte halálát.

Fabricius tükörnek és orvosságnak szánta a történetet, Erdőhegyi azonban, a tőle megszokott olvasási-értelmezési módszerrel, követendő mintának tekinti azt. Rádásul ez a minta megerősíteni látszik a regények szerelem-mintájának szabályrendszerét, amely szerint a valódi szerelem szükségképp reménytelen,

tragikus, önsorsrontó és a hős halálába torkollik.

Újabb hermeneutikai kör záródik tehát Erdőhegyi tudata köré, és ezek után az olvasó számára egyáltalán nem lehet meglepő Erdőhegyi (egészségügyi szempontból szinte indokolatlan) halála, s a látszólagos paradoxon, miszerint a művelt és egészséges ifjú egy babona áldozatává válik. Csakhogy ez a babona nem a „karpáti kincstár” mondája. Látuk, ilyen nincs is: mondaváltozatokkal, többféle módon értelmezhető elbeszélésekkel, és még a cím esetében is sokrétű vonatkoztatási rendszerrel találkozhatott a novella olvasója. Rádásul a mű mind a mondaváltozatok, mind a cím esetén felkínál egy nem „babonás”, azaz nem ezoterekus értelmezési lehetőséget is a befogadó számára. A babona ennek megfelelően, úgy tűnik, nem azonosítható semmiféle külső „történettel”, fikciós vagy ezoterekus entitással. A babona nem más, mint Erdőhegyi sajátosan egysíkú, mintakövető értelmezési metódusa. Ez a metódus teoretikus, azaz – legyen szó regényszövegről, szép leány arcáról vagy éppen ásványtani kérdésekről – az elvont teóriát változtatás nélkül veszi át és vetíti rá a tapasztalataira, illetve tapasztalatait ennek megfelelően szelektálja. Másfelől ez az értelmezési metódus hangsúlyosan nélkülözi az alternatívát, az értelmezett tárgy kontextusba helyezését és a metaforikus jelentésulajdonítás összetettségét: ezek hiánya szükségképp az értelmező köré záródó, őt vakká tevő, „ördögi” hermeneutikai kör(ök)höz vezet.

Visszakapcsolva e következtetést a narrátor bevezető elmélgedéséhez, úgy tűnik, e sajátos, „vak hermeneutika” jelenti a kulcsát az elbeszélő szerint nemcsak a babonás történetek hatásának, hanem a boszorkánypereknek, aranycsinálásnak, magnetizmusnak és – utójára, de nem utolsósorban – a „politikai álmódózó”,

azaz az utópikus politikusok jelenségének. Erdőhegyi története, továbbra is példázatként olvasva, arra is mintát kínálhat, hogyan alakul ki és rögzül egy ilyenfajta „vak” világértelmező módszer: részint az olvasási szokások által, melyek mögött nem áll sem esztétikai, sem hermeneutikai képzettség, részint az oktatási módszerek révén, melyek nem egy empirikus, kritikai és kutató tudomány-koncepciót követnek. Az alternatívát tehát egyfelől ez utóbbi tudománymodell általánosságát jelenthetné: ennek metaforája a szövegben az ásványtan, és ennek képviselőjeként jelenik meg a mineralógus.

Sokatmondó azonban, hogy Fabricius nem a föld mélyének titkait kiismerő, abból anyagilag is profitáló tudós alakját testesíti meg a szövegben. Garabonciássága nem a tudomány mindenhatóságának metaforája. Sokkal inkább a kirekesztettség és meg nem értettség metaforája ez: hiszen Fabricius szegény, valódi céljait lányán kívül alig ismerik, eldugott hegyi faluban él, azaz a szociális periférium jegyeit viseli magán. Tudása nem elegendő ahhoz, hogy Erdőhegyit megmentse – ami akár azt is jelezheti, hogy az empirikus, kritikai és kutató jellegű tudományfelfogás mindaddig tehetetlen, míg a megfelelő „befogadó” képzettség nincs meg hozzá. Ez pedig megfelelő esztétikai és hermeneutikai alapozás, azaz tudatos művészetelméleti képzés révén érhető el. Hans története csak akkor lehetett volna orvosság, ha Erdőhegyi aktív olvasóként, azaz hermeneutaként kezeli ezt a szöveget – mivel nem így történt, a méregpohár utolsó cseppjeként működött.

Úgy tűnik tehát: ahogyan *A vadászlak* című 1837-es novellájában Kölcsey pontos látéletét és sajátos kritikáját nyújtja a korabeli bűnüldözés és igazságszolgáltatás viszonyrendszereinek, *A karpáti kincstár*-ban éppoly érzékletes rajzát adja, a mineralógia intenzív metaforáján keresztül, a kortárs tudományos és művészeti képzés – és az ebből fakadó értelmezési stratégiák és hiedelmek – hiányainak és következményeinek. Fabricius, a tudós mineralógus garabonciásként való fel/bemutatása jelzi a korszerű tudományosság adott kori periférius szerepét, valamint jelzi az általa képviselt tudományoszményben rejlő, már-már mágikus erejű, de kiáltó botorsággal fel nem ismert és paragon hagyott lehetőségeket. Másfelől a novella a beleépített tudományos információk révén egyszersmind már meg is valódit valamit abból a művészeti/esztétikai és tudományos/kritikai képzésből, aminek hiányára példázatként felhívja a figyelmet.

(www.pexels.com)

Kölcsey utolsó, töredékben maradt novellája, *A ferrói szent fa*

SZILÁGYI MÁRTON

Kölcsey meglehetősen későn kezdett el novellákat írni: csak a pálya utolsó éveit jellemzi az ezzel a műfajjal való foglalkozás. A novellák születésének egyik külső oka jól kirajzolódik a megjelenések adataiból. Kölcsey ugyanis a számára könyveket beszerző pesti kiadó, Heckenast Gusztáv évkönyveibe kezdett el prózai elbeszéléseket írni, fizetés gyanánt: az első ilyen írása, *A vadászlak* az 1837-es Emlényben jelent meg (még 1836 végén), *A karpáti kincstár* a következőben, az 1838-asban (még 1837 végén). A töredékben maradt harmadik darab, *A ferrói szent fa* (1838) is minden bizonynyal szintén Heckenastnak volt szánva.

Ez a harmadik, már befejezetlen novella a legnagyobb igényű vállalkozás lett volna Kölcsey prózaírói pályáján. Írásában csak itt figyelhető meg, hogy alcímek tagolják a történetet: a mű élén azt olvashatjuk, „Első elbeszélés. Áruló szerelem”. Ez azt sejteti, hogy lett volna még egy másik egység is, nyilván külön címmel. Alighanem ez már a kisregény irányába tett elmozdulásként értékelhető.

Az előzmények ismeretében figyelemre méltó a novella témaválasztása, s a helyszín, amelyet a szerző a címbe is emelt. Ferro ugyanis a Kanári-szigetek legkisebb tagja, mai nevén El Hierro. Kölcseynek természetesen nem lehetett saját személyes tapasztalata erről a világról – annál is kevésbé, mert ehhez az egzotikus helyszínhez egy évszázaddal korábbi történet társul. Az író minden bizonynyal rá volt utalva olvasmányélményeire, hogy ezt a világot meg tudja jeleníteni. S valóban, ez segíthet bennünket ahhoz, hogy a töredékben maradt elbeszélésnek legalább a tematikáját világosan rekonstruálhassuk: a novella szüzséjét ugyanis viszonylag jól kikövetkeztethetjük, ha

sikerül azonosítanunk Kölcseynek azt az olvasmányát, ahonnan értesüléseit vette.

Nem is kell messzire mennünk: Kölcsey könyvtárában, amelynek fennmaradt részét a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg 1867-ben (ma az anyag szétszórva megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban), van egy olyan munka, amelyben ott van a Ferróra vonatkozó, szépíróilag felhasználható ismeretek teljes köre. Ehhez az azonosításhoz maga Kölcsey adja meg a kulcsot a novellában, hiszen név szerint is megnevezi azt a szerzőt, Bory de St. Vincent francia katonatisztet és utazót, akinek 1803-as francia nyelvű könyvét már egy évvel később, 1804-ben Weimarban német fordításban is kiadták (J[ean] B[[aptiste] G[eorge] M[arie] Bory de St. Vincents franösischen Offiziers: Geschichte und Beschreibung der Kanarien Inseln) és akinek művét forrásként használta. Eszerint ugyanis Ferrónak igen kevés nevezetessége volt; ám a legfontosabb éppen az, ami a novella címét is adta. A „szent fa” komoly szerephez jutott a sziget 15. századi gyarmatosításakor is.

A novella elkészült részében két konfliktus körvonalazódik. Az egyik a sziget elfoglalására készülő gyarmatosítók, egy francia és egy kasztíliai fiatalember között figyelhető meg. Az összeshóllkozás becsületbeli kérdés körül forog: a francia kétségbe vonja Ferro elfoglalásának az értelmét, mire a spanyol, burkoltan bár, de gyávanak nevezi, és kizárólag a nők körüli legyeskedésben mondja serénynek. A vita párbajkihívásba torkollik. A másik feszültségforrás pedig természetesen a hódítók és az őslakók között látszik kialakulni: a ferróiak a szent helynek számító különleges fához gyűlnek, hogy Istenhez könyörögjenek. A főpap azt a tanácsot adja a népnek, hogy rejtőzzenek

Látkép, Ferro

el, s a fát is igyekezzenek álcázni, mert hiszen víz csak itt, a fa segítségével nyerhető, s mivel már beköszöntött a száraz évszak, a hódítók szomjúságukban kénytelenek lesznek elhagyni a szigetet. Igaz, ennek a két lappangó konfliktusnak a teljes kiépüléséről az elkészült szöveg már nem tud számot adni. Ez a két történet-szál harmonizál azzal az alaptörténettel, amelyet Bory útleírásából ismerünk. Onnan ugyanis arról értesülünk, hogy a sziget elfoglalásakor a hódítók nem találtak forrást, így már azt fontolgatták, hogy elhagyják a szigetet, amikor egy őslakos nő, aki beleszeretett egy francia katonába, elárulta nekik a fa titkát, s ezzel

a hódítók vízhez jutottak, és elfoglalták Ferrót. Sőt, van egy másik érdekes történet is: eszerint ugyanis a csodálatos fát, amely fölött mindig összegyülekeztek e felhők, s amely leveleivel a legnagyobb szárazság idején is képes volt az esővizet a földre levezetni, 1625-ben egy nagy orkán tövestül fordította ki a helyéből.

Ha Kölcsey korábbi prózaírói életművének, azaz két, befejezett novellájának tanulságait is szeretnénk bevonni a töredék értelmezésébe, akkor feltétlenül szemünkbe ötlük a hőstípusok ismerőssége. A novella elejének két egyénített figurájára, a spanyol Velasquezre és a francia de la Salle-ra gondolunk, akkor az előbbiben a korábbi elbeszélések elmélyedésre hajlamos, inkább érző, mint cselekvő figurája tér vissza – míg az utóbbi, a könnyelmű, csinos francia inkább az ellentétet, a nőknél feltétlenül sikeres fiatalember vonásait mutatja fel. Mintegy előkészítve a szerelem végzetes erejét kiváltó és kihasználó férfi pozícióját. Ebből ugyan még szinte semmit nem látunk ugyan az elkészült részben, de a sziget szimbólumának tekinthető csodafa elárulása – Bory de. St. Vincent könyve szerint – egy nő szerelme miatt következett be; ezt az eseményt pedig akár hozzá is kapcsolhatjuk az elkészült rész fiatal, francia hőséhez. Ez pedig igen érdekes módon építhette volna tovább Kölcsey korábbi novelláinak a szerelemábrázolását. Gondoljunk csak arra, hogy *A vadászlat*ban a főhős, Andaházy egy csupán felseljő s egyre erősödő érzelmmel viseltetik a gyermekgyilkossággal vádolt Miller Therézhez, aki mit sem tud arról a rokonszenvről, amit éppen az ő bűnét kivizsgáló ügyész érez iránta. S Miller Theréz figurája kö-

rül – éppen a gyermekgyilkosság ténye miatt – fölsejlik a bűnösség lehetőségének a végső eldöntetlensége, de úgy, hogy akár Theréz tekintjük csecsemője gyilkosának, akár nem – erről a novella egyértelmű információkat nem ad –, a gyermek halála csupán következménye marad egy szexuális bűnnek, a házasságon kívüli kapcsolatnak, illetve az abból származó magzat világra hozatalának. *A karpáti kincstár* című novellában pedig a főhős, Erdőhegyi titokzatos kincs utáni vágya egy gazdag polgárlány iránti sóvárgásából származik: azt remélvén, hogy ha sikerül vagyonnra szert tennie, a lány és szülei is elfogadják őt reménybeli kérének. S miközben ez az érzés teljesen eltölti őt, s végül a halálát is okozza, amikor a Fabricius nevű öreg felvilágosítja a legenda fiktív mivoltáról, s arról, hogy a kincs utáni sóvárgásba már más is belehalt, Erdőhegyi nem veszi észre Fabricius lányának, Linkának az iránta való, felébredő rokonszenvét.

Vagyis Kölcseyt rendre izgatta a szerelem természete és beteljesületlensége. Hősei mindig az érzés meglétével kínlódtak, s azzal, hogy ez az indulat milyen, nem kontrollált, a tudatosság szintjét el nem érő cselekedetre ragadtathatja az embert. Ehhez mérten *A ferrói szent fában* kirajzolt struktúra új és meghódítandó írói lehetőségeket rejt magában: egy nép és kultúra pusztulását, s mindent a szerelem és az individuális boldogság érdekében. Voltaképpen Kölcsey két nagy témájának az összefonódását mutatja ez: egyfelől az ifjúkori verseitől folyamatosan jelenlévő, szentimentális alapozású szerelem iránti sóvárgást, másfelől pedig az egyén és közösség viszony-

latában megragadható, mindig virtuális, de e virtualitásában is eleven hatóerőt és morális késztetést jelentő haza-fogalom jelenlétét. Bár sajnos éppen azt nem tudhatjuk, mit hozott volna ki Kölcsey ebből a témából.

Nem áll rendelkezésünkre a mű kézírata, s ez már az első, 19. századi, posztumusz kiadás alkalmával sem volt meg. De ha a megjelent szöveget megnézzük, nyilvánvalónak tűnik: Kölcsey úgy alkotott (legalábbis novellát), hogy egy tökéletesen kidolgozott elképzelés szerint az elejétől kezdhette el az írást. Hiszen *A ferrói szent fa* esetében nem látjuk a vázlatosságot vagy a más elkészült részek visszatérő javítását: úgy tűnik, mintha egy tökéletesen készen fogalmazott szöveget olvasnánk egészen addig, míg a mű egy ponton meg nem szakad.

A mai olvasót azért is döbbenhetti meg az elkészült részek sugallata, mert úgy érezheti, Kölcsey mind a szimbólumteremtésben, mind a téma korszerűségében, mintha előlegezne valamit. Mindazokban, akik látták James Cameron nagyszerű, vizuális megjelenítésében úttörőnek számító filmjét, az *Avatar* (2009), felidézhető, hogy a voltaképpen 18–19. századi egzotikus és kolonialista közhelyeket mozgósító forgatókönyv, miközben a tudományos fantasztikum közegébe transzponálja magát, voltaképpen egy olyan természetközeli idillbe helyezett, ősi társadalmat mutat be, amelynek középpontjában egy hatalmas, misztikus dolgokat előidézőni képes fa áll – úgy is, mint kultuszhely, s úgy is, mint szakrális középpont. Kölcsey novellája pedig éppen ezt látszott megfogalmazni már 1838-ban.

Mesél a sír

CSORBA SÁNDOR

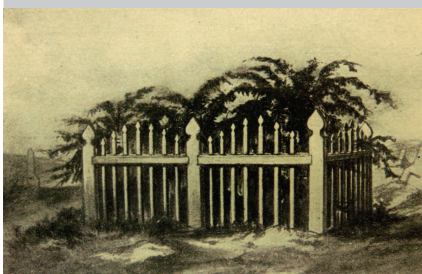
Obernyik Károly, a kis Kölcsey Kálmán nevelője 1838. augusztus 29-én a következőket jegyezte fel naplójába: „Nevezetesek lesznek e napok mindig előttem. De nemcsak előttem, még a későbbi maradék előtt is. 23-án eljövén Tamássy minden lehető operatiót véghez vitt. Kölcseyre nádályokat ragasztott, hólyaghúzózt tett gyomrára, nyakára, tormát lábára. Ez nap délig jobban is volt; de délután ismét, még pedig nagyon rosszul lett. Estvefelé pedig már eszmélet nélkül is beszélt; kétszer emeltem őt ágyában fel; mivel maga erejétől felülni képes nem vala. Minél közelebb jött az éj, annál terhesebb lett a nyavalya. [...] 24-én reggel ismét jókor felkelék. Már ekkor csendesebb lett. Tíz óra tájban elkezdett haldoklani, s csendesen ki-múlt.” Negyvennyolc éves volt.

Váratlan halála országos megdöbbenést keltett. A hatalom hívei megkönynyebbültek. Az ország legműveltebb emberét, akinek tisztessége kikezdhetetlen volt, s aki talán a legtaktikusabb politikus is volt egyúttal, nem lehetett sem megvásárolni, sem megszarolni. Pedig nem sokkal azelőtt tartóztatták le Kossuthot, fogták perbe Wesselényit (mindkettő Kölcsey elvbarátja), s ebben a politikai helyzetben egy ilyen tekintélyű és értékű személyiség mindenképpen kellemetlen tényező volt. Barátait, az ország szellemi és erkölcsi elitjét (Deákot, Wesselényit, Kossuthot, továbbá Szemere Pált, Bártfay Lászlót – akiktől ebben az összefüggésben megbízható adataink vannak), az egész nemzet sorsát érintő tragikus csapásként érte a hír. Joggal.

A temetés szokatlan gyorsasággal, a halált követő napon, augusztus 25-én történt. A váratlan halál s a gyors temetés nem véletlenül keltett gyanút a halálozás körülményeit illetően, mely aztán különböző szinten és formában sokáig

„Kölcsey Ferenc exhumálását augusztus hó 8-án végeztük el Szatmárcsekében. Mikor az exhumáláshoz indultam, azt gondoltam, hogy az 1854-ben emelt emlékoszlop alatt egyedül Kölcsey Ferenc nyugszik s így feladatom arra fog szorítkozni, hogy a sírt minél könnyebben bontsuk fel, s a földi maradványokat minél szebben gyűjthessük össze. Ezzel szemben a Szatmárcsekében feltárt kriptában három ember hamvai nyugodtak: Kölcsey Ferenc, testvére Kölcsey Adám és ennek felesége Szuhányi Jozefín. Kölcsey Ferenc temetésére vonatkozólag egyetlen sor biztos adat sem volt birtokunkban. A sírokban semmi feljegyzés. A csontok nagyrészét rendetlenül, földdel vegyesen, mert a téglából boltozott kriptába a talajvíz, mint mondják párszor az árvíz is, igen nagy rombolást vitt véghez.”

(CSISZÁR Árpád: *Kölcsey Ferenc exhumálása*, Hármashatár, 1938/7–8, 132–134.)

Ilyennek láthatta Petőfi 1847 júliusában Kölcsey sírját, Varsányi István rajza (Kubinyi Ferenc–Vahot Imre: *Magyarország és Erdély képekben I–IV.*, 1853)

eleven maradt. Kölcsey első életrajzírója, Vajda Viktor még 1875-ben is említ egy levelet, melyet a költő 1838. augusztus 23-án kapott volna, déltájban, „s a levél elolvasása után azonnal rosszabbra fordult baja. Ki állíthatná teljes határozottsággal az ellenkezőt? noha különösen kellene találnunk, hogy a mérgezés a jelenlevő orvosnak mindjárt szemébe nem tűnt. Különösen mindenesetre. [...] Úgy banni, mint Kossuthal vagy Wesselényivel, övele nem lehetett, és elvesztésére legcélszerűbbnek látszott a mérgezés. Korántsem állítjuk, mintha csakugyan megtörtént volna, de megvalljuk, azok közé sem tartozunk, kik azt

Vörösmarty Mihály „ KÖLCSEY

Meg ne ijedjete, a hazaföldnek szíve dobog fel:
Kölcsey sírjától keble örökre sebes.

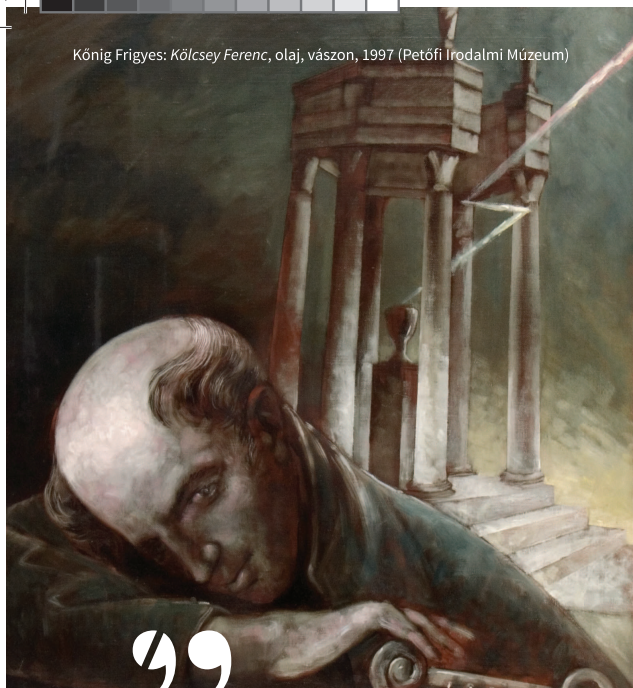
■ (1844. szeptember 18. előtt)

A költő első síremléke, Szatmárcseke, 1854 (Vértesy Jenő: *Kölcsey Ferenc, 1790–1838*, Budapest, 1906)

„Badalóval csaknem szemközt fekszik innen a Tiszán (tulajdonképpen túl a Tiszán) Cseke, és csekei temetőben Kölcsey Ferenc. Tavaly ősszel egy pár hétig laktam itt, s meg-meglátogattam a szent sírt, melyben a legnemesebb szívek egyike hamvad. Halmánál nincs kőszobor, még csak fejfa sincs, melyre neve volna fölírva; de nincs is rá szükség, mert az odalépő vándornak szívdobogása megmondja, ki van ott eltemetve. Csendes e táj; a városok, a nagyvilág zaja nem hangzik idáig. A nagy férfi sírja körül csak a szellő rezgeti a tövisbokrokat, a tövisbokrok virágain vadméhek dongnak, s távol az andalgó Tisza halkán mormogja dalát, hogy a koporsónak álmát meg ne zavarja.”

■ (Lásd: PETŐFI Sándor: *Úti levelek Kerényi Frigyeshez*, 14. levél = Uő: *Összes prózai művei és levelezése*, Szépirodalmi, Bp., 1974, 304–305.)

”

Petőfi Sándor NAGYKÁROLYBAN

Hát e falak közt hangozának
Nagy szavaid, oh Kölcsey?...
Ti emberek, nem féltek: épen
E szent helyet ily nagy mértékben
Megszentségteleníteni?

Nem féltek-e, hogy sírgödreből
Kikél a megbántott halott?
Hogy sírgödreből ide jő el,
S – hogy hallgassatok – csontkezevel
Szorítja össze torkotok?

Nem, ő a sírt el nem hagyandja;
De lenn, sírjában, nem hiszem,
Hogy könnyei ne omlanának
Éretted, te az aljasságnak
Sarába súlydnt nemzetem!

Mily szolgaság, milyen hizelgés!
S mindig tovább mennek, tovább,
S ki legszebben hizelg, az boldog. -
Ha már kutyákká aljasodtok:
Miért nem jártok négykézláb?

Isten, küldd e helóta népre
Földed legszörnyűbb zsarnokát,
Hadd kapjon érdeme díjába'
Kezére bilincset, nyakába
Jármot, hátára kancsukat!

■ (Nagykároly, 1846. szeptember 7.)

lehetetlenségnek tartják.”
A megfogalmazás óvatos,
csak annyit állít, hogy a
hatalomnak ez a haláleset
nagyon jól jött (akárcsak
majd kétszáz évvel korábban
Zrínyi Miklósé, a költőé), s
ezért a halálesetben a közre-
működők lehetőségét kizárni
nem lehet. De – különös
módon – ez a gyanú később
sem aludt el. Annaira nem,
hogy még 1930 körül Luby
Margit, majd később, 1955-
ben Molnár József gyűjtése
szerint legendák, történetek
éltek a csekeiek között, hogy
vasas németek ásták fel a sírt
nem sokkal a temetést kö-
vetően, iratok után kutatva
(egyesek szerint találtak is),

de azért is, mert nem hitték el, hogy Kölcsey meghalt volna. Van az ilyen szóbeszédéről korábbi feljegyzésünk is. Ormos Zsigmond, az országgyűlési ifjak egyike, aki 1834-ben Pozsonyban többször találkozott a költővel, egy későbbi, 1874-ben megjelent visszaemlékezésében csekei útjának tapasztalatairól számol be. Szerinte a házi cselédek, akiknek a költő szobájába belépniük tilos volt, a kulcslyukon keresztül lesték meg gazdájukat éjjel, s azt látták egy ízben, hogy a költő térdére hajolva ír. Az ilyen tapasztalatok alapján terjedt el először az a hír, hogy Kölcsey aranycsináló. Hiszen számukra az éjszakai írásnak más komoly oka nem lehetett. Tudjuk, hogy ekkor készült Kölcseynek a Wesselényi védelmére írt beszéde, pontosabban a beszéd azon része, melyet maga a költő dolgozott ki. Időben kellett ezt a számára olyan fontos szöveget elkészí-

A költő második síremléke, Szatmárcseke, 1938 (Fotó: Orbán Domonkos)

tenie, s bizony ez éjszakai munkával is járhatott. De a rejtélyes, előkelő vendég, Wesselényi személye is, aki a védőbeszéd szövegének megszerkesztése, megbeszélése miatt érkezett Csekébe, szintén szóbeszédre adhatott okot. Továbbá Kölcsey személyének rendkívülisége sem engedte, hogy váratlan halála s gyors temetése mellett szó nélkül menjenek el. Az a hír járta, hogy mégsem halt meg, hanem éjszaka, titkon, fekete bőrrnyós szekérre tették, s fogságra hurcolták, melyből soha vissza nem jöhetett, következésképpen a koporsó Kölcsey teteme nélkül lett sírba helyezve. Ezek a történetek különböző változatokban sokáig terjedtek, illetve megmaradtak. Bizonyosságot ezzel kapcsolatban voltaképpen csak az 1938-as exhumálás hozott. Ennek jegyzőkönyvét a Hármashatár című lap 7–8. száma hozta még abban az évben. Eszerint a

sírboltban a befolyó víz és a talajvíz hatalmas rombolást végzett. A koporsók elkorhadtak, a csontok egy része teljesen eltemetődött. „Legnagyobb volt a rendtelenség a koponyák körül, melyeknek alsó állkapcsaikat helyükön találtuk ugyan – írták –, de két koponyát a többi csonttól függetlenül a sírbolt keleti végében egymás mellett, az északi faltól egy méternyire leltük meg. A harmadik koponya az északi részben eltemetett holttesté a föld alatt volt, a medencecsontok közé ékelődve.” Erről az utóbbiról állapították meg, hogy Kölcseyé. Hogyan lehetett ilyen körülmények között a költő földi maradványait azonosítani? Ismét a szakértői jelentést idézzük: „Arcképeinek tanúsága szerint Kölcsey Ferenc arcának jellegzetessége a beesett orrtó, ami ennél a koponyánál határozottan, szinte

kirívóan látszik. Szemöldökcsontja és állcsontja, mint az intelligencia kísérői erősen fejlettek.” Ehhez járult egy lapalji szerkesztői megjegyzés is, melyben hivatkozva a koponyáról készült fényképre, azt írták, hogy „a nagytások mérhetően mutatják, hogy a jobb szem ürege kisebb, mint a balé, márpedig K. F. jobb szemére volt vak”. Az tehát kétségtelenül bizonyosnak tekinthető, hogy a *Hymnus* költőjét rejtje a csekei sír. Halálának körülményeit azonban, ennek váratlanságát és a gyors temetést – noha megbízható emlékezők tanúságával rendelkezünk – mindig is sok találgatás és a gyanú árnyéka fogja kísérni.

Füzesi Magda „ KÖLCSEYHEZ

Halott virágok őrzik sírodat,
Isten tenyerén a Hold elsirat,
és virradatkor elvérzik az álmot,
emlékek lakják holt utcádat.

(*Szatmárcseke, 1996. január 21.*)

“

Kölcsey Ferenc VÉGNYÚGALOM

Ohajtom én hűs sírhalomban
Aludni csendes éjemet,
Szendergve boldog nyugalomban
Leélvén kínos éltemet.

Aludva sírom éjjelében
Lágy nyugalom leng hamvamon,
Mint leng zefír könnyű röptében
Virító rózsabokrokron.

Majd Lotti szép tekintetével
Borongva áll sírom felett:
Mint Hesper bájoló képével
Ha felszáll halmaim megett.

Hall majd egy fülmilét csattogni
Az elborító lombokon,
És édesen fog andalogni
A lágyan ömlő hangokon,

S szelíd álomra szenderedve
Szent képzeteknek karjain,
Még egyszer ah, sohajt epedve
Költője kellő daljain.

■ (*Álmosd, 1810. január 25.*)

Részlet a csekei református temetőből (Fotó: Orbán Domonkos)

Vörösmarty Mihály KÖLCSEY

Nap vala értelmed, jó szíved, csillagok és hold:
Egy nagy természet fényköre húnyt le veled.

■ (1844)

„A kedves elköltözött”

Részletek Kölcsey Antónia és Obernyik Károly naplójából Kölcsey Ferenc utolsó napjairól

„1838. augusztus 30. Alig szedhetem gondolatimat annyira rendbe, hogy leírhassem halálát, s azt megelőző betegségét, bár nekem mindég édes a róla való emlékezés. Augusztus 15., azután való nap, midőn Bárány Wesselényi elment, kedves elhunyt bátyám Fejérgyarmatra valamely repositionális per eligazítása végett utazott, s az útba eső jövén rája, megázott, s Gyarmatra érkezvén, oly rosszul érzé magát, hogy kéntelen volt ágyba feküdni, s igen nehezen végezheté elnöki hivatalát. Másnap hazaérkeztek könnyebben volt, de szombaton – ismét másnap – igen nagy fő- és gyomorfájdalmat érze, előbb fázással, később hőséggel kísérve; azonban ekkor még előadható, s pedig tréfásan, gyarmati repositióját, s nagy örömeinkre meglehetősen vidáman beszélgette velünk. Vasárnap ismét felkelt, s gyengeségét kivéve jól érzé magát, olvashatott is – ez vala utolsó olvasása! –, nyájasan, sőt nevetve beszélt velünk. Hétfőn rosszabbul lett, s igen panaszkodott fej- s gyomorfájdalmairól s rendkívüli gyengeségéről. Mindnyájan azt hívénk, hogy harmadnapos hideglelésé van, s javasolánk neki orvost hozatni, de sohase volt bizodalma az orvosi tudományban, s most is a természetre akará magát bízni. Gondolatai ez éjjel igen hevesek valának, s őt igen nyugtalaníták. Kedden megint ágyba s nagyon elgyengül-

„A szatmárcsekei ref.
anyakönyvben csupán
ennyi feljegyzés: a temetés
napja augusztus 25.
A halott neve: Kölcsey
Ferenc. Állapotja:
nemes. Életéztendeje:
49. Nyaravárája: forróház.
Halálnapja:
augusztus 24.”

ve lelénk, bennünket szokott szívességével fogada, s elbeszélé, hogy orvos volt nála, ki betegségét hamar elmúlónak mondá, s ki néhány orvosi szert tanácsla neki, melyekért ő már el is küldött. Panaszkodott szomjúsága felől, s ivott is néhány csepp igen hideg vizet, s karjait is mosatá szinte hideg vízzel. Szerdán oly rosszul érzé magát, hogy Tamásy doktort elhozatá, ki betegségét igen veszélyesnek mondá. – »Apollónak mondom, ha kigyógyít« – szóla neki a kedves elköltözött, mert már kezde reménye az élethez tűnni. Ez éjjeltől fogva többé nem volt magánál. Rokonit már nem ismérte. Minden lehető próbák elővétettek most a kedves élet megtartására, de hasztalan. Pénteken augusztus 24. reggel 10 órakor kimúlt az.

1838. szeptember 11. Hogy írhatnám le azon fájdalmakat, melyeket az átszenderült rokonai éreztek ekkor, s a számtalan keserű könnyeket hogy írhatnám le! Midőn meghallám az iszonyú „meghalt” szokat, már nem lelheték könnyüket, egész világ felfordult előttem, gondolatim, érzésim elakadának egy pillanatig, nem vala erőm sírni, s mellyemet és fejemet szinte szétrepenni érzém, nem gondolhatám még, mit vesztettem, csak azt, hogy vesztettem. Később sírhaték, s e könnyük enyhítének. Azonban fejfájásom mindég nőtt. Anyám Tiszaújlakra volt kénytelen menni, némi temetésre tartozókat bevásárlandó; engem nem mert betegen elhagyni, s magával vitt. Útközben főfájásom nem enyhült, mert bármit beszélék is, elhunyt bátyám mindég képzeletem előtt lebegett. Hazajövén, anyám még meglátogatá a halottas háznál Ádámné nénit, nekem, apámnak, ki nagy mellfájdalmat kapott, itthon kelle maradnom. Igen rossz éjünk volt. Másnap reggel, midőn a gyászos házhoz menénk, több vigasztaló vendégeket találánk ott. A víg szeszélyű Luby Ágnes mindenképp igyekezék engem felvidítni, de hogy tudhaték én víg lenni, midőn mindég hallám azon kopogásokat, melyeket kedves bátyám koporsója csinálásánál okoztak. Délután mintegy 4 órakor volt a temetés, rémítő gondolat, szeretteinktől örökre elválasztatni, s e rémítő perc jelen vala. Az egyszerű temetés egész folyamatját tisztán nem tudom. Engem nem engedének bátyám sírházához. A templomba nem volt már erőm mehetni, s hazakísértek.

Mindnyájunkat igen megzavart kedves bátyánk elvesztése. Apám nagy mellfájást, anyám fejfájást szenvedett, melyek szinte két hétig tartanak. Én különben is gyenge alkotású vagyok, s nem bírhaték fájdalommal, beteg levék, s több napig ágyba fekvém. Éjeim álmatlanul s igen kínosan töltém, mindég előttem állott a szeretve tisztelt elhunyt, sárga meredt kezeivel, behullott szemeivel s arcaival, úgy, mint halotti ágyán látám, és mindég csak így volt képzeletemben. Midőn betegségem múlt, s felkelheték már, oly gyenge voltam, hogy alig tudhaték járni is. [...]

Ádámné néni igen bús – érzi, mit veszített. Ő a rokont, barátot, atyai jóltévőt szánja, érzi, mi vala az átköltözött gyermekének. Kálmán még nem tudja felfogni veszteségét. – –

Báró Wesselényinek csakhamar megírom kedves bátyám halálát. A nemeslelkű férfi fájdalma igen mély lesz bizonyval lelkes hív barátja elvesztésén, kit ő mint nagy polgárt és hazafit is becsült.”

■ (Lásd: KÖLCSEY Antónia *Naplója*, s. a. r. GÁBOR Júlia, Magvető, Bp., 1982, 21–24.)

„1838. augusztus 22. Kölcsey e napokban szüntelen nagybeteg volt. Ő nyugtalan és türelmetlen beteg. Tamássy orvos azt mondá, hogy az öregúr nyavalyája az éjjeli-nappali megerőltetett munkálkodástól ered.

Augusztus 29. Ez egész héten, mióta a napló folyama megakadt, több nevezetes dolog történt. Fájdalom, hogy azok a szomorúság, mégpedig mély szomorúság bélyegét viselik. Nevezetesek lesznek e napok mindig előttem. De nemcsak előttem, még a későbbi maradék előtt is.

23-án eljövén Tamássy minden lehető operatiót véghezvitt. Kölcseyre nádályokat ragasztott, hólyaghúzórt tett gyomrára, nyakára, tornát lábára. Ez nap délig jobban is volt; de délután ismét, mégpedig nagyon rosszul lett. Estvefelé már eszmélet nélkül is beszélt; kétszer emeltem őt ágyában fel; mivel maga erejétől felülni képes nem vala. Minél közelebb jött az éj, annál terhesebb lett a nyavalya. Sötét vészterhes felhők boríták el a látkört mindenfelé, s mintha a természet is bosszankodnék, vagy gyászolna, vagy mintha minden csapását ki akarná önteni, omlott a zápor, s a dörgés és villám egymást érte. Az orvos vacsora után Kölcsey János úrhoz küldött; mivel úgymond a beteg állapotát semmiképp sem szereti. Elmentem a villámok fényinél. Egész éjjel virasztottunk, s én hajnalban dőltem kissé ágyamba. A beteg egész éjjel nyugtalan vala, hánykódott s nem eszmélt, de félrebeszélve szüntelen azt mondogatá: hogy bocsássák őt, s néha káromkodásra is fakadt. 24-én reggel ismét jókor felkelék. Már ekkor csendesebb lett. Tíz óra tájban elkezdett haldoklani, s csendesen kimúlt.

Szeptember 3. Most ismét írok néhány sort a múlt napokról, melyek leginkább mély fájdalomban suhantak el. Fájdalomban az elhunytért. 25-én volt a nap, melyen honunk nagy dalnokát letettük az örök nyugalom helyére. Én is vittem az ő hült tetemeit. Gyászban kelt és nyugodott felettünk a nap. Ágnes e napokban nálunk mulatott, s némi kárpótlást adott szegény szívemnek a veszteségért bájos társasága, ha rám nézve ugyan valami csak részben is pótolhatná a veszteséget. Kölcsey emlékezetének tisztán, de vérző fájdalommal kell előttem állani.”

■ (Lásd: OBERNYIK Károly *Naplójából* = KÖLCSEY Antónia *Naplója*, Magvető, Bp., 1982, 191–193.)

Caspar David Friedrich: *A temető bejárata*, olaj, vászon, 143 x 110 cm, 1825 (Drezda)

„Kölcsey Ferenc A KÉT SÍR

Klopstock után I.

Ki sírja ez?
„Vándor Rochefokoé.”
Kié ez a még porhanyóbb?
„Kordae fekszik itt.” –

Megyek s virágokat szedek,
Sírhalmozatok behinteni,
Mert a hazáért haltatok –
„Ne szedj” –

Megyek, s szomorfüzt ültetek,
Mely lengjen sírotok felett,
Mert a hazáért haltatok!
„Ne ültess – –

De majd ha sírni tudsz;
(Látjuk tekintetedben
Jó vándor azt,
Hogy nem tudsz sírni még te)

Jöjj akkor sírjainkhoz vissza,
És sírj,
De vérkönyűket!
Mert hiában haltunk a hazáért!”

■ 1813

Melyik szem a jobb?

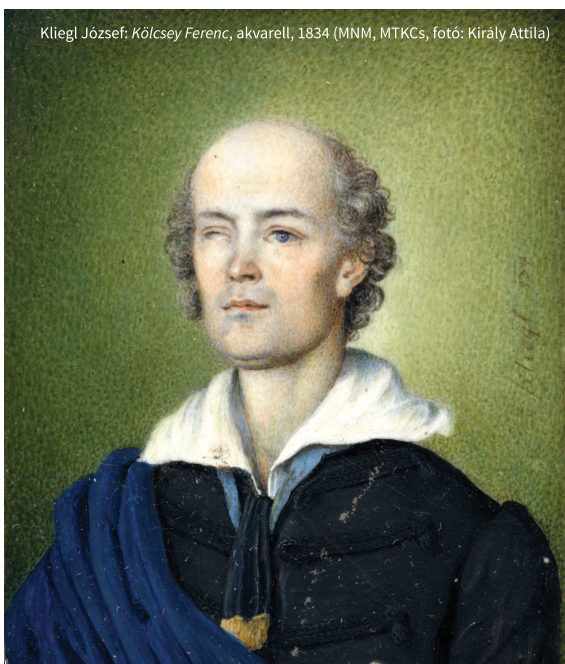
CSORBA SÁNDOR

A mikor Kazinczy Ferenc arról érdeklődött Kölcseytől, hogy miféle pályát kíván választani, bizonyosan meglepődve olvasta a 24 éves ifjú magyarázkodó sorait: „Szerfelett puha vagyok, s ezen rövidlátású szem, ezen többnyire zúgó fej azt tesz, hogy félrelépjek minden társaságba, hol nagyon ismeretes emberekre nem találhatok. Enélkül régen kerestem volna itt a vármegyében magamnak hivatalt, csakhogy munkátlan ne legyek!” Egyelőre valóban nem keresett magának hivatalt, de társaságokba eljárhatott Álmosdon is, ahol lakott és Pesten is, ahol letelepedni kívánt. Így nyílt alkalmá egyszer Berzsényi Dánielnek, másszor Toldy Ferencnek arra, hogy találkozzék vele. Berzsényi Kazinczynak fogalmazott levelében azt mondta róla, hogy kamuti szemében semmi jót nem látott, azaz sunyiságot látott, amikor a pesti kávéházban mutogatta neki a verseit. A róla írott 1817-es kritikája pedig jelzi, hogy rossz ember, s minthogy építeni nem tud, rontani akar. Toldy is némi előítéllettel vette szemügyre Kölcseyt Vörösmarty, Fáy András, Szemere Pál és Stettner György társaságában. Csakhogy ő ifjúkora követendő példaképét látta benne. Azt mondja el ugyanis a Bajzát tudósító levelében, hogy Kölcseynél különösebb alakot még soha nem látott, tudniillik nagyon sovány és törekeny testű, ádámalmája erősen kiálló, s bár kopasz, szinte a nyakába ér a tarkóját övező szőke hajkoszorú. Tüzetesen vizsgálgatva a fejét, azt vette észre, hogy az olyan, mint Szókratészé, vagyis annyira előredomborodik a koponyája, hogy szinte árnyékot vet az egész arcára. Úgy látta, hogy szemei mélyen bemerülnek a fejébe, s a jobb világtalan, a balt pedig annyira behunyva tartja, hogy nem lehet tudni, mikor kire néz. Arca mindig sápadt és mintha cinikus vonásokat rejtene. Ha megszólal, közepszerű hangmagasságban, lassú tempóban beszél, és húzza a szavakat.

Einsle, Anton: *Kölcsey Ferenc*, 1835, olaj, vászon, 66 x 52,5 cm, 1835, részlet (Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény, fotó: Szelényi Károly, Magyar Képek)

Kliegl József: *Kölcsey Ferenc*, akvarell, 1834 (MNM, MTKCs, fotó: Király Attila)

Ezek ismeretében alighanem elbizonytalanodunk, ha az utóbbi évtizedek irodalmi lexikonjait forgatva megállunk a Kölcsey szócikkénél. Az 1963-as azt írja, hogy „az árva, bal szemére himlőben megvakult (Schwerdgeburch metszete tévesen jobb szemére mutatja világtalannak), félénk, gyenge testalkatú s vérzékeny gyermek magánosan nevelkedett a debreceni kollégiumban.” Az 1994-esben pedig azt olvashatjuk, hogy „kisgyermekként himlő következtében bal szemére megvakult.” Mi történt az elmúlt másfél századnyi idő alatt? Bal szemének látjuk azt, amit Toldy jobb szemnek látott? A válasz roppant egyszerű, mindkét szerző ugyanarra a forrásra támaszkodva alakította ki véleményét. És ami a rejtélyes, valamilyen okból annak a Toldynak változott meg a véleménye, aki korábban mást állított. Az élő Kölcseyt szemlélve a jobb szemét mondta hibásnak, amikor azonban metszeten látta viszont, a bal szemét jelölte meg világtalannak. *Kölcsey minden munkáinak* 1859-es kiadásához mellékelte a költőt ábrázoló metszetet és a róla szóló korábban készített dolgozatát is. A kép és az írás szembetűnő ellentmondását lábjegyzetben oldotta fel azt írván, hogy

Dienes János: Kölcsey Ferenc, olaj, vászon
(Álmosd, Kölcsey Ferenc Emlékház, fotó: Orbán Domonkos)

a Schwerdgeburth által metszett arckép megfordítva adván a rajzot, a jobb szemet mutatja hibásnak.

Mi is hát az igazság Kölcsey Ferenc szemének ügyében?

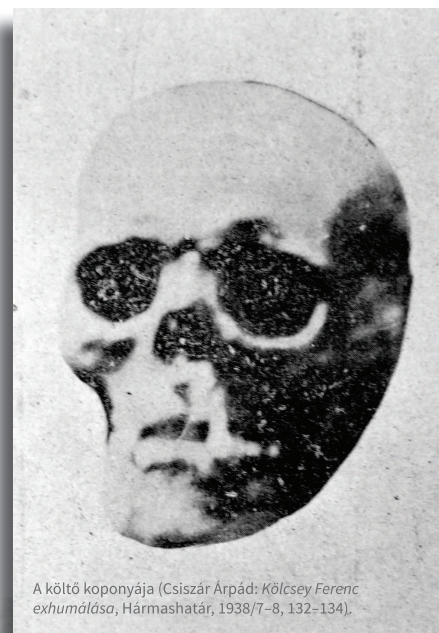
Tudtuk, hogy 1832-ben négy hétig vakon botorkált a szobájában. Az történt vele, hogy egy pohár eltört, s mintegy háromcentis sebet ejtett a bal szeme fölött a homlokán, minek következtében úgy bedagadt az ép szeme, hogy sem írni, sem olvasni, sem pedig az akadémiai nagygyűlésre elutazni nem tudott. A barátokat tudósító Nagy Ignác joggyakornok a bal szem fölött esett sérülésről ír, ahogyan a bal szemet látja épnek a Kölcsey arcvonásait megörökítő festők mindegyike is. Közülük két szignózott arcmás ma is megvan, az egyik Pozsonyban készült 1834-ben, a másik Pesten vagy Budán 1835-ben. Az elsőt az országgyűlési ifjúság készítette, majd litografáltatta Kliegl Józseffel, az utóbbit Bajza József rendelte meg Einslétől az 1836. évi Aurora című zsebkönyve készítenő metszet számára. Mindkét sokszorosítás több példányt eredményezett, s a közvélemény elégedetten vette birtokba őket, Kölcsey ismerősei pedig dicsérőleg szóltak mind a képekről, mind a sokszorosított darabokról. Azaz mégsem egészen, mert a Bajza kezdemé-

nyezte kidolgozásba hiba csúszott. Erről a kiadó a közönséget, ő maga pedig Kölcseyt értesítette, s mindketten deklarálták, hogy a tökéletes Einsle-képről készült kitűnő Ender-rajz alapján dolgozó metsző tökéletlen képet készített. Egyben ígérték, hogy a weimari Schwerdgeburthot kéri meg az acélmetszet kivitelezésére, amelynek eredményeként aztán a Kliegl-féle akvarell és litográfia mellett az Einsle–Ender–Schwerdgeburth-változat is Kölcsey bal szemét mutatja egészségesnek.

Ezek után akár azt is mondhatnánk, hogy aki nem hiszi, járjon utána, de ezzel nem valamiféle mesei fordulatot kívánnánk felidézni. Inkább arra szeretnénk felhívni az olvasók figyelmét, hogy érdemes szembenézni a tényekkel: az Einsle-féle festménnyel az Akadémia Tudós klubjában és Kliegl akvarelljével a Magyar Történelmi Képcsarnokban. A színes képek megejtő látványt nyújtanak, s abban az élményben részesítik szemlélőiket, hogy Kölcsey az ép bal szemével tekint vissza rájuk.

Ugyancsak ezt bizonyítja a Kölcsey koponyájáról 1938 augusztusában készült felvétel is, amikor halálának százados évfordulóján exhumálták a holttestet, és új helyen temették el, a ma is meglévő síremléket állítva emlékének. A csekei sírkertben az egykori tisztiorvos tartja kezében a koponyát, s látható, hogy a bal szem ürege nagyobb, mint a másik. Ennek az az oka, hogy az élet nélküli szemgolyó nem fejlődött, s így nem bővült a szemürege sem, mégpedig picit gyermekkorától kezdve nem, amikor a himlő következtében elvesztette jobb szeme világát.

De hogyan nézzünk szembe Toldy Ferencnek az irodalmi köztudatban erősen meggyökeresedett véleményével? Talán elég annyit tudomásul vennünk, hogy miként olykor Homérosz is elszundikált, Toldyt is megcsalta az emlékezete. Méghozzá kétszeresen: az egykori találkozást és a Bajza-féle metszeti eljárás bonyodalmait illetően is, vagyis akkor írta le a valóságot, amikor Kölcseyt látva a bal szemét jelölte meg épnek, s azt is hozzátette, hogy színére nézve olyan, mint az övé.

A költő koponyája (Csiszár Árpád: Kölcsey Ferenc exhumálása, Hármashatár, 1938/7–8, 132–134).

Dr. Ascher Kálmán tisztii főorvos a falubeliek gyűrűjében, kezében a költő koponyája (Száz magyar falu könyvesháza, Szatmárcseke, szerk. Németh Péter, 2007)

Riportsorozathól regény

Szentimrei Jenő *Ferenc tekintetes úr* című regényének előzményeiről

SZABÓ ZSOLT

A prózaíró Szentimrei egykönyves szerzőként él a köztudatban: Kölcsey-életregénye, a *Ferenc tekintetes úr* nemcsak az olvasók tetszését nyerte el megjelenésekor, hanem a kritikusok elismerését is. Máiig legnépszerűbb alkotása; 2000-ben jelent meg a 6. kiadása a sepsiszentgyörgyi Castrum és a kolozsvári Művelődés gondozásában. Népszerűsége részben témaválasztásával is magyarázható, hiszen megjelenésekor Kölcsey példája a német veszéllyel való tudatos szembeszegüléssel, a reformkor eszményeinek előtérbe állításával különösen időszerű volt.

A mű a kortárs magyar irodalmi alkotásokat jutalmazó Baumgarten-díjat is meghozta a szerző számára. A róla szóló több mint harminc könyvismertetés is jelzi, hogy a kortárs írók-költők – köztük Berde Mária, Bodor Aladár, Kacsó Sándor, Molter Károly és Tompa László – fontosnak érezték a regény kapcsán elmondani véleményüket Kölcseyről és Szentimreiről, a reformkori történelemről és saját korukról egyaránt.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy külső és belső indítékok is hozzájárultak a témaválasztáshoz, amely Szentimreinek is kitűnő lehetőséget nyújtott a kor szellemisége által meghatározott főhős emberi arcélének megrajzolásához. A saját életrajzi elemek beépítésére, a művészi-írói-közéleti harc párhuzamaira is alkalmat kínált a Kölcsey-életpálya. A csekei remeteség a száz esztendővel későbbi sztánai visszavonulásra rímelt, és a kérlelhetetlen kritikai szellem is rokon vonás kettejük jellemében.

1938-ban a nemzetközi politikai jobbrátolódás, a német náciizmus előretörése, illetve a – más népekkel szemben nem feltétlenül megértő – magyar nemzeti propaganda megerősödése állásfoglalásra készítette Szentimreit is, aki nem engedte szembeállítani az emberi értékeket a nemzetiekkel. Abban a korban, amikor a világháború árnyéka már előrevetült, a szellemi frontok élesebben körvonalazódtak, s a régi bajtársak egy része (Zágoni István, Nyíró József) kiszolgálójává vált a hivatalos propagandának, a polgári radikális eszmerendszeréhez ragaszkodó Szentimrei hűséges maradt humanista elveihez. A baloldali erővel keresett kapcsolatot, a társadalmi haladás érdekében a népi erővel szövetkezett. A „haladó” nemzeti kultúra általános emberi értékeire figyelmeztetett, a demokratikus szabadságjogok védelmében szólalt meg ebben a művében is.

Kölcseynek a Habsburg-elnomás ellen vívott küzdelméért már a kortársak is nyílt színvallásként, a nagynémet veszélyre való figyelmeztetésként értelmezték. Kölcsey ellentéteket átídaló munkássága száz esztendővel halála után is példaként szolgálhatott sokak számára. A társadalmi haladás ügyéért a saját osztályával is szembefordulni képes köznemes, a jobbágyfelszabadításért politikai harcot is vállaló képviselő eleven modell

Zsögödi Nagy Imre: Szentimrei Jenő, tusrajz, 1938

lehetett a 20. század első évtizedeiben is. A pályája kezdetén a német szentimentalizmus finomkodó modorában verselő Kölcsey is a népköltészetet tanulmányozva remélte megújítani saját nyelvét, s máig érvényesen fogalmazta meg az igazi hazafiság lényegét, a cselekvő humánus hármas jelszavát: „Hass, alkoss, gyarapíts!”

Az életrajzi regény kordivatja Szentimrei számára hatásos eszköz volt arra, hogy példát mutasson olvasóinak: íme egy ember, aki a legreménytelenebbnek tűnő körülmények között is hű marad eszményeihez. Mi több: cselekvő magatartásmoddal jével arra buzdít, hogy az egyének aktív résztvevőként kell válaszolnia a történelem kihívásaira és nem szabad agresszív ideológiák embertelen céljainak eszközévé válnia.

Szentimrei a reformkor és a második világháborút megelőző időszak számos hasonlóságát kihasználva, a Kölcsey-évforduló ürügyén jeleníti meg a felelős értelmiségi alakját, aki sem va-

Elhangzott Nagykárolyban a *Kölcsey-évszázad* címmel a költő születésének 225. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozáson, 2015. augusztus 6-án.

Részlet a csekei református temetőből (Fotó: Orbán Domonkos)

gyonára, sem magas társadalmi összeköttetései nem számíthat, aki nem hajlandó kiszolgálni egyetlen szélsőséges politikai csoportosulást sem, csupán saját szilárd jellemére, elkötelezett népszerűtetére, demokratizmusára támaszkodhat, és csakis hivatástudatból áll az igaz ügy szolgálatába. Anélkül, hogy Kölcsey alakját meghamisítaná, Szentimrei Jenő a nagy előd regényes életrajzát önigazolásként írja, a példakép felmutatásának szándékával közeledik a nagy költőhöz, s a szegényes életrajzi elemeket a korrajz árnyalásával, a művekből logikusan következő cselekedetekkel, a riportút során feltárt történetekkel – és természetesen a párhuzamosnak vélhető életrajzi történésekkel – teszi életközelié.

Nemcsak arról van szó, hogy húszéves írói, közéleti szereplésével a háta mögött Szentimrei jogosan érezhette „rokon léleknek” Kölcseyt. A regényformálásban szerepet kap a latinos műveltségű nagypapa és a katona apa alakja, a korai árvaság és az anyagi gondok, a szenvedélyes ifjúkori útkeresés, s mindezek kézenfekvő életrajzi párhuzamok. A reformkori küzdelmekre sokban hasonlít a romániai magyarság társadalmi létért – megmaradásáért – vívott harca; a közéleti csaták, az irodalmi-művészeti korszakfordulók mindennapjai is majdhogynem „egy az egyben” ismétlődnek a szerző életútjában.

A regény erénye – a róla szóló bírálatok egybehangzó tanúsága szerint –, hogy a belső lélekrajz természetesen ötvözi az ismert tényeket az írói fantázia által megalkotott kiegészítésekkel. 76 évvel a regény megszületése után talán nem túlzás azt állítani, hogy ma is eleven, mondandója időszzerű: a tiszta nemzeti eszme és az önzetlen emberség örökös szembenállása az embertelenséggel, az elvakult nacionalizmussal, a társadalmi haladás igaz ügye a szűklátókörű konzervativizmussal, az elyszerű kritikáé a szolgálattelkűséggel szemben.

Maga Szentimrei Jenő is legkedvesebb könyvének tartotta a *Ferenc tekintetes urat*. A regény 2. kiadásának előszavában így emlékezik vissza 1957-ben: „nekem kora gyermekésem óta több közöm van Kölcseyhez, mint másnak. Lelki rokonának, sorstársának éreztem magam. Apa nélkül nőttem fel én is, mint ő, velem is áldott nagyszülők igyekeztek feledtetni a simogató, vezető apai kéz hiányát. Gyermekkorra az enyémnél is viszontagságosabb volt. Olyan megpróbáltatásokkal ismerkedett meg – fél szeme elvesztése, apja szörnyű halála, a debreceni nagy tűz, édesanyja korai elvesztése révén –, aminőktől engem javarészen megkímélt a sors. Egy okkal több volt ez arra, hogy

a költő szép alakja iránt még az iskolában felébredt tisztelemhez mély együttérzés párosuljon, hogy belőle a költőtől el nem választható embert, férfit és politikust eleven valóságnak, példamutató idősebb harcostársnak fogjam fel életem küzdelmeiben. Mit tagadjam, kissé Don Quijote-i alaknak láttam, mint saját magamat.”

Kölcsey halálának centenáriuma 1938-ban több író, közíró fantáziáját megmozgatta. *Az élő Kölcsey* címmel Berde Mária adott ki cikkgyűjteményt Nagyváradon, benne Szentimrei írói arcképvázlatával. Paál Árpád külön kismonográfiában idézte fel a nagy előd és példakép alakját a *Brassói Lapok Hasznos Könyvtárában*. Ugyanez a lap hasábjain tizenegy részes riportorozat jelzi (1938. szeptember 18. – 1938. október 9.), hogy Szentimrei Jenő regényének megírása előtt alapos terepszemlét tartott

a határ innenső és túlsó oldalán, kutatva a szerteágazó, Szatmárban őshonos Kölcsey-família emlékezetében élő hiteles és folklorizálódott történeteket, tárgyi emlékeket, utólag kitalált összefüggéseket bizonyos családi események magyarázatára.

A debreceni centenáriumi Kölcsey-emléktábla leleplezésére a Csokonai Kör meghívta a család akkor élő tagjait (a városi főlevéltáros, Csobán Endre kutatásai alapján). Közülük Uray Dezsőné Kölcsey Anna volt a „családi legendárium” legjobb ismerője; jelentős részben az ő emlékeire támaszkodott a riportot, majd regényt író Szentimrei is. Annának és más családtagoknak az ősi Mágócs nemzetséghez tartozó négy ágáról: a Kölcsey, kölcsei Nagy, kölcsei és ártándi Bornemisza családokról, a csekei Kölcsey-portákról és lakóikról, valamint Álmosdról, Szödemeterről, Nagykárolyról, Mátészalkáról és Debrecenről szóló történeteiből szinte szó szerint kerültek be részletek a regénybe. Például: (a Kölcseyek Csekén) „mindegyre marakodtak, veszekedtek. Azt beszéltek róluk a faluban, hogy a három Kölcsey uraság az első disznóöléstől kezdve a legjobb barátságban volt egymással a hó eltakarodásáig. Szakadatlan folyt az evés-ivás, hol az egyiknél, hol a másiknál. Nagy névnapok, születésnapok, disznótorok egymást érték. Tavasz jöttével aztán beszegezték az egymáshoz átvezető kisajtókat és elkezdték elszántani egymás földjeit. Tavasztól őszig nem köszöntek egymásnak, csak üzengettek, csak perlekedtek, ősszel aztán mintha mi sem történt volna, kezdődött a jó barátság előlről.”

A temető leírása is élményszerű, a csekei sírok 1850-es évekbeli megbontása, a birtokok sorsát eldöntő végrendelet előke-rülése az 1938-as újrahantolás emlékét idézi. „Három Kölcsey-sírkert van a csekei temetőben. A rokonok, kik egymással életükben annyit civódtak, még a halálban sem kíváncsoztak közös telekre. A gyönyörű, árnyas temetőkertben, minövel kevés magyar község dicsekedhetett, különös alakú fejfák hirdetik, hogy ebben a faluban nemcsak az uraságoknak, de a népnek is ősfoglalóknak kell lenniök. Csónakorrszerűen csúcsba futó tölgyoszlopok mintha durván kifaragott emberarcot ábrázolnának, két haránt bemélyedéssel a szemek és a száj helyén, s kiemelkedéssel ott, ahol az orrot lehetne sejteni. Ezt a fejfát csak pogány elődök hozhatták Ázsiából vagy a szarmata pusztákról. Vannak, akik a fejfák alakját arra magyarázzák, hogy a községet halásznép lakja, melynek mesterségét az elnagyolt csónakor holtában is jelképezni kívánja. Mások azonban őspogány eredetű bálványfának sejtik... Téglalobozata volt a sírnak belül,

akár a sütökemencéknek. A felső szinten, az alsó két koporsó felett keresztben, Kölcsey Ádámné, akit legutoljára, 1851-ben temettek ide. Az alsó szinten a két fivér, Ádám és Ferenc egymás mellett. A Tisza áradásai következtében alulról beszivárgó talajvizek felemelték a koporsókat, és az egyes csonttrészeket eredeti helyzetükből eltolták annyira, hogy a koponyák nem a vállak fölött, hanem a csontvázak mellett feküdtek. Szakembereknek, a megyei főorvosnak és egy antropológusnak kellett megállapítani, hogy melyik koponya melyik csontvázhoz tartozott. A költő koponyája a hiányzó jobb szem helyéről volt megállapítható. Minthogy szemét gyermekkorában veszítette el, a jobb szeme gödör szűkebb maradt, mint a bal. Ezzel eldőlt a gyakran vitatott kérdés is, hogy vajon melyik kép ábrázolja Kölcseyt helyesen? Az-e, amelyen jobb szeme hiányzik, vagy az, amelyen bal szemére vaknak ábrázolják?”

A múlt forrásaira támaszkodik a Kölcsey édesapjának halálát szemléletesen előadó emlékezésrészlet is az Álmosdon történt családi tragédiáról, amikor a jó barát és birtokostárs Prónay felesége pillanatnyi elmezavarásban megfojtotta Kölcsey Pétert, az apát.

Ugyancsak a családi emlékekből építi be Szentimrei Jenő a költő halálának történetét, amely inkább utólag keletkezett történetnek tűnik, de mindenképpen jellemző, hogy még száz esztendő után is valós tényként beszélnek: a császári udvar megbízásából a Kölcsey-gyerekek nevelője, a Wesselényi Miklós hűtlenségi perében védő szerepet vállaló Kölcsey munkatársa, az önkényuralom éveiben bécsi szolgálatot vállaló Obernyik Károly adott volna át a költőnek egy mérgezett levelet, aminek következtében Kölcsey három nap múlva meghalt.

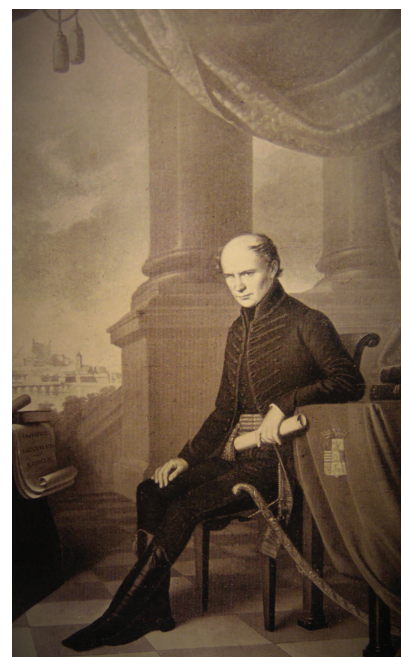
De az idős hölgy őrizte meg a regény lapjain viszontlátott humoros történetet is: Obernyikre megharagudott Kölcsey, mert a nevelésére bízott csekei Kölcsey-fiúk sorra buktak meg az egzámeneken. Obernyik vállat vont volna: „Tehetek én arról, hogy az ezeréves Kölcsey-famíliának összes esze a tekintetes úrba szorult?!”

Roknházasságok, romantikus történetek, szerelmi kalandok egészítik ki a centenáriumi történések részleteit, amelyek hitelesen mutatják be a Kölcsey-évek kinevezett évforduló felemás ünnepségsorozatát a határ mindkét oldalán. Ezek természetesen nincsenek benne a *Ferenc tekintetes úrban*. Viszont

érelklődésre tarthat számot például az is, hogy mi lett az annak idején számba vett Kölcsey-ereklyék sorsa. A szatmári református – ma Kölcsey nevét viselő – főgimnázium gyűjteményeiben valaha megvolt, de ma már nem található meg a költő jellegzetes – kopott festésű fenyőfából készült és ketrecszerű oldal- és fedőráccsal felszerelt – íróasztala, valamint egy biedermeier, csíkos huzatú dívány a hozzá tartozó hat párnás székkal (az előbbi a rajzszeretárból, az utóbbiak a tanári szobából tűntek el). Rejtély, hol lehet Kölcsey fekete-arany kardkötője, fehér porcelán tintatartója, illetve egy kicsiny, negyedréti alakú arckép az ifjú Kölcseyről a domahidi Kölcsey Ferenc adományából (acélmetset, valószínűleg Hartleben készítette az első Kölcsey-kiadáshoz, amelynek megjelenése félbeszakadt a diétai elfoglaltságok miatt). A kép mellett egyébként ott volt a *Hymnus szerzőjének* két szőke hajfürtje is.

Nem tudni azt sem, hová kerülhetett a fiatal Kölcsey Tinódi Sebestyén diák álnév alatt írott *János pap országa* című kézírata, melyben családja tagjait figurázza ki. Emlegetnek még egy magánkézben levő íróasztali karszékot, egy ebédhez hívó harangot, egy pálinkáspoharat Szatmáron, Mikolán egy ebédlőasztalt, Váralján egy karszékot, s Csekében egy asztalt, amelyeknek azóta nyomuk veszett. Volt ugyan közben egy világégés és egy ellentmondásaiban és az emberi értékek pusztításában párját ritkító diktatórikus korszak, majd az azt követő nem kevésbé értelmetlen, kíméletlen rombolással terhes átállás, ám született derűlátóként remélem: egyszer csak előkerülnek – sőt számban még gyarapodnak is – a Kölcseyhez kapcsolódó ereklyék.

Anton Einsle jelenleg ismeretlen helyen lévő olajfestményének (1839) másolata (Vértesy Jenő: *Kölcsey Ferenc, 1790–1838*, Budapest, 1906)

Kölcsey Ferenc által adományozott íróasztala (Szatmárcseke, Kölcsey Ferenc emlékszoba, fotó: Orbán Domonkos) Körirata: • T[ekintetes]. N[agyságos]. N[em]. Z[etes]. KÖLTSEI • FERENTZ UR • A MAGA KÖLTSGÉ • VEL TSINÁLTATTA •

Tárgyi emlék Kölcsey Ferenc korából (Szatmárcseke, Kölcsey Ferenc emlékszoba, fotó: Orbán Domonkos)

A csekei Kölcsey-könyvtár

MATOLAY KATALIN

A nemzeti könyvtár az alapító Széchényi Ferenc felbecsülhetetlen értékű gyűjteménye mellett számos egykori magángyűjteményt őriz. Ezek közé tartozik Kölcsey Ferenc könyvtára is.

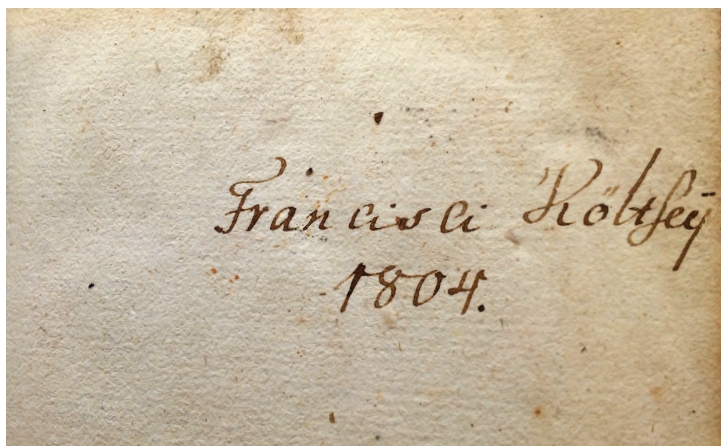
Kölcsey gyűjteménye, amely vetekszik bármely 19. századi magyar író, közéleti személyiség vagy tudós könyvtárával, a szatmárcsekei lakóházában gyarapodott. Innen került az 1158 kötetet számláló téka a Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárába.

Kölcsey ifjúkorának meghatározó helyszíne volt Debrecen és a város híres kollégiuma, könyvtárát is itt kezdte gyűjteni. Vásárolt könyveket többek közt a tudós Wessprémi István és Sinai Miklós professzor hagyatékából. Így ír erről később visszaemlékezésében 1839-ben Kállay Ferenc, az egykori diáktárs és barát: „Akkor-tájban történt Wessprémi híres könyvtárának árverése is, mely darabonként adatott el a Collegiumban. Olcsón ’s könnyűmóddal lehetett itt könyveket szerezni ... Sok jó könyvvel szaporíthatá ezuton Kölcsey kicsiny könyvtárát, jobban örült ő akkor annak mintha falusi birtoka nőtt volna meg.” Kölcsey rendelkezett jó néhány 16., 17. és 18. századi kötettel, könyvtárának jelentős része azonban az 1800-as évek első harmadában megjelent könyvekből és folyóiratokból állt. Arról, hogy a régi nyomtatványaihoz hogyan jutott hozzá, sajnos keveset lehet tudni. Egy részüket feltehe-

Kölcsey Ferenc könyvtárszobája a szatmárcsekei lakóházban, Varsányi István helyszínen készített rajza (Kubinyi Ferencz-Vahot Imre: *Magyarország és Erdély képekben I-IV.*, 1853) (Országos Széchényi Könyvtár)

tően épp Debrecenben szerezte be, de örökölhette is néhányat közülük. Könyvtára jelentős részét vásárlás útján szerezte, de a kortárs magyar művek egy részét ajándékként kapta maguktól a szerzőktől. Kiadókkal, terjesztőkkel állt folyamatos kapcsolatban, a megrendelt könyvek többnyire postai úton vagy egy Csekére érkező barát, pályatárs segítségével jutottak el hozzá. Fennmaradt leveleiben gyakran esik szó könyveinek beszerzéséről, s a beszerzéssel kapcsolatos bonyodalmakról. Egy helyütt például, egy, a *Csongor és Tündét* méltató levélben tesz említést két Vörösmarty-mű érkezéséről: „Ma jött egy csomó kezembe, mit a tegnapi táskás hozott. B. Wesselényi számára volt benne egy Csongor, s az Árpád nekem. Ki küldi Árpádot? nem tudom. Írást mellette nem lelék.” (Bártfay Lászlóhoz, Nagykaroly, ápr. 9, 1831.) Néhány évvel később, egy 1835-ben szintén Bártfayhoz írott levélben sok mással együtt az 1834-ben induló, de hamar híressé váló Rotteck és Welcker-féle *Staatslexikont* sűrgeti: „Édes, jó Lacim, Kendéné által küldött leveledet a könyvekkel együtt sok örömmel vettem. Isten áldjon meg érettök! [...] Könyörgök: méltóztassál könyveimről folyton gondolkozni. Várom általad.

Kölcsey Ferenc autográf bejegyzése (Országos Széchényi Könyvtár)

Tárgyi emlék Kőlcsey Ferenc korából (Szatmárcseke, Kőlcsey Ferenc emlékszoba, fotó: Orbán Domonkos)

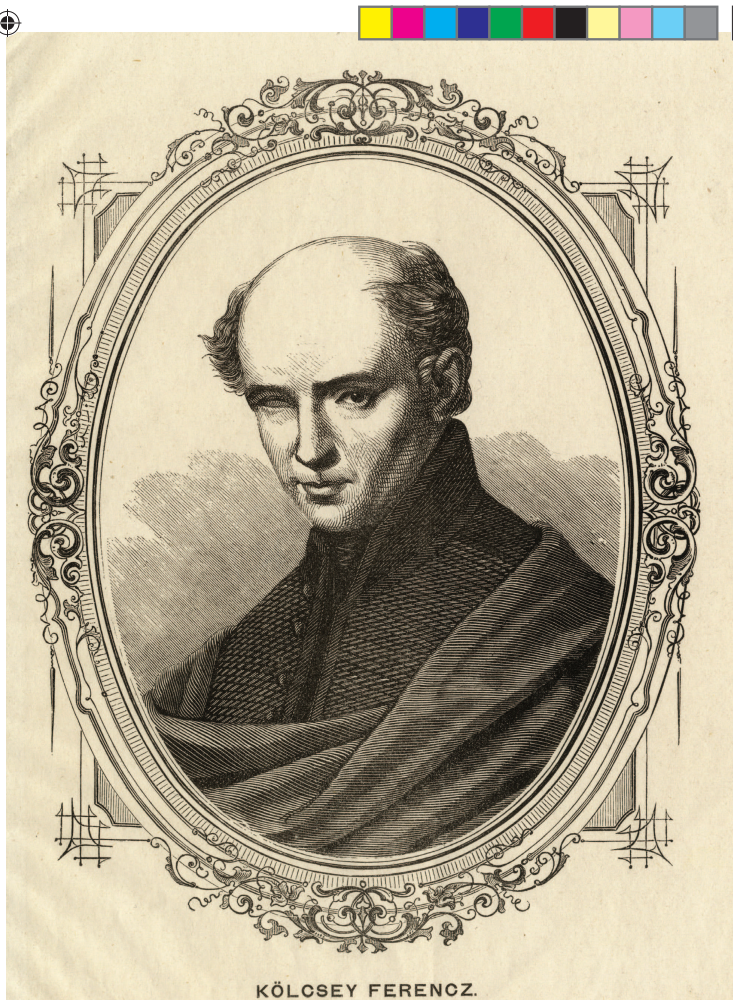
Rotteck Staats-Lexikonának 5-dik és következő füzetét. Bulwer 8. és 9. darabjait, s ha kijön a 11-diket. (A 10-diket most küldéd meg.)

Még két nagy kéréssem van: Egyik Bentham munkáit illeti. Még Pozsonyban meghoztattam a bruxellesi francia kiadás szerént a három első darabot s a 4-ik darab első felét. Azóta a 4-ik darab második fele is bizonyosan kijött, s talán több is. Méltóztassál Heckenastnál erre nézve rendelést tenni. Mert nem szeretném a nagy ember munkáit csonkán bírni. Címje: Oeuvres de Bentham à Bruxelles. Egy kötetet 6 pft-jával és így felet 3 frrtal fizettem Pozsonyban.

Másik ez: Abraxas Geschichte der englischen Constitution oder Verfassung (könyv nélkül nem jut eszembe). Ennek első kötetét bírom, mert több még nem jött vala ki. Könyörgök ennek is utána jártni; s ha a második kötet kijött volna, számomra meghozatni. Kínos lenne, ha könyveim lakom távolsága miatt csonkán maradnának.” (Bártfay Lászlóhoz, Nagykároly, nov. 27, 1835.)

A híres Frobenius-nyomdában 1535-ben készült Titus Livius-kiadáson keresztül Hegel 1821-ben megjelent *Grundlinien der Philosophie des Rechts* című művének első kiadásáig számos meghatározó mű sorakozott a csekei dolgozószoba könyvespolcain. A gyűjteményről elsőként 1963-ban a *Könyvtáros* című lapban az irodalomtörténész Lukácsy Sándor jelentetett meg rövid ismertetést. Ebben a szerző Kőlcseyt kora legműveltebb magyarjának nevezi, s beszámol arról, hogy a költő könyvtárában eredeti nyelven megtalálhatóak voltak a világirodalom kiemelkedő alkotásai, a 19. század elejei magyar irodalom jelentős és mára már kevésbé ismert szerzőinek munkái, irodalmi, művészeti folyóiratok, általános és szaklexikonok, nyelvkönyvek, filozófiai, művészetelméleti munkák, útleírások, történet-tudományi, jog- és államtudományi művek egyaránt. A Kőlcsey-szakirodalom azonban több helyen is felhívja a figyelmet arra, hogy a teljes könyvtár nem maradt ránk. A költő ifjúkori éveitől tervszerűen gyűjtött teka számos darabja még Kőlcsey életében elkallódott, tönkrement.

Kőlcsey Ferenc 1838-ban bekövetkezett halála után a könyvtárat a vele egy háztartásban élő sógornője őrizte. A könyveket mindössze néhány ember, elsősorban családtagok használták. Később a ház elnéptelenedését követően a könyvtárszobát lezárták. Így a könyvek többé-kevésbé sértetlenül kerültek 1867-ben a Nemzeti Múzeumba. Az intézményben az értékes tékát

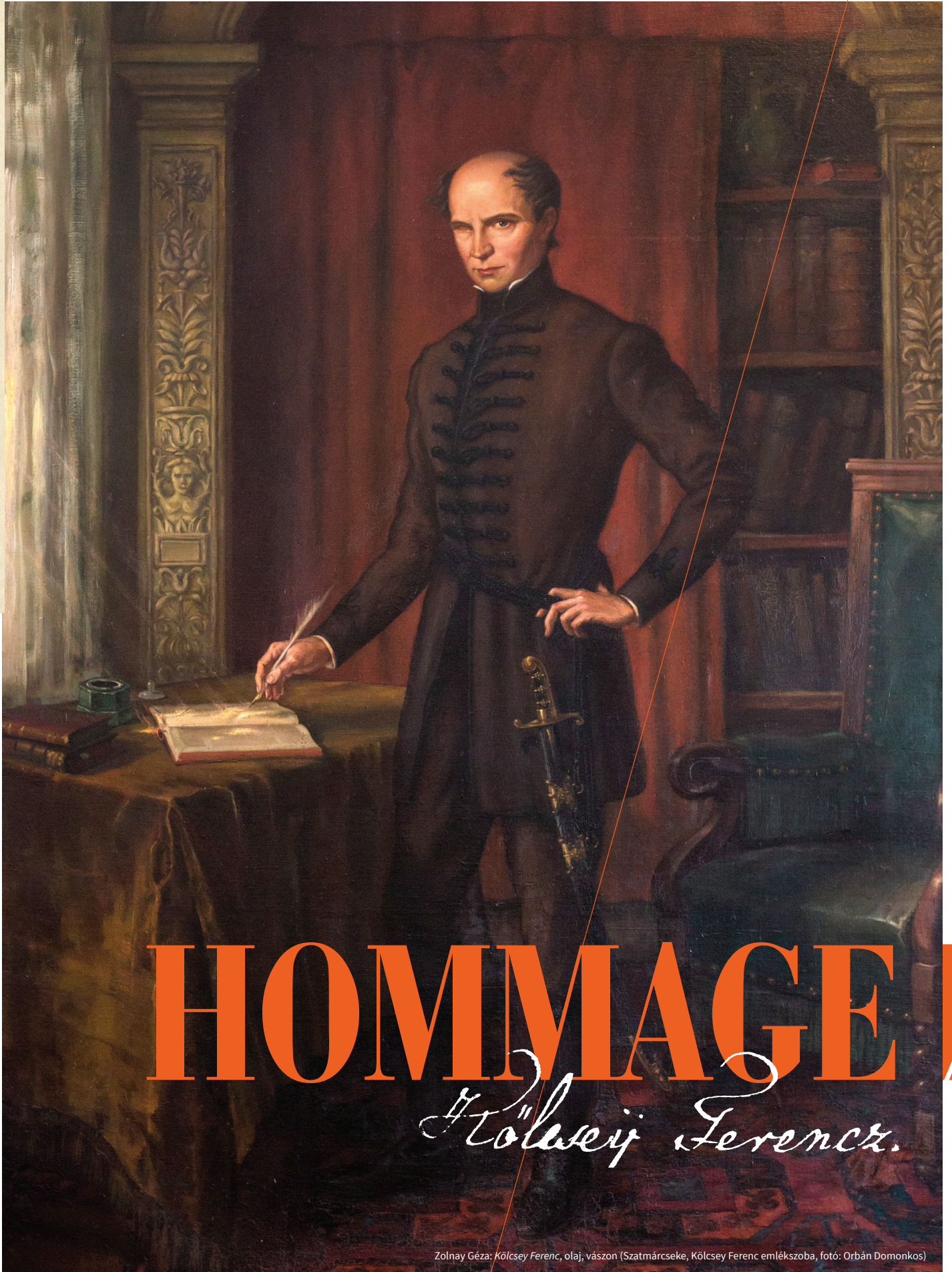

KŐLCSEY FERENCZ.

Ismeretlen mester: Kőlcsey Ferenc, fametszet, 19. század első fele, 247 x 173 mm (MNM, MTKCs, fotó: Király Attila)

nem kezelték különgyűjteményként. Ez azt jelentette, hogy a korabeli raktározási elveknek megfelelően a köteteket nem tartották együtt, azok a szakrendi elhelyezés szerint kerültek raktározásra, vagyis beolvadtak az állomány egészébe. Mátray Gábor, akkori könyvtárőr utasításai alapján a beérkezett kötetekről jegyzéket készítettek. A jegyzékre a szerző nevének és a címadatokon kívül rávezették az adott címhez tartozó kötetek számát és esetenként a megjelenési évet. Kőlcsey könyveibe pedig bekerült az olykor tintával, máskor ceruzával írott szöveg: „Kőlcsey Ferencz Könyvtárából 1867 Január 14.” Ennek az intézkedésnek köszönhető, hogy az utókor hozzáláthatott a könyvtár egyes darabjainak újbóli összekereséséhez.

A Kőlcsey-életmű kritikai kiadásán is dolgozó Szabó G. Zoltán volt az, aki erre a feladatra vállalkozott. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában ma is megtalálható könyvjegyzék alapján (jelzete: Fol. Hung. 1887/14) a példányok jelentős részét azonosította, kutatási eredményeit *Kőlcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai* című, az Országos Széchényi Könyvtár és a Gondolat Kiadó közös gondozásában 2009-ben megjelent könyvében tette közzé. Ezt követően az OSZK Retrospektív Feldolgozó Osztályán megkezdődött a Kőlcsey-könyvtár rekonstrukciója. A munka során a jeles irodalomtörténész kutatási eredményeiből kiindulva számos további példányt sikerült azonosítani. A könyvtár minden egyes darabjáról pedig új, modern leírás készült, melyek elérhetőek az OSZK online katalógusán keresztül, s tartalmazzák a könyvek provenienciájára vonatkozó adatokat is. A munka befejeztével, a költő születésének 225. évfordulóján, Madách Imre, Kisfaludy Sándor, Kosuth Lajos könyvgyűjteménye mellett az Országos Széchényi Könyvtárban a Kőlcsey-könyvtár újra együtt áll.

HOMMAGE

Kölcsey Ferenc.

Zolnay Géza: Kölcsey Ferenc, olaj, vászon (Szatmárcseke, Kölcsey Ferenc emlékszoza, fotó: Orbán Domonkos)

Tisztelt Megemlékezők! Tisztelt Kölcsey Társaság! Kedves Álmosdi Polgárok, Hölgyeim és Uraim!

*„S homlokodra túl a föld homályán
Nyersz jutalmul csillagkoszorút!”*

*K*ölcsey Ferenc 22 esztendősen itt, Álmosdon írta le ezeket a sorokat azt üzenve, hogy az igazi hősök, a hazáért és nemzetért aggódók jutalma csak a „föld homályán” túli „csillagkoszorú” lehet.

Az utókornak kötelessége számon tartani azokat, akik önzetlenül adtak a hazának hivatást, erőt, önbizalmat, új utat, fejlődést, kultúrát, műveltséget vagy reményt. Önmaga ellen vét az a nemzet, amely nem becsüli meg nagyjait, és nem merít abból a bőséges forrásból, amit példájuk és életművük jelent.

A gyermekként árván maradt Kölcsey feladatává vált a családi birtokon való gazdálkodás, a mindennapi kenyér megteremtésének egész embert követelő munkája. De szíve és esze ekkor már más, a lélek és a nemzet sorsának útját övező gondok felé terelte.

Megtanulta, hogy bármelyiket választja, a másik csorbul. Megtapasztalta, hogy soha nem lehet igazán elégedett. Tudta, hogy csak magára számíthat, ezért sem gondolataiért, sem tetteiért nem várt másoktól elismerést.

Kölcsey születésének 225. évfordulóján köszönet illeti a Kölcsey Társaságot éppúgy, mint Álmosd polgárait, a méltó örökösöket. Ápolják a Himnusz költőjének emlékét, mert tudják: „boldog az, kinek sok köteléki vagynak az életben”. „Nincsen kör, melyben embertársaink javát előmozdítani s a hazának szolgálni ne volna dicső” – mondta Kölcseyre emlékezve, az ő példáját idézve Eötvös József. Amikor azon munkálkodunk, hogy Kölcsey intését követve hassunk, alkossunk, gyarapítsunk és teljesítsük mindennapi kötelességünket, nemcsak magunkért tesszük. Mert vannak önmagunkon, családjainkon túli céljaink, feladataink. Mert kötelességünk elvégezni azt, amihez képességet kaptunk, dolgozni ott, ahova a sorsunk rendelt.

Az évfordulón azt kívánom Önöknek és nemzetünknek, hogy legyen okunk és alkalmunk átérezni a becsülettel elvégzett munka örömét. Hogy büszkén hirdethessük a világnak:

„A HAZA MINDEN ELŐTT”

Szép ünnepet és hasznos beszélgetéseket kívánva

Budapest, 2015. szeptember 21.

Áder János

Magyarország Köztársasági Elnöke

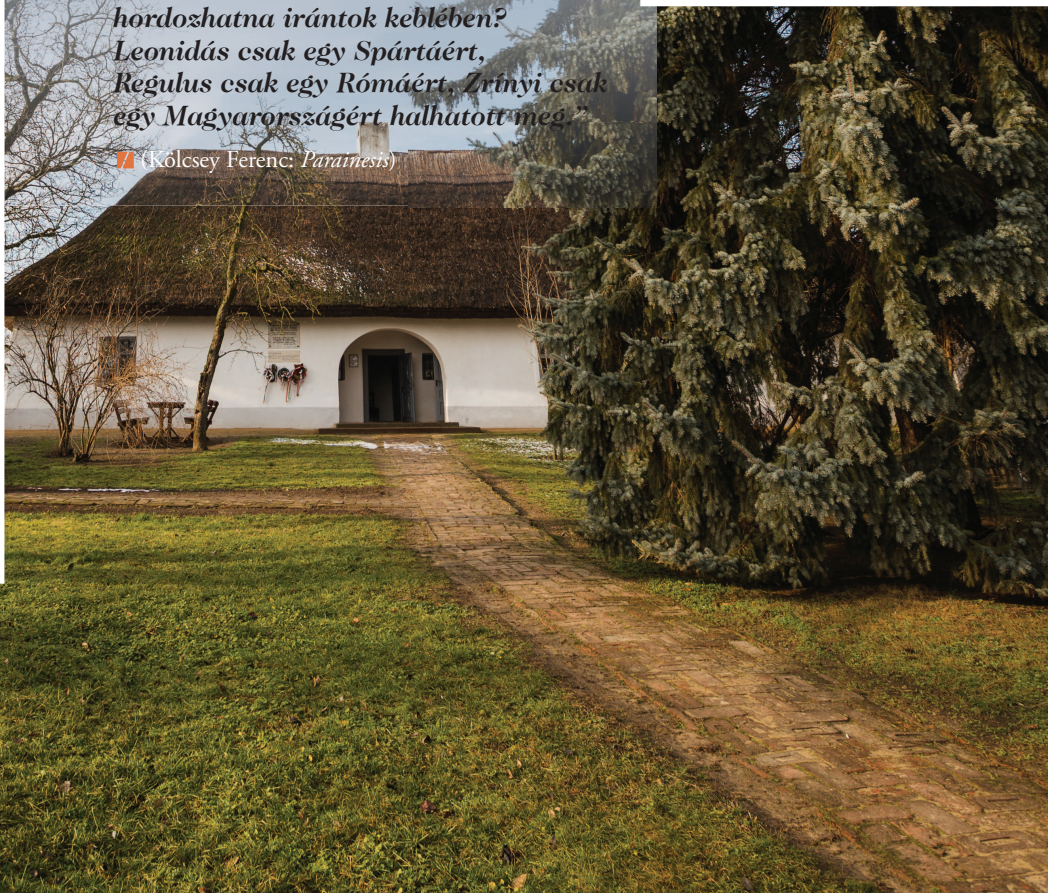
Felvételek az álmosdi Kölcsey-kúriáról (Orbán Domonkos)

”

„Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével; s ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsolatnunk, hogy azt jótékony világitással állandóul boldogíthassuk. Minden, ami szerfeletti sok részre osztatik, önkicsínységében enyészik el. Így a szeretet. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántok keblében? Leonidás csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarorszáért halhatott meg.”

☛ (Kölcsey Ferenc: *Parasztis*)

Kölcsy Ferenc arképe

Százkilencvenhárom esztendővel ezelőtt, 1823 elején, amikor bizonyára jeges szelek tördelték Szatmárceke dermedt házainak tetejét, s a község jobbágyai fázósan húzódtak be szerény hajlékukba, Ferenc tekintetes úr utolsókat javítottat költeményén. Lassan dolgozott. Sokszor, nagyon sokszor átgondolta, csiszolgatta, alakíttatta művét. Trochaikus verssorain átszüremlett a 7/6-os osztású toborzó ritmus, miközben imájának strófáit egyengette. Aztán, amidőn elkészült vele, aláírta a dátumot: január 22.

„A körny, amelyben lakom, el van dugva a szem elől, szép, de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Túr, mely itt amamba szakad, s minket a torkolatban hagy laknunk. Egyfelől nagy erdők körítenek, másfelől nyílás esik, s láthatárainkat a máramarosi hóbercek határozzák. Nem poétai hely-e édes barátom?” – írta Kölcsey Ferenc 1815. október 17-én hajdani diaktársának, Kállay Ferencnek, fél évvel azután, hogy – családi birtokmegosztás következtében, Ádám öccsével együtt – Csekébe költözött. Az akkor huszonöt éves férfi még nem gondolta, hogy e „poétai hely” többé nem ereszt. Még nem tudhatta, hogy életének változós esztendei következnek, s hogy itt válik majd a magyarság himnuszának költőjévé. Azt sem hihetta, hogy másfél évtizeddel később innen kapcsolódik be előbb a megyei közéletbe, majd Pozsonyban az országgyűlés munkájába. Azt pedig végképp nem sejtette, hogy elveit megőrizve, de a politikában csalatkozva, végleg ide tér majd vissza.

Valahányszor Szatmárceken járok, látni vélem azt a zárkózott, vézna, gondolataiba mélyedő költőt és filozófust, aki a fentebbi Kállaylevél idilljét csakhamar száműzetésnek érzi, s aki könyveibe menekül. Mert Csekét 1816-ban nyomorult falunak nevezi, 1823-tól a telepü-

lést számkivetése helyeként emlegeti, ahol éven-te pusztít az árvíz. A jeges víz, a sár gyakorta körbezárja a községet; van, hogy csak csónakkal lehet közlekedni. Mindeközben a Cicero, Quintilianus, Horatius, Seneca, Iszokratész, Tacitus, illetve Kant és Herder műveit hajnalokig olvasó költő a birtok gazdasági ügyeivel vesződik, jóllehet szíve szerint literátor szeretne lenni. Gondjai csak fokozódnak akkor, amikor Ádám öccse 1827-ben meghal. Korának egyik legnagyobb magyar gondolkodója – testvére özvegyének és unokaöccsének gyámolítójaként – itt marad. Itt, ahol élete végéig harcol benne a politikus és a költő, a szellem és a tett. Itt lesz jegyző, majd főjegyző, s innen jut el a pozsonyi diétára. Itt dőbben rá a szatmári adózó nép sanyarú állapotára, s fogadja majd a fiatal jurátusokat joggyakorlatra. És végül, itt készíti később Wesselényi védőírást, s lesz maga is egy a csekei temető halottai között. Testvéröccse elvesztése után írja Szemere Pálnak: „Szobám most az özvegy fájdalomának rejteke, s könyvemben nincs sem tanács, sem vigasztalás.”

Az irodalomtörténészek máig nem tudják, pontosan mikor keletkezett a *Hymnus*: a jelzett időpont január 22., a tisztázat napja. Lírájában ekkoriban jutott el (a korábbi Kazinczy-rajongás után) a *Rákos nymphájához*, *Rákóczi hajh...*, s a *Rákos* című verseken keresztül a hazafias költészetig, amely majd a *Zrínyi dalág* és a *Zrínyi második énekéig* ível. A *Hymnus* a dicső múlttal szembeni romlott jelen képét állítja a lírai monológ középpontjába, miközben a Zrínyi költésze által hitelesített nemzeti bűnhődés gondolatát kapcsolja be a mű világába. Zrínyi Miklós a Kölcsey-oeuvre gyakran idézett alakja, aki a csekei gondolkodó számára nem pusztán a *Szűzeti veszedelem* szerzője, hanem tette kész közéleti személyiség is. Olyan ember, akinek sikerül önmagában egyesítenie a művelt poéta és a cselekvő hazafi eltérő szerepkörét.

Az a hazakép, amely Kölcsey szeme előtt lebegett, az *Országgyűlési napló* egyik 1832-es bejegyzésében tárul fel legszebben: „Ime ez a haza, mely gyermekésem álmaiba, mely ifjú és férfikorom érzelmeibe lángvonásokkal szövé szent képét! ez a haza, melynek dicsőségéért meghalni oly régi, oly szép gondolat vala lelkemnek [...] Ez a haza, mely Plutarch hőseit olvasomban egyetlen ideálé volt az ifjúnak; [...] e hazáért rohant Szondi a halálba; e hazáért patakzott a Zrínyiek vére.” Hona iránti érzelmeit a Szemere Pálnak 1833. március 20-án kelt levelében fogalmazza meg: „Hazámat, nemzetemet mindig lángolva szerettem, magyar lenni büszkeségem volt, s lesz örökre...”

A *Hymnus*nak a magyarságot Isten kegyelmébe ajánló imája, s a *Vanitatum vanitas* önironikus monológja mellett a Kölcsey-életmű kulcskérdés a küzdés. Vörösmarty, Petőfi, Vasvári, Madách szava ez: Kölcsey, a szorongó, barátok és hitves nélkül élő könyvember, a gazdálkodó és poétalélek, a magyar kultúra és történelem örök kérdéseivel vívódó, elméledést tette váltó hazafi ihlető szava. Annak a gondolkodónak az iránymutatója, aki 1826-ban „szobája mélyébe” bezárkózva 1526 emlékére megírja a soha el nem mondott *Mohács* című beszédét, illetve megfogalmazza a Herder,

Schiller és Jean Paul hatását mutató, *Nemzeti hagyományok* nagyívű művészetbölcseleti tanulmányát, amely, miközben arra keresi a választ, miért nem jött létre különböző népek történelme során olyan teljes értékű, harmonikus – a vallás, a mítosz, a tudomány és a művészetek összhangján alapuló – nemzeti kultúra, amilyen az ókori görögöknél kialakult, a magyar költészet történetét vizsgálja. Eközben jut el ama ismert gondolat kimondásához, mely szerint a „való nemzeti poesis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni; szükség tehát, hogy pórdalainkra ily céllal vessünk tekintetet.”

Így juthatunk el Kölcsey Ferenc szellemi fejlődésének vizsgálata közben ahhoz a ponthoz, hogy meglássuk: 1827. július 7-ével új szakasz kezdődött életében, hiszen ekkor választották a megyei tisztújító gyűlésen aljegyzővé. Ám politikai szerepvállalása 1832 és 1834 között bontakozott ki igazán, amikor Szatmár vármegye országgyűlési követe lesz. „Követté lett választásban – mondta 1832. november 6-án – a közbizodalom e nyilvános kijelentésében bírom a legszebb koszorút, mit szabad férfiak a magok polgártársainak nyújthatnak. Ily megtiszteltetés kétségkívül legforróbb halámat érdemli.” És Kölcsey, az ellenzék vezérszónokaként, megírva és elmondva híres országgyűlési beszédeit, *A magyar nyelv ügyében*, *A vallás ügyében*, *a Szólásszabadság tárgyában*, *Az örökös megváltás tárgyában* címűeket, szorgalmasan vezeti *Országgyűlési naplóját*. Ám amikor a megye a kormány nyomására köveitelen reformellenes utasítást adott, illetve Kölcsey úgy látta, hogy a legfontosabb reformjavaslatok, az örökvltsátság, az úriszék, és az úrbér reformja megíúsul, követtársával, Eötvös Mihállyal együtt lemondott követei megbízatásáról. Ekkor született és hangzott el 1835. február 9-én a *Bűcsű az országos rendekről* című beszéde. A híres szöveg az alábbi mondattal zárul: „Utolsó kérelmünk ez: tartsanak fenn a Tekintetes Rendek számunkra egy kis helyet szíveikben, de csak addig, míg a hazának, a nemzetnek s az emberiségnek hívei lenni meg nem szűnünk.”

És Kölcsey visszatér Csekébe. Van ereje visszajönni a sáros közsébe, mert erkölszi imperatívuszta azt sugallja, nem lehet országgyűlési követ akkor, ha nem teheti azt, amire főlesküdt. Kölcsey nem „megélhetési politikus”; történelmfilozófiai műveltsége, jogi ismeretei, mélyről jövő etikai meggyőződése okán addig dolgozott a reformokért, amíg látta értelmét a küzdelemnek. Visszatért oda, ahonnan voltaképpen soha nem távozott el. Nem, mert visszatartotta elhunyt öccsének özvegye, s az árván maradt fiú, Kálmán nevelésének gondja. Neki írja az 1834 és 1836 között keletkezett *Parainesis*t. Igaz, Kálmán a mű megírásakor még csak tízéves. A gyermek azonban a költőben olyan nevelőt kapott, aki rövid életében eszményi példája lett. (Mint önkéntes hadnagy, 1848 tavaszán-nyarán a márciusi fiatalok között jeleskedett, s tíz forintot ajánlott fel a haza védelmére. Néhány hónappal később, 1849-ben, Komárom ostromlott sáncainál, egyes bizonytalan híradások szerint kolerában hunyt el.)

Az országgyűlés idején elkezdett, s az Atheneumban csak 1837-ben megjelentetett

Tájház (Orbán Domonkos felvétele)

Parainesis a költő egész élete foglalatának szánva nemcsak a sajátjaként szeretett gyermeknek, hanem jószerivel az egész magyar ifúságnak írja. Iszokratész, Plutarkhosz, Cicero, Seneca mintáinak felhasználásával a magyar fiatalok elé egy sokoldalúan képzett, becsületes és válasos közösségi ember ideálját állítja, akinek széleskörű tárgyi ismeretei, filozófiai alapon nyugvó szilárd erényei a közösségért, a hazáért végzett munkájának helyességét és hasznosságát garantálják. Nem átlagembert akart nevelni, hanem olyan kvalitásokkal rendelkező embert, aki – felelős módon – nagyobb közösségek: városok, megyék vagy akár egy egész ország sorsát intézheti.

A *Parainesis* Kölcsey vallási, filozófiai, esztétikai, hazafüti végrendelete, egész életének, politikai, gondolkodói pályájának foglalta és értelmezése. Mindaz benne van, amit a bölcs férfi, a költő és közéleti ember a fiatalabbnak, sőt, általa *nekünk* mondhat. Többször leírta azt a szókapcsolatot: „szép és jó”. A görög kalokagathia eszménye ez: a teljes emberé. Mert Kölcsey munkássága túlmutat az időn. Túlmutat a koron, a reformkor harcain. Művei megállnak a végtelenben, s elének rajzolják azt a törekény alakot, akiről ezt írta Kossuth Lajos: „E férfiú megvéjének díze, büszkesége, nemzetének tölgly – s borostyánkosszorús kedveltje volt, kinek szellemszavát, nem úgy, mint másét az érzékletek segédelmével, hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani...”

Kölcsey mintát ad ma is. Mintát tisztességből, műveltségből, küzdésből, emberségből és magyarságból. Munkáit tanulmányozva, a magyar népdalról, illetve a magyar népi kultúráról töprengve Bartók Béla, Kodály Zoltán és Németh László juthat eszünkbe. Németh László mondta 1929-ben: „Nem élt magyar író, aki tanítványa ne lett volna a népnek, amelynek tanítója lett [...], aki mint író számított, művészete gyökereiben mindig népi volt.” És igaz: Petőfi, Arany, József Attila, Illyés Gyula, Nagy László, Tornyai József, Csoóri Sándor, Ratkó József írja mind-mind merített a „tisza forrásból”. Kodály Németh Lászlóhoz hasonlóan állítja: „A néphagyomány átélése nélkül magyar zeneszerző nem lehet senki. De Magyarország Európának is szerves része, annak hagyományaiiban is benne kell élnie. Kelet és Nyugat ütközőpontján álló országnak, népnek élete célja csak az lehet, hogy mind a kettőhöz tartozzék, ellentéteiket magában kibékítse, egybeolvassa. Ebből a szempontból értéktelen az a magyarság, amely nem európai, és számunkra értéktelen az európaiság, ha nem magyar egyszersmind... Minél több közünk van az európai kultúrához, annál nagyobbra nő a magunké is.” Kodály szerint akkor lesz egységes és oszthatatlan a magyarság,

ha felismeri a néphagyományban rejlő erőt. A néphagyomány kristályosodási pontja pedig a népdal. A népzene megtartani, továbbadni, őrizni kell, hogy valódi élet lüktessen benne. Tóth Aladár szerint Kodály „egy egész világot látott meg a népdalban”.

Nem lehetséges valódi nemzeti önismeret népzene és népi gyökertű irodalom nélkül. Olyan önismeret, amely nemcsak a nemzet sajátosságainak tudatosítását jelenti, hanem a közösség állandó formálását, gazdagítását is. Ahogy Görömbei András írja egyik esszéjében: „Kultúránk legnagyobbjai időről időre megújították a nemzeti tudatot. A magyar kultúra és a nemzeti önismeret szorosan összekapcsolódik.” És itt kell hangsúlyozni azt is, hogy a nemzeti kultúra, a nemzeti önismeret legautentikusabb képviselői, miként Kölcsey vagy a fent idézett Kodály, nemcsak hazai, hanem európai látókörrrel is rendelkeztek. Ebből a pozícióból értékelték és értékelték a honi viszonyokat. Ady a Diadalív árnyékában látta meg a magyar ugar igazi drámáját, Illyés visszatért Párizsból, hogy a puszták népéről beszéljen, Bartók a népdalt a legmodernebb zenei nyelvbe oltotta be, Kodály pedig így fogalmaz 1939-ben: „Egyik kezünket még a nogáj-tatár, a votják, cseremisz fogja, másikat Bach és Palestrina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat? Tudunk-e Európa és Ázsia kultúrája között nem ide-oda hanyódó kompenni, hanem híd, s talán mindkettővel összefüggő szárazföld?”

Kodály és Bartók megtette ezt. S megtette Kölcsey, a műveit nagyon lassan, olykor kínlódva kidolgozó alkotó, aki a sárba ragadt Csekében úgy volt magyar, hogy olvasmányai révén a legjelentősebb európai szellemekkel folytatott párbeszédet. És megtette a Fehérgyarmaton született, s fájdalmasan korán elhunyt Borbély Szilárd, aki – a világkultúra számos értékes intencióját közvetítő, tragikus lírai univerzumának megteremtése, s az utóbbi évtized legfájdalmasabb regénye, a *Nincstelének* megírása előtt – még 1995-ben könyv terjedelmű tanulmányt

közölt a *Vanitatium vanitas*ról, amelyben e korszerű történetfilozófiai eszméket megelevenítő költeményt Kölcsey pályájának fordulópontjaként értelmezi. Borbély rendkívül izgalmas, új tudományos eredményeket felmutató dolgozata a „hiábavalóság” analízisével zárul. Jelzésekkel mindössze egy mondatot idéznék ebből a kiemelkedő színvonalú elemzésből: „A beszélő feloldása az interpretációban azt is jelenti, hogy a beszélő-szubjektum dualitását (test-lélek, lét-nemlét, jelen-múlt) elmossa annak hiábavalósága; szubjektivitása az interszubjektivitásban, jelentése a jelentés felfüggesztésében a hiábavalóság értelmének egységéhez [...] közelít – és folyton kitér a szöveg a rögzített pozíciójú olvasat elől.”

Így ér össze időben a tizenkilencedik és a huszadik század, így jelenik meg a csekei magányos a fehérgyarmati, majd debreceni író-költő-irodalomtörténész világában, s így ad ihletet Szabó Magdának, aki meg nem született fiához, Szobotka Virgilhez szól:

„És ajánlom figyelmedbe a Tízparancsolatot, mert annál igazabb vezérfonal nem kerülhet a kezvedbe. Ha megtartod, a magad részéről mindent megtettél, ami a te hatalmadban áll, a többi már magasabb erők ügye...”

Szabó Magda parainesisét örök írói intelimmel zárja: „Virgil, indulj el az utadon. Mögötted jó kutya üget, hallod a körme kopogását, úgy hívják: Kétely. El ne kergesd, mert abban a percben, amikor megszűnsz saját művészeted abszolút vívőerejében kételkedni, véged van, jaj az írónak, aki úgy lépked, hogy azt hiszi, tévedhetetlen. Vidd Kételyt, és fütyülj, ha félsz. Irrózatod utad lesz. Gyönyörű utad lesz. Annyiszor átkoztam meg, ahányszor felébredtem, a sajátomat, s közben minden ébredéskor tudtam, ha mindazt előre tudom, ami bekövetkezik, újra csak elkezdénem.”

Százkilencvenhárom esztendővel ezelőtt, 1823 elején, ama csekei tekintetes, miután gyertyája csonkig égett, letette a tollat. Ott állt a papíron az ima: „Isten, áldd meg a magyart!”

Szatmári táj (Fotó: Orbán Domonkos)

A szobor lelke

A „nagyság átkai” között fenyegetően elől áll a szoborra válás csapdája. Kölcsy is elérte, és talán még másoknál is nehezebb kiszabadítani ebből. Ő „a Himnusz költője”. Nem is lehet más, mint a nemzet elé állított szobor.

Himnuszukban a nemzetek azt akarják kifejezni, amit önmagukban a legfontosabbnak tartanak. Többnyire éteri magaslalba emelik legszebb álmukat, vagy éppen bánatukat. Ha nem is olyanok, amilyenek itt mutatják magukat, és ünnepi pillanataikban, kívül vagy belül, olyanok szeretnének lenni. Minden himnusz a nemzeti géniusz sűrítőmánya. A miénk is az. Sokat elárul rólunk, hogy a miénk: a megrendültség himnusza.

A magyar himnuszot nemcsak a protokoll szerint kell állva hallgatni, énekelni: máshogy nem is nagyon lehet. Nem csoda, hogy szinte agyonnyomja költőjét: róla is csak feszes „vigyázz!”-ban tudunk beszélni.

A Kölcsyre való visszaemlékezés szinte magától értetődően a lelkekben és a köztudatban élő szobor-alakot hívja elő. Az ünnepi alkalom ismét árnyékban hagyja az embert, aki rövid, termékeny életében a nemzet boldogabb jövőjéért fáradozott. Hétköznapijait, közéleti küzdelmeit azonban nem csak az emelkedettség jellemezte. Nem ő tehetett erről: balsorsa a méltatlan ellenfelektől sem kímélte meg. Arra pedig szinte sohasem gondoltunk, hogy lelkének démonaival is megrendítő küzdelmet vívott. Intellektuális szeméremből erről hallgatni szoktunk, ahogyan hallgatott ő is. A halhatatlan Kölcsy eltakarja a halandót. Pedig talán még a nemzeti önismeret terén is előrehaladnánk, ha jobban figyelnénk rá, az esendő emberre.

Az utókor Kölcsy-képe alapvetően egybevág azzal, amit Ferenczy István közismert márvány remekében mintázott meg. Emelkedetten szép: olyan véglegesen, mint a klasszikus síremlékek. A nemzet sorsán érzett aggodalom és a töprengés terhének súlya alatt előre hajló fej rendíthetetlen nyugalmat sugároz. Az örökkévalóságba dermedt alak merevségét az Athén vagy Róma államférfiaktól idéző öltözet gazdag redőzete sem tudja feloldani.

Valóban ilyen lehetett? Nehéz elhinni. Csokonaira, Berzsenyire, Petőfira, Aranyra, Vörösmartyra, de akár Adyra, József Attilára jobban jellemzők szobraik, mint Kölcsyre. Ez a dicsőfény övezte, finomra csiszolt alak alkalmas lehet ideálnak, de miért ne közelíthetnénk másként Kölcsyhez? Annál is inkább, mert közelebből nézve, figyelmesen olvasva szíven üt az az ellentmondás, amely a lélek viharai és a külső harmónia között feszül. Azt kell észrevennünk vagy inkább megéreznünk, hogy alkata még a vadromantika hőseinek tépertségéhez, zaklatottságához is közelebb állt, mint egy tökéletesre csiszolt márványszobor csillogó nyugalma-hoz. Az utókor formálta kép mintha Goethét idézné, de ebben az emberben Byron viharai tomboltak. Példás önfegyelmével szenvedte életének kettősségét: a sorsa diktálta, méltósággal vállalt szerep és a lélek másfelé vágyó hajla-

ma közti feszültséget. „Keservesen megbántam, hogy valaha publikum elé léptem. A literátori pályán legalább azt önthettem papírra, amit akartam” – írta egy levelében. Pedig még költőként sem szólt magáról nyíltan. Hite és erkölcsi parancsa az volt, hogy nehéz sorsú nemzete végzetével szegüljön szembe, és ne a maga lelkével foglalkozzon – és kora esztétikája, poétikája is a visszafogottságra intette.

Egy szenvedésre hajló lélek még abban is talál okot a keserűsége, ami másnak öröm. Kölcsy már gyerekkorában egész életét meghatározó sebeket kapott. Korai árvasága, fél szemére vakságot okozó himlője, tüdőbetegsége, testi gyöngesége, vagyoni kérdésekben folyó pereskedései, szerettei elvesztése, az az érzés, hogy mindenért ő a felelős, szüntelen kínozták. Az ilyen szenvedésnek már nem kell kiváltó ok. Maga a létezés fájdalom. Fájdalmas még az is, ami szép benne, és azok a sérelmek, sebek, amiket egy derűsebb lélek könnyen elvisel, kétségbe ejtik. Kölcsy megpróbáltatásainak csupán egy kis részéről tudhatunk. A legismertebb összeütöközése az őt Pozsonyba, az országgyűlésre küldő meggyéjével történt, amely követi lemondásával ért véget. Korábban nem volt példa arra, hogy valaki lelkiismereti okból mondjon le mandátumáról. Ő ezt tette, mert legmélyebb meggyőződése ellenére kellett volna az örökválság ellen szavaznia.

Pozsonyi követésaitól búcsúzva mondta: „Jelszavaink valának: haza és haladás...” Lehet, hogy még a lemondásnál is jobban bántotta, ami ezt megelőzte: a megyegyűlés leitatott közönsége elmondani sem engedte beszédét. De fájt neki minden. (Az is, hogy Berzsenyi nem vele akart beszélgetni, hanem a kor istenített cigányprímását, Bihari Jánost hallgatta inkább. Az ettől a sérelemtől aligha teljesen független Berzsenyi-kritika viszont a költőtárs pályáját törte ketté: személyes érzéseit ő sem vallhatta meg. Az érzékeny, sérülékeny szemlekedő könnyen a fájdalom csapdájába estek, hiszen még csak el sem mondhatták, mi bántja őket...)

Emlékbeszédében az ifjú Eötvös József mesterét, atyai barátját, és, kimondatlanul ugyan, de a rokon lelket siratta benne. Ő kezdett elsőként a kora szellemét kifejező, átszemelt Kölcsy-szobor mintázásához. „Midőn ily férfiú száll sírjába, méltó, hogy az egész haza gyászt öltön magára, nemcsak, mert ki egész életét hazájának szentelte, az egész haza bánatára érdemes, de mert [...] jó emlékoszlopokat rakni a jövő nemzedéknek, útmutatónak” – mondta.

Az emlékbeszéd nem a realizmus műfaja. Nem róhatjuk fel, hogy amikor a maga és a nemzet veszteségét vette számba, Eötvös is eltekintett Kölcsy élete és műve részletekbe menő elemzésétől: azonnal arra a magaslatra emelte, ahol már életében is helye lett volna. Nem érezte időseztérnek, hogy kibontsa, amit Wesselényi mondott Kölcsy haláláról értesülve: azt, hogy „Nem közénk való volt”. Miért? Mert több, nemesebb volt, mint kortársai, mint az őt körülvevő világ.

Az utókor boldogan beérte a szobor-Kölcsyvel. Így elmaradt sokféle arcának megmutatása, mára jószerével egyetlen olvasatunk maradt róla. Az, amelyik minden másikat elfed.

Csodálni mindig könnyebb valakit, mint megérteni. Gondolatait esetleg igen, de őt magát nem. Így aztán Kölcsy utókorától sem kapja meg azt a szeretetet, amelyet életében nélkülözött. A szeretethez mindig kell némi részvét is. De lehet-e részvétet érezni egy tökéletességet mintázó szobor iránt?

Ahhoz, hogy szerethessük Kölcsyét, nem elég a szoborra figyelni. Van rá okunk bőven. Figyeljük, mit írt *Országgyűlési naplójában*: „Én, mint minden versfirkáló, mikor világról és emberekről szólok, legtöbbször csak magammal vesződöm”. Máshol szinte soha nem ilyen személyes: különös, hogy éppen egy természetből adódóan tárgyilagos műben nyílik meg a leghitelesebben. Őszintébb itt, mint gyakorta kicsit biedermeier, kicsit szentimentális személyes lírájában, mely inkább a kordivatot, mintsem lelki életét tükrözi. De elmélyedve ebben a ma emberétől távolinak tetsző versvilágban mást is észrevehetünk. Azt, hogy a magyar verselés megújításáért, a formákért folytatott küzdelem nemcsak korparancs, hanem a vergődő lélek menedéke is. Kölcsy leggyakrabban idézett, a prédikátorok veretes nyelvén megszólaló, nemzetébresztő versei magáról a költőről is szólhatnak.

A haza ügye: Kölcsy személyes ügye, nem pusztán, akár a legnemesebb fajtából való, küldetéses retorika, hanem a legmélyebb lelki valóság. A nemzetét megszólító, legnagyobb versei, köztük maga a *Hymnus* – róla is szólnak. A magyar nép századainak zivatara a költő lelkében is dúltak. Kölcsyénél minél fényesebben lobog a szellem, kétségeinek annál mélyebb verembe világít be. Amikor Herderrel vitázik: azt gondolhatjuk, csakis a nemzet sorsa foglalkoztatja, a magyarság életöszönét akarja fölrázni. Hatalmas erőket mozdít – és közben, történelmi korokat újraelve is, töprengő, kétkedő ember marad, aki saját kétségbeesésével, „melakórjával” is birkózik. Ha meglátjuk ezt az esendő arcát, részvétünket is el fogja nyerni, hogy aztán megszerethessük.

Emberi és költői lényé összetettségét mutatja egy töredékben maradt verse, a *Kölcsy*. Nem fejezte be: mert nem lehetett. Magát szólítja meg, jellemzi benne. Így indítja: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak, / Nyúgati ég forró kebelem nem tette hideg”. Azt váránk: így is folytatja. De az erőt demonstráló szavak sötét kétségbeesésbe futnak: „... az elkomorult sorsnak nyíla dűlva lecsattant / S könnypatak áradozott a bánatölele tereben, / S áldozatát vérben fogad vala boltja sötétén”.

A *Huszt*-ban másként építkezik: a romokban a pusztulás emlékművét látva fogalmazza meg a cselekvés programját. Személyesség és közéleti mondanó, a líra és a közjót sürgető mondatok összeérnek, a hanyatlás-élményre adott válasz versben és prózában is megjelenik. A *Huszt* fennköltége és a magyar műemlékvédelem alapítólevelének tekinthető mondatok összecsengenek: „Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondatlan unoka le hagyott omlani, s kőveiből falujában korcsmát rakatott, s maga városi fedelet ment keresni? Nem azt mutatják-e az ilyenek, hogy nemzeti lelkesedés híjával

vagyunk, s a nemzet hőskorának hagyományai kebelünk bűnös elhülésében lették sírjokat?”

Reménytelenség és a reményért való küzdelem, a pusztulás-fenyegetés és az építés akarat, a nemzet sorsa fölötti megrendültség és a közjó szolgálata együtt járnak. Szép lenne, ha mindent betöltene az építő szándék és a sikerbe vetett hit. Csakhogy Kölcsey nem azonos a szobrával. Maga is olyan rendíthetetlenül szeretne hinni, ahogyan másokat biztat. Csakhogy mindennek látja az árnyékos, vagy éppen sötét oldalát is. Így aztán már-már természetes, szinte észre sem vesszük, ahogyan együtt jár költészetében a kétségbeesés és az ünnepélyes elragadtatottság.

Legismertebb példája ennek is maga a *Hymnus*. Szerkesztésében, ahogyan az ellentétekkel bánik, a művészi erő szép példáját látjuk: az egész költemény a fény és az árnyék, a diadal és bukás szembenállásának dramaturgiájára épül. Sokan megjegyezték, hogy a magyarok himnuszában nem egy jövőjében bízó nemzet hite jelenik meg; hogy egy sebzett lelkű nemzet fájdalmát fejezi ki. Más himnuszokhoz viszonyítva alighanem igaz is ez az állítás. De Kölcsey világán belül mindenképpen a megszenvedett hit és a reménység verse: a legmélyén alanyi líra, maga a költő harcol benne a romlással, és jut el a bizakodásig. Igent mond az életre, mert aki Isten segítségét kéri, az élni akar.

Hogy milyen mély kétségbeesésre keresett orvosságot, azt a röviddel későbbre keltezett

Vanitatum vanitas mutatja meg: Kölcsey már akkor hozzákezdhetett, amikor kitétte a felkiáltójelet a *Hymnus* végére. Ha nem is dolgozott rajtuk egyszerre, az ikerversek párhuzamosan születtek benne. A *Hymnus*ban a dicsőség és fájdalom képei feleselnek egymással: tézis és antitézis. A *Vanitatum vanitas*ban „minden hiábavaló”, maga a nagyság és diadal minősül kudarcnak, a vers egyetlen nagy tagadás; antitézisek sorozata. A *Hymnus* meghagyja a szintézis reményét, hogy jó és rossz a törtélemben nemcsak kiegyenlítheti egymást, hanem még jóra is fordulhat a világ. A *Vanitatum vanitas* költője már nem ismer győzedelmet, nem remél semmit. Nem kétségekkel birkózik, kétségbeesett. Olyan sötétnek látja a jövőt, hogy maga a történelem, az emberi élet nagy foglalat, örök-értvényűnek tekintett diadalaival együtt vesztí el értelmét a szemében, s bizonyul könnyűnek *A Prédikátor Könyve* tanítása és saját gondolkodása lételeméleti és teológiai mérlegén.

Aki élete akár egyetlen pillanatában is így látja a világot, az máskor is a lét és a nemlét határán egyensúlyozik. Annak az élet maga táplálja kétségbeesését. Ez a belső pokol folyamatosan emészt. Még akkor is, ha nem akarja elpusztítani magát.

Magyarázhatjuk e megrendülést Kölcseynek a személyes életében és kora közéleti küzdőterein elszenvedett keserves tapasztalataival, de ezt a verset még az utókor által ismert megpróbáltatások és közéleti megaláztatások előtt írta.

A kétségbeesés belülről fakad, és ezen még kora sem tudott változtatni: az a reformkor, amit a nemzeti emelkedés aranykorának tartunk azóta is.

Hiába szervezett a maga körébe álmosdi és csekei intellektuális és személyes magányának ellensúlyozására alkalmas kis kört, a megyei és az országos politikában való szereplésének tapasztalatai, anyagi gondjai, személyes sorsának alakulása, fájdalmi akár külön-külön is elegendőek lehettek ahhoz, hogy ne is láthassa más-ként, mint hogy a világ maga a hiábavalóság hiábavalósága... A romantika diadalát megelőző Vörösmartynak néhány évvel később nem kellett finomkodnia. Sőt: ki is kellett mondania, hogy az ember „sárkányfog vetemény”, és „nincsen remény”. A földnek Kölcsey antropológiájában sem fájt kevésbé az ember, de férfiszemérmé és a költészetében meghatározó klasszikus művészi normák nem engedték, hogy elmondja azt, ami legjobban fájt neki. De teljesen el sem titkolhatta, a maga filozofikus visszafogottságával szolt róla: a Szentírást hívta segítségül. Illendőségből? Szokásból? Tapintatból? Vagy a megpróbáltatások embereként megérezte, hogy mindenütt jobban kedvelik az ideálképeket formázó szobrokat, mint a szenvedő és szeretetet éhező embereket?

OLÁH JÁNOS

„Hymnus minden időben”

Cseke, 1823. január 22. Ezt a dátumot kanyarította a *Hymnus* elkészült kézírata alá Kölcsey Ferenc. Csaknem kétszáz év, tíz emberöltő telt el azóta. Ki tudná megszámolni, hány milliószor hangzott fel ez a magyar hazafiság eszméjét újrafogalmazó ének, amely a *Boldogasszony Anyánk, régi nagy Patrónánk* kezdetű Mária-ének érületét és a reformkori történelemfelfogást egybeolvastva lett a nemzeti megmaradás jelképe. Igaza, mint az igazán nagy verseké, ma is megrendít mindenkit, aki e közösség tagjának érzi magát.

Talán éppen ez a kikezdehetetlen, belső költői igazság ingerelte olyan sokszor az idegen hatalmak nyakunkra ültetett képviselőit, hogy megpróbálják félretolni Kölcsey *Hymnusát*, újat írasanak helyette. Rákosi például Illyést és Kodályt kérte fel a feladatára, hiába. Nem akadt valamire való költő, zeneszerző akkor Magyarországon, aki erre az áruhátra vállalkozott volna. Azóta többször is elhangzott az igény, új himnuszra van szükség, olyanra, amely nem megosztó, nem emlegeti Istent, és különösképpen nem hivatkozik a magyar történelem viharos évszázadaira. Ezek a kezdeményezések eddig mind kicsorbultak a *Hymnus* maradandó üzenetén.

De hát hogyan is született ez a költemény? Azt gondolhatnánk, a hazafias mozgalmak közepette sürgölődő költő vetette papírra, pedig nem. Kölcsey 1817-ben anyagi okok miatt kénytelen elhagyni Pestet, ez pedig, ahogy írja, kínosan éri. Teljesen visszavonul, elfordul a világtól. „Reggeltől más hajnalig szobámban

Ferenczy István: Kölcsey Ferenc ülő szobra, 1841–1846 (Magyar Nemzeti Galéria, Szobor Oszttály)

járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki) – írja –; s ha sötét képeim engedték, a paraszt dal tónját találgattam. [...] S annak mintájára csináltam előbb a legmindenapibb, keresetlen pór kitételekkel dalt s azután úgy nemesítém meg az egyik sort a másik után.”

Első pillantásra különösnek tetszik, hogy a nemzeti közösség dala elszigetelt magányban fogalmazódott, emelkedettsége a népdal keresetlen egyszerűségére épül, de talán sehogy másként, csakis így jöhetett létre a sok-sok magányból közösséget, a társadalmi ellentétekből egységet óhajtó nemzeteszmény esztétikai párlata.

Ha az új himnuszra való felhívást meg is tagadták költőink, a hazafiság érzelmi és gondolati jelentésének újrafogalmazása a történelmi idő bizonyos kristályosodási pontjain elkerülhetetlenné vált. A legutóbbi emlékezetes újrafogalmazás Illyés Gyula nevéhez kötődik. „Haza a magasban” így hangzott a kilátástalan jelen valóságával a hagyomány és az eszmények igazát szembehelező program. Illyés a politikai értelemben elvesztett hazát a kultúra régióiba emelte versével. Lélek és nemzetmentő program volt ez, hiszen a magyarság egyharmada számára az intézményes haza végleg elveszett, de a kétharmad sem érezhette otthon magát a megmaradt egyharmad hazában. A magyarság egyetlen megtartó ereje a kultúra maradt. „Emlékezni bátrabb dolog lesz, mint tervezni.” így hangzik a kiábrándult tanulság. A vers kijelöli az emlékezés irányát is:

*Ha új tatárhad, ha új kufárhad
özönlí el e tiszta tájat, [...] te mondd magadban, behunyot szemmel,
csak mondd a szökat, miktől egyszer
futó homok, népek, házak
Magyarországgá összeálltak.*

Mondd magadban, így szólt a figyelmeztetés, miközben a nyilvánosság előtt, közösségi alkalmakkor a nemzeti ima helyett egyre gyakrabban hangzott fel a „nemzetközív lesz holnapra a világ” internacionalista óhaja. A szavak, az emlékezés, egyszerűen a költészet erejét hajlandók vagyunk alacsonyítani ma is. Pedig tudhatnánk, a politikai, gazdasági értelemben vett hazától megfosztott, a környező országok fenntartása alá utalt egyharmad magyarságot a népiértékek, a száműzetések, a beolvasztó törekvései ellenére nem a politikai erő, nem a gazdasági érdek, csakis és egyedül a kultúra – a szó, a hit, a dal, a jelképek, az emlékezet ereje – tartotta meg magyarnak. Nemzet és kultúra egymás nélkül nem létezhet. Politikailag halálra ítélt nemzetet is megmenthet a kultúra, de az a nemzet, amely lemond saját kultúrájáról, a politikai kibontakozás lehetőségeinek kapujában is elbukik.

A „cosmopolitismus”, amit tegnap internacionalizmussá, ma globalizációvá keresztelt át a nagyralátó közbeszéd, hangzatos jelszavakkal csábít, ígéri a nyomorúságos, a hagyományok, költezettségek vonzásában megragadt szülő-

föld helyett a csillogó nagyvilágot, a felnevelő közösség ezer köteléke helyett a szabad lélegzetű, minden felelősségről mentes jövőt, az anyanyelv tudatalatti mélységeket hordozó, sokszor fájdalommal terhelt közege helyett az emlékeztől mentes, újdontú, az önmegvalósítás korlátlan lehetőségét kínáló világnyelv szavait. A könnyűség ígéréteinek nehéz ellenállni, legszívesebben eldobnánk magunktól mindent, ami nemzeti, ami visszahúz, ami nehéz, ami miatt lenéznek bennünket, s átadnánk magunkat az ígért, mindenben túlröpítő könnyűségnek. A maga korában Kölcsey is szembenézett ezzel a csábítással.

„Volt idő, midőn cosmopolitismus vett körül – emlékezik vissza élete vége felé egykori önmagára –, s ez időben a Magyar hazán nem függék... [de] ...a cosmopolita hidegség nálam csak futó paroxizmus lehetett, szükségesen el kellett múltnia. Szerettem anyámat, hazámat, lyánkáimat, szerettem barátaimat – s ez mind egyformán égő szerelem vala.”

Kölcsey példája tizenkilencedik századi példa, de ettől még nem biztos, hogy elavult. Szívesen mondanám, mert ezt remélem, biztosan nem. Az mindenesetre mellette szól, hogy eddig minden – a nemzetköziség szellemében fogant – támadást túlélte. És ez, azt gondolom, nemcsak esztétikai tökéletességének köszönhető, talán nem is elsősorban annak, hanem annak a belső lelki hitelességnek, amely egyszerre rezonált az egyéni sors és a néplelek segélyhívására példamutató kiállásra.

Harcedzett erdélyi barátom, aki mint mondta, kamaszkora óta nem ejtett könnyet, pedig nem kevés megpróbáltatás érte, de – és ezt félig szegyenkezve, félig rejtett büszkeséggel vallotta be – ha a Himnuszt hallja, nem tud megálljt parancsolni a könnyeinek. Valamiféle őssírás fakad föl benne. És kitarat a Himnuszt mellett, mert annak érvényesnek kell lennie, mondta – Nagy Lászlót idézve – minden időben.

Ez a kitaratás, ha másra nem is jó, arra mindenképpen, hogy a jövő nemzedékek is szembenézhesenek ugyanazokkal a kísértésekkel, kétségekkel, amelyekkel nekünk kénytelen-kelletlen szembe kellett néznünk, de legalább módunk volt szembenézni.

ANTAL BALÁZS

Kölcsey, kultúra, fiatalok

A kultúra munkásai időről időre szükségét érzik annak, hogy munkájukat, munkájuk tárgyát és azon keresztül saját magukat vizsgálva föltegyék a kérdést: mi a kultúra és mi a kultúráközvetítő a világ számára – azon része számára, amely nem munkása, de fogyasztója, működtetője, fenntartója a kultúrának. Hogyan látja a világ azt, amit a kultúrmunkás látat a kultúrából – nemritkán kultúraalakító, kultúráközvetítő elődeit.

Amikor a mai Kölcsey-képet vizsgálom, hasonlóan cselekszem magam is – hasonló kérdésekre próbálok válaszolni. Milyen képe van a ma emberének „nemzeti imádságunk” költőjé-

Buday György: Kölcsey Ferenc, grafika, 1971 (Petőfi Irodalmi Múzeum)

ról, a kényszerű földbirtokosi tevékenység miatt röghöz kötött gondolkodóról, a szabadelvűségében jóformán magára maradt politikusról és művéről? És különösképpen milyen képe van a ma fiataljainak Kölcseyről – azoknak a fiataloknak, akik megöröklék az olyan kulturális kezdeményezéseket, intézményeket, mint amilyen a Magyar Kultúra Napja, akik megöröklék Kölcsey művét, s annak gondozását? Melyek a meghatározói e képnek: tettek, gondolatok, írások – vagy értelmezésnek álcázott tanítások, magyarázatok, virtuális képek? A válasz keresésekor azzal is számolni kell, hogy milyen volt akkor, mennyire és mitől lehetett vonzó a mű s a személy, s kiknek a számára – hogy jobban ráláthassunk: mennyire az ma, lehet-e még az egyáltalán, illetve azzá tehető-e? Azzá tehető-e a fiatal, felnövekvő generációk számára – figyelembe véve azt is, hogy a kultúrákövetítő keze ráadásul kötve van: a Kölcseyről s kortársairól sugallt képpel szemben a társadalomnak elvárásai vannak – olyannyira, hogy maga a társadalom sugallja a közismert képet Kölcseyről –, sokszor nem törődve a kutatók és tudósok felhívásaival, ha az nem illik bele az általa teremtet és elvárt értelmezési keretbe.

A felvetés maga azonnal igazolni látszik a klisé, hogy nehezen összehátható dolgokat próbálgatunk: hogyan is férnének meg egymás mellett a nemzeti ébredés hőskorának bölcsői, a modern Magyarország alapító atyái, kiknek műve kész, nagyobbrészt feldolgozott, megnyugtatóan tanitanivaló és tanított, velük szemben meg sorra olyan nemzedékek, melyek nem kérnek a tanításból, nem kérnek a bölcsességből, nem kérnek a kész értelmezésből, a világot nem ideák, hanem egzisztenciális realitások alapján szemlélik, s evégett feladnak akár nyelvet és hazát is, amelyért azok nem egy esetben az életüket adták. Nyugalom, megfontoltság, bölcsesség, tapasztaltság – szemben az értetlenséggel.

És hogy is lehetne ez összehátható: hiszen könnyen belátható, hogy lezárt értelmezés áll a nyitott személyiség előtt – nem szembenéznek egymással, hanem az egyik, a mai fiatal nézi az előtte járók által beállított nagytőlencsén át a másikat, ahonnan az nem láthat vissza rá. És e lencse bár sokat felfed, sok mindent megmutat a ma fiataljának abból, ami a túlfelén van, de igazából csak azt, amit a lencsét beállító idősebb generáció jó-nak lát megmutatni belőle. Magyarán leg-

alább ugyanannyit elmond a közvetítőről, mint arról, amit az közvetíteni próbál.

A kultúratudományoknak ez persze kiküszöbölhetetlen részük. Azt azonban igenis ki kell küszöbölni – még akkor is, ha a társadalom, a politika, a világ azt mondja, jól van így –, hogy a szemlélőnek olyan érzése legyen: ennyit lehet és kell látnia, tisztelnie és becsülnie, mi már elvégeztük a munkát, lezártuk. Neki csak elfogadnia kell.

Mégpedig azért kell kiküszöbölni, mert a generációváltás elsősorban szemléletváltást jelent: egy új generáció mindig máshonnan jön, mint az előző, akárki akárhogy nevelte is. Ha ugyanazt nézi is, más lát, ha ugyanazt is látja, másképpen mondja el. Ha ugyanazt kérdezi, más válaszol rá, ha ugyanaz a válasz, akkor más a kérdés. Hősei mások, vagy ha ugyanazok, egészen másért. Nem gondolkozhat ugyanúgy világról, kultúráról, magyarságról, mint akik előtte járnak. Igénye nem a közvetített kép megismerése, melyről tudható, hogy a mindenkori társadalom és esetenként a hatalom által manipulált, hanem a saját tapasztalat megszerzése, nem a levont tanulságok tanulmányozása, hanem maga a nyitott tanulmányozás, amelyből ő szeretne levonni a saját maga számára tanulságot.

És nem éppen ezt tette-e a maga korában Kölcsey s megannyi kortársa? Nem éppen az volt-e a vágyuk, hogy a maguk számára saját szavaikkal fogalmazzák újra a világot? És benne az emberiséget, s *aztán* Magyarországot, s benne önmagukat?

Pedig ha Kölcseyre, vagy egyáltalán, a nemzeti ébredés, a romantika és a reformkor nagyjaira gondolunk, egy olyan „érinthetetlen” szoborcsoportot látunk magunk előtt, melyhez, úgy véljük, napról napra kevesebb közünk van már – a feltétlen, mély tisztelet megadásán túl. Egyenként idegenkedünk a képtől, melyet közösségként, társadalomként magunk hoztunk létre és tartunk fenn, ha másként nem, hát hallgatólagosan. És a távolság egyre nő: már „szent” hevíveltük, tisztaságuk is érthetetlen és elérhetetlen számunkra, jelszavaik egészen mást jelentettek, mint amit ma értünk alattuk, ha nagy ritkán kimondjuk is őket. A legkiválóbbjaik által követett eszmény, a nemzeti szabadelvűség, ma, kettéválva, kinek-kinek ízlése szerint mindkét oldal felől szitokszó, egymás lenézésének és megvetésének kifejezése, és mindenképp összeháthatatlan ellentétek. Mondataik csak annyiban érdekesek,

hogy pillanatnyi, holnapra felejtendő politikai játszmákban vissza lehet-e élni velük. Ha még csak azt sem lehet, marad a skatudósoknak.

A ma irodalma jóval konkrétabban nyúl vissza az irodalmi hagyományhoz, mint bármelyik korábbi kor literatúrája. Irodalmi művek megidéznék más irodalmi műveket; sorokat, mondatokat, versszakokat, bekezdéseket vesznek át – egy az egyben – korábbi munkákból, tisztelgésüket ilyen módon is jelezve – jelezve, elismerve a kapcsolatot, a hatást, azt, hogy az az irodalmi mű, az az időben régen lezárt korszak nem halott, nagyon is él; mondatai, gondolatai érvényesek a mában, továbbgondolhatók, újrafogalmazhatók, elismérhetőek, és egyáltalán: újra meg újra aktualizálhatók minden jelen korban. De ebből a folyamatból Kölcsey nagyobbrészt kimarad. Hogy csak pár példát mondjak, míg a *Szózat* szerzőjének, Vörösmartyknak művei, műcímei ma is forognak, körbejárnak, megtelnek újabb meg újabb tartalommal és értelemmel, Petőfi, Arany egyszerre tisztelgések és tisztelegve szemtelenkedő parodisztikus játékok céltáblái, Csokonai formai játéka mai költők tolláról vissza-visszaköszönnének, addig Kölcsey „érinthetetlennek” tűnik.

De vajon jót tesz-e, jó szolgálat-e az, ha egy életművet „érinthetetlennek” teszünk? Biztosan jó úton járunk, ha így gondoljuk megvédhetőnek?

Egy életmű addig él, amíg kérdéseket lehet feltenni neki, amíg a szemlélőnek szabadságában áll a nézőpont megválasztása és nincs meghatározva számára előre, hogy mit *kell* vagy mit *szabad* látnia. A kérdésektől s az értelmezés, a hozzáérés szabadságától csak akkor kell félnünk, ha az életművet, a hagyományt kikezdhetőnek tartjuk. A jó művek sajátja, hogy leperereg róluk az elhibázott próbálkozás, támadójukat nevétségessé téve megvédik magukat. Óriások hogyan is szoríthatnának parányok védelmére parányok ellen? Rövid távon talán megcsínylik a támadást – sokszor nem tesz jót műveknek adott pillanatokra való alkalmazásuk, idézésük –, hosszú távon azonban mindez még csak említésre sem igen méltó.

Mindenképp közel kell engedni az új meg új értelmezőket a szabad értelmezéshez, nem szabad félni attól, hogy fiatalabb generációk félreértenek, félremagyaráznak, eltorzítanak jelenségeket, jelentéseket a műben – bár természetesen ez fog történni –, hiszen minden megértés félreértés, minden generációnak és

(Vértessy Jenő: Kölcsey Ferenc, 1790–1838, Budapest, 1906)

minden embernek megvan a maga félreértése, minden értelmezés szükségszerűen torzít; nem biztos, hogy az újabb generációké, a fiataloké jobban, mint az előtűnik járóké. Már csak azért sem, mert Kölcsy fölöttébb közel állt az ifúsághoz – felfogásban, de még korban is, hiszen ő maga sem számíthatott soha idős embernek. Nem öregedhetett meg. Mai szemmel nézve fiatalember volt egész életében, legfeljebb középkorú – s eszméi a maga korában a legmodernebbek.

Hivatalos nagykorúságának kezdetén, amikor Csekére került, egy művelt és tehetséges fiatalember álmaival, perlekedő rokonok, értetlen parasztek és borvirágos arcú szatmári uraságok társaságával szembesült. Elszakadt barátaitól, mesterétől. Eltemetkezett fiatalon, nem is egészen önként. Sorsa „föl-fölvette” rendre kultúra, irodalom és politika országos színtereire, de csak hogy aztán még fájdalmasabban húzassa vissza onnan. Cseke abban az időben még messzebb esett a kulturális élet fő színtereitől, mint manapság, pedig most sincs közel. Az életető postától Beregszászon, mely íróbarátaival kötötte össze, volt, hogy az ár egy évre is elzárta. Ha meg nem zárta el, hát maga zárta be magát: megírta, hogy volt olyan év, amikor udvaráról sem tette ki a lábát. Még csak az írás sem ment neki a csekei első hat-hét évben, melynek a magány s a kies tájék az életető feltételei – legalábbis a közhiedelem szerint. 1823 szinte az újrakezdés éve a számára. Ő is így tekintett rá.

Még nem töltötte be a krisztusi kort, amikor megírja a *Hymnust*. Ugyanúgy fiatalember nagy szellemi teljesítményének megalkotásakor, mint csaknem földije, Bessenyei a maga korában, vagy, kinek már temetését látta, Csokonai, s aztán később a többiek. Megannyi nyugtalan szellemiségű fiatalember, egy sem amolyan „haza bölcsé”-karakterű alkat. Forrófejűek, lázongóak, ábrándképeket űzők, gyakran megfontolatlanok; a legkevésbé sem mentesek a fiatalokra jellemző emberi esendőségektől.

S Kölcsy a későbbiekben, pontosan azért, mert megélte a maga teljes intenzitásában a fiatalosság teremtoeréjét, s így értette, tudta, hogy az mennyit ér, szenvedélyesen fordult a fiatalok felé – s azok viszonzózták rokonszenvét. Megyei feliratait, országgyűlési naplójának lapjai tudósítanak róla, mennyit aggódott, tépelődött, tett, mennyit szeretett és mennyi baráti szeretetet kapott a fiatalabb eszme- és pályatársaktól. Az országgyűlési ifjaknak példaképük lett. Kossuth tudósításai gyászkeretben adták hírül, mikor megyei követi megbízásának vége szakadt. Miért? Miért éppen az otthonülő, a fényes fogadásokat és vacsorákat, a társasági alkalmakat többnyire kerülő, zárkózott, még a kortársai szemében is „nyomasztó” műveltségű vidéki birtokos uraság lett ilyen népszerű egy dinamikus gondolkodású társaság körében?

Talán mert más volt, mint az apák generációja. Merté máshogy szemlélni ember, ország és világ dolgait, mint ahogy azt a korabeli társadalmi közmegegyezés diktálta, hiszen nem szabad elfelejteni, hogy nemcsak Béccsel állt szemben ő, hanem Nagykarólyal is – mert másképpen gondolkodni és szavai fölött nem fogadott el korlátozást. Odahaza lázongó, emberkerülő re-

metének láthatták, már csak azért is, mert senki sem lehet proféta saját hazájában; szavait nem értették, még Debrecenre is csak panaszkodott, hogy az egész városban nem akad szabadelvű eszmetársa. Az ifjabbakkal érzett egyet, s azok övele. Értették azt is, hogy súlyos felelősséget vállalt magára, testvére megárvult családja s a birtok gondja nyomta vállát, igyekezett megfelelni e kötelességnek, de ezzel együtt mert és tudott másképpen beszélni, mint a kortársai zöme. Odahaza éppen annyira volt, amennyinek az elvesztése tragédia lett volna számára: nem nincstelen, akinek minden mindegy, s nem is dűszgazdag, akit ügysem érhetnek el. És mégsem hunyászokodott meg. Az ifjak látták ezt és nagyra becsülték.

Marton László: Kölcsy Ferenc, 1973 (Szatmárcseke, foto: Orbán Domonkos)

„[É]n inkább óhajtom, hogy a megyéken s országgyűléseinken előítéletlen, szabadelmű, merész lelkű s nem ingó férfiak támadjanak [...] E hitben szoktam az ifúság lelkesebbjeit magam körébe vonni...” – írta barátjának, Szemere Pálnak. E pár sorban benne foglaltatik hite, meggyőződése és bizalmának alapja. Ennek jegyében fogalmazza meg unokaöccse számára intelmeit a *Parainesis*-ben, mellyel etikai tanítást adott az egész magyar ifúság kezébe, s mely fiatal barátainak köszönhetően nagy visszhangot kapott még Kölcsy életében. Halála után, mikor Vörösmarty köre gyűjtésbe kezdett egy Kölcsy-szobor felállításának céljára, a csekei úr fiatal hívei ki akarták adni az intelmeket, s a bevétellel támogatni a kezdeményezést. De ez már csak terv maradt, szép terv.

Ahogy Kölcsy a másképpen látás, a másképp gondolkodás erejével vonzotta maga köré az ifjakat, új meg új olvasók csakis úgy támadhatnak körülötte, ha nem kapnak zárt, befejezett, kikezdhethetlen koordinátákat a hozzá való közeledés kiindulási pontjához és végcéljához. Nem lehet megmondani senkinek, honnan induljon és hová kell megérkeznie egy művel való

találkozásakor. Idézzük megint csak Kölcsy: „Szeretem, ha minden fej a maga saját világa után indúl [sic!] inkább, mint a másé után vakon.”

Kultúránk egészére is jellemző ez: a magyar kultúra soha sincs készen és sosem érhet véget, amíg a földön lesz olyan, ki legalább ezredrészen magyarnak tartja magát, de talán még azután sem. Tartománya felmérhetetlen, beláthatatlan. Sokfélesége erő; még csak az is számbavehetetlen, hogy egy-egy év alatt, mondjuk két Magyar Kultúra Napja közt mennyivel gazdagodott – mindannak dacára, amit gyakran hajlamosak vagyunk ellene való támadásnak felfogni. Irodalom, képzőművészet, komolyzene s a magas kultúra akármely

más területének eredményei nem állnak az érdeklődés középpontjában manapság – ám ez régen sem volt másként, példa rá éppen Kölcsy vagy akár Bessenyei élete is; azokban a korokban és időkben, mikor az ember szabadon választhat, nem is lesz ez sose másképp. Mégis, ahogy a múltból való gondolkodásunkat a kultúra határozza meg, ez a domináns a saját magunkról alkotott képünkben, s a talmi, amely az adott pillanatokban győzedelmeskedett, elfelejtődött, porrá vált, vagy még annál is kevesebbé – ugyanígy lesz ez mindig a jövőben is, mert erős önvédelmi mechanizmusa van a kultúrának. Egyetlen igazán nagy ellenfelét, az érdektelenséget is legyőzi. Ugyanakkor az sem mérhető fel, senki sem tudja megmondani előre, mikor mi minősül majd át, s kerül a múltandó hívságok közül a maradandó értékek közé. Gondolok itt például arra, hogy a színház, a színházkedés is kicsoda rosszallást váltott ki kezdetekben – ma pedig a magaskultúra elválaszthatatlan részének számít; hány meg hány megvetett, kiközösített művész nevét tudjuk felsorolni, akiket „élsőködőnek”, „semmirekellőnek” vagy egyenesen „ellenségnek” nyilvánítottak ebben a hazában, melynek ma halhatatlanjai – s szinte senkiét azok közül, akik megvetették és lenézték őket.

Amikor a Magyar Kultúra Napját ünnepeleljük, nem kőbe vesset képét, emlékművét ünnepeleljük, hanem az élő entitást. S ahogyan a kultúra él és lezárhatatlan, ugyanúgy kell tekintenünk minden értékére, minden elemére, így természetesen az elsők között Kölcsy művére is. E mű él, nyitott. E műhöz mindenki hozzáérhet – mindenki hozzáillesztheti saját horizontját a *Hymnushoz* annak olvasásakor, hallgatásakor – anélkül, hogy szentségtörést követne el vele. Hiszen ahogy Kölcsy írta a *Parainesis*-ben: „Sok szépet íranak a bölcsék [...] de [...] csak úgy hatnak ráink, ha érzés és gondolkodás által sajátunkká tevők, ha saját magunkban kiforrva lényünkhöz kapcsolódtak, mint esti szélhez a virágillat, melyben megfűdött.”

E művet, ahogyan a magyar kultúrát, együtt alakítjuk, együtt éljük.

E mű, ahogyan a magyar kultúra egésze, mi magunk vagyunk. Öregek és fiatalok – és minden felnövő fiatal ennek részesévé válik, ha hagyjuk, hogy a maga módján tegye.

ANTAL ATTILA

KÖLCSEY

Vesszőfutások egy közösségi
önbecsülés esélyéért
virrasztások roncsolta szívvel
túlérzékeny idegekkel

s aztán mindig ugyanaz a kínzó
veresség-érzet
ugyanaz a bánat a vidéki csönd
kristály-cellájában

így teltek férfiévei
egyetlen főnév
egyetlen – földet s népet átölelő –
szó bűvöletében

megszállott volt? naiv? álmodozó? neve
levetkőzi címkéinket
mint gőgöt a bölcsesség
önámítást a lelkiismeret

Kőlcsey Ferenc mellszobra Almosdon.
A szobor Márton László alkotása (1975).

„Lángelő kevésnek adatik; azonban minden egészséges lélek hosszú szorgalom által más tudományát, tapasztalását, példáját magáévá teheti; helyesen ítélni s pontosan egybehasonlítani megtanulhat; s vizsgálat s gyakorlatnál fogva a teremtő lelkét ha el nem érheti, hozzája legalább közelíthet. Többször mondom: az élet fő célja – tett; s tenni magában vagy másokkal együtt senkinek nem lehetetlen. Tehát tégy! S tégy minden jót, ami tőled telik; s mindenütt, hol alkalom nyílik; s hogy minél nagyobb sikerrel teless, lelkedet eszközökkel gazdagítani szüntelen igyekezzél.”

VI (Kőlcsey Ferenc: *Parainesis*)

ZSILLE GÁBOR

„Ha ők hallgattak, szóljunk mi!” Kőlcsey lengyel szálai

Korántsem meglepő, hogy Kőlcsey Ferenc életművében található néhány lengyel vonatkozás. Hiszen róla gondolkodva a romantika korában járunk, a lelkesült hazafias érzések időszakában, amikor felértékelődtek az olyan fogalmak, mint nemzet, függetlenség, hősiesség, dicső múlt. A történelem fintoraként ugyanerre a századra esett Lengyelország eltörlése Európa térképéről: az 1795-ös három részre darabolás következtében az önálló lengyel állam 123 évre megszűnt létezni. Nem csoda, hogy romantikus irodalmunk kiválóságait foglalkoztatta a lengyel ügy. Arany János balladát írt Nagy Kázmér lengyel király magyarországi látogatásáról (*Zách Klára* címmel); Petőfi fiú hívével rajongott Bem apóért, és érzéseit *Az erdélyi hadsereg* című versében is rögzítette, megalkotva ezzel gyakorlatilag a lengyel–magyar barátság himnuszát; Jókai Mór levelezést folytatott a fájdalmasan fiatalon, 47 évesen elhunyt íróval, Zygmunt Krasinski gróffal. Szörényi László irodalomtörténésznek köszönhetően tudjuk, hogy második himnuszunk, a *Szózat* is tartalmaz lengyel utalást: a 11. és 12. strofában Vörösmarty nem a magyarság, hanem a lengyel állam pusztulásáról ír: a sírban, „hol nemzet süllyed el”, a nagyhatalmak prédájául esett lengyelek nyugszanak, értük csillog gyászkonny „az ember millióinak szemében”.

A romantikus érzékenységet háborús események is fokozták. 1830-ban a lengyel nemesség kikiáltotta a rövid életű Lengyel Királyságot, és kezdetét vette a Novemberi Felkelés a cári Oroszország ellen. Az 1831 szeptemberéig tartott harcban – melynek két kiemelkedő lengyel

hadvezére magyaros átirattal Bem József és Dembinszky Henrik volt – a lengyeleknek nem lehettek végső győzelmi reményeik. A felkelés vérbe fojtása kétségbeesésbe taszította a magyar szellemi élet irányítóit. Az 1832–1836-os pozsonyi rendi országgyűlésen számos beszédet tartottak az eltiport lengyelek megsegítése érdekében, többek között Deák Ferenc is felszólt.

Ebben a légkörben vetette papírra Kőlcsey Ferenc 1831 utolsó napjaiban, szeptemberi félrevonultságában a *Huszt* sorait. A vár ledőlét falainál hat évvel korábban tett kirándulásának emlékei különös erővel törtek föl belőle, időszerű értelmet nyertek. A romok ormán „epedő kebel” a lengyelek ügyét is sirathatja; „a csarnok elontott oszlopi közt lebegő rémalak” a lengyel nemzet allegorikus képeként int felénk, s figyelmeztet, hogy önmagában mit sem ér a hajdani szabadságot siratni, „régikor árnya felé visszamerengni”. A haza fényre derítésének útja pedig a lengyelek számára is vigasz, jövőbe mutató program.

Kőlcsey országgyűlési képviselőként sem feledkezett meg a nemzetek szolidaritásáról, és lelkesen pártolta azokat az indítványokat, amelyek a lengyelek megsegítését sürgették. Világosan látta a külső és belső erőviszonyokat, ezért tudta, hogy nincs esély fegyveres támogatást nyújtani a lengyel erőknek. Ugyanakkor diplomáciai közbelépést követelt, és szorgalmazta a hazánkba menekült lengyelek szervezett támogatását. 1831 és 1832 fordulóján jelentős számú lengyel keresett otalmat magyar földön, legtöbbször vidéki nemesi portákon kapott szállást.

A pozsonyi országgyűlésen Kőlcsey két nagy hatású beszédet tartott ezzel összefüggésben, mindkét alkalommal *A lengyelek ügyében* címmel, 1833. november 20-án és 23-án. Részletes ismertetésükre és elemzésükre most nincs lehetőség, ám érdemes idézni belőlük néhány

mondatot. November 20-án úgy fogalmazott: „És nem volt-e igazunk felszóllalni a lengyel ügyben, melyet más nagybefolyású népektől oly megfoghatatlan hidegséggel elhagyni szemléltünk? [...] Mik volnánk mi Tek. Rendek, ha érzéketlenül néznők elestőket azoknak, kik sírjok szélén remény s bizodalom tekintetével fordultak felénk? [...] Igenis, Tekintetes Rendek, kérjük a fejedelmet, hogy amit egyes megyéknek megtagadott, azt a nemzet egyesült ohajtásainak tegye meg; s a lengyeleken történt igazságtalanság helyrehozására útát keresen.” Három nappal később pedig e szavakkal fordult a rendi gyűléshez: „Európa hatalmas népei hallgattak a lengyelek felett, vagy ha nem egészen hallgattak is, de nem szóltak oly erőben, s oly sikerrel, mint kellett volna. De ha ők hallgattak, szóljunk mi!”

Zolnay Géza: *Kőlcsey Ferenc*, vázlat (Szeptember, Kőlcsey Ferenc emlékszóba, foto: Orbán Domonkos)

Kölcsy megidézése Sződemeteren, szülőházánál

A szép hagyományú ünnep, a Kölcsey Ferenc emléke előtt való tisztelgés alkalmából be kell ismer-nem, hogy évtizedek óta nem gondoltam Kölcseyre, idővel már a *Hymnus* éneklése közben sem merült fel alakja előttem. Holott a magyar gondolkodást megalapozó írók időről időre teljes elevénységgel támadtak fel mindennapjaimban, mintha kortársaink volnának, még Kölcsey kortársai-val: Berzsenyivel, Vörösmartyval sem szakadt meg a valaha megkezdett, belső dialógus soha. Kölcsey azonban fiatal bölcsészként is inkább zavarba ejtett, mint magával ragadott. Ám épp ezért hálás lehetek az ide szóló meghívásnak: lássuk, most, megőregedve mit jelent nekem az ő szellemi hagyatéka, személyiségének lenyomata.

Nyilvánvaló, hogy az efféle összejövetelek éppen ezt célozzák meg: a hagyományként őrzött élet-mű vagy történelmi esemény újragondolása biztosíthatja csak, hogy ne ürüljön ki, hogy újra és újra aktuálissá válhasson az ünnep.

A Kölcsey-versek, Kölcsey-tanulmányok olvasása közben most megértettem, hogy mi hozott za-varba annak idején. A rendkívüli ellentmondások költészetében, az írásokból kitetsző személyiségben. Például legelső verseiben rajongva szól a természeti tájról, a vidéki élet nyugtató magányosságáról, a madárdalos csendről, még első, Szemerének ajánlott versét (*Andalgások*, 1811) is azzal kezdi: „Boldog, kinek szép hont adának / A sors örök törvényei” –, aztán néhány évvel később egy ugyancsak Szemerének címzett levélben beszámol arról, hogy birtokainak eladása nem sikerül, pedig ha Csekén marad, le kell mondania az írásról: „Csak két vagy három nap valék oly állapotban, hogy dolgozhas-sak... s többet nem is fordíthatok mindaddig, míg az országnak ezen a részén kell laknom, s nincsen is oly gondolható történet, mely addig lázba hozhasson.” Aztán néhány hónapi pesti élet után mégis visszatér e vidékre, ahol annyi minden hozza lázba élete során: először a népköltészet, aztán a poétikai kérdések, a görög ókor, filozófia és mai szóval az etika, akkori nyelvújítási szóval a „rény”, vagyis az erény tana, aztán a vallások összefüggései, s mindezzel együtt a megyei és országos politika, a gazdál-kodó nép életének megkönnyítése – költői munkásságát már nem is említem –, hogy ezek által a „lángolások” által a korszak egyik legtermékenyebb tollforgatója legyen.

A *Parainesis*t sok kérdésben a végső szónak tekinthetjük, és a provincia felpanaszolt béklyójával kapcsolatban ebben azt írta: „Sohasem tudtam megérteni: kik azok, kik magokat világpolgá-roknak nevezik? Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével; s ha egy helyről másra hur-cultatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsolatnunk, hogy azt jótékony világítással állandóul boldogít-hassuk.”

Pedig akkor, amikor ezt írta, már nemcsak a vidékiség bénító unalmára panaszkozhatott volna, sokkal több oka lett volna arra, hogy elégedetlenségének hangot adjon. Ekkor már túl van a követi posztjáról való kényszerű lemondáson, a megyével való szakításon, s megélte azt is, hogy birtokát galádul feldúlták, bizonyára éppen azok, akikért az országgyűlésben szót emelt. Ám talán mégsem emelkedett idealizmusa íratta le vele a fenti sorokat, hanem a tárgyilagos belátás, az emberi lét törvényeinek megta-pasztalása.

Az ideálokért feszülő értelem folyamatosan beleütközik a történelmi csapások nyo-mát viselő magyar közállapotokba és az alantas emberi természetbe – ez Kölcsey drá-májának alapképlete. Kölcsey filozófiájának egyik legfontosabb axiómája: „Min-den, ami felfelé nem hág, lefelé süllyed...” Ő lázas idealista és józan, kritikus, rea-lista elme egyszerre. Ezért a folyamatos csalódás állapotában élt, hol a reményei, az ideáljai, hol pedig gyakorlati kudarcai hatása alatt. Az egyazon évben írt két nagy vers, a *Hymnus* és a *Vanitatium vanitas* mélységes ellentmondásosságáról már sok szó esett eddig is a Kölcsey-kutatásban. Az utóbbi felizgatta a husza-dik-huszonegyedik századot meghatározó, relativista, individualista alapállást képviselő irodalmárokat is, akik ugyanakkor a nemzeti pátosz iránt, vagyis a *Hymnus* iránt egyenesen ellenérzéssel viseltetnek. Valóban megdöbbentő, hogy ugyanabból a lélekből, amelyből az irgalomért könyörgő fohász fakadt a magyar nép fennmaradásáért, a tehetetlenség keserűsége kicsalta a dacos-dühös mindentagadás sodró erejű versét is. Egyébként ez a keserűség ugyanaz volt, mint amelyet a fohász írásakor a magyar balsors átérése fakasztott fel benne, csak ott a történelmünk tragédiáiból következő rémletásra a feloldozást az isteni kegyelemben való remény adta. A *Vanitatium vanitas* a szertelen keserűségből egy késői költőutódra, Adyra emlékeztető Ős Kaján-i gesztussal minden érték, minden bűn, minden öröm és minden fájdalom leftymálásába menekül. A vers önkínzó haragját bárki megértheti, bárki észlelheti közös gyökerét a *Hymnus*éval.

Ami igazán ellentétes a honszerelmet mindig a szerelemmel egyenlő rangban ma-gasztaló Kölcsey szellemével, az a *Zrínyi második énekének* befejező víziója. A Sors, amelyhez tizenöt évvel a *Hymnus* megírása után fordul a költő, hogy ezúttal ismét nemzetének kérjen kegyel-

met, akkurátusan válaszolgat neki, ellentétben a *Hymnus* megszólítottjának némaságával. És a Sors méltatlannak ítéli a magyarországi földjére, más, különöb néppel akarja betelepíteni e hont, „hogy kedvre gyúl, ki bájkörebe lép”.

Tudjuk, hogy a versnek van bizonyos auto-nómiája, a vers magát írja sokszor, s néha más-t, mint amit költője úgy egyébként gondol. Mégis szédítő magunk elé idézni a szenvedélyt, az in-dulatot, amely Kölcseynek e fenyegető jóslatot diktálta. S különösen szédítő e jóslat nekünk, maiaknak, akik már tudjuk, hogy más, a ma-gyarnál nem külön népek kapták meg a sorstól ama egykori ország nagyobbik felének a földjét, de nem született boldogabb hon ott, csak még nagyobb lett a szenvedés.

Íme, kimondtam a kulcsszót, amely Kölcsey alakjához kapcsolódik: szenvedés. Csak egy év-századdal később lett kultikus motívum a bú, a fájdalom a költészetben. Egyetemista koromban el is csodálkoztam az „Ő sírni, sírni, sírni / Mint nem sírt senki még” nagyon is huszadik századi-nak tetsző intonációján. Vonzott is, meg taszí-tott is a szenvedés leplezetlen kivallása. Így idős fővel azonban már fel tudtam mérni, hogy ez a magányos lélek nem költői témalehetőségként találkozott a szenvedéssel, hanem az sorsszerűen kiszabott rá. S aztán ezt is bölcsen elfogad-ta, és nevelt fiának már azt a szentenciát hagyja örökül, hogy „a szenvedés sorsunkon felülemel-kedni megtanít.”

A felülemelkedés a másik kulcsszó Kölcsey-hez, s befejezésül hadd időzzek el ennél! A val-lásról elmélkedve azt írja: „Emeljük fel lelkeinket a babonán.” A mások túréséhez felvilágosodás kívántatik meg – fejtegeti –, de nagy különbség van ezen felvilágosodás és a vallástalannak felvi-lágosodása között. Bizony, ez majdnem kétszáz éve iródott! És a hozzáfűzött mondat is, amely ma minden egyetemes programnál érvényesebb: „Nemcsak fejeknek, de szíveinknek is fel kell világosodniuk!”

Kölcsy Ferenc post mortem díszpolgári címének oklevele, Sződemeter

Emléklapok Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulójára (Szatmárcseke, Kölcsey Ferenc emlékszoba, fotó: Orbán Domonkos)

TILKI ATTILA

Kölcsey Ferenc földjén

„Hazámat, nemzetemet mindig lángolva szerettem; magyar lenni büszkeségem volt, lesz örökre. Még akkor is, midőn a nemzet ellen kínosan panaszkodom.”

(Kölcsey Ferenc önéletrajzi levele Szemere Pálnak)

Kölcsey Ferenc *Hymnusát* hallgatva előtűnik, szatmáriak előtt nemcsak a Kunság mezeje, Tokaj szőlőskertjei és a magyar történelem dicső képei elevenednek meg, hanem a mi csodálatos, bár gyakran igen rémisztő erőt sugárzó folyóink, a Tisza, a Szamos és a Túr ölelésében megbújó falvaink is. Középkori templomaink, amelyek bár egyszerűek, felülmúlják szépségben a legnagyobb katedrálisokat is, és a különös méltóságot sugárzó csekei temető, közepén Kölcsey síremlékével. Ha itt vagyunk, akár gondolatban is, közelebb érezzük magunkat a természethez, mint bárhol máshol a világon. A csónak alakú, vagy inkább előre dőlő, az anyaföldre néző embereket formáló fejfák emlékeztetnek arra, hogy honnan jöttünk és hová tartunk.

Olyanok vagyunk, mint amilyenek Kölcsey magát is bemutatta: „Büszke magyar vagyok én; keleten nőtt törzsöke fámnak. / Nyúgoti ég forró kebelem nem tette hideggé; / Szép s nagy az, ami hevít; szerelemmel tölti be lelke / Honni szokás és föld; örököm kard, s ősi dicsőség.” Olyanok, akik szívósan kitaranak igazuk és az olyan emberek mellett, akik az érdekeiket képviselik, és talán olyanok is, akiknek több ideje jut elmélkedni a világ nagy dolgairól. Errefelé olyan népi bölcsességeket lehet még hallani az öregektől, amilyeneket már máshol nem.

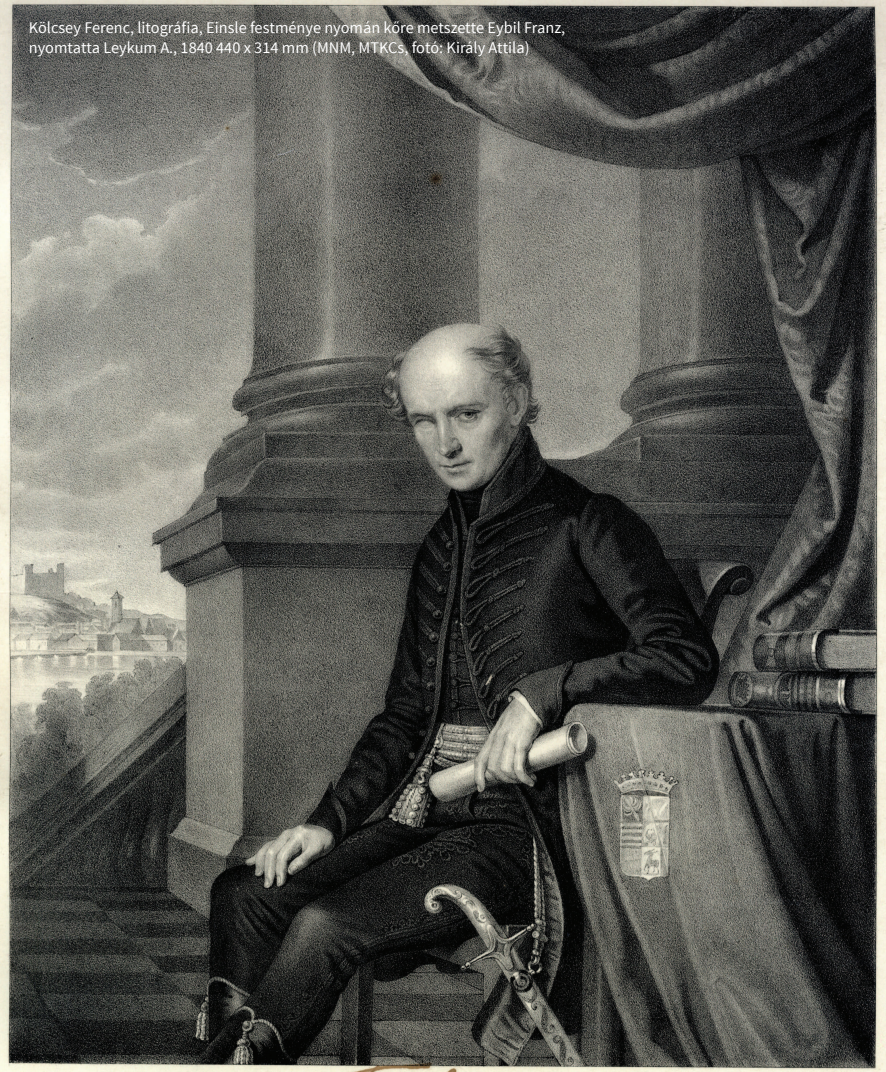
Egy fa akkor erős, ha mélyek a gyökerei. A mi gyökereinket megerősítette az, hogy túléltük török- és tatárdúlást, és sikeresen álltunk ellen a Habsburgoknak is. Kurucosan, hiszen a mi gerincünk nem hajlik, legfeljebb csak törik.

Kölcsey mind a mai napig iránymutatást ad számunkra. A *Parainesis*-ben olyan gondolatokat fogalmaz meg az erkölcstről, mások tiszteletéről, az öszszefogás jelentőségéről és a nemzet szeretetéről, amelyek nélkülözhetetlenek az itt dolgozó közéleti vezető számára.

Ügyeket képviselni, problémákat megoldani csak őszintén, egyenes gerinccel lehet, soha nem cserbenhagyva azokat, akik segítségre szorulnak. Úgy ahogy Kölcsey Ferenc tette 1835-ben: amikor Szatmár megye felszólította, hogy a diétán az örökváltás ellen szavazzon, inkább lemondott, de nem szavazott a csekeiek, a szatmári jobbágyok ellen.

A szerző Szabolcs-Szatmár-Bereg megye országgyűlési képviselője, korábban Fehérgyarmat polgármestere.

Kölcsey Ferenc, litográfia, Einsle festménye nyomán köre metszette Eybil Franz, nyomtatta Leykum A., 1840 440 x 314 mm (MNM, MTKCs, foto: Király Attila)

Einsle A. után.

Agout-Leykum A. Béts. ben.

Köre metsz. Eybil F.

Kölcsey Ferenc.

Szatmári táj (Fotó: Orbán Domonkos)

„...Hozz rá víg esztendőt...”
A Hymnus képekben

„Lenni nem kezdett s véghetetlen Úr, ki
markoddal megmész minden vizeket
s araszoddal az eget beéred,
ki haragodnak egy leheletével
világot fűjsz el, csillagot kioltasz,
s föld megindul, hegyek hanyatlanak
egy intésre, Uram – égig érő
s hatalmaskodó népeket elejtesz,
míg virágoznak választottaid –
vigyázz reánk, hogy álljunk meg a hitben;
segíteni ne vesztegélj nekünk,
s hogy el ne esnénk, óvjad lábainkat!...”

(István imája Ratkó József *Segítség a király!*
címműdrámájából)

Talán furcsának tűnhet egy Kölcsey Ferenc Hymnusáról, az arról elkészült filmről szóló írást Ratkó József drámájából való részlettel kezdeni. De mindjárt érthetővé lesz ez a válasz, ha belegondolunk, hogy mindkét költő, író a fővárostól (fővárosoktól) messze, hazánk mostani keleti határainak közelében hozta létre életművét, s mindketőtjük nyughelye a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, amely térségről úgyszintén Ratkó írta a következőket:

*Innen van legmesszebb az ég;
rakétával sem érhető el,
A rokkant úton szekerek
nyikorognak megrakva kövel.*

*Vértfalak közt vert emberek
sóhajtoznak megrakva bajjal.
Ketyeg a mérető idő.
Éjszaka megöszül a hajnal.*

Mindketten innen szólítják meg Istent, hogy vigyázzon ránk, magyarokra, segítsen nekünk, áldjon, szánjon meg bennünket. Az országnak ezen a sokszor „leszólt” vidékén született meg Kölcsey Ferenc tollából 1823. január 22-én az a könyörgés, amelyet minden magyar ember ismer, és legalább az első versszakát „kívülről” el tudja szavalni, illetve az Erkel Ferenc által

megzenésített változat dallamával el is tudja énekelni.

Nem lehet véletlen, hogy ebben a megyében született meg az 1980-as évek első felében az a rádiós folyóirat a Kossuth adó frekvenciáján (Hangsúly címmel), amelyet – Ratkó Józseffel az élén – méltán tekinthetünk a rendszerváltás éterbe írt előhangjának. Alkotói közül az utolsót, Antall Istvánt 2015 tavaszán kísértük nyughelyére.

S ebben a megyében alakult meg a rendszerváltozás évében – a civil szervezetek sorában az elsők között – a Kölcsey Társaság, hasonlóan gondolkodó alapítók munkálkodásának eredményeként, amelynek az alapszabályból idézett legfontosabb célja Kölcsey Ferenc és műve, különösen a Hymnus kultuszának fenntartása, elmélyítése. Ennek érdekében ad ki a társaság könyveket, rendez programokat és tart fenn emlékhelyeket.

A Kölcsey Társaság kezdeményezésére lett január 22-e, a Hymnus születésnapja a Magyar

sunkat a felkészülés szakaszában. Akkor még nem tudtuk egészen pontosan, hogyan is lehetne filmvásznonra vinni nemzeti himnuszunkat. Azután a „vásznon” szó elindított bennünk egy ötletet, hiszen a mi alkotásunkkal párhuzamosan Kerekes Elek festőművész szintén a lehetetlennel próbálkozott: három táblaképből álló festmény, triptichont kezdett festeni a Hymnusról. Ellátogattunk hát hozzá a műtermébe, hogy az alkotás folyamata közben forgassunk a művészről és a készülő alkotásról. Ugyanakkor valahogyan szerettem volna megidézni Kölcsey Ferencet is művének írása közben. Mivel a filmművészet jelentős mértékben az illúzióra épít, ezért olyan ötlettel álltunk elő, amelyhez szükségünk volt Szabó Tibor grafikusművészre is, aki segítségünkre volt Kölcsey „alkotó kezeként”.

Először vizuálisan állt össze bennem a rendezői koncepció, de még mindig ott volt a leglényegesebb kérdés: hogyan tudjuk narratív tartalommal megtölteni a filmet? Az meg sem fordult a fejemben, hogy most egy új Hymnuselemzésbe fogjak bele, hiszen a téma kiváló szakértői ezt már megtették. Mindenképpen az ő munkáik felhasználására volt szükség. Szerencsére rendelkezésemre állt e művek gyűjteménye, amely a Kölcsey Társaság gondozásában jelent meg.

Megpróbáltam körüljárni a himnuszt mint műfajt, annak eredetét, illetve a jelentése változását, módosulását az évezredek során. Ugyanakkor fontos volt az 1800-as évek első két évtizedének a hazai történelmi hátterét is felfedni, valamint Kölcsey Ferenc életének motívumait is áttekinteni – mindezeket nemzeti imádságunk születésének tükrében.

A közreműködő színészek kiválasztása nem okozott fejtörést, mivel a Hymnust a Magyar Kultúra Napján minden évben Csikos Sándor színművész szavalja el a szatmárcekei református templom szöszékéről, így ki más lehetett volna megfelelőbb arra, hogy ebben a filmben az első szótól az utolsóig elmondja Kölcsey művét? Az pedig óriási megtiszteltetés volt a produkció számára, hogy a debreceni Csokonai Színház igazgatója, a kiváló színész, Ráckevei Anna is elfogadta felkérésünket a közös munkára.

Így született meg végül rengeteg vívódás, gyötörődés, de mindezekkel együtt örömteli alkotómunka eredményeképpen az a film, amely a maga nemében egyedülálló mind tematikailag, mind pedig a megvalósítás technikai megoldásait tekintve. S méltó emléket állít a Kölcsey Társaság negyedszázados munkájának is. Remélem, minél több honfitársunkhoz eljut majd, ha a nemzeti közszolgálati televíziók műsorukra tűzik.

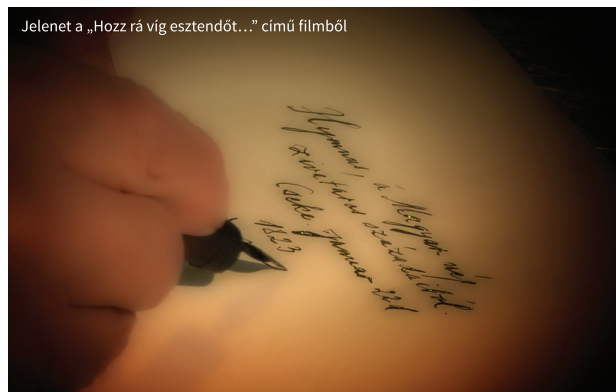
Kultúra napjává. Az e napot megelőző vasárnapon – a kultúra napi országos rendezvénysorozat nyitányaként – adják át a társaság vezetői a Kölcsey-díjat a magyar kultúrában jelentős eredményeket elérő művészeknek. Az 1994 óta a szatmárcekei református templomban tartott rendezvény rangját mutatja, hogy minden évben a Duna Televízió tudósít az eseményről.

A Társaság 2014-ben, megalapítása 25. évfordulójának ünneplésére készülve döntötte el, hogy több más kiváló alkotás létrehozása mellett filmet készített a Hymnusról. Ezzel keresett föl engem a társaság elnöke, mint a magyar kultúra iránt elkötelezett, a Duna Televízióban, és egyéb ismeretterjesztő filmek rendezésében már bizonyított – és nem utolsósorban pályáját Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében kezdő – alkotót.

Amennyire életem legjelentősebb felkérésének éreztem a megbízást, ugyanannyira tartottam is tőle, hiszen nemzeti imádságunkkal kellett foglalkoznom, s olyan formában feldolgoznom, ami ez idáig még nem született meg, hiszen még senki sem készített filmet Kölcsey Ferenc művéről.

Himnuszfilm. Ezen a munkacímén emlegettük leendő alkotót

Jelenet a „Hozz rá víg esztendőt...” című filmből

KASZTOVSZKY LÁSZLÓ

A Kőlcsey Társaság hagyományápoló munkája

A Fehérgyarmaton alapított, de országos hatókörű Kőlcsey Társaság 1989-es megalakulásától kezdve három meghatározó célt tűzött ki maga elé. Az egyik Kőlcsey és a *Hymnus* kultuszának őrzése, gazdagítása, az emlékhelyek gondozása. Ennek az egyik területét jelenti az a munka, amit az emlékhelyek gazdáival, az önkormányzatokkal végzünk együtt Szatmárcsekén, Álmosdon és Szödemeteren, azon a három helyen, amelyek meghatározóak voltak a költő életében. Bizonyítja ezt a munkát a szatmárcsekei emlékszóba kibővítése, anyagának gazdagítása. Munkánk eredményeként őrzi az emlékszóba Péreli Zsuzsa gobelin művész *Hymnus* című alkotásának egy másolatát, Kerekes Elek festőművész festményeit: *Hymnus* című triptichonját és egy

Református templom, Szödemeeter (Vértesi László)

Kőlcsey-portrét. Itt helyeztük el Kallós Péter – volt elnökségi tagunk – Kőlcseyvel kapcsolatos gazdag bélyeggyűjteményét, és kiadványaink sora gazdagítja az itteni anyagot. Álmosdon szerepet vállaltunk mindig a Kőlcsey-ház és -múzeum felújításában, előteremtettük a ház fedéséhez szükséges nádat, gazdagítottuk a dokumentumanyagát. Szödemeteren a Kőlcsey Társaság egy országos gyűjtés szervezésével befolyt összegből rendbe tette a református templomot, ahol Kőlcseyt keresztelték. A harangozó-lakásban az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület segítségével Kőlcsey-emlékszobát hoztunk létre. A templom előtt felállítottuk Kőlcsey szobrát, Kő Pál alkotását. Abban a törekvésben is szerepet vállalunk, hogy a szülőházat meg tudjuk szerezni a helyi görög katolikus gyülekezetétől, és tartós bérletbevétellel a magyar állam ott Kőlcsey-emlékházat rendezhessen be. Mára elértek azt, hogy nem ellenségként, hanem barátként, társként fogadnak bennünket a már szinte teljesen román településen, visszatehettük az 1990-ben levett és szétört kényvelvű emléktáblát, és támogatóivá váltak annak a törekvésnek is, hogy emlékházzá legyen a volt szülőház. Büszkék vagyunk arra, hogy a Szatmárnémeti Kőlcsey Kör és az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület mellett mi is részt tudunk venni ebben a harmóniateremtő kezdeményezésben a két nép között.

Mi voltunk kezdeményezői a magyar kultúra napja megünneplésének.

Gyancsak ennek a munkának a része az is, hogy első perctől koszorúzást szervezünk a *Hymnus* megírásának napján a költő sírjánál, majd 1994-től a református templomban tartjuk az ünnepséget, amellyel a Magyar Kultúra Napjának országos rendezvénysorozatát nyitjuk meg minden évben. Itt adjuk át a Kőlcsey-emlékplakettet egy olyan alkotóművésznek, aki életművével a magyar és az európai kultúrát gazdagította. Az emlékérmét eddig a következő művészek vehették át: Szokolay Sándor, Melocco Miklós, Kányádi Sándor, Szabó István filmrendező, Csoóri Sándor, Makovecz Imre, Vásárhelyi László, Kő Pál, Kallós Zoltán, Jókai Anna, Kocsár Miklós, Péreli Zsuzsa, Nagy Gáspár, Szilágyi István, Szabó Dénes, Jankovics Marcell, Görömbei András, Sebestény Márta, Korniss Péter, Vári Fábrián László, Töröcsik Mari és Ágh István. A 2010-es rendezvényt megírta Elnöke is, a rendezvényt közvetítette a Duna Televízió. De minden kultúra napi ünnepet egyenesben közvetít az Európa Rádió és több internetes hírportál is. Beszámoló és összefoglaló pedig a közszolgálati televíziók műsorain nézhető. A Kőlcsey Televízió többször ismétli az egész rendezvényről készült felvételt.

A hagyományteremtés szándékával szerveztük meg a „Kőlcsey: össze-

Álmosd, Kőlcsey-kuria (Orbán Domonkos felvétele)

tartó erő a nemzet és a mai ifúság számára” rendezvényünket középiskolás tanulók számára. Ebben együtt dolgoztunk a Szatmárnémeti Kőlcsey Körrel. Az első rendezvényt 2013-ban tartottuk, és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből négy iskola tanuló, a Partiumból öt középiskola képviselői vettek részt rajta. A második rendezvényre 2014 nyarán került sor, ide már meghívtunk egy kárpátaljai iskolát is, a harmadik találkozót pedig 2016 januárjában A Magyar Kultúra Napja ünnepét megelőzően tartottuk. A célunk az, hogy a fiatal nemzedéket közel hozzuk a hagyományápoló munkához, s megismerjük azt, hogy generációjuk hogyan viszonyul Kőlcsey szellemiségéhez, a nemzeti és az európai értékekhez. A másik cél pedig az, hogy ezek a fiatalok felismerjék közös magyarságuk különböző keretekben megőrzött értékeit, megbecsüljék egymás sajtóságos kultúrártékeit, barátságok alakuljanak ki közöttük. A négy napos programban előadásokat

tartunk, vetélkedőket szervezünk, szavalóversenyen fejezik ki érzelmeiket, gondolataikat a fiatalok – Kőlcsey szavaival. De talán a legfontosabb az, hogy vitaesteken mondhatják el nézeteiket a költőről, nemzeti érzésükről, a sajátos élethelyzetükben megjelenő problémákról. Szerveztünk Kőlcsey-vetélkedőket és szónoki versenyeket is.

A két eddigi találkozó egyik feladata az volt, hogy esszében fogalmazzák meg saját Kőlcsey-képüket és egy Kőlcsey-vers mai jelentését. A soron következő találkozóra a pályamunka egy 3-5 perces film készítése egy szabadon választott Kőlcsey-témáról.

A Kőlcsey Társaság elnöke büszkén számolt be a közgyűlésen arról, hogy egy nyíregyházi ünnepségen odalépett hozzá egy középiskolás fiatalember, hogy elmondja: előzőleg nem hitte, hogy egy kulturális diákrendezvényen való részvétel ennyire nagy élmény lehet a számára. Tevékenységünk másik fontos területe a Kőlcsey-életmű feltárása, közzététele, megismeretése a fiatal korosztállyal. Eddig 21 kötetet adtunk ki a Társasági Füzetek sorozatban. Ezek legtöbbször az életmű kutatói számára kínáló tudományos érdekességeket. Adattárként is szolgálnak a további kutatáshoz. Ilyen kötet például a Kőlcsey-család genealógiáját feltáró könyv. Kőlcsey gazdasági levelezésének bemutatása is megtörtént. Kiadtuk a debreceni diákegyetemi iratait és a költő-politikus Szatmár megyei főjegyzői időszakából származó fogalmazványait is. Vannak kiadványaink, amelyek az egyetemisták és irodalommal foglalkozók nagyobb táborának szólnak, például a 20. századi *Hymnus*-értelmezések bemutatása, a *Vanitatum vanitas* szövegvilága, vagy a szatmárcsekei fejfák néprajzi érdekességeinek a közzététele.

Vannak a nagyközönségnek szánt köteteink is, például a *Hymnus*-fordítások közlése. A középiskolásokhoz ingyen juttattuk el a *Paranjesist*.

A munkánk harmadik fontos területe a régió kulturális életében való aktív részvétel, a régió kulturális, művészeti, irodalmi és néprajzi értékeinek a népszerűsítése. A legfontosabb eredményünk a Szatmári Irodalmi Napok rendezvénysorozata. Minden második évben, szeptember utolsó hétvégéjén háromnapos rendezvényt tartunk Fehérgyarmaton, ahol egy neves képzőművész tárlatát nyitjuk meg, majd irodalmi előadások következnek.

2009-től kezdve Álmosdon is tartunk ilyen rendezvényt Álmosdi Kőlcsey Napok címmel.

A kulturális és tudományos élet területén elért eredményeink kiegészülnek azokkal a munkákkal is, amelyeket a hagyományos tevékenységünk mellett végeznek a Társaság és tagjai.

A társaságnak nincs alkalmazottja, nincs a munkát pénzért végző vezetője.

Számos tervünk és célunk van; remélem, még sokáig végezheti a társaság a Kőlcsey Ferenc nevének fényében felvállalt munkát.

**„A magot elvetjük...”
Emlékfoszlányok a Kölcsey Társaság
történetéhez**

Esorok írása előtt döbbsentem rá arra, hogy a Kölcsey Társaság története voltaképpen egy vérbeli „nemes” asszonnyal kezdődik. Nemes – azaz kiváló – volt szándékaiban és tetteiben. Ő dobta el a követ, amely máig tartó hullámokat vetett.

1983 tavaszán azért hívtak be a Művelődési Minisztériumba, mert egy történelmi család külföldön élő leszármazottai felajánlották a tulajdonukban lévő Kölcsey-kéziratokat Magyarországnak. Aczél György, aki nagy kéziratgyűjtő – mondta a főosztályvezető –, mielőtt elfogadná, meg akart bizonyosodni arról, hogy eredeti és irodalomtörténetileg jelentős nemzeti értékről van szó, ezért ki kell küldeni valakit Svájcba, hogy megnézzék és véleményezzék a gyűjteményt. E feladattal – nagy örömmre – engem bízta meg.

Úti célom Genf volt, ahová túlságosan későn érkeztem meg ahhoz, hogy a kéziratokat még aznap megnézhessem. Ekkor felhívtam telefonon Madame Pestalozzit. A hölgy másnap délutánra hívott el a lakására. Annyit tudtam róla, hogy a báró Kende család lánya, s hogy Kölcsey-leveleket és más kéziratokat őriz. Óvatos tartózkodással fogadott, hiszen egy kommunista ország vezetőjének megbízásából érkeztem, de rögtön felhatalmazott, hogy Évának szólíthassam, a bárói címre ne is gondoljak, ő egy demokratikus állam diplomatájának a felesége. A kéziratok természetesen eredetiek voltak, ezt könnyű volt megállapítani. Noha sok fölbecsilhetetlen értékű „papír” megfordult már a kezeim között, mégsem tudtam megállni, hogy meghatottság nélkül bele ne olvassak a vártnál gazdagabb gyűjteménybe: mindenekelőtt Kölcsey Kende Zsigmondhoz írott 76 levelébe. Miközben lajstromba foglaltam az anyagot, lassan kiderült, hogy valami érték hozzá, és nem a párt küldöttje vagyok.

Madame Pestalozzi apja, Kende Zsigmond szatmári földbirtokos a Horthy-család tágabb ismeretségi körébe tartozott. Éva lánya érettségi után a budai Várban kapott bizalmi állást: hamarosan a Kiugrási Iroda munkatársa lett. (Az irodát ifjú Horthy Miklós állította föl 1943 végén, hogy előkészítsék Magyarország „kiugrását” a háborúból.) Nem menekült el, mint más százévezrek. Átélté Budapest ostromát, és az új hatalomnak szüksége volt a nyelvtudására. Főúri származása ellenére olyan munkakört töltött be, amelynek keretében sok hivatalosan Magyarországon tartózkodó külföldivel került kapcsolatba. Végül egyikük – svájci diplomata – megkérte a kezét, és magával vitte – a biztos kitelepítés helyett – az európai béke szigetére. Mondanom sem kell, hogy a bárónő neveltetéséhez szorosan hozzátartozott a német, a francia és az angol nyelv tökéletes ismerete. Richard Pestalozzi pályafutása – amerikai és afrikai kitérőkkel – indiai nagykövetként ért a csúcsra, majd a Nemzetközi Vöröskereszt alelnöke lett. Emiatt laktak érkezésemkor Genfben.

Éva asszony jólétben élte le a színes életét. Két fivére – az idősebb Zsigmond és a fiatalabb Gábor – belekóstolt az osztályellenség megpróbáltatásaiba. Végül azonban – Pestalozziné segítségével – Zsigmond Kanadában, Gábor Írországnak kezdett új életet. Éva fiverei hozzájárulásával ajánlotta föl a családi kéziratokat annak az államnak, amely minden vagyonuktól megfosztotta őket. Ő maga úgy gondolta, a kéziratgyűjtemény szülőhazáját illeti, és szarkasztikus humorral tette túl magát mindazon, amiből neki csak ízelítő jutott. A „népi demokráciában” Zsigmond, a felesége és Gábor élte át azokat a nehézségeket, nyomorúságokat, megaláztatásokat, amelyek az egykori földbirtokosoknak kijutottak. Éva szándékával mégis egyetértettek: a kéziratok helye „otthon” van – mondták. Három feltételük volt. Magas szintű biztosítékot kértek arra, hogy az állam gondos gazdája lesz ajándékuknak; örökre nemzeti tulajdonban tartja. Azt kívánták, a gyűjtemény ünnepélyes átadására egykori családi kastélyukban, Cégénydányádon kerüljön sor. Végül kérték, hogy a határellenőrzéshez tartozó magyarázkodás kikerülése érdekében a magyar diplomácia gondoskodjék a kéziratok hazazataláról.

Itthon a rövid genfi tartózkodás váratlan élményeivel telten számoltam be a minisztériumnak utamról, s írtam ennél tartózkodóbb, de az ajándék jelentőségét méltató jelentést. A jelek szerint sikerrel, mert Aczél György megköszönte a szándékot, vállalta a feltételeket, és mindhárom Kende-leszármazottat – családostól – meghívta Magyarországra. Nekem két feladatom maradt: (Takács Péter tudós előszavával) gyorsan sajtó alá kellett rendezni a Kende Zsigmonddal folytatott – a szakirodalomban ismert – levelezést (itthon őrzött részeivel együtt); valamint megszervezni az ünnepélyes átadást. Emiatt a minisztérium illetékes munkatársával fel kellett keresnünk a Szabolcs-Szatmár megyei Tanács alelnökét, Gyuró Imrét, aki a cégénydányádi rendezvényt engedélyezhette. Alaposan meglepett, hogy az illető megyei ve-

zetőnek komoly aggodalmai voltak, nem habórodni-e fel a helybéli parasztok, ha az egykori földbirtokosok megint beálltanak. Meg voltam róla győződve, hogy azok – túl padlásszűrésen, tagosításokon, erőszakos tsz-szervezéseken – sokkal újabb sérelmekkel vannak elfoglalva, mint amit negyven évvel korábbról őriznek, a megoldás érdekében mégis Aczél ígéretére kellett hivatkoznom. Az elnökhelyettesnek ennek ellenére ezt meg kellett vitatnia a belső karhatalom helyi vezetőjével, de ez gyorsan megtörtént. Arra már nem emlékszem, hogy még aznap kimentünk-e a megyei múzeum igazgatójával Cégénybe, vagy erre egy későbbi időpontban került sor. Mindenesetre ekkor jártam először hazánk e szögletében, amiről annyit tudtam, hogy a kastélyt építtető Kende Zsigmond Kölcseyvel íratott négysoros verset a bejárat fölél: „Alkotta munkás kéz engem s a szőke Szamosnak / Partjain a költő lát vala s zenge felém: / Ház, öröklülj; s vidám békével tartsd öledben / Gazdád, s gyermekeit, s hív unokái sorát!” (1833). Kölcsey számos be nem teljesült óhajával együtt bizony ez sem teljesült: a „hív unokák” nem maradhattak „vidám békével” szülőházukban.

A nyolcvanas években gyermekotthon működött a 19. század első felében épült kisebb kastélyok (nagyobb kúriák) stílusában készült épületben, amelynek belső tereit erre a célra elég „gyakorlatiasan” átalakították. Az egykor gondosan – különleges fákkal – tervezett park a pusztulás tagadhatatlan jeleivel haldoklott a Szamos-parton. Akiknek a faluban egyáltalában még jelentett valamit, hogy az ünnepségre a Kende-család tagjai végül megjelentek, érdeklődéssel és inkább szeretettel fogadták őket. Gyűlölködésnek nyoma sem volt. Zavartalanul szép körülmények között került sor a kéziratok ünnepélyes átadására, amit a magyar kormány nevében Molnár Ferenc miniszterhelyettes vett át. Bemutathattuk a Kölcsey-Kende levelezés frissen megjelent kötetét is, és ennek persze a család is örült. Jelen voltak „pártunk és az államunk” környékbeli vezetői, tisztviselői, a

Cégénydányád, Kende-kúria

Petz Henrik: Kőlcsey Ferenc, olajfestmény, 1859 (Petőfi Irodalmi Múzeum)

nyíregyházi főiskola néhány tanára és számos ismeretlen. Sokan voltak a meghívottak, és az eseménynek komoly sajtóvisszhangja volt.

Gyuró Imre, a megyei tanács elnökhelyettese jól érzékelte, hogy Kőlcsey egy ország figyelmét vonzotta erre az „elmaradott” vidékre, amely a trianoni békeben Szatmár vármegye Romániához csatolt városaival elvesztette természetes piacait. Nem tudhatom, mert évekig nem találkoztam vele, hogy az agilis pártfunkcionárius hogyan jutott el innen a Kőlcsey Társaság megalapításának ötletéig. Azt ugyanis a Kőlcsey-kutató Csorba Sándor szerint ő kezdeményezte, csak a szervezést bízta másokra.

Rám nézve mindennek annyi következménye lett (legalábbis ezt gondoltam), hogy bele kellett mélyednem a Kőlcsey-irodalomba, s ennek eredményéről 1988-ban előadást tarthattam Fehérgyarmaton, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vándorgyűlésén. Az előző napi ülészokról a résztvevők Sátoraljaújhely levéltárának történelmi levegőjét hozták magukkal. Meglepetésemre Gyarmaton – a ma polgármesteri hivatalként működő – pártbizottság modern épületének dísztermében került sor az előadásokra és vitákra. A szervezők már a meghívóban tudatták, hogy az előadások után megalakul a Kőlcsey Társaság. Magától értetődőnek vettem, hogy a többiekkel együtt én is belépek. Az elnök a szokásos módon lezárta az ülés mindkét napját, majd arra kérte a résztvevőket, hogy még a közös vacsora előtt maradjanak a teremben, mert ott kerül sor az alakuló ülésre – akkor, ha Pozsgay Imre is megérkezik.

Hosszú lett a szünet. Az előcsarnokban tébláboltam, majd unalmamban lementem a földszintre, ahol négy-öt ember ruhás munkásőr őrizte a pártbizottságot. Mint a félelmetes Államvédelmi Hatóság ötvenhatos benuktatásának szemtanúja (mármint a Rádió ostroma után és november 4. előtt), eltöprengtem azon, miért van egy kisváros pártbizottságának négy évtizedes kommunista uralom után is fegyveres védelemre szüksége. Az őrség nagyon komolyan vette a feladatát, s ez azon az izgalmon is látszott, amit egy kívülről érkező hírnök jelentése okozott: „jönnek!” Előkerült a parancsnok, mindenki vigyázzba vágta magát, majd belépett maga Pozsgay Imre, akit ilyen közről még nem láttam. A munkásőrparancsnok jelentett, a Hazafias Népfront főtitkára természetesen fogadta ezt, és mint egy katonai díszszemlén, „erőt, egészséget” kívánt az elvtársaknak. Hihetetlenül komikus jelenet volt. Miután sikeresen lepleztem nevetéskémet, fölmentem az emeletre, mert reméltem, hamarosan túlélszünk a Társaság megalapításán és mehetünk vacsorázni.

Egyszer csak egy ismeretlen és roppant izgatott fiatal ember (később kiderült, hogy ő a sokáig nélkülözhetetlen Hamar Péter) robbant ki a folyosó titokzatos irodáinak egyikéből, és harsány kétségbeeséssel kiabálta: „hol a Taxner, hol a Taxner!” Jelenkeztem, és magával cipelt a párttitkári tárgyaló szentélyébe, ahol a hosszú asztal mellett minden hely foglaltnak látszott. Azon nem csodálkoztam, hogy a jelenlévők többségét nem ismerem, azon annál inkább, hogy mit keresek én itt. Hamarosan kiderült.

Megállapodás született, mondta valaki, hogy kinek javasolnak a rövidesen megalakuló Kőlcsey Társaság elnökségébe. Nem lepett meg, hogy az elnök maga Pozsgay Imre lesz. Az annál jobban, amikor rögtön utána az én nevemet mondták, mint akit alelnöknek javasolnak. Meglepetésem akkor sem oldódott, amikor az elnökség hosszú névsorának végére jutottak, és Pozsgay minden további nélkül javasolta, menjünk át a díszterembe és kezdődjön az alakuló ülés. Így történt, és én még a vacsoránál sem tértem magamhoz. El sem tudtam képzelni, mi dolga lehet egy pártönkívüli alelnöknek olyan nagyhatalmú politikus mellett, amilyen az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja. Annyi bizonyos, a szomszédos kollégiumban rendezett vacsorán nem a díszasztal mellett kaptam helyet, hanem – nagyon helyesen – az irodalmár kollégák között.

Ezután sokáig nem történt semmi. Egy nappal Nagy Imre újratemetése után először a debreceni Református Kollégium üléstermében ült össze az elnökség. Nem csodálkoztunk, hogy elnökünk ekkor nem tudott jelen lenni. A helyszín miatt az ülés vezetését magától értetődően Kocsis Elemér püspök vette kézbe. Természetesen arról beszélünk, amiről nekem volt a legkevesebb elképzelésem: mit is csináljon – egyáltalában mit csinálhat – egy irodalmi társaság. Az ötletek meglehetősen szabadon sziporkáztak. Néhányan fölvetették, hogy nekünk is szerepet kell vállalnunk a várható változásokban. A többség azonban irodalomtörténeti

terveket körvonalazott, különös tekintettel Kőlcsey születésének közelgő kétszázadik évfordulójára. Abban a jótékony hitben szálltam fel Kulin Ferenc társaságában a budapesti vonatra, hogy Pozsgay ernyője alatt a merészebb tervek is megvalósíthatók lesznek. Eleinte ezekről beszélünk, noha azt már tudni lehetett, hogy a Mozgó Világ egykor leváltott főszerkesztőjének ismét jelentős szerepe lesz. Elismert Kőlcsey-kutató volt, tagja az elnökségnek, s kapcsolatban állt magával Pozsgayval is.

Majd újabb elnökségi ülésre volt szükség, amire Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban került sor, s amire – emlékeim szerint – olyanok is meghívást kaptak, akik sem azelőtt, sem azután nem vettek részt a Kőlcsey Társaság munkájában. Megint sziporkáztak az ötletek, miközben a Társaság elnökét vártuk, aki nélkül ezek megvalósítása elképzelhetetlennek látszott. A nagyreményű szervezetnek egyetlen fillérje sem volt, erről mindenki ugyanúgy megfeledezett, ahogy a Társaság jogi helyzetének tisztázásáról és az ehhez szükséges eljárások elvégzéséről. Hosszú várakozás után László Béla ügyvezető elnök, aki országgyűlési képviselő volt, „K vonalon” kereste elnökünket, de valaki lezárta. További egy óra után is csak a „hadsegédeivel” tudott beszélni, s ők közölték azt a váratlan okot, amiért az időpontot kiválasztó Pozsgay nem tud eljönni. A változások fő részeseként ezekben a hónapokban Pozsgay Imrének nem juthatott ideje és figyelme a Kőlcsey Társaság ügyeire.

Mit volt mit tenni, az alelnök vezetésével kellett az ülést megkezdeni, amiről néhányan rögtön ezután el is rohantak. Végül megállapodtunk, hogy az évforduló kitűnő alkalom a Kölcsey Társaság és a benne rejlő energiák bemutatására. Megegyeztünk az általunk vállalható programban is. Arra még mindig nem gondoltunk, hogy ennek a végrehajtása mennyi munkát kíván, ami jórészt Hamar Péter titkára, László Bélára és rám maradt. (Anélkül, hogy mindenkit megemlítenék, nem mellőzhetem Kocsis Elemér lelkes támogatását, Csorba Sándor és Takács Péter szakszerű hozzáértését.) Évzidetek óta ez volt – 1990-ben – az első nemzeti jelentőségű évfordulós megemlékezés, amit egy civil társaság rendezett. Kiemelkedő eseménye a Debrecenben szervezett kétnapos tudományos ülés volt, amelynek anyagából – közvetlenül és közvetve – két kötet született („*A mag kikél!*”, Fehérgyarmat, 1990, *Remény s emlékezet*, Budapest, 1990). Az állami szerepvállalás annyiból állt, hogy augusztus 8-án a budai Batthyány téren az országgyűlés megkoszorúzta Kölcsey szobrát, és az ünnepi beszédet a nagyobbik kormánypárt alelnöke tartotta, aki történetesen Kulín Ferenc volt. A Társaság elérte, hogy új emléktábla kerülhessen Kölcsey szödemeteri szülőházára és ezt egy kormánytag – Fekete György helyettes államtitkár – avathassa föl. (Az akkor régen ortodox paplakként szolgáló épület falán már volt egy emléktábla. A miénk a tornác elé húzott – néhány évtizedes – falra került, és gyorsan eltávolították.) A kormány-szintre emelt megemlékezés akkor nagy dolog volt Romániában. A jól gondozott (és elfoglalt) szülőház helyett inkább a közeli református templom állagának megőrzése lett a Társaság feladata. Sokat tettünk ezért, hogy – erőnkhez képest – segítsük azt a magyar szellemet ápoló kulturális missziót is, amit Romániában Muzsnay Árpád végez.

Az évforduló megünnepélése után azonban az elnökségnek ismét szembe kellett néznie azzal a máig nyitott kérdéssel: mi is egy irodalmi társaság hivatása, melyek a lehetőségei, hogyan teheti értelmessé létezését? Hadd emeljem ki ismételten a válaszkeresésben – és fontos munkák elvégzésében – Csorba Sándor és Takács Péter szerepét, s egészítsem ki az előbbieket azzal, hogy a társaságot főleg az ügyvezető elnök és a titkár működteti, azaz László Béla és Hamar Péter, majd – újabban Szabó István ügyvezető elnökkel – Kasztovszky László. Végül, de nem utolsó sorban: utódom az elnöki tisztségben Imre László volt, akit Jánosi Zoltán követett ezen a poszton.

Azt, hogy a társaságnak különböző kiadványokkal kell létét igazolnia, számos – tudományos szempontból is jelentős – kötet (Társasági Füzetek) igazolja. Ennek ellenére az évforduló után soká kerestük az életjel más formáit is. Csete György jött a segítségünkre, aki fölvetette a „legkeletibb” magyar országzászló fölállításának gondolatát, és azt meg is tervezte a szatmárcserei „csónakfejlesztés” temető előtti térségre. Mivel Mádl Ferenc művelődési miniszter avatobeszédét és az ünnepséget a közszolgálati televízió „élőben” közvetítette, a Társaság országos figyelmet keltett.

Ennek a fenntartásáért tennünk kellett. Elhatároztuk a Magyar Kultúra Napjának szatmárcserei megünnepelését. Erre 1995 óta mindig – ökumenikus istentisztelet keretében – a *Hymnus* születésnapját megelőző vasárnapon kerül sor a református templomban. Két püspök szentbeszéde után adjuk át a Társaság emléklapoktétjét, amit a művészeti élet egy-egy kiemelkedő alkotója kap. Első kiválasztottunk Melocco Miklós volt, aki egyúttal ünnepi beszéde alkalmából mutatta be az általa készített érmet, amelynek másolatát azóta kiváló emberek sora vehette át. A templom befogadóképességét egyre inkább meghaladó létszámú ünnepi gyülekezet különféle megközelítésekben hallgatott érdekes és értékes gondolatokat a magyar kultúra időszzerű kérdéseiről. Az eseményt azóta is Kölcsey emlékművének megkoszorúzása zárja a csónakfejlesztés temetőben.

Ezen kívül még további két fontos rendezvénysorozatot indított útjára a Kölcsey Társaság: a Szatmári Irodalmi Napokat és az Álmosdi megemlékezéseket.

Véletlenül kerültem a Kölcsey Társaság elnöki tisztségébe, de gyorsan magába szippantott az ügy, a szellem és az a Magyarország, amelyet ezen keresztül ismertem és szerettem meg. A Társaság elnökeként a legnagyobb megtiszteltetés akkor ért, amikor 1994 augusztusában Szödemeteren, ahol már alig néhány magyar él, a református templom udvarán fölavathattam Kő Pál Kölcsey-szobrát. Ünnepi beszédemben amellel tettem hitet, amit a Kölcsey-életmű központi gondolatának tartok, amit szeretnék minden tanár, minden nyilvánosság előtt megszólaló figyelmébe ajánlani: a fontos dolgok azzal kezdődnek, hogy a magot elvetjük. A kudarckok elől a gyenge meghátrál, ha a magok valamilyen rajtunk kívül álló okból nem kelnek ki. Az erős hitű viszont mindig újra vet. S a mag végül kikél: a munka és az elszánt hit igazunkban előbb-utóbb eredményt hoz.

MUZSNAY ÁRPÁD

A Szatmárnémeti Kölcsey Kör hagyományörző tevékenysége

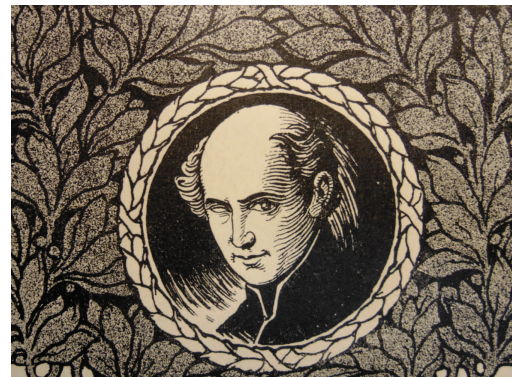
(részlet)

Létezik-e, tevékenykedik-e a romániai Szatmár megyében Szatmárnémeti Kölcsey Kör néven civil szervezet?

Bevezetőként – érzésem szerint – ezt kell tisztáznom. Ugyanis: igennel, nemmel, vagy nemigennel egyaránt válaszolni lehetne erre a kérdésre.

1991. február 19-én a Szatmár Megyei Bíróság 9-es számú döntésével (egy 1924-es egyesülési törvényre hivatkozva) elfogadta a Kölcsey Kör újraalakításának kérését, mintegy utódként annak az 1892-ben alakult azonos nevű civil szervezetnek, amelyik az I. világháború végéig, majd az impériumváltást követő több éves kényszerszünet után 1925-től 1945-utáni megszüntetéséig meghatározó szerepet

(Vértesy Jenő: Kölcsey Ferenc, 1790–1838, Budapest, 1906)

játszott Szatmárnémeti város magyar kulturális életében.

Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulója is közrejátszott abban, hogy már jóval a hivatalos bejegyzés előtt – mint létező művelődési szervezet – a Szatmárnémeti Kölcsey Kör beleszólást kért és kapott az 1989-es romániai változásokat követően megpezsdült művelődési élet szervezésébe, irányításába.

Tevékenységi köreként a hagyományörzés jelölte meg: a Kölcsey-emlékek ápolása mellett az összmagyar irodalom és kultúra népszerűsítését, rendezvények szervezését, a Kárpát-medence művelődési kapcsolatainak élénkítését tűzte ki céljává.

Számomra a Szatmárnémeti Kölcsey Kör és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Partiumi Alelnöksége a hagyományörzésben, a rendezvények szervezésében egyet jelent. Innen megközelítve úgy érzem: negyedszázados ténykedésünkről szólván, van miről beszámolnom.

Kissé leltárszerűen néhány olyan hagyományossá és Kárpát-medencei kisugárzásúvá vált rendezvényt, valamint olyan évfordulós megemlékezéseket sorolnék fel az elmúlt negyedszázadból (a teljesség igénye nélkül), melyekre a romániai Szatmár megye közművelődési élete méltán lehet büszke.

Sikeres rendezvényeink között hadd említssem meg elsőként a Kölcsey Ferenchez ezer szállal kötődő Álmosdon évenként (1990-től folyamatosan) megtartott augusztus eleji Kölcsey-megemlékezést, mellette azonnal az Erdemindszenti zarándoklat nevet viselő novemberi Ady-ünnepséget, valamint a majtényi sík áprilisi végi kuruc-ünnepségét.

Nem tagadom, sőt: büszke vagyok mind a három rendezvény – magasabb értelemben vett – politikai töltetére is. Hosszú évek tudatos építkezésének eredménye, hogy az alig 36 magyar lelket számláló Szödemeter református temploma s a Kő Pál szobrászművész huszonegy esztendeje felavatott szobra előtti templomkert „nemzeti zarándokhelyé” nemesült. A megemlékezés társszervezői között a helyi református gyülekezet és Tasnád város RMDSZ-szervezete mellett évek óta ott szerepel a helyi önkormányzat is. Belátva, érezve, hogy a történelmi Szilágyság és kis távoli, hosszú időn keresztül elhanyagolt településéből Európa fejlett országaiba a biztos út Kölcseyen keresztül vezet, az ő szellemi iránymutatásával könnyebb és biztonságosabb lehet a felzárkózás.

A 2015. augusztus 7-én megrendezett megemlékezés az eddigiek legsikeresebbje volt. Ezt az ünnepséget a két ország művelődési minisztériumi és a fehérgyarmati Kölcsey Társaság által 25 esztendeje a szülőház külső falán elhelyezett kétnyelvű és kétszer eltüntetett emléktábla – remélhetőleg végleges! – visszahelyezése, valamint Kölcsey Ferenc díszpolgári címének a helyi tanács egyöntetű szavazatával való adományozása tette emlékezetessé. Hiszem, hogy nem messze az idő, amikor végre a Kölcsey-szülőház kérdése is rendeződik, és nemzeti identitásunk erősítése érdekében végre kulturális célok szolgálatába állíthatjuk a ma is álló, de jelenleg román görög katolikus parókiaként funkcionáló egykori szülőházat.

Néhány szóval beszélnem kell az Ady- és a Rákóczi-megemlékezésekről is.

Létrejöttük összefügg az 1990. márciusi véres marosvásárhelyi eseményekkel. A majtényi síkra 1990 áprilisának végén azzal az őszinte szándékkal gyűltünk össze s raktuk le egy azóta hagyományossá vált felemelő rendezvény alapjait, hogy megmutassuk: a Kárpát-medence különböző ajkú népei együttműködésére is van példa, s nekünk, utódoknak feltétlenül azokat kell követnünk, ha közös jövőben akarunk gondolkodni, cselekedni. Hiszen II. Rákóczi Ferenc történelmünk utolsó olyan egyénisége (s ezt igenis hangsúlyoznunk kell Európának ezen az egykor „szolganépek Babelének” tekintett részén), aki olyan társadalmi mozgalmat vezethetett ebben a térségben, amelyet sem felekezeti, sem nemzetiségi, sőt a kezdetekkor még társadalmi feszültségek, viszályok sem árnyékoltak be.

A Kárpát-medencében velünk együtt élő népekkel, elsősorban is a románssággal összefonódott közös múltunk, valamint jövőnk őszinte hite és óhaja vezérelt bennünket, amikor első alkalommal 1990 novemberében Érmindszentre zarándokolva hitet tettünk amellett, hogy a Dunának és az Oltnak – valóban – egy a hangja, s az Értől a mindnyájunk által óhajtott nagy, szent Óceánig csakis együttes erőfeszítéssel juthatunk el.

Az Ady-szülőház udvarán évenként megtartott novemberi megemlékezéseknek is köszönhető, hogy a romániai Szatmár megye leglátogatottabb emlékhelye a költő nevét viselő egykori Érmindszent, a mai Adyfalva. S a majtényi kuruc-megemlékezések által indukált és *Az élő Rákóczi* néven a történészek körében is elismerést kivívott tanácskozás-sorozat, melyet 1991 óta tizenkét alkalommal rendeztünk meg, valamint az Ady Endre költészetével és a 20. század irodalmával kapcsolatos szakmai fórumok az irodalomtörténet és a történetírás számára egyaránt hasznosak voltak. A *Hymnus* szerzője halálának 170., valamint születésének 225. évfordulója alkalmával megtartott Kölcsey-tanácskozásokról ugyanezt mondhatjuk el.

A felsorolásból nem maradhatnak ki azok az írók és történelmi személyiségek sem, akik Szatmárnémetihez (vagy Szatmárnémetihez is) kötődnek. Dsida Jenőre, Szilágyi Domokosra, Páskándi Gézára célok elsősorban, valamint a kiváló kisebbségpolitikusra, a lugosi születésű, de élete utolsó éveiben Szatmárnémetiben le-

telepedett Jakabffy Elemérré, vagy Mátyás király vetési születési diplomatajára, a veszprémi püspök Vetési Albertre, s említést kell tennem (időben ide-oda ugrálva) például Csúry Bálint nyelvészről, vagy a világsikert aratott *Szibériai garnizon* szerzőjéről: Markovits Rodionról.

Hadd szóljak néhány szót az emlékjelnyelvéről is.

Szatmárnémetiben egyetlen magyar vonatkozású emlékmű: Lükő Béla orvosnak, a szatmári kórház megalapítójának, a királyi Románia több jelentős kitüntetése és érdemrendje viselőjének Csapó Sándor helybeli képzőművész által 1941-ben elkészített mellszoborra élte túl a kommunizmus éveit. A környéken szinte csodával határos módon menekült meg a két világháborút követő tudatos pusztítások ellenére a majtényi síkon bokrokkal körülnőtt, s így az arra járók szeme elől takarva maradt kuruc emlékjel. Erdődön ugyan átvészelte az impériumváltásokat a Szabolcska Mihály kezdeményezésére 1896-ban felállított Petőfi-obeliszk, a rongálást azonban az sem kerülhette el – mivel a múlt tovább él: felrobbantották 1990. március 15-ét követően.

Felsorolnék néhány szobrot, emléktáblát is, melyeket a jelenlegi romániai Szatmár megyében 1989-et követően felavattunk. Szatmárnémetiben szobrot kapott például Szilágyi Domokos, Kölcsey Ferenc, Dsida Jenő, Petőfi Sándor, II. Rákóczi Ferenc, Hám János püspök, Bethlen Gábor, Kis Gedeon, a város egykori kapitánya, a Kossuth-kert létrehozója és Csíplér Sándor, a világhírű szatmári vívóiskola megalapítója.

Erdődön Petőfi és Szendrey Júlia kettős szobrot avattunk, Erdő Péter bíboros jelenlétében pedig egy Bakócz Tamást ábrázoló alkotás leleplezésére került sor. Petőfi szobrai díszítik a lázári, a sárközújlaki és a börvelyi iskola kertjét, Bocskai István Százberken kapott emlékművet, Bem Józsefet Szamoskrassón, az egykori Darvai kúria előtt örökítették meg, míg Szatmárpálfalván, ahol a forradalom bukását követően letartóztatták Teleki Blankát, az őt és testvérét: Teleki Emmát, valamint annak férjét, a magyar forradalommal szimpatizáló De Gerandó Ágostot ábrázoló domborművet láthatunk. Szatmárhegy Páskándi Géza emlékének adózott emléktáblával, mellszoborral, valamint a költő életét és munkásságát bemutató állandó kiállítással. Nagykarolyban Károli Gáspár, Kaffka Margit, Petőfi Sándor és Károlyi Sándor kapott szobrot, Börvelyben Móricz Zsigmond, Sándorhomokon Bocskai-szobrot avattak, Tasnád városában pedig Biró Lajos, a Pápua-Új-Guineát megjárt zoológus és néprajzos, a budapesti Természettudományi Múzeum anyagának egyik gazdagítója szobrát

leplezték le, s emléktábla hirdeti, hogy a kiváló kabarészerző, Nóti Károly is e város szülőtte. A közelben található Szilágyépér településen pedig Budai Ézsaiás, az egykori debreceni református püspök, a magyar történelemtudomány atyja emlékét örökítették meg. Említést tehetek Batizi András zoltárfordító, valamint az egri születésű Csúry Bálint szobráról, s nem utolsósorban az egykor a Szilágysághoz tartozó Sződemeteren született Kölcsey Ferencről. A fehérgyarmati Kölcsey Társaság sokat tett azért, hogy Kó Pál 1994-ben felavatott szobra ott állhasson.

Külön előadást érdemelne a Szatmárnémeti Kölcsey Kör–Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és a Fehérgyarmaton bejegyzett Kölcsey Társaság sikeres együttműködése. A jövő szempontjából áldásosnak tekintem az utóbbi két évben országghatárok átvélfő és a fiatalság számára megrendezett tematikus szatmárcekei táborozások rendszeresítését.

Kérem, hogy tekintsék rövid és hiányos leltárnak az eddig leírtakat. Jelzészerű svavaim bizonyosságai lehetnek azonban annak, hogy a romániai Szatmár megyében és környékén a két világháború közötti, majd pedig a pártállami évek nemzeti tudatot kilúgozni akaró, emlékeinket eltüntető, meghamisító törekvésein igyekeznünk úrrá lenni. Nem pótolunk mindent, de tettünk és folyamatosan teszünk valamit – Kölcsey szellemében. Hatni, alkotni, gyarapítani akarunk, hogy a Kárpát-medence hazánkban tekinthető azon része, ahol élünk, valóban „fényre derülhessen”.

Kó Pál: Kölcsey Ferenc, Sződemeter (Vértesi László)

KÖLCSEY FERENC LEHAJTJA FEJÉT

Szatmári iskolám ünnepére

Keresztülnéz a lelki drótsövényen:
Át-áttekinget tán egy arc Csekéről...
És látja a Tekintetes Úr, hogy dúlnak még
A szép magyar romantikák, dühöngenek még
Honni hiúságok: csárdásosztók és asztaldöngetők közt
Hervad az emberség hivalkodó csokrétája,
A büszke kalapba betűzött, hervad a szerelem rózsája,
Hervad a mosoly a szájról – szavakról hangsúly, ékezet,
Jelentés... De megvagyunk még. Majdnem megvagyunk –
Köszönjük, sajnós, változatlanul... Kínézünk
Most az Alma Mater ablakán, kibámulunk,
Mint nyelv alól a bánat...

És látja a Tekintetes Úr.
Mert a Tekintetes Úr már mindeneket lát.
Látja a satmári adózó nép nyomorát.
Látja Petőfi lovát Erdőd felé ügetőben – épp oda
Rúg ki a Szamosra. Szilágyi Domokos hatalmas homlokára
Pillant: Hamletet látja, Krúdyt a ködben, Adyt, ki részeg
Konflison kering, a Dsida-fasor jegyenéi alatt
Látja zokogni Jenőket, Móricz Zsigmond nyakasságát
Látja, a Károlyi grófot, a Vécsey-házat, no meg a satmári békét,
Ama szégyenletest. Komorló nézése néha megakad a Kazinczy
Utca és a Vörösmarty utca sarkán: zárdában látja Kaffka
Margitot, spilhózniban kovácsandrásferencet,
Ah, nicsak, oh, bizonyára engemet is lát!

Mert a Tekintetes Úr tán mindeneket lát.
Látja a Lános templomot is, lánchordta, a hajdani skólát,
A természetrajzi szertár szekrényeinek mögött illúziókat lát,
Bölcsen lappangó falfestmények: Bethlen Gábor bevonulását
Látja, Rákóczi, hajh, reformátorokat, pedellusokat,
Kálvinistákat, iskolamestereket lát, Bercsényi, hajh,
Látja Pázmány Pétert és Tyukodi pajtást, hitújítókat, hajh,
Hitrombolókat, hajh, s ezerszer is hajh, agg ravaszdiak!

Mert a Tekintetes Úr már mindeneket lát:
Nyögve Mátyás bús hadát, Bendegúznak vérért
A természetrajzi szertár szekrényeiben...
A történelmet látja: spirituszban
A kibelezetteket, üvegszemmél a kitömöttteket,
Vitrinekben a megnyúzottakat, a szabadságra
Preparáltakat... Árpád hős magzatjait:
Boldogságukban szinte-szinte úsznak,
Lebegnek fojtó, édes formalinban...

Mert a Tekintetes Úr tán mindeneket lát.
Röntgenkonrádként átlát Jánoson, ki portás volt,
S eladta rossz gerincét... Így megmaradt nekünk.
Ktartott, lám: vacog, fehérlik, ám vigyázzban áll.
Itt a csontváz, forgassátok érett ésszel Jánosunk!
Állkapcsa leng, mert megbűnhődte már. Állkapcsa
Kattog: titkon énekel. Más szózat ez, máskeblű nép.
Állkapcsa klattyog: folyton énekel. Lazultan bár,
De rendületlenül. Vert hadunk csonthalmain győzedelmi
Ének. Balsors akit régen tép: János, lát a Tekintetes
Úr! Lát Kölcsey Ferenc, mert szerterezett, s nem lelé –
Újra lehajta fejét, lehanyatlak a lélek...

Kölcsey templomában! (Kültúránk csodái)

„Műveld a csodát, ne magyarázd!” – adta fel Nagy László a leckét valamikor még a diktatúrák idején. Márványlapra méltó erkölcsi intelem ez a javából, maga az alkuképtelen és megvesztegethetetlen igazság. Jelentésének térbeli kiterjedéseit és közösségre szabott korlátait egyaránt érzékeljük, és nyomában folyton ott „ágál” a kétely: csak teremjen rá ember, aki bátor megfogadni, képes végrehajtani. S bár tudjuk, a költő csodaművelésének óhaja az ember szellemi tevékenységének egészére vonatkozik, én most a költészetre, a művészetre irányítom a felszólítást, mert szállóigévé lett mondsával Nagy László nem trükkökkel manipulált, szemfényvesztő mutatványokra biztatott. Azokat a pályatársakat szólította, akiről feltételezte, hogy ismerik, s használni tudják még az ősi igéket. Szájuk tiszta, szándékukban eltökéltek, akár az őszövetéségi próféták; általuk megszólalhat a Kölcsey révén a *Hymnus*ban megszólított Isten is.

Nagy László követői közül ilyen természetű szótartot segített világra a Petőfi sírját rázó Utassy József szája, de a *Zúg március*-sal egyrangú a pályatársaihoz írott *Cantata profanája* is. És – kétségtelenül – ezen a nyelven fújt riadót a másik József – Ratkó – a sok millió meg nem született magzatért, *halott halottainkért*, akiknek hiányát ma is nyögi a magyar társadalom. De számon tartjuk a Kilenceket más tekintetben is, akik a '80-as évek elején – mert homlokukra nem írhatták – a fentebb idézett Nagy László-i meghagyással szentesítették az általuk alapított költői díjat. A napkorongot ábrázoló plakett köriratát betűzve szembesülhetünk újra az ismerős paranccsal: „Műveld a csodát, ne magyarázd!” S ebben a viszonylatban mi az a negyven esztendő, aminek előtte a fenti mondat leírattott? Egy közepes fuvalat csupán, ám a túlélésre berendezkedett emberi elme amennyire lassú a teljesítésben, pont annyira serény a feledésben. Legyen bár így, valakinek ki kell mondani, hogy a csoda akkor sem maradhat el. Csoda nélkül nincsen hit, nincs remény.

De hát mi is az a csoda? A közbeszédnek és egyes sajtótermékeknek gyakorta visszatérő témája, ám a közérdeklődésre feltálat esetekről többnyire ki szokott derülni a család. Egy igaz ember élt ez idáig a földön, aki – indokolt esetben, sohasem saját dicsőségére – valóban képes volt a csodára. Szaporított ételt és italt, járt a tengeren, vakokat, bénákat, leprásokat, megszállottakat gyógyított, osláznak indult halottakat hívott vissza az életbe, mert bírta az Atya bizalmát, birtokolta és alkalmazta mindenható erejét. Kétkedők és hitet-

Kehely a satmárcsekei református templomban (Orbán Domonkos felvétele)

lenek egyre firtatják ma is: hol voltak akkor a természet törvényei? Nos, a természet törvényei egy náluk is magasabb hatalom akarata szerint ilyenkor rendre a kispadra kényszerültek. Ki vóna kétségbe, hogy ez az ember Isten fia volt, és annak mondatik ma is?

De térjünk vissza a bibliai időkől a jelenbe, s kérdezzük meg akár önmagunktól: a mi Kárpát-medencei létünk, mindenki másétól elütő, nemzetmegtartó nyelvünk, kultúránk vajon nem maga a csoda? Hány nép, hány kultúra tűnt el körülöttünk, hányszor zuhantunk már-már eszméletlenül a történelem padlójára, hányszor jutottunk leigázva, megfogyatkozva és szétszórva nálunk erősebb, gátlástalan népek karmaiba? S végül: a Kölcseyt is kínzó herderi jóvendölés – amely talán már több ízben is elindult a beteljesülés útján – mitől hőkölt meg valahol a félúton?

Herder még le sem hunyta a szemét, amikor megszületett Kölcsey, nemzeti himnuszunk atyja, nemzettudatunk egyik örökös támasza. Kevésel később látta meg a napvilágot Széchenyi, a legnagyobbknak mondott magyar, aztán jött Vörösmarty, a *Szózat* embere, majd Kosuth, aki megüzente, a *Toldit* ébresztő Arany, aki meghallotta, s valamivel később Petőfi, aki fegyelmezetlen nemzetét meg is eskette a szabadságra. Akárhogyan is számolunk, a magyar szellem hat hatalmas személyiséget hívott az élvonalba mindössze két évtized alatt. Más népeknek egy század sem lehet elég ennyi nagyság felvonultatására, de a reformkor magyarjainak, akik már csak hírből vagy abból sem ismerték a csodát, nem volt mire várni. Hol tettünk szert a megújulásnak ily hihetetlen képességére?

Ha magunktól eddig nem tudtuk volna, Thomas Manntól, az európaiól megtanulhatjuk, hogy mélységes mély a múltnak kútja. De

legalább ennyire mély, szinte a bibliai időkől eredően mérhetetlen a magyar múlt is. Azt illetően pedig, hogy kultúránk gyökerei e mélység mely rétegeiben, mely elágazásaiban erednek, milyen ősforrások éltető ereiből táplálkoznak, inkább csak sejtéseink lehetnek. Nézzünk hát bele a kút tükrébe, s keressünk néhány lépésálló szárazulatot, kapaszkodót, melyek által visszajuthatunk – mondjuk – a magyar vers bölcsőhelyéhez.

Ilyen kapaszkodónak tűnik az első ismert magyar vers, a latin nyelvű Mária-himnuszról fordított *Ómagyar Mária-siralom* is. Titkait fürkészve első elemzőinek egyike, a nagy Horváth János úgy véli, hogy „Az ismeretlen átdolgozó... Mint jó ismerősre találhatott rá a latin himnusz alliterációira, s megduplázta azokat a betűrímmel gazdagon élő ősi magyar énekek hagyománya szerint: »Világ világa, Virágnak virága!«” – Majd megfogalmazza a következtetést –: „Az ősi magyar vers és a latin himnusz »misztikus nászá«-ból így született meg a magyar poézis.”

Misztikus nász. Van ilyen egyáltalán? Lennie kell, ha egyszer leíratott. Jusson eszünkbe – hogy példát is említsék – eredetmondabeli ősanánk, Emese álma, vagy a nagyszentmiklósi aranykancsó szürrealis ábrázolási intím jelenete. A fogalom mindkettőt tökéletesen lefedi. De a kultúránk – esetünkben a pogánynak mondott, ázsiai gyökerű ősmagyar és az európai keresztény – összeborulásának is ez lehet a kulcsa, ez a modellje, ez a bizonyos misztikus nász. Ennek igaznak kell lennie, akár valóban történt ilyen, akár mítoszteremtő elménk produktuma csupán, de a valószínűleg évszázadokig tartó nagy, szent pillanat már sohasem érhető tetten. Itt van azonban az utód, a magyar kultúra, amely mindkét szülőtől megkapta a genetikai

kódokat, ám azok egymással szembeni dominanciája mindenkor a korszellem függőségében ingadozott. Ingadozik továbbra is, olykor el is halványodhat, de nem sorvadt el egyik jellegzetesség sem a másik javára. S ennek megfelelően, kettősségét a magyar kultúra megőrizte, és megtartotta akkor is, amikor a középkori politikai beháborúk háttérzajaként a két világnézet többször is összecsapott fölötté, s akkor is, ha könnyűvérűségre csábító, vagy megújító képesű idegen hatások környékeztek.

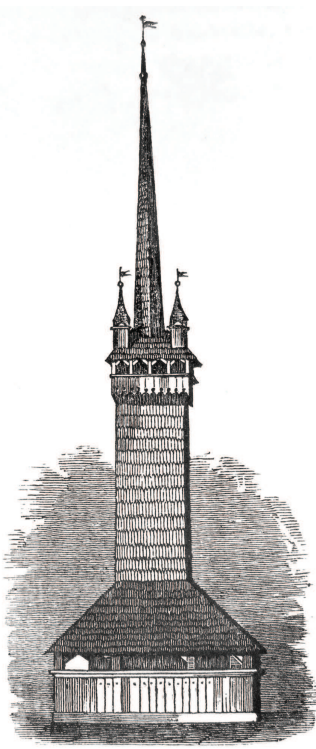
De – Berzsenyi szerint – mindenképpen a lélek s a szabad nép szerencsés együttállása kellett ahhoz, hogy a magyar alkotószellem *csuda dolgokat* teremtsen.

En hajlamos vagyok csodának tekinteni minden tökéleteshez közelítő műalkotást. Ezért lesznek lábaim lépésképtelenné Munkácsy nagyvásznai előtt, csak felajzott szemem cikázik a tökéletesre méretezett kompozíciós térben egyik alakról a másikra, akiknek az *aranyecset* adott örök életet. De oldódik a kötés hamarosan, mert felzengnek a libanoni egek, s rőpít máris egy újabb varázs az eszelősnak mondott Csontváry felé. A zarándokok, a cédrusoknál tánca lendült szellemalakok közt jó lesz majd nekem... Meghaltam, vagy csupán magamon kívül botorkálok? Ki szólongat engem ebben az állapotban? Kondor Béla bánatos angyalai vannak itt, ők szedegetik homlokokról a láz virágait. Megérdemlik, hogy velük együtt a mélybe vessem magam. Nem. Fölfelé tekintek inkább, s kettőssel kapkodok a lépcsőket a Nemzeti Galéria kupolacsarnoka felé, ahol az ifjabb Szervátiusz hírből már ismert csodáját sejtem. De lábam ismét elnehezül, idegeim lefagynak. Az üvegkupolán át betörő fényben fehéren izzik a trón, ám ölében a dálnoki székelet már hiába keresem. Csatlakoztok – bizonyára – a Hadak útján lovagló őseihez, ezért üres a szék, azazhogy – mégis elfoglalta már valaki. Bátorságot gyűjtök, hogy a rettenet átvilágított szemgödreibe nézzek, s akkor döbbenek rá: a szemközt trónoló úr maga a nagyságos halál. Ó, Istenem, vedd előlem e pohárt! S megrendül mellkasomban a lélek, mert hangol már Liszt Ferenc égi zenekara, s szaggatottan liftezni kezd belsőmben valami. Megborzongok aztán, mert érzem a világ gerincén végigsöprő hideget. Vagoc köröttünk az atmoszféra, mintha az úrbéli Szibéria készülne földünkre szállni, pedig csak Bartók barbár akkordjai verik a jeges tengerek hátán a habot. Ó, eposzvarázsló Arany János, kinek keze híján csak cseresznyefabotját csokolhattam, látod, már megint vérzik az égalj. Jöjj és csillapítsd, vond bakacsimba, ha maradt még körülted némi fekete posztó, nyugtasd meg a háborgó lelkeket. S ne fújja a kürtöt ez után, ne riogasson engem már Ady se. Legfeljebb József Attila böködhetné oldalam, aki a csodáknak nálam is nagyobb bolondja volt. Az ő kedvéért még csizmát rantanék, s felővezzén magam elindulhatnánk egy utolsó, téli határjárásra, de ettől sem lenne teljes a csodák regisztere. Nem baj. Nagyszerű érzés a csodák gyönyörétől halni, de újjászületni bennük sokkalta csodálatosabb. Itt is, most is, Kölcsey templomában.

1 Elhangzott 2014. január 19-én a szatmárcekei református templomban, a magyar kultúra ünnepén.

A szatmárcekei református templom (Orbán Domonkos felvétele)

A szatmárcekei református templom egykori haranglába (Kubinyi Ferencz-Vahot Imre: Magyarország és Erdély képekben I-IV., 1853)

SPORT

Aranyak jókedvvel, bőgéssel

ROSONCZY-KOVÁCS MIHÁLY

Kölcey Ferenc *Hymnusa* összeforrta a sportsikereinkkel. Egy olyan országban, ahol – némiképp igazságtalanul – csak az olimpiai bajnokoknak jár a halhatatlanság, a sportolók szeme előtt az a cél lebeg hosszú éveken át, hogy egy napon majd nekik szól ország-világ halhatára az „Isten, áldd meg a magyart...”. Egyeseknél olyannyira fontos a Himnusz, hogy kifejezetten készülnek arra a pillanatra, amikor a dobogó legfelső fokára állhatnak. Kovács István „Kokó”, Atlanta '96-os ökölvívó bajnoka előre elhatározta, hogy mindenképpen visszatartja a könnyeit, ami végül mégsem sikerült neki. Arra is találunk példát, hogy egy-egy spontán gesztus válik felejthetelenné. Ilyen Gyurta Dániel égnék emelt mutatóujja Londonból, amellyel elhunyt úszótársára, a norvég Alexander Dale Oenre emlékezett a dobogó tetejéről.

Azt nem tudjuk, hogy első olimpiai bajnokunk, az úszó, majd később labdarúgó Hajós Alfréd generációja külön készült volna az éremátadásra. Az azonban tény, hogy a nemzeti himnusz a győztesnek már az első olimpián is járt, legeslegelőször 1896. április 6-án, az amerikai hármasugró James Brendan Connolly hallgathatta meg. A magyarok első díjátadója azonban több meglepetést tartogatott, mint maga az 1200-as futam, amelyet 60 méter előnnyel nyert meg olimpiakonunk – röviddel azután, hogy 100 méteren is győzött. Hajós tiszteletére ugyanis az osztrák himnuszt kezdte el játszani a zenekar. „De egyszerre elhallgatott a zene, és a hirtelen beállt csendben néhány ember ajkán megszóltak a magyar himnusz hangjai. Az volt az érzésem, hogy a kis magyar kolónia

tagjai intették le a zenekart és énekelték el a magyar Himnuszt” – emlékezett később vissza Hajós.

Még ennél is jobban megkeverték a kártyákat a francia szervezők négy évvel később Párizsban Bauer Rudolf, a fordulásos technikát kifejlesztő diszkoszvető

győzelme után. Érzékeltető a korabeli viszonyokat már azt a tény is érdemes felidézni, hogy a versenyzőknek ügyelniük kellett egy hatalmas kétágú tölgyfára is, amely a dobószektor közepén magasodott. Bauer annak köszönhetően is tudta megnyerni a szímet, hogy az első dobásakor pontosan a két ág között süvített el a diszkosz, míg riválisai közül többen a fába vágták a szert. A források szerint egyébként is botrányosan teljesítő szervezőtestület aztán a díjkiosztón is tett azért, hogy a párizsi olimpia a ka-

tikusságáról is emlékezetes maradjon: a magyar versenyzőnek az amerikai himnuszt kezdték el játszani. Addig ugyanis csak amerikai versenyzők nyerték a dobószámokat, így nem is készültek más-sal. Miután nagy nehezen sikerült leállítani, végre felhangozhatott... az osztrák himnusz. Bauert az vigasztalhatta, hogy a második helyezett cseh versenyzőt is osztráknak titulálták.

Hajós és Bauer történetének ismeretében elmondhatjuk, hogy a Himnusz három éve Londonban Szilágyi Áron tiszteletére előadott bölcsesz változata keretbe foglalja az eddigi magyar olimpiai himnusztörténetet. Szerencse, hogy kiváló kardvívónkat a viadal napján az ellenfelek helyett csak a Londoni Szimfonikusok tudták zavarba hozni, akik két sort – feltehetőleg egy alsó tercsczólamot hibásan fődallannak értelmezve – egy szexettel magasabban játszottak el Erkel Ferenc művéből (annak ellenére nem sikerült megfelelő felvételt előkészíteni, hogy előző nap az olimpiai faluban a zászlófelvonáskor már többeknek, köztük a sportriporter Gulyás Lászlónak feltűnt a furcsaság. Később orvosolták a hibát, Gyurta Dánielnek már a jó változat szólt).

Mivel nemcsak a magyar Himnusszal gyűlt meg a baja a mindenkori szervezőknek az utóbbi időkben – na meg a televíziós közvetítések másodperceit patikamérlegre szorító reklámok érinthetlensége miatt –, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság 2013-ban elhatározta, hogy rendet tesz a himnuszok háza táján, és meghagyta, hogy minden nemzeti bizottság készíttessen el egy 90 másodperces felvételt. Az így, a Magyar Olimpiai Bizottság megrendelésére elké-

Fotó: ESA

Bauer Rudolf, diszkoszvető

Pintér Lajos RÉSZTVEVŐKHOZ RENDEZŐKHOZ

a himnusz nem egy énekszám hanem a himnusz
az ars poetica nem egy vers hanem valaki vére
és a tömeg nem a tömeg hanem emberek
mindez nem önmagáért önmagáért mégse

szített hivatalos változat, amelyet Erkel Ferenc szépunkója, Somogyváry Ákos hangszerelésében a MÁV Szimfonikus Zenekar játszott föl, heves kritikát váltott ki a sajtóban. Anélkül, hogy ezeket részletesebben ismertetnénk: a kétségtelenül lendületesebb változatról annyi biztosan elmondható, hogy nem könnyű pontosan ritmusosan, csoportban énekelni rá. Talán ezért sem véletlen, hogy a labdarúgó mérkőzések előtt a Magyar Labdarúgó Szövetség nem ezt a felvételt használja.

Az egyéni sportágakkal ellentétben a csapatsportok többségében ugyanis a válogatott meccsek előtt lejátszzák a mérkőző felek himnuszeit. Sokak szerint itt el is kezdődik a meccs, már a kezdő sípszó előtt. Buzánszky Jenő, az ötvenes évek olimpiai bajnok és világbajnoki második Aranycsapatának nemrég elhunyt jobbáthvédje szerint: „Egy válogatott játékosnak a nemzeti csapatban játszott meccshez nemcsak fizikai, hanem lelki erő is kell, és ehhez a Himnusz elénekélése elengedhetetlen [...] Aki egy nemzetet képvisel, annak a pályán mindent meg kell tennie a sikerért, és ebbe ez is beletartozik.” A 90 éves kolozsvári futballedző, Szoboszlai Miklós még tovább megy: szerinte arról ismerszik meg a jó csapat, hogy a mérkőzés után együtt tud énekelni az öltözőben.

Ezzel kapcsolatban az utóbbi években többször is felmerült az a sportszakmai szempontból megfogalmazott vélemény, hogy a magyar sportolók a Himnusz szövege és hangulata miatt eleve hátrányból indulnak. Míg az ellenfél játékosai indulókkal tüzelik magukat, győzelemről, dicsőségről énekelnek, addig a magyaroknak a *balsors* cseng a

fülükbe. Az amerikai – jegyezzük meg: nem feltétlenül mértékadó – *Daily Kos* blog például szabályosan a világ legnagyobb himnuszának nevezte Kölcsey sorait. Csernus Imre pszichológus *Férfi* című könyvében a következőt mondja: „Beszéltem egy pár sportolóval, akik azt mondták, hogy egy döntő előtt a legsúlyosabb próbatétel túlélni a Himnuszt. Azt mesélték, hogy ha egy amerikaival kerülnek össze, akkor azt érzik, hogy az ő himnuszuk csak úgy nyomja az erőt, ők meg csak állnak, és... [három pont az eredetiben – R-K.M.]”

Függetlenül attól, hogy esetlegesen van-e igazság a sportolókra kifejtett negatív hatásban, az biztos, hogy a Himnusz eléneklésekor a sporttal járó nemes küzdőszellem és a nemzeti hovatartozás érzése találkozik. Ennek az érzésnek a fontosságát leginkább talán az anyaországtól elszakított magyarok ismerik. Miután idén március 15-én a duna-szerdahelyi DAC 19 év után idegenben legyőzte a pozsonyi Slovan Bratislavát, a meccs végén – tegyük hozzá, a DAC meccsein nem egyedülálló módon – spontán módon felhangzott a Himnusz. Nem véletlen az sem, hogy a román jégkorong válogatott gerincét adó székelly játékosok 2011-ben a Euro Ice-hockey Challenge tornán a román–magyar meccs alkalmával a saját csapatuk himnusza helyett a magyart énekeltek. Annak ellenére, hogy a keret 24 tagjából 22 magyar volt, az esetből sajtóbotrány lett, a kétszeres Grand Slam győztes teniszező Ilie Năstase hazaárulásnak nevezte a történetet. Pedig a játékosok már a pályán frappáns választ adtak a későbbi vádaskodásokra, hiszen 4-1-re legyőzték Magyarország válogatottját. „Példát mutat-

tunk arról, hogyan kell tisztelni a román mezt” – fogalmazott Tánzos Barna, a Román Jégkorong Szövetség elnöke.

Szemben a román csapat magyarjainak himnuszénekésével – amelyben nem volt semmi szabálytalan – a hetven év után 2009-ben újra a legfelsőbb csoportban játszó magyar jégkorong válogatott szurkolóinak jelezték a svájci szervezők, hogy a meccsek után csak a győztesnek jár a himnusz. Történt ugyanis, hogy habár a magyar csapat minden mérkőzését elvesztette, a Himnuszt mindannyiszor „önkéntesen” elénekeltek a szurkolóik. A 9-0-ra végződő Kanada-Magyarország mérkőzés után a juharlevelesek világsztárjai is kalapot emeltek előttük. „Semmi rosszat nem mondhatok a szurkolóinkra Nashville-ben, imádom őket, de ez valami egészen más – mondta a Nashville Predators védője, Shea Weber – egészen különleges élmény volt ezt átélni, igazán klassz volt.”

Szólt a szurkolói spontán Himnusz a világversenyre 30 év után először kijutó labdarúgó válogatott Norvégia elleni Európa-bajnoki selejtezője után is. Dzsudzsák Balázs és Szalai Ádám, a sokszor méltatlan támadások keresztüztében lévő topjátékosok is zokogtak. De hogy mit jelentett a kijutás a magyarok számára, arról talán még náluk is többet tudnak mondani azok az erdélyi magyarok, akik a Ceaucescu-korszakban házi készítésű antennák segítségével fogták be a szovjet tv sportközvetítéseit az erre alkalmas hegytetőkről.

A román állami TV ugyanis csak ritkán közvetített nemzetközi mérkőzéseket. Éppen ezért magaslatokra, például a csíkszentimrei (Hargita megye) Büdösfürdőre kellett közös meccsné-

Fotó: Kéménés Árpád, Gyergyószentmiklós

Fotó: Kéménés Árpád, Gyergyószentmiklós

zéseket szervezni, oda, ahol a nagytstvér adásait fogni lehetett. Ez persze egyáltalán nem volt könnyű feladat. Az egyik visszaemlékező szerint: „Egyszer a tükörben néztem végig egy meccset, mert tartanom és mozgatnom kellett az antennát, hogy lássunk is valamit. Még a pálinkát is más öntötte a számba.” Az MTK erdélyi származású futball-edzője, László Csaba például a Videoton 1985-ös menetelése alkalmával is a Székelyudvarhely melletti Kerekerdőhöz vitte fel barátaival a tv készüléket és az antennát. Ilyenkor nemcsak a meccs volt a fontos, hanem az is, hogy szabadon lehetett beszélgetni, magyar népdalokat énekelni. Ez persze nem volt veszélytelen. A későbbi fehérvári jégkorong sikeredzőt, Kercső Árpádot egy 1977-es Magyarország–Bolívia meccs után jelentették fel, azért, mert elénekelte a magyar Himnuszot („Igaz volt, persze, de tagadtam mindent”). Nem volt ennyire szerencsés két barátja, akiknek öt évet

sok közé. Az anekdota szerint ez a csárdás volt a helyi román rendőr kedvence.

Ilyen körülmények között ünnepszámba ment, amikor nyíltan meg lehetett hallgatni a Himnuszot. Amikor az ember azt látja, hogy a közösségi meccsnézések alkalmával néhányaknak „ciki” felállni, amikor felcsendül, érdemes felidézni a következő történetet: „...ifjúsági EB volt, ’79-ben Csíkszeredában egy nagyon gyenge magyar válogatott volt, de tudták azt, hogy az osztrákokat megverhetik. Tudta azt Csík népe, hogy a mérkőzés végén a győztesnek a himnuszt elhúzzák, és az a himnusz, amit nem szabadott, csak titokban énekelni, szilveszterkor is, azt a himnuszot lehetett hallgatni. A meccset tíz órára rakták a szervezők, hogy legyen a csíkszeredai jégpálya a világ legnéptelenebb helye, ennek ellenére tele volt. Én akkor láttam rokolyás, székely néniket, ilyen szőttesbe, csizmába, mint a vasárnapi misén vagy pünkösdre, székely bácsikat,

és bejöttek magyar himnuszot hallgatni” – emlékezett vissza egy helyi szemtanú.

Nem csoda, hogy amikor tavaly decemberben egy kanadai ifjúsági jégkorong tornán elromlott a lejátszó berendezés, a magyar válogatottból a csíkszeredai Horváth László jelezte a jégen, hogy adjanak neki egy mikrofont: „Ez a srác, a 12-es feltette a kezét, és azt mondta, hogy ő majd énekel. Odakorcsolyázott hozzánk, a tömeg meg feszülten várta, hogy mi fog történni. Ott állt mellettem. Olyan büszke volt, egy cseppet sem izgult. És még hangja is volt. Elénekelte a dalt, a közönség pedig felrobbant.” – emlékezett vissza a torna igazgatója.

Annak a kérdésnek a válaszára, hogy hányszor hallgathatja meg a válogatott Franciaországban, majd az olimpiai csapat Rióban Kölcsey sorait, várni kell. Ahogyan egyelőre arra is – de bízunk benne, hogy nem sokáig –, hogy egy-egy gól után szögletzászlónál vagy a dobogó tetején kalotaszegi táncokat járjanak a sportolóink.

Köszönöm Csillag Péternek, a Nemzeti Sport munkatársának segítségét. Az ő tényfeltáró cikkeiből származnak az erdélyi közösségi meccsnézésre vonatkozó adatok. A ’79-es jégkorongtörténet az Erdélyi társadalom folyóirat XIII. évadjának 2. számából való. A többi általában ismert, több – interneten is fellelhető – forrásban található adat, idézet.